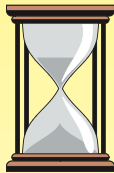

ANNALES HISTORICI PREŠOVIENSIS

ANNO 2005

UNIVERSUM

ANNALES HISTORICI PREŠOVIENSIS

ANNO 2005

UNIVERSUM

Prešov 2005

ANNALES HISTORICI PREŠOVIENSIS

ANNO 2005

Zostavili:

Martin Pekár, Patrik Derfiňák, Peter Zmátlo

Redakčná rada:

PhDr. Milan Belej, CSc., prof. ThDr. Imrich Belejkaníč, CSc., PhDr. Viera Hudečková, CSc., doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc. (predseda), PaedDr. Martin Pekár, PhD. (výkonný redaktor), PhDr. Milan Podrimavský, CSc., prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc., Mgr. Peter Zmátlo, PhD.

Autori:

PhDr. Milan Belej, CSc., prof. ThDr. Imrich Belejkaníč, CSc., PaedDr. Patrik Derfiňák, PhDr. Viera Hudečková, CSc., PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., Univ.-Prof. Dr. Johannes Koder, doc. Dr. László Koszta, PhDr. Henrieta Lisková, doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc., ThLic. Pavel Milko, PaedDr. Martin Pekár, PhD., PhDr. Milan Podrimavský, CSc., doc. Ján Šafin, PhD., doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD., PhDr. Michal Šmigel', prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., Ing. Juraj Tej, PhD., Mgr. Peter Zmátlo, PhD.

ZA OBSAH PRÍSPEVKOV ZODPOVEDAJÚ JEDNOTLIVÍ AUTORI

Recenzenti:

Doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.
Prof. ThDr. Milan Gerka, CSc.
Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Táto publikácia vyšla v rámci riešenia grantových projektov VEGA
č. 1/2501/05 a č. 1/2221/05

© Text – M. Pekár, autori, 2005

© UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov

ISBN 80-89046-27-4

ISSN 1336-7528

OBSAH

ŠTÚDIE

I. Belejkanič

Palamizmus v dejinách Byzancie 9

J. Šafin

K histórii palamizmu vo vieroučnom a dejinnom kontexte 25

P. Milko

Služba Velkého Kánonu sv. Ondřeje Krétského z perspektivy
hesychasmu 43

L. Koszta

Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések
az első magyar bencés monostor, Pannonhalma alapításához /
Začiatky uctievania sv. Martina v Uhorsku. Poznámky k vzniku
prvého uhorského benediktínskeho kláštora v Panonhalme 67

J. Koder

Selektive Erinnerung bei Zeitzeugen:
Berichte über die Eroberung Konstantinopels im Jahr 1204 /
Selektívne spomienky súčasníkov: správy o dobytí Konštantínopolu
v roku 1204 80

H. Lisková

Odraz politiky panovníckeho dvora na vývoji mesta Banská Bystrica
do konca 15. storočia 99

D. Škvarna

Ľudoví Košut očami slovenských patriotov v 2. tretine 19. storočia 111

M. Podrimavský

Politické pôsobenie Ľudovíta Košuta z hľadiska slovenskej
historiografie na konci 19. a začiatku 20. storočia 118

N. Jurčišinová

Angažovanosť Andreja Halašu v národnom živote Slovákov
(príspevok k životu a dielu) 129

P. Derfiňák

Začiatky pôsobenia Úvernej (Slovenskej) banky
v rokoch 1879 – 1918 142

I. Michnovič

Michalovce v čase vzniku prvej Československej republiky 169

V. Hudečková	
Regionalizmus a oblasť Šariša v 30. rokoch 20. storočia	179
M. Pekár	
Hlinkova slovenská ľudová strana a jej činnosť v Šariško-zemplínskej župe v rokoch 1939 – 1945	196
Š. Šutaj	
Problémy vo vzťahoch československého štátu a protestantských cirkví po roku 1945 (menšinová politika a cirkvi)	215
MATERIÁLY	
Projekt VEGA MŠ SR č. 1/2221/05 Východné Slovensko v 20. storočí: vedeckovýskumný zámer (M. Belej, I. Belejkaníč, P. Derfiňák, N. Jurčišinová, M. Pekár, M. Šmigel', J. Tej, P. Zmátlo)	241
KRONIKA, GLOSÝ	285
EDIČNÁ POZNÁMKA	306
BIBLIOGRAFIA ŠTÚDIÍ A ŠTUDIJNÝCH MATERIÁLOV PUBLIKOVANÝCH V ROKOCH 2001 – 2005	307

CONTENTS

ARTICLES

I. Belejkanič

Palamism in the history of Byzantium 9

J. Šafin

History of palamism in the theological and historical context..... 25

P. Milko

Service of the Great Canon of St. Andrew of Crete from
a perspective of hesychastic tradition 43

L. Koszta

Worshipping of St. Martin in Hungary. Remarks on the establishment
of the first Benedictine monastery in Panonhalma in Hungary 67

J. Koder

Selective memory: Eyewitness accounts of the conquest
of Constantinople in the year 1204 80

H. Lisková

The reflection of the royal court on the development of the city
of Banská Bystrica till the end of the 15th century 99

D. Škvarna

Lajos Kossuth in the sight of the Slovak patriots
in the second third of the 19th century 111

M. Podrimavský

Political activities of Lajos Kossuth from the perspective of Slovak
historiography at the end of the 19th and at the beginning
of the 20th century 118

N. Jurčišinová

Involvement of Andrej Halaša in the national life of the Slovaks 129

P. Derfiňák

Beginnings of the Credit (Slovak) Bank in the years 1879 – 1918 142

I. Michnovič

Michalovce during the establishment of the first Czechoslovak
republic..... 169

V. Hudečková	
Regionalism and Šariš region in the 30's of the 20th century.....	179
M. Pekár	
Hlinka's Slovak People's Party and its activities in Šariš-Zemplín county in 1939 – 1945.....	196
Š. Šutaj	
Contesting issues in relation between the Czechoslovakian state and protestant churches after year 1945 (a minority policy and churches)	215
Materials	
Project VEGA MŠ SR n. 1/2221/05 East Slovakia in the 20th century: Research objective (M. Belej, I. Belejkaníč, P. Derfiňák, N. Jurčišinová, M. Pekár, M. Šmigel', J. Tej, P. Zmátlo)	241
CHRONICLE, ANNOTATIONS	285
EDITORIAL NOTE	306
BIBLIOGRAPHY OF THE ARTICLES AND STUDY MATERIALS	
PUBLISHED IN THE YEARS 2001 – 2005	307

ŠTÚDIE – ARTICLES

PALAMIZMUS V DEJINÁCH BYZANCIE*

IMRICH BELEJKANIČ

BELEJKANIČ, I.: Palamism in the history of Byzantium. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 9-24.

Palamism is the topic that has been known just in the theological environment up to these days. The works published about Gregor Palama, the major representative of palamism, had oftentimes pure theological character. They dealt predominantly with the presentation of his theological viewpoints. Today, there does not exist any work which would provide complete evaluation of the role and the meaning that was played in the history of Byzantium thanks to this admittedly famous, not merely Christian but also socio-cultural personality, who contributed to the development of Byzantine humanism and mystic spirituality right in the era when Byzantium was facing the most critical period of its history. This work is an attempt to provide complete evaluation of palamism.

Úvod

Palamizmus je tematika, ktorá v našom odbornom prostredí bola doposiaľ známa iba v teologickej oblasti. O Gregorovi Palamovi, hlavnom predstaviteľovi palamizmu, boli publikované práce, ktoré mali čisto teologickú povahu, pretože v nich išlo predovšetkým o prezentáciu jeho teologických pohľadov.

V dnešnej dobe neexistuje štúdia, ktorá by obsahovala ucelené zhodnotenie toho, akú úlohu a význam v dejinách Byzancie zohral tento nesporne významný nielen kresťanský, ale aj spoločensko-kultúrny dejateľ.

Gregor Palama svojou činnosťou zásadne prispel k rozvoju byzantského humanizmu a mystickej spirituality práve v období, kedy Byzancia prežívala najkritickejšie obdobie svojej histórie.

Štúdia je snahou o podanie takéhoto uceleného hodnotenia palamizmu.

Dialóg, ku ktorému došlo v 14. storočí medzi kalabrijským mníchom Barlaamom, reprezentantom západného kresťanského racionalizmu, a Gregorom Palamom, veľa odhalil predovšetkým v oblasti záujmu o otázky ľudského ducha, vzťahu teológie a filozofie a v oblasti odlišného kultúrneho smerovania v týchto dvoch regiónoch vtedajšej Európy.

Východorímska ríša – Byzancia bola zmietaná nielen dôsledkami križiackych výprav a pravidelnými pustošivými nájazdmi osmanských Turkov, ale aj vnútropolitickými problémami v dôsledku boja o moc.

* Štúdia je publikovaná v rámci projektu VEGA: Palamizmus – teologický, filozofický, spoločensko-politický, historický, kultúrny a umelecký fenomén Byzancie a jeho vplyv na slovan-
ské prostredie. Registračné číslo projektu: 1/2501/05.

Západnú časť Európy zase pustošila ničivá storočná vojna a čierny mor, ktoré po sebe zanechali mnohomiliónové straty na ľudských životoch a nevyčísliteľné kultúrne i materiálne škody.

Byzantské dejiny – súčasnosť a perspektíva

Rozširovanie Európskej únie smerom na východ aktualizuje záujem a súčasne štúdium byzantského kultúrneho dedičstva. V dôsledku toho prirodzene vzrastá záujem o dejinný vývoj v Byzantskej ríši, ktorá bola pokračovateľkou jednotného Rímskeho impéria, budovaného na kresťanských základoch, počínajúc cisárom Konštantínom Veľkým.¹

Pred rozhodujúcou bitkou pri Mulvijskom moste mal cisár zjavenie, ktoré zmenilo jeho vzťah ku kresťanstvu. Výsledkom toho bolo podpísanie Milánskeho ediktu (r. 313), ktorý vydal spoločne s Licíniom, a následne dal v roku 330 vysvätiť nový Rím – Konštantínopol. Ten mal spoločne so starým Rímom reprezentovať jednotu ríše s ideovým premostením od pohanského polyteizmu ku kresťanskému monoteizmu.

Dejinný vývoj ukázal, že zámer cisára Konštantína vybudovať novú Rímsku ríšu bol nerealizovateľný. Na scénu európskych dejín totiž rázne popri Slovanoch vstúpili i početné germánske kmene a Huni, ktorí zapríčinili pád západných provincií Rímskej ríše. Východné provincie dovtedy mohutného impéria, ktoré v jednotnom štátnom útvere Východorímska ríša – Byzancia, s hlavným politickým a spoločenským centrom Konštantínopol existovali napriek mnohým ťažkostiam ešte približne 1100 rokov, barbarským nájazdom úspešne odolávali.

Východorímska ríša – Byzancia svetové impérium

Východorímska – Byzantská ríša bola vybudovaná na kresťanských základoch a v období stredoveku patrila medzi najrozvinutejšie štátne útvary. Napriek mnohým záporným hodnoteniam byzantských dejín sa v poslednom období objavujú aj kladné pohľady.

Dôležité je komplexné štúdium historického dedičstva Východorímskej ríše, jej spoločensko-politického systému, kultúry, vzdelanosti, vzťahu štátnej a cirkevnej moci a i.

Byzancia bola multikultúrnym a multietnickým impériom európskeho stredoveku. Nádej na záchranu v nej videli aj ťažko skúšané západné provincie ríše, ktoré museli často čeliť pustošivým nájazdom barbarských bojových kmeňov.

1 Život cisára Konštantína Veľkého opísal Eusebius Cezarejský v *The history of The Church from Christ to Constantine*. Translated by G. A. Wiliamson. New York, 1989, 434 s.

Michel Balard uvádza, že na Apeninskom polostrove rešpekt k Byzancii nie je o nič menší ako v iných častiach ríše.² Znamenalo to, že v čase, kedy západná Európa čelila pohybom barbarských kmeňov, Východorímska – Byzantská ríša bola zárukou stability. Rôznymi okolnosťami bola nútená riešiť zásadné otázky doby: vzťah cirkvi a štátu, vplyv a zosúladienie antickej kultúry s kresťanským učením. Vďaka tejto iniciatíve kresťanský Západ už iba prevzal hotové stanoviská. Z tohto dôvodu je už dnes primárnosť Byzancie pred západnou Európou v období stredoveku nespochybniteľná.

Byzancia v stredoveku s rozvojom kultúry, jazyka, filozofie a umenia znamenala aj ekonomický a hospodársky rast. Táto skutočnosť sa odrazila aj v stabilite armády. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že zaujímavým javom v dejinách Byzancie bolo vedenie obrannej vojny, čo vyplývalo z kresťanského ideologického základu impéria. Byzancia sa nepripravovala a ani nevedla útočné vojenské ťaženia na teritóriách iných štátnych útvarov. Byzancia bola v stredoveku silným kresťanským štátom. Silné impérium bolo zomknuté okolo dominujúcej stavby kresťanského umenia a architektúry chrámu Svätej Sofie – Božej Múdrosti. Práve z tohto dôvodu bola Byzancia špecifickým štátnym útvarom svojej doby.

Samotné hlavné mesto Konštantínopol sa po všetkých stránkach vyrovnáva ostatným centráм iných impérií stredoveku. Ako hlavné mesto ríše spĺňalo všetky atribúty nielen z pohľadu umiestnenia, ale vynikalo aj ako ekonomické a hospodárske centrum.

Byzantínci sa považovali za nositeľov svetovej ríše. Boli hrdí na to, že sú pokračovateľmi „Ríma“ a všade okolo nich sú barbarské národy.

Avšak paralelne s týmito kladmi sa v priebehu dejín objavuje v Byzancii aj nepochopiteľná „nízkosť“ ľudského konania, ktorá bola v úplnom protiklade s kresťanskými zásadami. Nenávisť prerastala často do neprekonateľného štádia. Preto sa mnohí historici zhodujú v tvrdení, že Byzancia nesie v sebe aj všetky negatívne črty veľkého impéria stredoveku.³ Cisársky dvor sa často stával priestorom zákulisných intríg. Na druhej strane sa medzi panovníkmi našli aj takí, ktorí ho premenili na kláštor alebo akademickú pôdu. V takých prípadoch tu vládol poriadok a pokoj.

Charakteristickým znakom byzantskej spoločnosti boli kláštory. Byzantínci prejavovali náklonnosť ku kláštornému a pustovníckemu spôsobu života. Niekedy celé rodiny odchádzali žiť do kláštorov. Centrami byzantského mo-

2 Balard, Michel: Byzanc a Západ. in: Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude: Encyklopedie středověku. Praha, 2002, s. 58.

3 Pozri: Loos, Milan – Tůma, Oldřich: Byzantská společnost na přelomu vývoje. In: Zástěrová, Bohumila: Dejiny Byzance. Praha, 1996, s. 203-250.

nasticizmu sa stali hora Athos, Olymp a Meteory. V Byzancii zohrávali kláštory nezastupiteľnú úlohu. Boli strediskami nielen duchovného života, ale aj centrami kultúry, písomníctva, vzdelania.⁴

Na kresťanskom Východe sa kláštory začali budovať ešte pred vybudovaním Konštantínopola. Veľký progres však nastal za vlády Konštantína Veľkého a jeho matky Heleny. V roku 337 bolo v samotnom hlavnom meste už 15 kláštorov. Počas vlády Theodosie Veľkej bol vybudovaný kláštor *akimitov*, tzv. – *nespaciach*. Tento kláštor bol medzi Byzantíncami veľmi obľúbený, pretože kedykoľvek ho navštívili, vždy prebiehala bohoslužba, dňom i nocou, neustále. Za panovania imperátora Leva Veľkého (457 – 474) bol v Konštantínopole postavený ďalší významný kláštor *Studitos*. Studitský kláštor sa stal *svedomím* morálneho života v hlavnom meste ríše. Predstavení kláštora sa nebáli verejne vystupovať proti morálnym pokleskom cisárskeho dvora i samotného cisára. Postupne sa spomínaný kláštor stal vplyvnou inštitúciou v celej ríši. V roku 518 bolo v Konštantínopole okolo 54 kláštorov. Za zlatý vek budovania kláštorov v Byzancii je považované obdobie vlády imperátora Justiniána. Za panovania tohto panovníka boli postavené mnohé významné kláštory. V polovici 6. storočia bolo v hlavnom meste 80 kláštorov. Špecifikom kláštornej štruktúry Byzancie boli aj kláštory výlučne národné. V dejinách Byzancie tak môžeme zaznamenať sýrske, rímske i arménske kláštory. Okrem národných kláštorov existovali o Byzancii aj iné typy kláštorov, napríklad cisárske, stauropigiálne, ktoré boli vyňaté spod právomoci diecéznych biskupov a podliehali priamo patriarchovi.⁵

Vidíme teda, že neodmysliteľnou súčasťou byzantskej spoločnosti bola inštitúcia kláštorov. Kláštory patrili nielen do náboženskej štruktúry, ale i do štátneho a kultúrneho systému Byzancie. Kláštory boli v Byzancii aj centrami sociálnej a charitatívnej činnosti. Slúžili ako zachytne strediská pre tých najbiednejších, ktorí boli odkázaní na pomoc iných.

Byzantské misie a ich vplyv na formovanie európskej kultúry

V súčasnosti je dôležitá otázka vplyvu byzantského kultúrneho dedičstva na európsku kultúru, hlavne v období európskeho humanizmu a renesancie. Je potrebné uviesť, že byzantská kultúra dala antickému dedičstvu nový náboj. Jeho pozitívne hodnoty dokázala pretransformovať a využiť pri aktualizácii kresťanstva. Európsky humanizmus a renesančné hnutie mohli naplno využiť pozitívny vklad byzantskej kultúry, ktorý im plne vyhovoval. Z tohto dôvodu by bolo mylné, keby sme európsky humanizmus a renesanciu vnímali ako pro-

4 Provatakis, Theoharis Mich.: Meteora, dejiny klášterů a mnišství. Athény 2002, s. 18-19.

5 Havierník, Pavol: Počiatky mnišstva, Byzantský monasticizmus. In: Rehole a kláštory. Zost.: Kožiak, Rastislav, Múcska, Vincent. Banská Bystrica; Bratislava, 2002, s. 7-27.

tiklad kresťanstva. Pretože humanizmus a renesancia využili pozitívne hodnoty antiky pri rozvoji kresťanskej európskej civilizácie stredoveku.

Mnohí byzantológovia dnes už upozorňujú na to, že názor na Byzanciu ako tzv. „*zabudnutú krajinu*“ bol v minulosti zámerne vytváraný a umelo živený.

Navyše v období dovŕšenia štátneho vývoja, jeho stabilizácie a vrcholu svojej štátnosti vyslala Byzancia misiu k našim predkom na Veľkú Moravu (r. 863). Prítomnosť byzantskej misie v Európe sa teda uskutočnila v čase prosperity Byzancie, keď impérium bolo na vrchole svojho rozvoja vo všetkých oblastiach. Preto nijako ináč, iba pozitívne sa mohli prejaviť výsledky cyrilometodskej misie na ďalšom rozvoji štátnosti Veľkej Moravy. Vďaka genialite Konštantína a jeho brata Metoda sa Slovania zaradili medzi kultúrne národy stredovekých dejín. Na Veľkej Morave bola vytvorená nielen vyspelá cirkevná správa, ale Veľká Morava mohla na svoj rozvoj využiť i kultúrnu a štátnu vyspelosť Byzancie. Byzantská misia mala preto širšiu ako iba religióznu dimenziu. Veľkomoravská misia ovplyvnila aj okolité krajiny. Vyhnaním žiakov po smrti sv. Metoda sa v plnosti rozvinula práve v susedných krajinách.

Pre budúcnosť Európy bolo rozhodujúcou skutočnosťou prijatie kresťanstva z Byzancie na Kyjevskej Rusi. Pokrstenie kyjevského kniežaťa Vladimíra znamenalo zastavenie prenikania islamu do Európy. Taký istý význam mali byzantské misie pri pokresťančení Bulharov a juhovýchodných Slovanov.

V priebehu približne 1 100 rokov existencie byzantského štátneho útvaru dochádzalo v určitých dobách k prevratným historickým zmenám, ktoré mali zásadný vplyv na ďalšie smerovanie celého impéria. Prevažná väčšina byzantológov rozdeľuje dejiny byzantského štátu na päť období (etáp):

1. obdobie utvárania podoby štátu (330 – 610),
2. obdobie dovŕšenia štátneho vývoja a jeho stabilizácie (610 – 867),
3. obdobie vrcholu štátnosti (867 – 1081),
4. obdobie krízy medzi Východom a Západom (1081 – 1204),
5. obdobie snahy o obnovu ríše a jej pád (1204 – 1453).⁶

V súvislosti s palamizmom nás zaujíma posledné obdobie v byzantských dejinách, obdobie obnovy a pádu (1204 – 1453), pretože práve do tohto obdobia spadá palamistické hnutie.

Kde sú však počiatky palamizmu v Byzancii? Na túto otázku dodnes nebola daná jednoznačná odpoveď, hoci sa o jej zodpovedanie pokúšali mnohí bádatelia byzantských dejín. Tak isto nie je komplexne spracovaná tematika vplyvu byzantského kultúrneho dedičstva na slovanské prostredie. Práce, ktoré boli doposiaľ publikované, sa zameriavajú predovšetkým na teologickú oblasť,

6 Pozri: Kryštof, biskup olomoucko-brněnský: Úvod a přehledné dějiny byzantského státu. Byzantologie I. Prešov, 1995, s. 16.

a preto v nich absentuje širší kontext. Kyprian Kern, ktorý sa venoval štúdiu diela Gregora Palamu, uviedol, že dodnes je jeho život a dielo málo preštudované, a preto ani neexistuje práca, v ktorej by bolo podané komplexné hodnotenie prínosu palamizmu pre európske kultúrne dedičstvo.

Byzancia v období obnovy a pádu (1204 – 1453)

Posledné obdobie dejín Byzancie, obdobie obnovy a pádu (1204 – 1453) sa začína založením Latinského cisárstva, ktoré rozdelilo územie ríše na latinské a postbyzantské štátne útvary. V tejto situácii sa medzi Byzantíncami, napriek ich partikularizmu, rodí zjednocujúca myšlienka – znovu obnoviť Konštantínopol, ako hlavné mesto impéria. Tri postbyzantské štáty, vedené nicejským cisárom, realizovali túto myšlienku v roku 1261. Dynastia Palaiologovcov, ktorá síce nastúpila na obnovený cisársky trón v Konštantínopole, už nikdy nezabránila úpadku a postupnej agónii ríše.

Na Balkáne zosilnel na úkor Byzancie srbský a bulharský štátny útvar. Hromadný presun byzantskej armády z východu na západ úplne uvoľnil východnú hranicu. V tejto dobe „pronia“ stratili svoj vojenský význam, pretože do feudálneho systému Byzancie bol zavedený dedičný princíp. Novodobí byzantskí feudáli utláčali a postupne likvidovali samostatne hospodáriacich slobodných roľníkov. V dôsledku týchto skutočností došlo k vyľudneniu celých oblastí vo východnej časti ríše. Citeľne bola obmedzená poľnohospodárska výroba, čo znamenalo hospodársky úpadok štátu. Obmedzila sa bojaschopnosť armády. Feudálni vládovia nielenže neodvádzali dane do centrálnej štátnej pokladnice, ale vyhýbali sa aj vojenským povinnostiam. Preto osmanskí Turci veľmi ľahko obsadili východné územia ríše. Pomohli im k tomu aj vnútorné konflikty. Súperiace strany sa na Osmanov obracali o pomoc, avšak ich vstup na byzantské územie už nebol dočasný, ale trvalý, a tak samotní Byzantínci umožňovali osmanským Turkom ľahký postup na ich územie.

Úspechom sa neskončil ani pokus Jána Kantakuzena, ktorý sa snažil obnoviť námornú a obchodnú silu impéria zrušením námorných výsad Benátčanov a Janovčanov. Táto iniciatíva prišla podľa niektorých bádateľov neskoro. Koncom 14. storočia musel byzantský cisár vykúpiť mier od tureckého sultána nielen peniazmi, ale dokonca bol povinný poskytovať mu vojenskú pomoc.

Dynastia Palaiologovcov sa snažila agóniu impéria zastaviť myšlienkou unionizmu. Pokusy o obnovenie kresťanskej jednoty sa však nezrealizovali.

Preto osmanským Turkom už nič nestálo v ceste, aby sa zmocnili hlavného mesta Byzancie a Konštantínopol nielen premenovali, ale aj prebudovali na Istanbul. Zlomovým medzníkom v dejinách Byzancie i Európy sa stal rok 1453, kedy Konštantínopol dobyli osmanskí Turci a už im nič nebránilo postupovať na európske územie. Dostali sa až k Viedni, kde sa v roku 1683 odohrala roz-

hodujúca bitka, v ktorej osmanské vojsko utrpelo zdrvivú porážku. Z tej sa už Osmanská ríša nespamätala a postupne zanikla.⁷

Gregor Palama a jeho doba

Pri skúmaní dejín je vždy dôležitá doba, v ktorej žil a pôsobil jej hlavný protagonista. Preto je aj z nášho pohľadu dôležitá atmosféra, v ktorej Gregor Palama žil a ktorá ho obklopovala a s určitosťou možno povedať aj formovala jeho názory a pohľady na jednotlivé sporné otázky doby.

Palama nie je osobnosť, ktorá by bola vyhranene cirkevná. Svojimi úvahami totiž preniká hlboko do filozofických poznatkov, ktoré určuje stredoveká vedná a kultúrna oblasť nielen v Byzancii, ale aj v európskom kontexte.⁸ Preto v minulosti mnohí západní bádatelia byzantských dejín radikalizovali hodnotenie palamizmu a stotožňovali ho s čisto politickým hnutím zelótov.⁹

Na druhej strane treba uviesť, že Gregor Palama je svojím životom organicky spojený s kláštorným a asketickým prostredím Byzancie. Vlastná mu je hlavne kresťanská spiritualita, pretože vyšiel z athoského hesychizmu. Túto skutočnosť je potrebné rešpektovať,¹⁰ nie však absolutizovať, čoho sa nevyvarovali mnohí kresťanskí historici. Väčšina kresťanských historikov vidí v palamizme čisto kresťanské hnutie, ktoré malo iba okrajový vplyv na formovanie byzantskej spoločnosti a jej kultúrneho dedičstva.

Gregor Palama je úplne zjavný a vyzretý plod svojej epochy. Nie je však jediný a náhodný fenomén svojej doby. Má svojich predchodcov, súčasníkov, ale takisto aj mladších stúpcov, ktorí prejavujú zvýšený záujem o otázky gnozeológie a antropológie i o otázky ľudskej spirituality. Práve záujem o kardinálne otázky ľudského bytia ho spájajú s ďalšími vynikajúcimi predstaviteľmi jeho doby.

Palama je takmer súčasníkom Danteho. Narodil sa 32 rokov po narodení tohto významného svetového básnika a zomiera 38 rokov po jeho smrti. Palama je o jedno pokolenie mladší ako Tomáš Akvinský a Bonaventura. Je však súčasníkom Eckharta (1260 – 1327).

Hoci mená spomínaných velikanov tejto doby sú odlišné, predsa ich spája idea záujmu o tie isté otázky: *dimenzia ľudského ducha*.

7 Pozri: Uhlíř, Dušan: Rozhodnutie pri Viedni. In: História. Revue o dejinách spoločnosti, ročník 4, číslo 11-12, november/december 2004, s. 11-12.

8 Jeho hlavný protivník kalabrijský mních Barlaam bol vzdelancom európskeho formátu a je považovaný za predchodcu humanizmu a renesancie. Jeho žiakom, ktorého vyučoval gréčtinu, bol aj Petrarca.

9 Preto v palamistických sporoch, ktoré v 14. storočí postihli byzantskú spoločnosť, videli súperenie dvoch politických strán *zelótov* a *politikov*.

10 Hesychazmus je smer východnej spirituality, založený na *neprestajnej modlitbe* spojenej s dýchaním. Ide o špecifický spôsob modlitby, ktorý je dodnes praktizovaný na hore Athos.

Všetci sú totiž predstaviteľmi kresťanskej kultúry, všetci sú súčasníkmi jedného obdobia, epochy prelomu v dejinách. Končí sa éra stredoveku, a tak sa ako vždy, tak i teraz v ťažkostiach rodí nový svet, nová civilizácia. Od kresťanstva sa očakávalo nové zásadné stanovisko o svete, kultúre a hlavne o človeku. Ako vo všetkých zlomových okamihoch histórie aj teraz bola otázka o človeku vyzdvihnutá so všetkou presvedčivosťou. A samozrejme s netrpezlivosťou sa očakávali odpovede na antropologické otázky, medzi ktorými dominoval problém perspektívy novej, na tú dobu „modernej“ civilizácie.

Sme svedkami toho, že každý z nich, síce odlišne od ostatných, odpovedá na aktuálne otázky doby. Dante to robí v Božskej komédii, Tomáš Akvinský v Summach, Palama v Triadach a Eckhart vo svojich listoch. Ukázať však človeku nádej do budúcnosti bolo v tom období veľmi zložitú, pretože doba, v ktorej žili, nebola jednoduchá.

Ak hovoríme o palamizme a o kultúrnom rozvoji Byzancie tej doby, nebolo by správne skúmať túto otázku mimo kontextu európskeho kultúrneho dedičstva. Nebolo by správne a ani objektívne oddeľovať svet Byzancie od ostatného kultúrneho sveta, hoci je značne odlišný. Je pravdou, že Byzancia vďaka svojmu vnútornému súladu stojí akosi mimo západoeurópskej kultúry. Túto osobitosť však netreba prezentovať ako neprekonateľnú prekážku. V dejinách stredoveku totiž v oblasti hľadania duchovných hodnôt nie sú odlišnosti medzi Byzanciou a západnou Európou. Naopak, existuje medzi nimi veľmi tesné spojenie. Netreba zabúdať na to, že v minulosti bola Východorímska ríša – Byzancia súčasťou rímskej civilizácie a cítila sa byť jej pokračovateľkou. Preto je úplne normálnym javom, že napriek ťažkostiam a uzavretosti riešila kultúra, niekedy aj paralelne, tie isté otázky ľudskej existencie.

Keď máme takýto pohľad, potom môžeme so všetkou zodpovednosťou prijať názor o vzájomnom ovplyvňovaní sa kultúr Západ – Východ.

Sťažené podmienky v hospodárskych vzťahoch neznamenal prerušenie kontaktov. Krajiny západnej Európy, zvlášť talianskych miest (*Benátky a Janov*), dominovali obchodu v stredozemnej námornej lokalite. Táto skutočnosť svedčí o tom, že medzi západnou Európou a Byzanciou neexistovala neprekonateľná priepasť, ale že tieto dva svety sa v stredoveku kultúrne i hospodársky stretávali. Na túto skutočnosť netreba zabúdať. Platí to aj napriek rozdielom, ku ktorým došlo medzi Západom a Východom v priebehu dejín. Západ a Východ vzájomne komunikovali, a preto dochádzalo aj k priamemu vzájomnému ovplyvňovaniu.

V Európe sa vytvorila situácia, v ktorej vznikla pôda na to, aby si Byzancia ľahko osvojovala plody aj európskej kultúry. Išlo hlavne o filozofiu a teológiu. Vplyv západnej filozofie a teológie na byzantskú kultúru bol zjavný. Prejavil sa predovšetkým v diele významného predstaviteľa byzantského humanizmu Michaila Psellosa, Demetriosa Kydonesa a ďalších. Súčasne však vidíme spätnú

väzbu, pretože *Logika* Michaila Psellosoa ovplyvnila formovanie západnej vedy a kultúry v 11. storočí a v nasledujúcich storočiach. Rovnako i *Logika* a *Fyzika* Niceforasa Vlemmida mali dominantný vplyv na kreovanie západnej scholastiky.¹¹ Takisto možno konštatovať, že západoeurópska renesancia má svoj počiatok v prevažnej miere v Konštantínopole a v Byzancii.

Zaujímavé sú skutočnosti, ktoré majú inú povahu: v Byzancii a v krajinách ostatného sveta paralelne vznikajú diela s tým istým zameraním. Na ilustráciu môže poslúžiť anonymný spis z 12. storočia pod názvom *Timarion*. Ide o legendu zostúpenia do pekiel a následný dialóg s vládarmi, filozofmi a spisovateľmi. V podstate je to snaha o vytvorenie „božskej komédie“ pred Dantom. Aj byzantské anonymné romány vo veršoch sú veľmi blízke provensálskym. Z tohto dôvodu mnohí bádatelia oprávnene hovoria o vplyve západoeurópskej kultúry na byzantskú, iní naopak.¹² Tieto skutočnosti iba potvrdzujú, že je chybné vnímať vtedajšiu byzantskú kultúru ako úplne izolovanú od ostatného európskeho kultúrneho sveta.

Zásadný obrat v tejto otázke znamenal objav významného ruského byzantológa F. I. Uspenského, ktorý ukázal na priame vzájomné ovplyvňovanie sa dvoch európskych kultúr – byzantskej a západoeurópskej.¹³ Je známe, že v 11. až 14. storočí sa v byzantskej spoločnosti prejavoval zvýšený záujem o diela antických filozofov. Nastolované boli otázky, na ktoré spoločnosť hľadala odpovede. V súvislosti s celospoločenskou diskusiou vznikali spory, ktoré boli riešené na konštantínopolských koncilocho. Hoci sa spory na prvý pohľad vnímali ako teologicko-cirkevné, v ich základe boli skryté filozofické problémy. V súvislosti s dielom Jána Italosa bola nastolená otázka o večnosti hmoty a ďalších vplyvoch platónskej filozofie na myslenie tohto významného byzantského učenca. Pre úplnosť je treba uviesť, že Ján Italos bol súčasníkom Abelárda. V Byzancii dielo Jána Italosa silne ovplyvnilo teologicko-filozofické myslenie mnohých intelektuálov. Diskusie ukázali, že vždy išlo o snahu spojiť logiku Aristotela a novoplatonizmu s teologickým myslením. Práve Uspenský zdôrazňuje, že takéto snahy vidíme tak na Východe, ako aj na Západe u predstaviteľov scholastiky.

Podľa mienky Uspenského sa byzantskí filozofi zaoberali tými istými otázkami ako scholastici Západu. Konkrétne riešili otázku o rodoch a vidoch bytia, ktoré vysvetľuje Porfýrios a ktoré boli rozpracované vo vzájomných sporoch dvoch škôl – školy nominalistov a školy realistov.

11 Vasiliev, A.: *Histoire de l' Empire byzantinienne II.*, s. 233-234.

12 De Libera, Alain: *Středověká filozofie*. Praha, 2001, s. 31 uvádza, že Byzancia sa neuzavrela sama do seba ani po skončení západnej okupácie, ale dokonca sa napriek hesychastickým sporom otvorila určitým aspektom „latinského modelu“.

13 Uspenský, F. I.: *Очерки по истории византийской образованности*. Санкт Петербург, 1892, 395 s.

Vysvetlenie podstaty rodov a vidov je učením o univerzáliách. Ide o problematiku, ku ktorej sa neustále vracia filozofické bádanie. Na prvý pohľad sa tento problém týka iba psychológie a logiky, avšak svojou podstatou dominuje v celom filozofickom myslení, pretože nejestvuje otázka o bytí človeka, ktorá by v sebe nezahŕňala tento problém. Ide totiž o to, či všetko viditeľné je kombináciou nášho rozumu alebo má svoj základ v reálnom svete. Každá ontologická alebo psychologická doktrína sa musí nevyhnutne vysporiadať s otázkou o univerzáliách.

Netrváme na tom, že tento spor má svoj pôvod v byzantských filozofických doktrínach, iba uvádzame, že ten istý problém dominoval v Byzancii v 11. až 13. storočí. Koncom 11. storočia totiž byzantskí učitelia Ján Italos a Nil Evstratios, hoci riešia teologické otázky, vedú konkrétne spory o dogmu o Svätej Trojici, vtelení Krista a jeho uctievaní, v diskusiách používajú scholastickú argumentáciu. Evstratiove *Traktáty* riešia uvedené otázky z pohľadu rodov a vidov, tzn. z aspektu univerzálií. Táto konkrétna skutočnosť svedčí o tom, že aj v Byzancii sa teologické problémy rozpracovávali na filozofickom základe. Evstratios pri riešení tejto otázky stojí na pozícii „reálnych univerzálií“. Preto aj z tohto dôvodu si táto otázka zasluhuje hlbokú kultúrnu vážnosť a vyzýva na potrebu pozorného štúdia doposiaľ opovrhovaných materiálov byzantskej filozofie.¹⁴

Aj v spore o Eucharistii, ktorý vznikol medzi Sotirichom Pantevgenom a Nikolasom Methonským, išlo v podstate o konflikt medzi nominalistami a realistami. Sotirichos obhajoval svoju pozíciu, odvolávajúc sa na Platóna a Aristotela.

Aj tieto spory svedčia podľa názoru Uspenského o tom, že byzantský klérus bol filozoficky patrične vzdelaný.¹⁵

Vidíme teda, že v stredoveku neexistovala kardinálna priepasť medzi západoeurópskou vzdelanosťou a byzantským kultúrnym fondom. Spoločné záujmy inšpirovali vzdelancov Východu a Západu k hľadaniu odpovedí na aktuálne otázky doby, aby sa tak pričínili o smerovanie vývoja k lepšej perspektíve.

Pri všetkých podobných úvahách v našom vedomí stále rezonuje téma o priamom vplyve byzantskej filozofie na európske myslenie. Je prirodzené, že Západ získaval pre svoju filozofiu inšpirácie z Východu. Zabudnutie gréckeho jazyka spôsobovalo, že sa diela klasických filozofov stali pre učencov Západu nedostupné. Logiku Aristotela poznali na Západe nie skôr ako v druhej polovici 12. storočia. V tomto období mali Byzantínci už aj komentáre k jeho spisom.

Záujem západného kultúrneho prostredia vzbudila i otázka o vplyve Michaela Psellosa na západné filozofické myslenie. Známy bavorský historik Carl von Prantl vo svojich Dejinách logiky prišiel k záveru, ktorý dodnes nikto

14 Pozri: De Libera, Alain: *Ibidem*, s. 47.

15 Uspenský, F. I.: *Ibidem*, s. 222-223.

nespochybnil, že Logika Petra Hispánskeho, neskoršieho pápeža Jána XXI., je prekladom Logiky Michaela Psellosa. Psellosova Logika kraľovala na filozofickom poli celé dva storočia a Peter Hispánsky nebol jediný, kto uvedené dielo preložil do latinčiny. Ešte pred Petrom ho prekladali do latinčiny Lambert Okserský a Vilhelm Schirsvood. Vďaka týmto iniciatívam mal Západ spoločne s arabskými prameňmi aristotelizmu aj byzantské, väčšmi originálne zdroje.

Keď riešime otázku vplyvu antickej filozofie na byzantské myslenie, stretávame sa aj s určitými ťažkosťami, ktoré nie je ľahké prekonať. Na začiatku byzantských dejín Aristotelovo dielo dlhší čas nemalo vplyv na byzantské filozofické myslenie. Až od čias Leontiosa Byzantského môžeme hovoriť o význame peripatetikov, ktorí ho nazvali „prvým aristotelikom“ a „scholastikom medzi gréckymi učencami“. Od čias Leontiosa začal vplyv Platóna na byzantských intelektuálov ustupovať a viditeľný je záujem o dielo Aristotela. Aristotelovo dielo sa stalo prijateľnejším pre teologické myslenie tak na Západe, ako aj na Východe. Pri štúdiu Aristotelovej Logiky totiž teológia nemusela prijímať aj filozofické závery, keďže Aristotelova Logika, jej princípy, neboli tak tesne spojené s filozofickými stanoviskami ako v diele Platóna. V Platónovom diele sú princípy viazané na filozofické závery. Formálna stránka diela Platóna je veľmi úzko zviazaná s obsahom. Podľa Uspenského si cirkev postupne osvojila aristotelizmus a v období 11. až 14. storočia exkomunikovala tých, ktorí sa odvážili obhajovať Platóna.¹⁶

Na základe tejto skutočnosti vysvetľuje Uspenský podstatu palamistických sporov, ktoré v Byzancii dominovali v 14. storočí. Podľa neho sú odporcovia Palamu, tzv. antipalamisti obviňovaní z vnášania platónskych ideí a helenistických mýtov do teologického myslenia.

V podstate v týchto sporoch stáli proti sebe stúpenci aristotelizmu a platónskej filozofie.¹⁷

Avšak P. V. Bezobrazov v recenzii na Očerki (Poznámky) Uspenského jeho tvrdenie odmieta ako neopodstatnené a svoje stanovisko odôvodňuje tým, že v sporoch medzi palamistami a antipalamistami nešlo iba o spor dvoch filozofických škôl, pretože stúpenci obidvoch strán sa vzájomne obviňovali aj z iných filozofických tvrdení, ktoré neboli v súlade s kresťanským učením.¹⁸ O čo teda v tomto spore išlo? Pravdepodobne aj teraz sa kresťanská teológia snaží nájsť svoj optimálny vzťah k antickej filozofii.

V žiadnom prípade nešlo o zásadné popieranie užitočnosti filozofie pre formulovanie kresťanských právd. Ide o problém hľadania vzťahu teológie a filozofie, s čím sa stretávame v priebehu dejinného vývoja.

16 Uspenský, I. F.: Ibidem, s. 364.

17 Ibidem, s. 311.

18 Spomínaná recenzia je publikovaná: In: Vizantijsky Vremennik, diel III., s. 135-138.

Teológia od samotného počiatku jestvovania kresťanstva hľadá svoj vzťah k jednotlivým filozofickým doktrínam. Treba však uviesť, že niekedy je to proces úspešný viac, inokedy menej. Je známe, že v prvokresťanskej teológii vplýval stoicizmus zvlášť na teológov Západu – Tertuliána a Hilária z Piktávie. Na Východe stoicizmus po určitom čase ustúpil alexandrijskému novoplatonizmu. Dielo Platóna vplývalo na východnú teológiu v priebehu mnohých storočí, preto sa Východ musel vyrovnávať s týmto vplyvom, čo však bolo veľmi zložitá. Potom však Kappadockí otcovia v trinitárnych sporoch a následne Leontios Byzantský aristotelovskej terminológii „otvorili dvere“ do teológie. Cez Tomáša Akvinského, konkrétne jeho Summu, potom aj západné teologické myslenie uprednostnilo aristotelizmus.

V takejto rovine sa nám javí aj spor, ktorý vrcholil v 14. storočí medzi palamistami a antipalamistami. Chceme však uviesť, že kresťanská teológia nebola odkázaná na čerpanie termínov iba z diel Platóna a Aristotela, ale používala pojmy aj z iných filozofických systémov. Preto sa vždy musela vyrovnávať s problémom vzťahu k tej-ktorej filozofickej doktríne a jej vplyvu na teológiu.

Súčasne však súhlasíme aj s názorom P. V. Bronzova, ktorý tvrdí, že palamistické a antipalamistické spory v Byzancii v 14. storočí presahujú aj rámec filozofie, pretože svojim vnútorným obsahom a teologickým rozmerom prechádzajú do mystickej roviny ľudského bytia.

Palamizmus a byzantský mysticismus

Vidíme teda, že palamizmus nemá iba čisto teologické korene, ktoré by nás privádzali k patristickej tradícii. Na palamizme sa odrazili aj vplyvy filozofie a rôznych kultúrnych smerovaní danej epochy. Pritom je tesne spojený aj s mysticismom Byzancie.

Vplyv byzantského mysticismu na palamizmus je však omnoho silnejší ako ostatné vplyvy. Gregor Palama bol totiž jedným z najvýznamnejších predstaviteľov byzantského monasticizmu v neskorobyzantskom období. V sporoch s kalabrijským mníchom Barlaamom sa Palama stal vodcom athoských mníchov – hesychastov. Jeho teologické stanoviská boli pre nich najpriateľnejšie, pretože najlepšie formulovali ich vnútorné mystické prežívanie askézy.

Na tomto mieste je potrebné vysvetliť, čo je to mysticismus, mystika alebo spiritualita. Je nesprávne mysticismus oddeľovať od askézy a stavať ich proti sebe. Mystika alebo spiritualita je plodom askézy a je s ňou tesne spätá. Neexistujú dve cesty duchovného života: asketická, ktorá by bola bez mystiky, a mystická, ktorá nevyviera z askézy. Východné kresťanstvo je viac mystické ako západné, ktoré je zamerané skôr prakticky. V západnom kresťanstve sa božské vníma ako moc, vláda. Na Východe sa božské chápe ako vzťah k Bohu, v ktorom sa človek cíti ako nové stvorenie. Božstvo je tu vnímané ako metafyz-

zický prameň duchovno – fyziologického procesu, uskutočňovaného v človeku. V mystickom procese je dôležité Božie oslovenie prostredníctvom Svätého Du-cha, a to nielen „ratia“, ale všetkých zmyslov človeka, celého psychosomatického bytia človeka, pri ktorom sa realizuje obnova človeka. Človek sa v procese obnovy zúčastňuje celou svojou bytosťou. Ponára sa do lúčov Božieho svetla, ktoré na neho pôsobí z nebeskej výsosti. Ide o proces zbožštenia človeka na základe jeho vnútorného premenenia. Dosiahnuť tento stav je však možné iba na základe askézy, čo znamená zmenu človeka výchovou nielen rozumu, ale aj všetkých prirodzených síl človeka, vrátane jeho tela. Nejde o výchovu a zmenu ničením týchto síl, ale o ich prinútenie pokorou. Palamistická tradícia preto vyzýva k premeneniu človeka, ktoré sa realizuje v podmienkach asketického života. Bez askézy nie je možná vnútorná premena. Pôst, modlitba a pokora vedú k dosiahnutiu vnútorného pokoja. Aktívnu úlohu v danom procese zohráva aj ľudské telo. Byzantský mysticismus pri askéze nikdy nevyzýval k ničeniu tela, pretože ho nevnímal ako prameň zla v človeku. Takéto pseudomystické chápanie, vyvierajúce z koncepcie monofyzitizmu, v byzantskom mysticisme nenájdeme. Byzantské kresťanstvo vyzývalo k úcte a k starostlivosti o ľudské telo a nepodporovalo snahy, ktoré by viedli k falošnému spiritualizmu. V teologickej koncepcii byzantského kresťanstva bolo telo vnímané ako účastník vzkriesenia a večnosti. Bolo chápané v perspektíve večnosti, preto tá úcta a starostlivosť o telo. Aj to bol dôvod pre byzantský mysticismus, aby do procesu modlitby aktívne zapájal ľudské telo. Telo nemôže neparticipovať v procese modlitby, ktorá človeka privádza k jednote so Stvoriteľom. Telo nie je dané na prekážku, ale má byť spolupracovníkom ľudského ducha. V procese askézy je telo potrebné vychovávať tak, aby slúžilo ľudskému duchu a rozumu. Telo je povolané pomáhať duchu človeka. Preto byzantský mysticismus odporúčal zapájať telo do ťažkého procesu modlitby. Byzantský mysticismus účasť tela v procese modlitby považoval dokonca za nevyhnutnú.

Účasť a pomoc tela v procese modlitby bola chápaná predovšetkým ako „udržanie rozumu vnútri tela i jeho pôsobenie iba vo vnútri ľudskej osobnosti, nie mimo. tela“. Preto bolo potrebné vrátiť rozum, blúdiaci vonku po predmetoch zmyslového sveta, do vnútra ľudského tela a odtiaľ ho nasmerovať k Bohu. Tak formuloval tento problém Gregor Palama.¹⁹

Udržanie rozumu vo vnútri tela sa uľahčovalo a regulovalo pomocou dýchania a prirodzeným rovnomerným pohybom tela, čo udávalo i samotnej modlitbe pravidelnosť a rytmus. Aj samotná poloha tela s miernym naklonením hlavy nasmerovaným na hrud' alebo brucho človeka uľahčovala neprestajnú modlitebnú činnosť. A práve túto polohu nepriatelia byzantského mysticismu vyu-

19 Porovnaj: Migne: Patrologiae graece, diel 150, col. 1120 A.

žívali na zosmiešňovanie mníchov a nazývali ich „*pozerajúcich sa na pupok*“, akoby verili, že duša človeka má svoje centrum v pupku.

Byzantský mysticismus je v mnohom zhodný s ostatnými mystickými systémami rôznych filozofických a náboženských doktrín. Lína Pseudo-Dionýza je svojím obsahom veľmi blízka mystickej doktríne novoplatonika Plotina. Plotinos tak ako byzantskí palamisti hovoril o oslovení Svetlom: „*Je potrebné veriť, že duša vtedy vidí Boha, keď ju neočakávane osvetlí Svetlo, pretože toto Svetlo vychádza od Neho a je Ním samým. Duša nemá Svetlo keď Boh nie je prítomný. Len Bohom osvetlená duša človeka má to čo hľadala.*“²⁰

Plotinos, aj keď nie priamo, ale prostredníctvom Pseudo-Dionýza, ovplyvnil Gregora Palamu. Plotina preto môžeme považovať za jedného z jeho predchodcov.

Podľa slov samotného Palamu jeho učiteľmi boli: Niceforos Samotár, Theoliptos Filadelfský, Nil, zakladateľ grottaferatského kláštora v Itálii, Eliáš Spiliotis. Osobitne silný vplyv na myslenie Palamu mal Symeon Nový Teológ a Niceforos Stifatas. Pritom treba uviesť aj Jána Klimakosa, Hesychia, Philothea Sinajského a mnohých iných.

Nakoľko palamisti o svojich mystických skúsenostiach mlčali, mnohí ich neprávom obviňovali z rôznych pre kresťanstvo neprijateľných praktík. Významní byzantskí humanisti Niceforos Grigoras a Demetrios Kydones obviňovali palamistov z mesalianizmu.²¹ Izák zo Sýrie vo svojom 55. slove uvádza, že zakladateľom tohto učenia bol istý Malpa, ktorý pochádzal z Edessy.²²

Práve takéto útoky stúpencov racionalistického aristotelizmu viedli Palamu k tomu, aby sa postavil na obranu byzantského monasticizmu, ktorý v mlčanlivosti praktizoval asketický mysticismus. Palama zodpovedajúcimi argumentmi obhajoval bohatú mystickú tradíciu byzantského asketizmu a kláštorného života.

Spor mal však v skutočnosti omnoho širšiu dimenziu. Týmto výlučne byzantským problémom sa vtedy riešil vzťah celého východného kresťanstva a odlišností kresťanského Západu. V danom spore sa Palama prejavil ako dôstojný reprezentant a zástanca byzantského mysticismu, ktorý je v dejinách prezentovaný ako palamizmus. V podstate však išlo o obranu východného mysticismu, nielen byzantského, pretože byzantský mysticismus bol vtedy kompatibilný s mysticismom celého kresťanského Východu.

20 Plotín: Enneady, V., 3, 17. edit. Les Belles Lettres. Paris 1931, s. 73.

21 Pôvod tejto herézy bol v Sýrii. Mesaliani tvrdili, že iba v nich sa usídlil Svätý Duch, a preto sa navždy oslobodili od utrpenia a pociťovali v sebe iba prítomnosť Svätého Ducha. Mesaliani vyhlasovali, že telesným zrakom vidia samotné Božstvo.

22 Izák, Sýrsky: Slova. Sergijev Posad 1911, s. 272.

Palama sa prezentoval ako znalca patrystického odkazu, asketicko-mystickej literatúry, mal veľmi dobré filozofické vzdelanie i osobnú skúsenosť s byzantským mysticismom. Vzdelaný syn Byzancie rozumel tak filozofii, ako aj systematickej teológii, ktorú vnímal v kontexte s apofatickou mystikou. Osobnosť Palamu centralizuje v sebe cennosti kresťanstva i filozofického myslenia antiky. Už Porfirij Uspenský zdôrazňoval, že Palamova teologická škola sa nestránila filozofii Platóna a Aristotela, ale sa jej ani nepodrobila, pretože rozum podriadila Božiemu zjaveniu, ktorého exegézu podávali predstavitelia patristiky.²³

Kde hľadať počiatky palamizmu

Západný kresťanský svet posudzoval palamizmus ako nóvum, ktoré sa objavilo v prostredí byzantského monasticizmu a z tohto dôvodu ho považoval za cudzí element, neprijateľný pre Západ.

Do 20. storočia považovali mnohí západní bádatelia palamizmus za „hrubý realizmus“ alebo novú sektu byzantského monasticizmu či za „čudný duchovný jav“.

Profesor Meyendorff²⁴ však vidí počiatok palamizmu u samotného Antona Veľkého, považovaného za zakladateľa kresťanského monasticizmu. Palamizmus stotožňuje s asketickou tradíciou východného kresťanstva.²⁵ Palamizmus, ktorý je spájaný s *hésychiou* = *mlčaním*, nie je produktom byzantského monasticizmu. Jeho počiatky nemôžeme spájať iba s kláštorným životom athoských mníchov. Všeobecne je ustálený názor, že táto forma asketického spôsobu života bola na horu Athos prinesená koncom 9. – začiatkom 10. storočia za vlády macedónskej dynastie, konkrétne za vlády Vasiľa Macedonského.

Hesychazmus bol do Byzancie importovaný z Egypta a Líbie, keď túto oblasť začali ohrozovať Arabi. Samotné termíny „*hésychia*“, „*hésychasta*“, „*hésychatirion*“, ktoré sú bytostne spájané s palamizmom, stretávame v dielach autorov žijúcich pred palamistickými spormi v Byzancii.

Už Nil Sinajský, Ján Kasián a Ján Klimakos učili o nevyhnutnosti mlčania pri praktizovaní kresťanskej askézy. V 6. storočí sa o „*hésychii*“ = *mlčaní* v súvislosti s kláštorným mysticismom vyjadroval aj Atanáz Sinajský.²⁶

23 Uspenský, Porfirij: *Pervoe putešestvije v afonskije monastyri i skity*. Kiev 1877, časť I., otđ. I., s. 260.

24 Prof. John Meyendorff značne prispel k znovuoobjaveniu Gregora Palamu. Spomeňme predovšetkým jeho vydanie a preklad *Triades pour la défense des saints hésychastes*. Louvain 1959. *Instruction á l'étude de Grégoire Palamas*. Paris, 1959. Obsahuje kompletne exposé Palamových vydaných i nevydaných diel s. 331-400.

25 Meyendorff, John: *Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika*. Beograd, 1983, s. 14.

26 Migne: *Patrologiae graece*, 89, col. 345 B.

Spomínané dôvody vedú mnohých k tvrdeniu, že počiatok hesychizmu (palamizmu) je treba hľadať na hore Sinaj. Antipalamisti považovali za zakladateľa hesychizmu na hore Athos Gregora Sinajského, askétu žijúceho v 14. storočí.

Takisto sa aj západní bádatelia rozchádzajú v pohľade na túto otázku. Pravdou však je, že askéti a mníši nikdy nepatrili medzi novátorov kresťanskej viery. Vždy boli tými, ktorí vyznávali tradičné hodnoty. Faktom je, že hesychizmus jestvoval na Athose už dávno. Askéti tu v mlčaní realizovali svoj duchovný zápas a nikto o ich spôsobe života nevedel. Preto ani nikoho svojím konaním nepohoršovali. Objavil ich až kalabrijský mních Barlaam a byzantská cirkev, ktorá bola citlivá k všetkému a na túto záležitosť reagovala koncilovými riešeniami. Vieroučné Tomosy²⁷ z roku 1341 a nasledujúcich rokov sú svedectvom toho, aké silné bolo koncilové vedomie v byzantskej cirkvi.

Čo povedať na záver

Vďaka palamizmu prestal byť byzantský mysticismus *doktrínou*, ktorá opakuje, akou bola od 9. storočia. Gregor Palama, ktorý sa narodil roku 1296, bol po dvadsiatich rokoch strávených v kláštore na hore Athos ustanovený za arcibiskupa v Thesalonikách. Vo svojom hlavnom diele *Triady* rozvíja tradíciu egyptských mníchov, ktorí perspektívu ľudského bytia videli v eschatologickej budúcnosti, pričom základom tejto perspektívy je pozemský život človeka. Palamas sa podľa tvrdenia Mircea Eliade vracal k biblickej tradícii a svojim dielom vyvolal nielen obnovu liturgického života, ale fascinoval aj byzantskú inteligenciu.²⁸ Palamizmus „naštartoval“ rozvoj byzantskej ikonografie a kultúry vôbec. Paradoxom celého procesu je, že prebieha v období, kedy Byzancia ako veľmoc smeruje k svojmu zániku.

Palamizmus sa z Byzancie veľmi rýchlo rozšíril po východnej Európe, a tak na mnohé storočia ovplyvnil mystickú i kultúrnu tradíciu národov, žijúcich v tomto geopolitickom priestore.

Autor: Prof. ThDr. Imrich Belejkaníč, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Inštitút histórie, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov
belejkan@unipo.sk

27 *Tomos* je oficiálny vieroučný koncilový dokument, ktorý bol svojím obsahom záväzný pre celú byzantskú cirkev.

28 Porovnaj: Eliade, Mircea: Dejiny náboženských predstáv a ideí /III. Bratislava, 1997, s. 182-183.

K HISTÓRII PALAMIZMU VO VIEROUČNOM A DEJINNOM KONTEXTE*

JÁN ŠAFIN

ŠAFIN, J.: History of palamism in the theological and historical context. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 25-42.

This study deals with the importance of the church fathers and the authors in relation to Byzantium. Furthermore, it discusses the intellectual and religious atmosphere of Byzantium in cultural context. The attention is paid to the continuity of the tradition of holy fathers that has acquired its new dimension in the so-called palamism. Palamism is perceived as a kind of religious renaissance or Byzantine protohumanism, which is compared to West-European renaissance and humanism that, in certain sense, represented the diversion from the original Byzantine humanism and the so-called transformed Hellenism, the formulation of which was the teaching of St. George Palama and his adherents and followers.

„Nasledujúc svätých otcov...“ Takouto alebo podobnou frázou začínali zvyčajne v starej cirkvi formulovať vieroučné rozhodnutia. Práve týmito slovami začína veľká definícia IV. všeobecného snemu v Chalcedone v r. 451. VII. všeobecný snem v Nicei v r. 787 začína svoje rozhodnutie o svätých ikonách ešte jasnejšie a výraznejšie: „Nasledujúc Bohom vnuknuté učenie svätých otcov a tradíciu katolíckej Cirkvi...“ (Denzinger, 302). Učenie otcov cirkvi – práve to je spoľahlivý bod opory, jediný správny základ. Samozrejme, že toto nebolo iba „apelácia k starobylosti“. Cirkve neustále zdôrazňuje nemeniteľnosť a totožnosť svojej viery, jej nezvratnosť od prvých storočí, identickosť z generácie na generáciu, z pokolenia na pokolenie. Veríme v to isté, čo aj apoštoli – to je ten najvernejší príznak pravej viery, ktorá je stále tá istá. Napriek tomu ale „starobylosť“ sama o sebe ešte nedokazuje aj pravosť. Zo všetkého najviac bola blahá zvesť kresťanstva (evangelium) pre staroveký svet prekvapujúcou novotou a výzvou k radikálnej obnove. „Vetché“ pomínulo a všetko sa stalo novým. Okrem toho aj herézy apelovali k starobylosti a odvolávali sa k autorite „podaní“. Nemálo heréz jednoducho uviazlo v minulosti.¹ Staré formulácie neraz

* Štúdia je publikovaná v rámci projektu VEGA: Palamizmus – teologický, filozofický, spoločensko-politický, historický, kultúrny a umelecký fenomén Byzancie a jeho vplyv na slovenské prostredie. Registračné číslo projektu: 1/2501/05.

1 V prvej polovici 20. storočia bola vyslovená domnienka, že gnostici sa ako prví začali oficiálne odvolávať na autoritu „apoštolského podania“ a že práve ich traktovanie tradície donútilo sv. Irenea Lyonského vyložiť vlastné ponímanie podania. Reynders, B.: *Paradosis. Le Progrès de l'idée de tradition jusqu'à saint Irénée*. In: *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, T. V., Louvain 1933, p. 155-191. Nech je akokoľvek, gnostici sa radi obracali k „podaniu“.

môžu viesť do zablúdenia. Toto nebezpečenstvo si plne uvedomoval Vincent Lerinský, keď napísal: „A hľa, aký udivujúci obrat! Autori mienok sú uznaní za pravoslávnych a ich nasledovníci za heretikov; učitelia sú ospravedlnení, a ich učenci odsúdení; autori kníh sa stanú deťmi Kráľovstva, a ich stúpenci budú poslaní do geheny (pekla)“ (Commonitorium, cap. 6). Vincent mal nesporne na mysli sv. Cypriána Kartágskeho a donatistov. A aj samotný Cyprián sa stretával s takouto situáciou: „starobylosť“ vo svojej podstate sa môže jednoducho ukázať skostnateným predsudkom – *nam antiquitas sine veritate vetustas erroris est* /pretože starobylosť bez pravdy je len starým omylom/ (Ep. 74). Inými slovami „starobylosť“ a „zvyk“ samé o sebe ešte negarantujú pravdu. Pravda nie je „zvyk“.

Skutočné podanie je podaním pravdy – *traditio veritatis*. Podanie sa podľa slov sv. Ireneja rodí a získava tou *charisma veritatis centum*, spoľahlivou milosťou pravdy, ktorá je daná cirkvi od samotného počiatku a je zachovávaná v nepretržitosti biskupskej služby, teda v sukcesii. Tradícia cirkvi nie je sila ľudskej pamäte, nie stálosť obradov a obyčajov. Toto je podľa vyjadrenia sv. martýra Ireneja živé podanie – *depositum juvenescens* (kvitnúce ustanovenie). Nie je možné nájsť ho medzi mŕtvymi pravidlami – *inter mortuas regulas*. V konečnom zúčtovaní je podanie nepretržitou prítomnosťou v cirkvi Svätého Ducha, neustále Božie vedenie a osvetlenie. Cirkev nie je spútaná literou. Dvíha sa dopredu, hnaná Duchom. Duch pravdy, Ten, ktorý „hovoril ústami prorokov“, ktorý viedol apoštolov – je ten istý Duch a aj teraz vedie svoju cirkev od slávy k sláve, k stále plnšiemu ponímaniu Božej pravdy.

Nasledujúc svätých otcov nie je obrátením sa k nejakej abstraktnej tradícii, formuláciám a tvrdeniam. Je to predovšetkým obrátenie k osobám, k svätým svedkom. Veď my sa obraciame k apoštolom a nie k abstraktnému „apoštolstvu“. To isté je aj s otcami. Svedectvo svätých otcov hlboko a neoddeliteľne vchádza do samotnej podstaty pravoslávnej viery. Cirkev je verná aj kázni apoštolov i dogmám otcov. Oboje tvorí nepretržitú jednotu. Cirkev je skutočne „apoštolská“, ale cirkev je tiež „svätootcovská“. A jedine preto, že je svätootcovská, je stále apoštolská. Otcovia svedčia o apoštolite podania. Vo formuláciách kresťanskej viery vidíme dve základné štádiá: naša prostá viera musela dostať nejaký poriadok, musela byť vyslovená. Boli to vnútorné pohnútky, vnútorná nutnosť, že od kerygmy sa prešlo k dogme. A skutočne – dogmy otcov sú v podstate tou istou „prostou“ kerygmou, kázaním, ktoré bolo raz odovzdané a dané od apoštolov, raz a navždy. A teraz tá istá kerygma, vyslovená patričným spôsobom, je rozvinutá do jediného usporiadaného celku, ktorý je zložený z navzájom spojených svedectiev. Práve toto apoštolské podanie je v cirkvi chránené ako *depositum juvenescens*. Ono v nej žije. V tomto zmysle je svätootcovské bohoslovie stálou kategóriou kresťanskej viery, najvyššie a nezameniteľné meradlo alebo kritérium pravej viery: Otcovia teda nie sú iba

obyčajnými svedkami starej viery – testes antiquitatis, ale tiež a predovšetkým pravej viery– testes veritatis. Z toho vyplýva, že keď sa teraz odvolávame na otcov, znamená to oveľa viac než len historický odkaz do minulosti. Toto nie je iba apelácia na históriu. V piesni zo služby Trom svätiteľom počujem: „*Slovom rozumu zostavujete dogmy, ktoré predtým jednoduchými slovami vysvetlili rybári v rozume silou Ducha, lebo takto sa patrí našej prostej viere zloženie získať.*“ Toto sú dve takpovediac základné stupne hlásania kresťanskej viery. „Našej prostej viere zostavenie (spracovanie) získať.“ V tomto prechode od kerygmy k dogme je vnútorný zmysel, vnútorné vedenie, vnútorný cieľ a nevyhnutnosť. Pritom v učení otcov sú aj cirkevné dogmy stále tou istou „prostou zvesťou“, kedysi zvestovanou a navždy odkázanou nám apoštolmi. No teraz je už takpovediac vyslovovaná v plnosti a zreteľne. Dalo by sa povedať, že kresťanská blahá zvesť sa stáva filozofickou úlohou pre myslenie. Filozofické usudzovanie muselo odhaliť novú skúsenosť v pojmoch. No toto nové kresťanské učenie bolo predovšetkým novou skúsenosťou ľudského ducha. Nielen nové zážitky, ale práve nové odhalenia, metafyzické zmeny, hlboké ponorenia do bytia – víťazstvo nad zlom a smrťou, metafyzické porazenie temných síl a vykúpenie sveta tvoria bytostné premenenia, ktoré utvárajú novú skúsenosť, nový pohľad, nové chápanie sveta a vesmíru. V kresťanstve sa otvára podstatná všesvetovosť Boha, slobodne tvoriaceho svet a nie nutne ho rodiaceho. A zároveň je kresťanstvo náboženstvom Bohočlovečenstva a hlása nie prichádzajúce zničenie sveta ako konečného a ohraničeného bytia, ale jeho prejasnenie a premenenie v slávu. Bezpodmienečne svetu transcendentný boh je súčasne bez miery svetu blízky a akosi ho preniká svojou všesvetovou milosťou. Trvá neprestávajúce spoločenstvo medzi „dvoma svetmi“ – medzi Bohom, absolútnom a nevnímateľným a stvoreným, konečným a zmerateľným. Toto nie je večný a substancionálny pomer zrna a rastlinky, ktorý podlieha opakujúcej sa zákonitosti prirodzeného a nevyhnutného procesu. Je to podstatný a neustály zázrak, akt slobodne prejavenej lásky Otca Nebeského. A strediskom všetkého tohto slobodného, zázračného Božského konania je telom účinené Slovo – Logos, smrť Christa Bohočloveka na kríži a jeho vzkriesenie tretieho dňa. V Christovom narodení sa hypostaticky zjednocujú „dva svety“, Božstvo a ľudstvo, tu je zbožšťované stvorenie. Kresťanstvo hlása nové vedenie, poznanie o svete, o bytí. Nie tým, že dáva nové učenie a pojmy, ale tým, že otvára nový život. A tento život je úlohou, ktorá musí byť pochopená a osvojená ľudstvom a musí byť uskutočnená každým človekom. Ako hovoril Vladimir Solovjev, dejiny sú bohočlovečenským procesom, procesom vzrastajúcej premeny tvorstva Božou milosťou, vzrastajúceho slobodného vzťahu dvoch svetov. Avšak pritom sa nikdy nevyhladí medzera, hiatus, medzi Bohom a stvorením. Boh sa nevyčerpáva svetom a svet nie je pohltený v Božstve. Večný a nezmenený zostane tvorivý transcenzus. Kresťanská blahozvesť je filozofická úloha pre myslenie.

Filozofické usudzovanie muselo odhaliť novú skúsenosť v pojmoch. I tu sa nové víno nalievalo do starých mechov. Nová skúsenosť sa stretávala so zastaranými zvykmi myslenia, ktoré sa zastavilo na naturalistickej skúsenosti, nepoznajúcej onen svet. Celé dejiny kresťanského myslenia sú nepretržitým bojom s panteistickými a akozmickými nástrahami. Aj nepretržitý korektív náboženskej skúsenosti stále ukazuje na nesúhlasnosť tvorených výkladov s predmetnými úlohami. Úlohou kresťanskej filozofie je rozumovo zdôvodniť teizmus a v každom novom pokuse panteistické prídavky (dodatky). Otázka sa tu netýka slabosti myslenia, ale predovšetkým a nadovšetko jasnosti a napätosti skúsenosti, presnosti nábožensko-filozofickej intuície. A toto je tiež úlohou. Pretože náboženská skúsenosť je osobný a intímny akt, reálne stretnutie dvoch osôb. Poznanie potom nie je vonkajším vzťahom a nie je ani prirodzeným procesom: je to metafyzická udalosť, privádzajúca dvoch do styku. Preto sú možné aj neúspechy a apostázy. Religiózna skúsenosť sa môže v niektorých dušiach oslabiť a zanikať. A tu sa ihneď objaví neschopnosť uvažovať. Inokedy sú zasa rozum a zmysly absolutizované. Vtedy sa rodí optimistická myšlienka absolútneho poznania vo forme logicky organizovaného systému všeobecne platných súdov o mnohotvárnosti bytia, súdov, ktoré sú s neomylnou istotou dedukované z apodikticky nutných vyšších zákonov a princípov. No kresťanský názor na svet vo svojom základe odmieta aj skepticizmus, aj neviazaný optimizmus. Absolútne nemôže byť princípom objasnenia a deduktívneho založenia. Absolútne špekulatívnej filozofie nielen že nie je totožné s Bohom živého zvestovania, ale je s ním kvalitatívne nezlučiteľné. Podľa paradoxného výrazu jedného z pseudo-dionýzovských listov „kto uvidel Boha, pochopil to čo videl, a Boha nevidel“. Prirodzená znalosť o svete i apodiktické nábožensko-skúsenostné poznanie, vedenie nemôžu byť zomknuté do celostného systému. „Vedenie“ dochádza iba do základu sveta, stvoreného a podmieneného v samotnej svojej existencii, ktorého samotný fakt nie je nevyhnutný. A preto poznanie nemôže dosiahnuť nevyhnutnosť: protirečiaci protiklad je vždy mysliteľný a možný. Každé poznanie je v základe len une vérité de fait a nikdy nemôže dosiahnuť dôstojnosť „večnej pravdy“ (vérité éternelle). Na vrcholoch nadšenia býva ľudskému pohľadu viditeľná Sofia – Múdrost' Božia, božský úmysel o svete, „rozumom postihnuteľný koreň tvorstva“, ako sa vyjadril ktorýsi ruský filozof. Ale táto nadlogická intuícia sa nepoddáva poznávacej analýze a nemôže byť zmenená do systému, nemôže byť axiomatickým fondom teoretického uvažovania. Celý axiomatický a apriórny aparát myslenia je „náhodný“, to jest má iba faktickú platnosť. Svet sa nám javí vo vymedzených formách s takýmito a nie inakšími rysmi – toto je fakt, o ktorom nie je možné diskutovať, ale fakt nijako nie nevyhnutný. Nie je vylúčená možnosť, aby bol svet iný a logicky nie je pravdepodobné, že vzrast prirodzenej skúsenosti nám neočakávane otvorí nové stránky a rysy reality. Vedenie vyviera zo skúsenosti, z daného ako z úlo-

hy a smeruje k tomu, aby predstavilo túto skúsenosť vo forme systému, ako nejaký korpus. No cieľ poznania nie je v tom, aby sme si predstavili zakončený obraz bytia. Cieľ poznania je v tom, aby sme sa plne premiestňovali do pravdy. Do pravdy sa nemá len hľadiť, ale sa v nej má žiť. Tento primát náboženského života mení všetok svetový názor. Prirodzený život a prirodzené vedenie nie sú týmto potláčané, ale dostávajú nový zmysel. Religiózna viera je večne horiaci oheň. Nemôže byť z nej ihneď a razom rozvinutý všetok obsah vedenia a života. Ale veriaci vidia svet v novom obraze a toto svoje videnie a vedenie musia množstvom obnovovaných pokusov a skúšok filozoficky vyznávať. Zostrojiť všeobecne platný systém religióznej filozofie nie je možné. Nikdy nemôže byť philosophia perennis. Pretože nie vo vedení, ale v náboženskej skúsenosti je pravá realnosť. Ale je možné a nutné „modliť sa rozumom“ a táto rozumová modlitba je veriaceho rozumová mienka, úsudok – snaha jazykom, pojmom rozprávať o tom, čo je odhalené veriacemu duchu. Toto je potom ono poznanie pravdy, ktorá oslobodzuje. Práve to nám od Christa zvestovali apoštoli a tomu nás učili otcovia. A je tomu tak až do dnešných dní. Mnohí si myslia, že „vek otcov“ dávno skončil. Jedni sa domnievajú, že posledným východným otcom bol ctihodný Ján Damaský, iní sú presvedčení, že sa tak stalo ešte skôr. Vtedy sa ohraničujú buď dobou cisára Justiniána I. Veľkého (527 – 565), alebo dokonca chalcedonským snemom. Či nebol Leontios Byzantský (6. st.) „prvým scholastom“? Takýto názor môžeme neraz počuť. Je psychologicky pochopiteľný, avšak teologicky úplne nesprávny. A nielen teologicky, ale aj historicky. Jedným z vážnych výsledkov podobnej nekorektnej periodizácie je to, že si jednoducho nevšíma teologické a filozofické dedičstvo Byzancie. Preto to ohraničenie cti. Jánom z Damasku či dokonca Justiniánovou epochou. Otcovia 6. storočia skutočne vytvárajú najsilnejší dojem, ich nespochybniteľnú a neopakovateľnú veľkosť nemôžeme odmietať. No cirkev žila plným životom aj po sneme v Nicei v r. 325, aj po chalcedonskom koncile, ba aj po sv. Jánovi z Damasku. Stačí spomenúť význam osoby a diela sv. Fótia, ktorý žil v 9. storočí, a dodnes nie je nestranne zhodnotený. Pritom hlavne jeho zásluhou došlo k pokresťančeniu veľkého sveta Slovanov, boli obnovené klasické štúdiá a teológia sa dočkala nového rozkvetu. Práve pri ňom sa potvrdzujú slová Vladimíra Losského, že *„v dejinách teologického myslenia vznikajú rôzne obdobia, akoby vieroučné cykly, v ktorých istý aspekt kresťanskej tradície v porovnaní s ostatnými získava výlučný význam, v ktorých všetky témy učenia sa na známom stupni traktujú v súvislosti s akousi jedinou otázkou, ktorá sa stáva pre dogmatické vedomie centrálnou. Celkom nepovšimnutý bol ten pneumatologický aspekt, ktorý počnúc od polovice deviateho storočia sa stáva čoraz viac a viac charakteristický pre byzantské bohoslovie po jeho konečnom víťazstve nad ikonoborectvom, po tej epoche, ktorou sa završuje celý vieroučný cyklus a ktorú možno nazvať christologickou. Otázky vzťahujúce sa na Svätého Ducha a milosť (cha-*

ris) tvoria to jadro, okolo ktorého sa teraz koncentruje teologické myslenie, viac ako kedykoľvek predtým späté s duchovným životom“.² A skutočne, hneď za sv. Dionýzom Areopagitským rozpracovali ctiť. Maxim Vyznávač a ctiť. Ján Damaský teológiu zbožštenia (teosisu), zahŕňajúc ju do christológie, ktorá je spojená s učením o energiách. Toto učenie o zbožšťujúcom zjednotení sa vo svojom pneumatologickom aspekte prejavilo u sv. Simeona Nového Teológa (956 -1022). A sv. Simeon bol skutočne „nový teológ“. On bol ten, ktorý v byzantskom premýšľaní o Bohu najjasnejšie vyjadril pneumatologický prúd, ktorý je akoby zahalený tajomstvom Svätého Ducha, prebývajúceho v nás, ktorý nehľadá svoje vonkajšie vyjadrenie ako christologická teológia a sústredí sa na mlčanie, na hesychiu. Iba hrubé zasahovanie zo strany niektorých predstaviteľov racionalistickej teológie – a mohli by sme povedať, že byzantských scholastikov – iba profanácia skrytého, kontemplatívneho života donútili tento duchovný život monastierov skýtov vystúpiť zo svojho odlúčenia od sveta a prinútili ho – postavením pred vieroučné konflikty – hľadať vlastné dogmatické vyjadrenie ako teológiu mystickej skúsenosti. No prvým, kto poukázal na závažnosť pneumatologických otázok, bol sv. Fótios Konštantínopolský. Učeny patriarcha tak spočiatku učinil v apologetickom zápase s latinskými novotami, ktoré sa koncentrovali okolo učenia o vychádzaní Svätého Ducha nielen od Otca, ale aj od Syna. Latinská vsuvka Filioque vyvolala ostrý zápas najprv v kristianizovanej Bulharskej ríši, potom v jednotlivých polemikách okolo tejto otázky. Hlavným hovorcom ortodoxného Východu bol sv. Fótios, ktorý túto otázku rozobral minimálne v dvoch relevantných dokumentoch, a to v rozsiahlej Okružnej epištole východným patriarchom v r. 866, ktorá sa stala pravdepodobne hlavným dokumentom pre veľký konštantínopolsky snem v r. 867, a teologickom traktáte zväčša citovanom pod názvom Mystagogia Svätého Ducha, napísanom snáď po roku 885. Táto pneumatologická teológia nebola ale teologickým rozumovaním neobvyčajne vzdelaného patriarchu, ale obranou autentického duchovného života, ktorý je bezprostredne spojený s jasným a správnym dogmatickým vyjadrením. Blúznivý, nejasný, zahmlený spirituálny život mimo hygieny duše pravoslávie nepozná. „Radostné“ oddávanie sa duchovným zážitkom, nekontrolovaná predstavivosť sú považované za veľmi nebezpečnú šikmú plochu pre človeka, kedy sa stráca rozlišovanie, skúmanie duchov a všetko duchovné je prijímané ako autentické. Práve vtedy dochádza k tzv. duchovnému oklamaniu, ktoré sa stáva zdrojom herézy. Toto si sv. Fótios pri všetkom svojom učenom zápale vynikajúco uvedomoval. A v jeho šľapajach, ktorých on sám bol iba nasledovníkom, pôjdu nielen jeho žiaci, ale aj ďalší významní učitelia

2 Pozri Lossky, VI.: Visieu de Dieu. Palamitská syntéza (preklad v rukopise).

duchovného života v Byzancii. Stačí spomenúť Fótiových žiakov sv. Cyrila-Konštantína zvaného Filozof, patriarchu Mikuláša Mystika, Aretu Cézarejského, alebo sv. Simeona Nového Teológa, ktorého žiak a životopisec Niketas Stefatos bol jedným z hlavných polemistov s latinskými novotami. Táto línia sa ťahne až k sv. Gregorovi Palamovi, preto by malo byť jasné, že ohraničovať sa napr. prvými piatimi storočiami – spomenieme známu formuláciu *consensus quinquesecularis* (zhoda piatich storočí), je formulácia protestantov, reflektujúca svojráznu a špecifickú protestantskú teológiu dejín. Toto je ohraničujúca formula, hoci pre tých, ktorí by sa chceli uzavrieť v apoštolskom veku, sa aj ona zdá byť príliš široká. Avšak rovnako ohraničujúcou je v určitom zmysle aj teória o zlatom veku patristiky, o Justiniánovej epoche alebo „Siedmich všeobecných snemoch“. Potom to vyzerá, akoby duchovná autorita cirkvi bola – aspoň na Východe – ohraničená prvými ôsmimi storočiami, akoby zlatý vek kresťanstva už pominul a my žijeme v dobe železnej alebo bronzovej. Práve tento fakt zrodil spomínanú nekorektnú periodizáciu, ktorá pohrdla teologickým odkazom Byzancie. Práve na tejto pôde došlo k oddeleniu patristiky od byzantológie, tu vznikla ostrá hranica v celostnom nepretržitom procese. Potom to vyzerá tak, že „byzantská epocha“ je len akýmsi úpadkovým dodatkom k „veku Otcov“. Stále sú vyslovované pochybnosti, či jej dedičstvo má nejaký význam pre teologické myslenie. No byzantská teológia v žiadnom prípade nepredstavuje iba „opakovanie“ teológie otcov, a to nové, čo v ňom bolo, v ničom neustupuje pokladom „starého“ kresťanstva. „Byzantská teológia,“ ako hovorí jeden z najlepších znalcov patristickej literatúry 20. storočia otec Georgij Florovsky, „organicky predlžuje Vek Svätých Otcov“.³ Na to sa dnes zabúda rovnako ľahko, ako tomu bolo v minulosti. Žiaľ, dôvody na takéto hodnotenie neboli a ani nie sú teologické, ale skôr kultúrno-politické a religiózno-polemické. Stačí sa pozrieť na niektoré historické fakty či už z doby sv. Fótia Konštantínopolského, sv. Niketu Stefata a Michala Kerulária, či neskôr, keď sa rozbehla újinná aktivita, ktorá vážne zasiahla aj do života sv. Gregora Palamu.

Ten sa narodil do epochy, ktorá je nielen na Západe známa pod pomenovaním renesancia. Bola to doba nových vzťahov medzi východnou-pravoslávnu a západnou-latinskou cirkvou. Tie boli skomplikované nezmyselnou storočnou vojnou v západnej Európe medzi Angličanmi a Francúzmi, novým vzostupom Turkov, keď Seldžukov nahradili Osmani, nájazdmi Tatárov, začiatkom 14. storočia likvidáciou rádu templárov a rozkolom v samotnom pápežstve, keď na čele latinských kresťanov stáli dvaja pápeži, jeden v Avignone, druhý v Ríme,

3 Pozri Florovsky, G.: Svätiteľ Grigorij Palama i tradicija otcov. In: Dogmat i istorija, Moskva 1998, s. 384.

pričom aj jeden, aj druhý o sebe tvrdil, že len on je ten pravý a ostatných dával do kliatby ako heretikov a schizmatikov. Tomu všetkému napomohli predchádzajúce udalosti, ktoré vyplynuli z doposiaľ nedocenej IV. križiackej výpravy, ktorá v r. 1204 dobyla Konštantínopol a na 57 rokov z neho spravila latinské cisárstvo s latinskou cirkevnou hierarchiou. Znovudobytie Nového Ríma vojskami byzantského cisára Michala VIII. Palaiológa v r. 1261 vyvolalo silnú reakciu západného sveta, ktorý sa chystal na odvetu. To donútilo Michala VIII. hľadať pomoc u pápeža. Avšak ten bol ochotný pomôcť iba za cenu podriadenia východných kresťanov rímskemu prestolu. Nakoniec bol z toho úniyný koncil v Lyone v r. 1274, ktorý je dnes na Západe považovaný za 14. všeobecný. Jednou stranou mince bolo úniu podpísať a druhou presadiť ju v živote spoločnosti. Pritom konštantínopolské vedenie sa nestavalo voči celému Západu nepriateľsky, ale snažilo sa využiť každú možnosť vo svoj prospech. Typickým príkladom sú ich kontakty s aragónskym kráľom Pedrom. Zdá sa, že ani tento západný panovník nemal veľmi v láske Anjouovcov, ktorí zároveň predstavovali najväčšie nebezpečenstvo pre Konštantínopol. Pedro Aragónsky už predtým prichýlil nejudného utečenca pred tvrdým útlakom Karola z Anjou.

Vďaka Pedrovmu spojeniu s konštantínopolským dvorom bola ghibelinská podzemná agitácia zámerne vedená z Carihradu aj Barcelony a jej cieľom bolo živiť náladu proti hrdým Anjouovcom. K výbuchu národnej zlosti voči Francúzom došlo nakoniec v Palerme, meste pamätajúcom zašlú slávu z čias Hohenštaufovcov aj normanských vládov. Zrážka tamojších šľachticov s francúzskymi rytiermi pri nešpornej pobožnosti vo Veľkonočný pondelok roku 1282 dala povstaniu nielen meno, ale zapálila aj sud s prachom, ktorého výbuch rýchlo zachvátil celú Sicíliu. Spočiatku sa zdalo, že vec speje k vytvoreniu niekoľkých mestských štátov, ale nutnosť obrany pred silným loďstvom, ktoré Karol z Anjou práve chystal k útoku na Carihrad, viedla Sicíľčanov k tomu, že vládu nad ostrovom ponúkli Pedrovi Aragónskemu. Kráľ ich ponuku prijal a dal sa v Palerme korunovať, zatiaľ čo jeho admirál Roger de Loria rozdrvil pred Messinou Karolovo loďstvo. Takto sa skončili známe sicílske nešpory, ktorými padla moc Karola z Anjou a plány latinského útoku proti Carihradu. Anjouovci boli vystriedaní Aragónovcami a nič na tom nezmenila ani snaha pápeža Martina IV., ktorý na Pedra uvalil kliatbu a vyhlásil jeho zosadenie aj v rodnom aragónskom kráľovstve, keď Pedrovu korunu ponúkol mladému francúzskemu kráľovi Filipovi III. Aragónsko sa však ubránilo a Roger de Loria ohrozuje samotný Neapol, pričom chyť aj jediného Karolovho syna. Ghibelinská strana opäť silnie a získava prevahu nad guelským súperom, opierajúcim sa o pápežský stolec a neapolských Anjouovcov.

Ghibelini videli svojho vodcu v sicílskom kráľovi Fernandovi, mladšom synovi Pedra Aragónskeho, ktorý sa cítil byť nástupcom štaufských tradícií. Zatiaľ pokrvný dedič nárokov na Barbarossovu cisársku korunu Rudolf Habsbur-

ský sa dôsledne vyhol tomu, aby akokoľvek zasiahol do talianskych zmätkov, usilujúc sa o zabezpečenie práv svojej rodovej moci predovšetkým v nemeckom prostredí. Práve preto veľký sudca súvekých dejín Dante Alighieri tak príkro odsúdi Rudolfovu pamiatku ako muža, ktorý nedbaním na cisárske záväzky ponechal kresťanstvo a osobitne Taliansko v zajatí zhubných zmätkov. Avšak pre Byzantíncov sa sicílske nešpory, po ktorých dovtedy suverénneho Karola začali až do jeho smrti roku 1285 prenasledovať neúspechy, stali možno až nečakanou záchranou.

S osobou Michala Palaiológa, ktorý zomrel v roku 1282, nastúpila na trón rímskych imperátorov posledná dynastia vladárov Byzancie. Jeho smrťou sa zrútili všetky pokusy o aplikovanie výsledkov lyonskej únie, ktoré neznamenalí nič nové, iba prijatie latinských dogiem a podriadenie Byzantíncov rímskemu pápežovi. Michalovho nástupcu – syna Andronika II. (1282 – 1328), hoci bol nepriateľmi označovaný za slabého politika, mnohí jeho súčasníci vnímali ako vladára, o akom sníval Platón – skutočného filozofa na tróne rímskych augustov. Každopádne bol dosť znály politiky na to, aby videl západné aj východné nebezpečenstvo úplne triezvo. Bol vážený vďaka vzdelanosti a prirodzenej múdrosti, a preto dosť bystrý na to, aby sa od roku 1288 usiloval získať ruku Kataríny z Courtenai, dedičky práv Balduina II., pre svojho staršieho syna Michala. Toto manželstvo malo zabezpečiť „večný mier“ medzi Palaiológovcami a Anjouovcami. No hoci sa rozhovory tiahli osem rokov, nehľadiac na empatiu pápeža Mikuláša IV., neviedli pre Palaiológovcov k úspešnému koncu. Francúzska hrdosť rodov Valois a Anjou sa nedala zlomiť. Pre nich sobáš znamenal iba vzdanie sa možnosti obrodenia „nového Francúzska“ na Východe.

Navyše okrem politických špičiek Európy bol myšlienke obnovenia latinského cisárstva v Konštantínopole naklonený aj nový pápež Bonifác VIII. Ten dokonca vymyslel plán, ktorý mal zabezpečiť sobáš spomínanej Kataríny Courtenai – Katarína mala titul cisárovná Konštantínopolu – s Ferdinandom Aragónskym, vládcom Sicílie. Ferdinand mal za podpory aragónskych a anjouvských síl vystúpiť ako pretendent na konštantínopolský trón. Pomoc Karola Neapolského bola kúpená ustúpením Sicílie. Opäť raz v dejinách na nemalé šťastie Byzantíncov aj tento plán nakoniec stroskotal. Nesúhlasili s ním Sicíľania ani samotný Ferdinand, ktorý dal prednosť sicílskej korune, ani francúzsky kráľ, ktorý sa nemienil vzdať vlastných práv na Konštantínopol.

Žiaľ, pre Byzantíncov nebol ani tento politicko-religiózny projekt na dobytie Konštantínopolu posledný. Francúzsky dvor, najznamenitejší vo vtedajšej Európe, sa nijako netajil plánmi podrobiť si nielen Taliansko a Sicíliu, ale aj celú Európu. Kapetovská expanzia nachádzala obratných publicistických obhajcov, tvrdiacich, že pokles cisárskej rímskej moci previedol na francúzskeho kráľa úlohu postaviť sa na čelo kresťanstva a stať sa pevnou chrbticou jeho lepšieho poriadku. Zvlášť severofrancúzsky legista, pracujúci na kráľovskom

dvore, Pierre Dubois z Coutances, v mnohých traktátoch neúnavne hlásal túto myšlienku, pričom rozpracoval plány na vybudovanie francúzskej ríše v Európe s vazalským, avšak francúzskym cisárstvom v Konštantínopole. Šikovne pritom vedel využiť stále aktuálne heslo križiackeho úsilia spojeného kresťanstva o znovudobytie Svätej zeme ako zámienku pre kapetovskú rozpínanosť.⁴ Brat záhadného kráľa Filipa IV. Pekného Karol Valois mal vtrhnúť s veľkým vojskom do Itálie, obsadiť Sicíliu a získať ruku Kataríny Courtenai, dobyť Palaiológovskú dŕžavu. Zhromaždené sily vo Francúzsku čakali na možnosť vyraziť, pričom začala doba rýchlych vpádov Francúzov do susedného Talianska. Pápež Bonifác VIII. sa napriek tradíciám kúrie, nepripúšťajúcim príliš silnú svetskú moc, stal zapáleným prívržencom tohto plánu. A Karol si Katarínu v roku 1301 predsa len zobral. Avšak neschopný vážnejšieho činu utrpel vojenský neúspech. Všetko sa to nakoniec skončilo neútočným sporom medzi pápežom Bonifácom VIII. a francúzskym dvorom, ktorý dva roky po Bonifácej smrti v roku 1303 viedol k vzniku dvoj pápežstva a neskôr, od roku 1409, až trojpápežstva (Rím, Avignon, Pisa).

Byzantínci sa vzniknutú situáciu síce pokúšali využiť, avšak ich úsilie sa ukázalo ako málo efektívne. V 14. storočí pokračovala napriek spomínaným sporom na Západe politická skaza Byzancie. A situácia sa mala ešte zhoršiť v nasledujúcom storočí. Cisárske územie sa čoskoro zúžilo na Carihrad a niekoľko malých miest, roztrúsených po marmarskom pobreží Trákie a Čierneho mora až po Mesembriu na severe, Thesaloniky s predmestiami, niekoľko malých ostrovov a Peloponéz, kde morejskí despoti dosiahli zopár nepatrných úspechov a dobyli späť niektoré územia, ktoré im predtým zabrali Frankovia, ako Byzantínci nazývali západných kresťanov. Niekoľko latinských panstiev a kolónií až doposiaľ preživalo v Grécku a na gréckych ostrovoch. Florentskí vojvodcovia vládli v Aténach a veronské kniežatá v Egejskom archipelagu. Všetky ostatné územia obsadili Turci.

Irónia dejín chcela, že toto obdobie politického úpadku sprevádzal oveľa živší a tvorivejší kultúrny život, než aký kedy byzantské dejiny poznali. Umelecky a intelektuálne bola doba Palaiológovcov jednoducho skvelá. Carihradskú univerzitu koncom 13. storočia obnovil veľký minister Teodor Metochit (1260/1 – 1332), muž jemného vkusu a hlbokých znalostí. Práve tento polyhistor, niektorými považovaný za predchodcu renesančného humanizmu, inšpiroval nasledujúcu významnú generáciu učencov. Popredné intelektuálne postavy 14. storočia, muži ako historik Nikeforos Gregoras, teológ Gregorios Palamas,

4 Pozri Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Středověk vrcholný a stárnoucí, část první, Praha 1942, s. 455. F.I. Uspenskij, Istorija Vizantiji, Moskva 2002, Tom V., s. 296-364.

mystik Nikolaos Kabasilas či filozofi Demetrios Kydones a Akyndinos, títo všetci svojho času študovali na univerzite alebo sa dostali pod mocný Metochitov vplyv. Navyše mali znamenitého podporovateľa – prvého ministra Jána Kantakuzena, hoci niektorí z nich sa od neho odvrátili, keď sa v r. 1347 pod menom Ján VI. zmocnil cisárskej koruny. Každý učenec bol vo svojom myslení individuálny. Ich spory boli rovnako živé ako aj ich priateľstvo. Diskutovali, ako počas dvetisíc rokov diskutovali Gréci stále, o súperiaciach prednostiach Platóna a Aristotela, ale tiež o teologických otázkach, ktoré rozdeľovali Východ a Západ. Diskutovali o sémantike a logike. A ich spory nevyhnutne ústili do teológie. Avšak nie bez vysvetlenia môžeme súhlasiť so slovami sira Runcimana, že v ortodoxnej tradícii prevažovala filozofia.⁵

Prínos filozofie, ako sa domnievali Byzantínci, bol predovšetkým terminologickej a metodologickej povahy, no tiež v tom, že pomáhala hľadaniu pravdy a cnostnému životu. Inak sa pridržovali mienky, že filozofia nie je schopná riešiť božské otázky, pretože Boh je svojou podstatou mimo ľudské poznanie nielen v tomto, ale aj v budúcom živote. Preto poznať božiu podstatu za žiadnych okolností nemôžeme. Avšak v roku 1327 prišiel do Cařihradu Grék Barlaam, rodák z Kalábie, ktorý sa čoskoro preslávil ako známy vedec a filozof. O tomto učenecovi bolo známe, že dobre poznal Euklidove, Platónove, Aristotelove a Ptolemaiove diela, nebál sa polemík a rád veľa písal. Vďaka poznaniu latinského Západu sa zároveň uplatnil pri nekonečných diplomatických a cirkevných rokovaniach o únii východnej a západnej časti kresťanstva. Dôveru byzantských kruhov si navyše získal niektorými „antilatinskými“ traktátmi, ako O pápežovej vláde, O pôvode Svätého Ducha. Ich hlavnou ideou bolo približne toto: pretože Boh je tajomný a nepoznatelný, pretenzie katolíckych teológov presvedčivo dokázať vychádzanie Svätého Ducha od Syna, podobne ako aj čokoľvek iné sú nezmyselné; v otázkach viery nemôžeme rozumom nič dokázať. Tieto práce s Barlaamovými názormi boli Palamovi pochopiteľne dobre známe. V Byzancii už predtým kolovali jeho spisy o astronómii a logike a Ján Kantakuzen, vtedy „veľký domestik“ Andronika III. – akýsi druh ministerského predsedu – mu dal katedru na Cisárskej univerzite. Navyše bol poctený igumenstvom v konštantínopolskom monastieri Spasiteľa a titulom didaskala teológie. Aj preto bol v rokoch 1334 – 1335 ako oficiálny predstaviteľ byzantskej cirkvi poverený viesť rozhovory s dvojicou dominikánskych teológov, ktorých pápež poslal na Východ kvôli diskusiám o únii. O päť rokov neskôr mu bola dokonca zverená misia k pápežovi Benediktovi XII. do Avignonu. Avšak pobyt v Byzancii toho „kantovca 14. storočia“, ako sa o ňom vyjadril A. F. Losev, sprevádzali od začiatku narastajúce ťažkosti. Už okolo roku

5 Pozri Sir Steven Runciman, Pád Cařihradu, Praha 1970, s. 13.

1331 sa nezmieriteľne pohádal s konštantínopolskými učencami a literátmi. Ich vodcovská postava, polyhistor rovnako dobre ovládajúci tak matematiku a astronómiu, ako aj dejiny, Nikefor Gregoras (1290 – 1360) za žiadnych okolností nemienil uvoľniť prvenstvo juhotalianskemu prišelcovi. Prebehli verejné dišputy, na ktorých Gregoras zvíťazil. Aspoň sám takto celý spor popisuje vo svojom dialógu nazvanom Florentios. Barlaama zobrazuje ako chvastúňa, ktorého jediným záujmom je potupovať iných filozofov. Znepokojený a nahnevaný Barlaam potom okolo roku 1332 ušiel do Thesaloník, ktoré v jeho očiach „boli zbavené akejkolvek vzdelanosti“. Z toho vyplývalo, že práve takého učenca, ako bol on, potrebovali ako soľ. No keď začal otvorene hlásať svoje teologické názory, konflikt sa ukázal ako nevyhnutný. Dva Apodiktické traktáty sv. Gregora boli pravdepodobne skrytou polemikou proti Barlaamovi. Aj sv. Gregor vyvracal katolícke učenie o vychádzaní Svätého Ducha, no z tých pozícií, že dôkazy v otázkach viery sú nielen možné, ale aj nevyhnutné. Samozrejme pod dôkazmi v teológii nemal na mysli logické syllogizmy, o ktorých hovoril Barlaam, ale hodnovernosť skúsenosti, o ktorej neskôr píše v Triádach. Takto sa v osobnostiach dvoch popredných mysliteľov 14. storočia zrazili ortodoxný Východ a latinský Západ so svojimi odlišnými prístupmi k teológii. Barlaam navyše primykal k novému duchu, ktorý stále silnejšie opantával učené kruhy Západu. Vyrástol a prvé vzdelanie získal v Taliansku, kde sa práve začala rozvíjať renesancia. Humanistické kruhy, v ktorých sa pohyboval, trvali na tom, aby sa oslobodil od intelektuálnych disciplín ustanovených v stredoveku, ktorých symbolom a stelesnením je tomistická cesta v teológii. William Ockham vďačil za svoj úspech v 14. storočí práve tejto túžbe, aby sa ľudské myslenie emancipovalo od „stredovekej autority“; toto oslobodenie vedie napokon až k protestantskej reformácii. Nevieme, či bol Barlaam priamo oboznámený s nominalistickou filozofiou alebo mal nejaké kontakty s Williamom Ockhamom. V každom prípade v mene nominalizmu už v svojich prvých teologických prácach proti Latinikom – ktorých stotožňoval s „tomistami“ – odmietol ich tvrdenie, že poznajú Boha a že môžu dokázať vychádzanie Svätého Ducha i od Syna. Jeho apofatizmus ho akoby tiahol k východnej teológii, hlavne k sv. Dionýzovi Areopagitovi (tzv. Pseudodionýzos), ktorého dielo svojim študentom kedysi vysvetľoval. Avšak Barlaam sa pritom nezastavil a vo svojom učení šiel ešte ďalej. Latinskú náuku odmietal iba preto, že o Bohu ako nepoznatelnom nemôžeme tvrdiť ani to, či Svätý Duch vychádza od Otca alebo od Otca i Syna. Tento nominalistický agnosticizmus, namierený najprv proti Latinikom, paradoxne vyvolal protest pustovne sv. Sávu. Sv. Gregor Palama píše z Athosu listy do Carihradu a Thesoloník, raz Akindynovi, jednému zo svojich vynikajúcich žiakov, inokedy osobne Barlaamovi.

Bolo jasné, že sv. Gregor názory učeného Kalábrijca nezdieľa. A to napriek tomu, že podobne ako Barlaam aj on bol vynikajúcim znalcom sv. Dionýza. No

väčšiu časť jeho teologických názorov a myšlienok nie je až také ťažké odvodiť od veľkých Kappadočanov a od jedného z najpopulárnejších učiteľov myslenia a zbožnosti v Byzancii – ctih. Maxima Vyznávača. Boha skutočne nemôžeme poznať, ale či sa nám on sám nezjavuje? Či nie Isus Christos vteliac sa daroval ľuďom nadprirodzené poznanie odlišné od intelektuálnych vedomostí? Vo svojom vyhybaní sa intelektuálnemu realizmu západnej tomistickej scholastiky sa Barlaam zrazil s mystickým realizmom východných teológov. Dva snemy, zvolané v júni a auguste roku 1341 do Chrámu Hagie Sofie v Carihrade, odsúdili kalábrijského filozofa. Jeho nádeje, že na Východe nájde vhodnú pôdu pre starý helenizmus, neboli nakoniec realizované. Humanistická nálada a platónske presvedčenie učeného Kalábrijca našli na Západe oveľa väčší počet stúpcov. Preto sa rozhodol vrátiť do Talianska. Tam bol zvolený za biskupa v Gerasi a dni staroby trávil tým, že učil Petrarca grécky jazyk.

Avšak ani v Byzancii sa jeho činnosť úplne neminula účinkom. Niektorí filozofi, ovplyvnení či už Tomášovou západnou scholastikou, alebo Barlaamovým nominalizmom, napadli tradičnú cirkevnú teóriu mysticizmu, ktorého obhajcovia, vedení sv. Gregorom Palamom, museli potom formulovať aj dnes málo známe cirkevné učenie o nestvorených Božích energiách. Nie tak dávno bolo povedané, že bohoslovie sv. Gregora Palamu je možné opísať v súčasných termínoch ako „existencialistické“. Zaiste sa v mnohom odlišuje od tých koncepcií, ktoré sú v súčasnosti označované týmto menom. Nech by to bolo akokoľvek, sv. Gregor neustále vedie spor so všetkými „esenciálnymi teológiami“, ktorým sa nedarí vysvetliť Božiu slobodu, dynamizmus Božej vôle, realnosť jeho pôsobenia. Sv. Gregor vidí korene tohto zhubného nasmerovania mysle v origenizme, ktorý sa zasa zrodil pod vplyvom platónskeho spiritualizmu. Tu sa nachádza kameň úrazu gréckej impersonálnej metafyziky. Pokiaľ by sme vôbec mohli hovoriť o nejakej „kresťanskej metafyzike“, potom by to musela byť iba metafyzika osobnosti.

Gregorovo učenie nebolo ani v Byzancii jednoznačne prijaté. Ukázalo sa, že krátka kariéra kalábrijského filozofa na Východe bola možná iba vďaka tomu, že jeho idey, hoci nie úplne, našli v určitých kruhoch byzantskej inteligencie svojich úprimných prívržencov. Extrémne závery nominalizmu sa zhodovali s intímnyim presvedčením viacerých byzantských humanistov.

Intelektuálna elita Východu už dlhšiu dobu prežívala hlbokú krízu, niekedy zakrytú neprehľadným závojom prísneho spôsobu života v Byzancii a formálnou vernosťou dogmám siedmich všeobecných snemov. Ale pod fasádou vonkajšej zbožnosti či vernosti tradíciám už od 9. a zvlášť 11. storočia tlel neustály konflikt medzi prívržencami svetského helenizmu a ochrancami duchovného a teologického učenia, z ktorého sa zrodil byzantský helenizmus. Prví žiadali, aby novoplatónska filozofická tradícia znovu získala čo najväčšiu autonómiu vo vzťahu ku kresťanskej dogme, zatiaľ čo druhý smer hľadal čistotu kresťanského

učenia a jeho nezávislosť, pokiaľ je to nevyhnutné, u klasických filozofov. „Západniar“ by sa mohol na tomto mieste spýtať, v čom je tu vlastne konflikt? Či by nemohli tieto dva smery existovať jeden vedľa druhého, zvlášť vyzdvihujúcu filozofiu a zvlášť teológiu? Toto rozdvojenie, ktoré sprevádzalo Západ v stredoveku, by Východ nikdy nemohol prijať. Na jednej strane novoplatonizmus, ktorý vábil byzantských humanistov, bol v podstate religiózny systém, budovaný ako učená reakcia pohanskej inteligencie na silnejúcu kresťanskú teológiu, a z tohto uhla pohľadu v sebe imanentne obsahoval určitý druh kontroly nad oblasťou teológie. Na druhej strane protivníci sekulárneho helenizmu zdedili prevažne od gréckych otcov cirkvi spôsob myslenia, ktorý nedovoľuje akékoľvek pôsobenie, hlavne nie intelektuálne, ktoré by bolo mimo podstatného zážitku života v Isusovi Christovi. Inak povedané, platili pre nich slová veľkého západného učiteľa z prelomu 4. - 5. storočia sv. Vincenta z Lerinu, že je nebezpečné púšťať sa do vysvetľovania božských tajomstiev ľudským rozumom. Hovoriť o Bohu na základe intelektuálnych znalostí a diskurzívnych úvah bez skutočného zážitku života v Christu znamenalo postaviť Boha za predmet vedy, ktorý stojí bokom a ktorý môžeme skúmať ako akýkoľvek iný objekt poznania. Takéto teologizovanie o Bohu bez Boha Byzantinci odmietali ako falošné a nebezpečné. Preto neprisudzovali ani samotnej filozofii nejakú autonómnu doménu, v ktorej by sa ľudská myseľ mohla pohybovať v rámci nekresťanských zásad. Skutočne, v samotnom jadre hesychastického učenia dominuje víťazstvo monistickej predstavy o človeku, padlom a smrteľnom, ktorý je ako celý človek, dušou aj telom, pozvaný k večnému životu, ktorého prvé plody vďaka zbožšteniu môže zažívať už tu na zemi. V konzervativizme oficiálnej teológie občas prevážil formalizmus a „teológia opakovania“, ktorá sa spoliehala hlavne na teoretickú základňu učenia siedmich všeobecných snemov. Humanisti boli odsudzovaní cirkvou iba vtedy, keď sa pokúšali vytvoriť novú syntézu helenizmu a Biblie a ním zameniť syntézu svätých otcov. Takto bol v 11. storočí odsúdený Ján Italos kvôli svojim platónskym (či skôr neoplatónskym) názorom. V Nedeľu pravoslávia (prvú nedeľu Veľkého pôstu) sú v chrámoch vyslovované slávnostné anatémy proti tým, „ktorí sa domnievali, že Platónove idey majú skutočnú existenciu“, a proti tým, „ktorí sa venujú svetským štúdiám nie iba ako intelektuálnym cvičeniam, ale vlastne prijímajú jalové myšlienky“ filozofov. Na druhej strane mal napríklad sv. Simeon Nový Teológ problémy s cirkevným vedením, opatrným voči mystike, ktorá niektorým hierarchom nebola jasná ani dosť dobre známa. Práve v rámci tejto latentnej krízy vznikol spor medzi Barlaamom a Palamom, v ktorom bol celý problém po prvýkrát nastolený radikálnym spôsobom v celej jeho šírke. Ten dal podnet na ostré nezhody, ktoré rozdelili priateľov aj strany a čiastočne prispeli k vypuknutiu občianskej vojny v druhom najväčšom meste ríše v Thesalonikách. Avšak teologické víťazstvo palamitov nebolo, ako sa často vyhlasuje, víťazstvom obskurantizmu.

V celom tomto spore môžeme vybrať ešte jednu dominantnú otázku, ktorá sa netýkala len teológov a filozofov, ale tiež politikov. Bola to otázka zjednotenia s rímskou cirkvou. Schizma bola úplná a triumf palamizmu rozkol ešte prehĺbil. No zároveň mnohí byzantskí štátnici a myslitelia nadobudli presvedčenie, že impérium nemôže prežiť bez pomoci Západu. Pokiaľ sa má táto pomoc dosiahnuť za cenu poddania sa rímskej cirkvi, potom sa Gréci musia podrobiť. Ako ale naučiť národ latinskej doktríny? Ako presvedčiť Grékov, že práve západní kresťania by mali byť tými vytúženými záchrancami? Či to azda neboli západní križiaci, kto dobyl Carihrad? Či nie pod ich vládou mnohí z Byzantíncov trpeli? V snahe vyriešiť túto neľahkú situáciu rozhodol sa cisár siahnuť k najmocnejšiemu prostriedku – zvolaniu snemu takému ekumenickému, ako to len bude možné, ktorý by raz a navždy skoncoval so schizmou. Boli tu však dominantné otázky, ktoré sa nedali vyriešiť politickým tlakom či mocenským rozhodnutím. Ich subtilnosť mali skúmať vybraní učitelia oboch strán, východnej aj západnej, a na ich konsenze mali vybudovať budúcu jednotu. No byzantskí učitelia zďaleka neboli jednotní. Mnohí z nich veľmi jasne videli, že naplniť predstavu jednoty, ako ju navrhovali západní predstavitelia, sa bez zásadných ústupkov, ktoré by znamenali neprípustné dogmatické pochybenie, jednoducho nedá. Avšak boli tu ešte filozofujúci myslitelia, ochotní prijať rímsku zvrchovanosť aj za cenu kompromisov. Pre nich bolo zo všetkého najdôležitejšie zjednotenie kresťanstva a záchrana ohrozenej východnej kresťanskej civilizácie pred výbojným islamom. Mnohí z nich strávili nejaký čas v Taliansku a videli rozkvet tamojšieho intelektuálneho a hospodárskeho života. Svoju úlohu zohrala aj latinská kultúrna tradícia, ktorá ešte v dobách antiky vyrastala na gréckych autoroch. Videli tiež, ako vysoko sú cenení byzantskí učitelia, ak prichádzajú ako priatelia. Byzantský polyhistor, údajne jeden z predchodcov západoeurópskeho humanizmu, Maxim Planudes (asi 1255 – 1305) už na prelome 13. a 14. storočia preložil z latinčiny do gréčtiny viacero známych spisov, ako bol Catonov *Distichon*, Cicerov *Somnium Scipionis*, Cesarovo dielo *De bello Gallico*, Ovídiove *Metamorfózy*, Donatovu *Ars minor*, Boethiove *De consolatione philosophiae*, ale hlavne Augustínovu prácu *De trinitate*. Rozšírenie znalosti latinčiny si vyžiadalo aj rokovanie o únii. Zdá sa, že prekladal a komentoval Boethiove diela už pred Planudom významný rétor a odporca únie s Rímom Manuel Holobolos (asi 1245 – 1284), hoci niektorí bádatelia pripisujú aj tieto preklady Planudovi, ktorý sa o kultúrne kontakty so Západom zaslúžil väčšmi. Podobný rozmach prekladateľskej aktivity po Planudovi však nenachádzame. Byzantský odpor proti únii a jej prívržencom (tzv. latinofrones, t.j. ľudia zmýšľajúci ako Latínci) uvádzal štúdium latinčiny do podozrenia. Nikefor Gregoras preto od neho radšej upustil a žiak Nila Kabasilu a Izidora Buchira Demetrios Kydones (asi 1323 – 1397/8), významný prekladateľ latinskej teologickej literatúry, sa musel obhajovať proti podozreniu z vlas-

tizradu.⁶ V Byzancii napriek tomu stále silnejšie zneli hlasy o nevyhnutnosti prekonať tradičnú byzantskú antipatiu vo vzťahu k Latinikom, pretože ako hovoril Demetrios Kydones, „Nový Rím musí uznávať a ctiť dedičstvo Rimánov“. Vo svojej reči „Roméis symvuleutós“ dokonca tvrdil, že pomoc latinského Západu v boji proti Turkom je pre Byzantíncov dôležitejšia než vytvorenie koalície pravoslávnych balkánskych štátov, pričom rozvíjal teóriu obecnstva kultúrnych a historických tradícií medzi Starým a Novým Rímom.⁷

Vzhľadom na učenosť, ktorou bol Demetrios povestný, nedali sa tieto jeho slová brať na ľahkú váhu. On sám sa vynikajúcim spôsobom naučil latinsky, pričom jeho učiteľ – iste nie bez úmyslu – mu dal knihu, „dielo muža, ktorý v teológii všetkých predstihol“. Tou knihou bola *Summa contra gentiles* (Suma proti pohanom) Tomáša Aquinského. Demetrios, z ktorého si priatelia pravdepodobne robili žarty kvôli jeho horlivosti pri štúdiu latinčiny, im chcel dokázať, ako dobre tento jazyk zvládol. O niekoľko rokov neskôr po Planudovi, okolo r. 1340, sa pustil do prekladania latinských kníh. Známy latinofil, mimochodom učiteľ budúceho cisára Manuela II., Manuela Chrisoloru a pokračovateľ v diele Jána Bekkosa, týmito prekladmi nadviazal na Maxima. Povzbudzovaný cisárom Jánom V., nástupcom Jána Kantakuzena, preložil Tomášove *Sumy* (proti pohanom a teologickú) do gréčtiny. Práve jeho preklady sa stali nesmierne dôležité. Tomášov scholasticizmus totiž vábil mnohých gréckych mysliteľov a zároveň ich poučal, že západnou skúsenosťou sa nemá opovrhovať. Priali si posilniť duchovné a následne aj politické vzťahy s Talianskom a ich prianie malo byť vypočuté. Stále častejšie sa im ponúkali výnosné profesorské katedry na Západe. Myšlienka splynutia východorímskej a talianskej kultúry sa im zdala byť čoraz príťažlivejšia. Ak by boli grécke tradície zachované, čo na tom, že by sa tak stalo za cenu podrobenia Rímu. Vzhľadom na to, aká úcta bola preukazovaná „večnému mestu“ aj v minulosti, nešlo by o nič nové a netradičné.

Nie každý z byzantských učencov ale zdieľal podobný optimizmus. Zďaleka nie každý videl iba formálnu stránku vecí. Odporcovia zjednotenia, ako ho navrhoval Západ, neboli, ako sa často neprávom tvrdí, iba medzi mníchmi a nižším duchovenstvom, ale aj medzi politikmi a intelektuálmi. A všetky tieto spory sa odohrávali v ovzduší prehľbujúceho sa hmotného úpadku. Carihrad sa postupne menil na hynúce melancholické mesto. Mesto slávnej minulosti,

6 Pozri Růžena Dostálová, *Byzantská vzdělanost*, Praha 1990, s. 264. O. John Meyendorff, *Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika*, Beograd 1983 (slovenský preklad v rukopise).

7 Pozri *Patrologia Graeca*, col. 969 Bsq, 977 D, 980; Loenertz R.-J., *Lettre de Demetrios Kydones a Andronic Oeneote, grand jure des Romains (1369-1371)*. REB 1971, 29, p. 303-309; Poljakovskaja M.A., *Portrety vizantijskich intelektualov: tri očerka*, Jekaterinburg 1992, s. 79-89.

ťažkej prítomnosti a nejasnej budúcnosti. Napriek tomu, napriek všetkým pesimistickým predpovediam v ňom intelektuálny a duchovný život neutíchal. Práve v tomto kontexte sa odohral spor medzi Palamom a Barlaamom. Spor, ktorý sa najprv týkal jemných otázok poznania Boha a potom, po vyslovení odmietavých súdov o prevažne mníšskej praxi Isusovej modlitby kalábrijským učencom, prešiel k samotným základom učenia o Bohu a osude človeka, presnejšie jeho určení. Tento spor nebol ale iba nesúhlasom dvoch popredných predstaviteľov vtedajšieho života v Byzancii, ale bol zároveň sporom dvoch odlišných prístupov k teológii a jej prostredníctvom aj k iným náukám. Víťazstvo palamizmu, upevnené znamenitými konštantínopolskými koncili v r. 1341, 1347 a 1351 bolo preto dôležité nielen pre úzky okruh mníchov-mystikov a vôbec všetkých zdravo kontemplujúcich ľudí, ale i pre celý pravoslávny svet. Na druhej strane vnímať tento spor iba ako religióznu polemiku medzi pravoslávnyimi a západnými rímskymi katolíkmi by zďaleka nebolo správne. Kalábrijský mních nepriniesol zo Západu akýsi rýdzy katolícky teologický vplyv, reprezentovaný predovšetkým tomizmom, skôr princípy sekularizácie kultúry, spojeney s renesanciou. Tento vplyv na Západe pripravil pôdu pre reformáciu, ktorá býva občas nazývaná aj severným humanizmom. Palamizmus sa zasa pre Východ stal, povedané slovami Dmitrija Lichačeva, „prerenesanciou“, ktorá napriek tomu neprešla do renesancie. Byzantská „prerenesancia“ bola čoskoro prenesená na ruskú pôdu a tu dala bohaté plody v teologickom myslení, predovšetkým v ikonografii. Avšak ani druhý vplyv odsúdením na spomínaných konštantínopolských koncilochoz nezmizol. Barlaamom Kalábrijským a ďalšími byzantskými humanistami bol hlásaný svetský helenizmus, ktorý nebol úplne totožný s klasickým helenizmom ani s novoplatonizmom, pretože obsiahol niektoré podstatné kresťanské prvky. Napriek tomu viedol kultúrnu tvorbu od prerenesancie k skutočnej historicky dobre známej renesancii a humanizmu, a teda aj k neskoršej sekularizácii kultúry.

Sv. Gregor Palama a jeho stúpenci boli nespornými odporcami tohto prechodu. Víťazstvo palamizmu v Byzancii pribrzdilo rozkvet umenia smerom k „helenizmu“ a sekularizovanej renesancii. Zatiaľ na Rusi, ktorá sa postupne ujímala byzantského dedičstva, Palamovi žiaci a stúpenci prebudili záujem o svätootcovskú literatúru a duchovné podanie katolíckeho pravoslávia. Tento záujem bol čoskoro posilnený teóriou Moskvy ako Tretieho Ríma. Také vážne a dôležité udalosti pre ruské dejiny, ako bolo prijatie cárskeho titulu Ivanom IV. Hrozným v r. 1547, dobytíe Kazane v r. 1562 a s tým spojené otvorenie cesty do Orientu a na sever a ustanovenie patriarchátu v r. 1589, nemôžu byť v plnosti pochopené mimo palamizmu. A v tomto je, ak nie rozhodujúci, potom určite veľmi veľký, nielen teologický, ale aj historický význam učenia sv. Gregora Palamu.

Použitá literatúra

1. Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Středověk vrcholný a stárnoucí, část první. Praha 1942.
2. Dostálová, R.: Byzantská vzdělanost. Praha 1990.
3. Florovsky, G.: Svätiteľ Grigorij Palama i tradicija otcov. In: Dogmat i istorija. Moskva 1998.
4. Loenertz, R.-J.: Lettre de Demetrius Cydones a Andronic Oeneote, grand juge des Romains (1369-1371). REB 1971, 29.
5. Lossky, V.: Visieu de Diéu. Ruský preklad Moskva 2003.
6. Meyendorff, J.: Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika. Belehrad 1983 (slovenský preklad v rukopise).
7. Poljakovskaja M. A.: Portrety vizantijskich intelektualov : tri očerka. Jekaterinburg 1992.
8. Reyniers, B.: Paradosis. Le Progrés de l'idée de tradition jusqu'a saint Irénée. In: Recherches de théologie ancienne et médiévale, T. V., Louvain 1933, p. 155-191.
9. Runciman, S.: Pád Cařihradu. Praha 1970.
10. Uspenskij, F. I.: Istorija Vizantiji. Tom V. Moskva 2002.

Autor: Doc. Ján Šafin, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta
Katedra cirkevných dejín a kresťanskej filozofie
Masarykova 15, P. O. Box 60, 080 01 Prešov

SLUŽBA VELKÉHO KÁNONU SV. ONDŘEJE KRÉTSKÉHO Z PERSPEKTIVY HESYCHASMU

PAVEL MILKO

MILKO, P.: Service of the Great Canon of St. Andrew of Crete from a perspective of hesychastic tradition. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 43-66.

The article deals with a service of the Great Canon of St Andrew of Crete from a perspective of hesychastic tradition. It shows, that a scriptural and later on the Fathers' advanced teaching about creation, fall and salvation of a man are explained in a dramatic way in the Great Canon. Reading the Great Canon the reader discovers the depth of the first people's fall, experiences a far-awayness from God and is led to the knowledge that the repentance is the only way to salvation. The Author of the Great Canon works teaching about passions, logismoi (evil thoughts) and purification of mind from them into his work. As hesychastic method can be described also with help of the so-called three phases: purification (κάθαρσις) – illumination (ἐλλάμψις, φωτισμός) – deification (θέωσις) which are closely related to the terms *theoria* (θεωρία) and *praxis* (πράξις), and based on the East Christian teaching on man creation and an original sin, we can and we have to say, that Andrew of Crete is hesychast of the 7th century and that the Great Canon, which was translated to the Slavic language at the very beginning of the Slavic divine service and has served up to the present days, was and still is the teacher of hesychasm for the Slavs.

Úvod

Nedávno byl vydán Pravoslavnou církví český překlad Velkého Kánonu sv. Ondřeje Krétského¹, na internetu lze najít také současný slovenský překlad.² Zajímavé je, že ač na Slovensku pravoslavní i uniáté až na výjimky redukovali kánon jako liturgický útvar pouze na irmosy, služba Velkého Kánonu zůstala plná.³ Není tedy od věci podívat se na službu Velkého Kánonu a jeho tvůrce blíže.

Životopis Ondřeje Krétského

Ondřej Krétský se narodil v Damašku kolem r. 660. Do sedmi let byl němý, až po svatém přijímání obdržel dar řeči. Základní vzdělání získal ve vlasti. Ve čtrnácti letech se odešel věnovat asketickému životu jako mnich do kláštera jerusalémského bratrstva Hrobu Páně. Pro přísný asketický život si ho správce

1 *Veliký kající velkopostní kánon svatým Ondřejem Krétským sepsaný*, Prešov 2003, přeložil P. Milko. Bohužel vydání proběhlo bez většího odborného ohlasu.

2 Viz <http://grkat.nfo.sk/Texty/velkykanon.rtf>.

3 Srv. např. pravoslavné: *Великий сборникъ* I-III, Praha 1952; *Velikij sbornik*, Bratislava 1959 (nové vydání Prešov 2002), uniátské (řecko-katolické): *Великий церковный сборникъ*, Ужгород 1992 (reprint z r. 1925).

jerusalémské patriarchie⁴ vybral jako sekretáře – synkela. V roce 679 se vydal se dvěma zástupci jerusalémského patriarchátu na 6. ekumenický sněm. Když se vrátil zpět do Jerusálema se závěry ekumenického sněmu dále se věnoval asketickému životy a výuce Písmu a sv. Otcům. Brzy po návratu byl povolán zpět do Konstantinopole, ale navždy mu zůstal přívlástek Ἱεροσαλιμίτης.

V Konstantinopoli sv. Ondřej dostal za úkol vést Ὁρφανοτροφίον – Domov pro sirotky při chrámu Svaté Sofie a proto byl r. 685 vysvěcen na diakona a připojen ke kléru největšího konstantinopolského chrámu. Poté sloužil jako diakon a pracoval v Domově pro sirotky. Při své práci se ukázala nejen Ondřejova starostlivá péče o svěřence, ale i jeho nadání vést hospodářskou stránku zařízení – několikrát „Dům“ přistavěl a vedl ho k rozkvětu. Později sv. Ondřej ještě dostal do správy Γεροκόμιον – Dům pro přestálé, který také zušlechtil.

Po službě v Konstantinopoli byl kol. r. 692 sv. Ondřej vysvěcen na biskupa města Gortyna na Krétě. Narodil od svých předchůdců a následovníků měl vysoký titul arcibiskupa.⁵ Ihned po svém po svém příjezdu na Kypr se sv. Ondřej začal usilovně věnovat své pastvě. Brzy vybudoval sirotčinec, dům pro přestálé a začal budovat chrám zasvěcený vlachernské ikoně Boží Matky.

Několikrát sv. Ondřej cestoval do Konstantinopole, kde např. vystoupil na obranu ikon, když začaly ikonoborecké spory. *Theofanés Hamartolos* říká, že sv. Ondřej je podepsán pod závěry konstantinopolského monotheletického sněmu r. 712 podobně jako jeho současník patriarcha Germanos I. Arcibiskup Filaret (Gumilevský) k tomu poznamenává, že pokud nebyl chronograf, který žil sto let po sněmu, zmýlen propagandou monotheletistů, lze říci o sv. Ondřeji, že nechtěl vzbudit nevoli vůči církvi a sobě a tak podepsal takové vyznání víry, které přímo neodporovalo názorům císaře Filippika, ani závěrům ekumenického koncilu.⁶ Faktem je, že se Ondřej k monotheletismu přiznává v jedné básni napsané v jambech.⁷ Při jedné zpáteční cestě z Konstantinopole se sv. Ondřej roznemohl a musel se zastavit na ostrově Mitiléna v městečku Eresso, kde zemřel někdy kol. r. 740. Jeho památka se slaví 4. června.

Dílo Ondřeje Krétského

Z kazatelského díla máme dnes vydáno z 50, kolem 30 Ondřejových kázání⁸: Na Narození, Zvěstování a Zesnutí Bohorodičky; Na Obřezání Páně;

4 Jerusalemský patriarchát v té době kvůli mohamedánskému nebezpečí neměl patriarchu.

5 Dodnes v řecké církvi znamená více arcibiskup, než např. metropolita či exarcha.

6 арх. Филарет (Гумилевский), *Историческое учение об отцах церкви*, Москва 1996, s. 183.

7 А. П. Каждан, *История византийской литературы* (650-850), СПб 2002, s. 62.

8 G.-H. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinische Reich*, München 1977², s. 500; zde i jejich přesnější výčet.

Na Proměnění Páně, Na pozdvižení Kříže, Na tři dny zemřelého Lazara, Na Květnou neděli, Na useknutí hlavy Jana Křtitele; na svátek sv. apoštola Tita, sv. Jiří, sv. Mikuláše a sv. Patapia.⁹ Také jsou vydány dvě řeči: jedna o 'Lidském životě a umírání' (Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ εἰς τοὺς κληθέντας)¹⁰ a O uctívání svatých ikon (Περὶ τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκυνήσεως)¹¹.

Liturgickou poesii začal sv. Ondřej psát již za svého pobytu v Konstantinopoli. Je autorem mnoha bohoslužebných textů především *kánonů*, mnohé však brzy vyšly z užívání. Je považován za zakladatele této formy církevní poesie. Důvěrně známý je pravoslavným věřícím Velký Kánon. Kromě Velkého Kánonu napsal sv. Ondřej mnoho kánonů a idomelů (ιδόμελα)¹². Z dalších kánonů můžeme vzpomenout kányony na Lazarovu sobotu, neděli Myronosic, na Narození Přesvaté Bohorodičky, sv. Jana Křtitele, prorokyně Anny ad. Významné jsou jeho trojpisně (τριώδια) na povečeří Květné neděle, na jitřní pondělí, úterý, středy a čtvrtka Pašijového (Strastného) týdne.

Hesychasmus jako pojem a jeho místo v dějinách¹³

Jménem hesychasmus je obvykle označován směr východního mnišství, které se plně zaměřilo na čistou kontemplaci a modlitební jednotu s Bohem, nebo je jím označován prostě jen specifický způsob modlitby.

Lampe (A Patristic Greek Lexicon, London 1991¹⁰, s. 609) uvádí tři základní významy slova ἡσυχία od kterého je pojmenování odvozeno:

- mlčení Boha před zjevením svých tajemství (silence of God prior to revelation of his mysteries)
- mlčení, klid, tichost, pokoj jako stav duše nutný pro kontemplaci (tranquillity, quiet as a state of soul necessary for contemplation)
- mlčení, klid jako stav odloučení od světa (tranquillity as a state of separation from world).

9 Viz PG 97, 805-1267.

10 PG 97, 1268-1301.

11 PG 97, 1301-1305.

12 Píseň s vlastní melodií (metrikou a hudbou), která neslouží za vzor ostatním písním.

13 Zpracováno na základě literatury (viz také pro hlubší studium):

R. Čemus, *Modlitba Ježíšova – modlitba srdce (hesychasmus)*, Velehrad 1996

B. Krivochéine, *Аскетическое и богословские учение св. Григория Паламы*, Seminarium Kondakovianum VIII., Praha 1936, s. 99-151, česky 'Asketické a theologické učení sv. Řehoře Palamy' in: *Orthodox revue* 1., Praha 1997, s. 89-105, *Orthodox revue* 2., Praha 1998, s. 12-46

T. Špidlík, *Spiritualita křesťanského Východu*. Systematická příručka, Velehrad, 2002

T. Špidlík, *Spiritualita kř. východu II. Modlitba*, Velehrad 1999

T. Špidlík, *Ruská idea*, Velehrad 1998

Sborník *Tajemství Srdce*, Velehrad 1999

Š. Pružinský, *Byzantská teologie I-II*, Prešov 1998, resp. 2004.

Ačkoliv může být slovo ἡσυχία (безмолвие, исихия – klid, pokoj, ticho, mlčení) chápáno různým způsobem, vidíme, že v našem kontextu má specifický význam. Nejde o nějaký vnější klid, či jak se dnes říká pohodu. Jde o duchovní směr, jehož základním rysem je snaha o dokonalost, která je podporována hesychií, nebo lépe řečeno, potřebuje hesychii. Hesychie znamená především prožívání samoty, mlčení, neustálé modlitby mužů i žen, kteří se vzdálili do pustiny, aby tam prožívali KLID, jaký jim nemůže dát svět, aby tam pracovali na modlitebním sjednocení se s Bohem a prožívali tam jeho živou přítomnost.

Tento směr dosáhl jednoho z nejvyšších bodů svého rozkvětu ve 14. století. Je spojen s tzv. hesychastickými spory, na které východní církev reagovala synodami mezi lety 1341-1352. Měl za své centrum Athoskou horu a její mnišství. Jednou z hlavních postav tohoto období byl Řehoř Palama (Grégorios Palamas †1359; r. 1368 byl kanonisován jako svatý. Jeho památku slaví pravoslavná církev každý rok druhou neděli velkého postu).¹⁴

Athoský hesychasmus 14. století nebyl v historii východního mnišství novým jevem, protože vedle mnišství cenobitského, z větší části aktivního (jeho ideály jsou nejjasněji vyjádřeny v Mnišských regulích sv. Basila Velikého a ve spisech sv. Theodora Studity) ve východní církvi odpradáвна existoval (od samého vzniku mnišského života v Egyptě ve III.-IV. století) a nikdy úplně nevymizel jiný kontemplativnější, čistě modlitební – anachorétský (hesychastický) směr. O tom svědčí nejenom mnohé životy svatých v průběhu celé církevní historie a vypravování dávných pateriků, ale i asketické spisy „hesychastického ducha“, které se zachovaly, takových osob jakými jsou sv. Antonín Veliký, Evagrius Pontský, sv. Makarios Egyptský (4. století), Nil Sinajský, Marek Asketa a bl. Diadoch (5. stol), Izák Syrský (6. stol), Hesychios a Filotheos Sinajští (7. - 9. stol). Dále tato duchovní linie přes sv. Symeona Nového Theologa a Nikétu Stéthata (11. stol) a Nikéfora Mnicha (13. stol) přivádí k athoským hesychastům (14. stol) – sv. Řehoři Sinajskému († 1346) a sv. Řehoři Palamovi.¹⁵

Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique, sv. 7, heslo HESYCHASME, sl. 381-399.

J.-Y. Leloup, *Écrits sur l'hésychasme. Une tradition contemplative oubliée*, Paris 1990

J. Meyendorff, St. Gregoire Palamas et la mystique orthodoxe, Paris 1959

J. Meyendorff, Ἡσυχασμός, in: Ὁρθόδοξη καὶ Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἀθήναι, 1962–1968, col. 83-87.

J. Meyendorff., „О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в.“. in: *История Церкви и восточно-христианская мистика*, Москва 2000, s. 562-574.

14 Vice česky o jeho životě viz např. *Orthodox revue* 2 (1998), s. 9-11.

Metropolita Hierotheos, *Μικρά εἰσόδος στὴν Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα*, Ἀθήνα 1998

15 B. Krivochéine, 'Asketické a theologické učení sv. Řehoře Palamy' in: *Orthodox revue* 1., Praha 1997, s. 89.

Theologie hesychasmu

Základní myšlenku hesychastického učení o Bohu, ve zpracování Řehoře Palamy, lze vyjádřit antinomickým tvrzením o naprosté nepřístupnosti, transcendenci a mimosvětskosti Boha a zároveň tvrzením o sebezjevování se Boha světu, jeho imanentnosti a reálné přítomnosti ve světě a dokonce možnosti reálné účasti (participace) člověka na Bohu. Tato základní antinomie je obsažena v učení o „podstatě a energiích“ Boha-Trojice.

Aby ten, kdo dosáhl zbožštění – účasti na Bohu, a přitom se tak nestal Bohem ‘podle přirozenosti’ (a neskončili jsme u polytheismu, nebo u pantheismu), ale ‘podle milosti’, jak říká celá tradice, musí být v Bohu něco odlišného od podstaty. Tím na čem může mít stvoření účast na Bohu je právě nestvořená Boží energie, jednou z nichž je také nestvořená milost. Tyto energie nijak neruší Boží jednoduchost, protože nejsou stvořené, ale ani tyto energie nejsou něco svébytného, existujícího odděleně a mimo Boha, ale jsou samotným Bohem ve svém konání a odhalování se světu (i když podle podstaty).

Energie jsou nespočetné. V nich má stvoření reálnou účast na samotném Božství a Bůh je tak přítomen ve stvoření. Podle učení sv. Řehoře Palamy je jedním z těchto zjevení se Boha světu, jednou z jeho energií, nestvořené Božské Světlo. Jako kterákoliv Boží energie není stvořeno, ale zároveň není samotným Bohem ve Svě nadjsoucné podstatě. Proto vše, co je řečeno o podstatě a energii a jejich vzájemnému vztahu k Bohu, lze říci i o Božském Světle. Stejného tématu se dotýká, když popisuje nejvyšší duchovní stavy, při nichž ti kteří jich dosáhli, „jsou prostoupeni Světlem, které přesahuje mysl a vědomí.“ Učení o nestvořeném Světle má veliký význam, jak v asketicko-dogmatickém systému sv. Řehoře Palamy i v učení o hesychastické modlitbě.

Nejzjevnějším příkladem nestvořeného Božského Světla je Světlo, které osvítilo Pána na hoře Proměnění, a které tam viděli jeho žáci. Toto „Táborské Světlo“, protože bylo jedním z hlavních předmětů „hesychastických sporů“, se stalo jakoby „klasickým příkladem“ nestvořeného Světla, ale Božské Světlo se i mimo Světlo Proměnění projevuje ve světě mnoha rozmanitými způsoby. Sv. Řehoř Palama proto často hovoří ve svých spisech o Táborském Světle. Většinou ho ale popisuje apofatickými termíny. To je pochopitelné, protože podle něho, Světlo Proměnění převyšuje všechnen rozum a je nadmyslové.

Hesychastická modlitba

Asketické učení není hesychastů ve skutečnosti nic jiného než prastaré učení vycházející z Euagria Pontského a Makaria Egyptského o cestách kontemplativního, sjednoceného života. Zvláště učení Řehoře Palamy o modlitbě mysli, její metodě a vyšších duchovních stavech je velice blízké učení sv. Jana Klimaka, Hesychia a Filothea Sinajského, Symeona Nového Theologa a Řehoře Sinajského.

Základní rysy hesychastické modlitby můžeme popsat krátce. Mnich se snaží setrvat bez přerušení ve vzpomínce na Boha. Jeho cílem je naplňovat věty z Nového Zákona. „Buďte tedy dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec.“ (Mt 5,48) „Bez přestání se modlete.“ (1 Thess. 5,17) „Vždycky a při každé příležitosti prostě a modlete se, jak to duch vnuká.“ (Ef 6,18) ad. Jelikož k tomuto ideálu se může těžko přiblížit mezi světskými věcmi, je třeba hledat jeho uskutečňování v samotě. Tímto útekem od lidí, všeho světského a zlých myšlenek dosahuje mnich vnitřního klidu, míru a ztišení se – hesychie, která je podmínkou dosažení „čisté modlitby“, jak ji nazývá Euagrios. Tato čistá modlitba má několik stupňů. První stupeň je zřeknutí se všech věcí, druhý je odporování (ἀντιρρόσις) zlým myšlenkám (λογισμός) a třetí je osvobození se i od dobrých a svatých věcí, které jsou pro svou mnohočetnost a rozmanitost překážkou pro sjednocení se s Bohem. Duch (νοῦς, intellectus) se musí stát nahým (γυμνός), nehmotným (ἄϋλος), beztvarym (ἀνειδος), aby se stal čistým světlem.

K tomu byly užívány již poustními otci tzv. střelné modlitby. Většinou to byl krátký verš z Písma, který opakováním působil jednak jako odporování zlým myšlenkám a sjednocoval a očišťoval mysl. U hesychastů se prosadila jedna jediná střelná modlitba – modlitba Ježíšova (resp. modlitba k Ježíši): „Pane Ježíši Kriste, Synu Boží, smiluj se nade mnou (hříšným).“

Tato modlitba má dle tradičního učení tři stupně. Prvním je ústní modlitba, kdy je mechanicky opakována ústy a mysl do ní není příliš zapojena. Druhým stupněm je modlitba mysli (mentální), kdy je veškerá pozornost mysli soustředěna na opakování formule a třetím stupněm je srdeční modlitba, kdy rozum (νοῦς, intellectus) sestupuje do srdce, které je v učení východních asketů centrem člověka, kde se setkává Bůh s člověkem. Tehdy se stává modlitba ustavičnou a člověk zažívá různé stavy milosti.

Jako pomocného prostředku užívali mniši zvláštní pozice těla, kdy sedí modlitebník ve ztemnělé cele na nízké stoličce a pohled má upřený do jednoho místa, někam pod levou bradavku. Při modlitbě zpomaleně dýchá harmonizuje svůj dech s rytmem modlitby. Kvůli tomu je někdy hesychastická modlitba nazývána psychosomatickou, nebo se o ní hovoří jako o křesťanské józe.¹⁶

16 V období hesychastických sporů, kdy byla psychosomatická metoda napadena Barlaamem její apologii zpracoval Řehoř Palama. Základní myšlenkou, kterou nejednou uvádí na různých místech svých prací je, že Bůh stvořil člověka podle svého obrazu a podoby, a proto zaujímá ústřední místo v celém vesmíru. Člověk stvořený podle obrazu Božího, a spojující v sobě svět hmotný a nehmotný, protože pozůstává z duše a těla, je podle mínění sv. Řehoře Palamy jakýmsi malým světem, mikrokosmem, jenž v sobě odráží celé veškerenstvo a sjednocuje ho svým prostřednictvím v jeden celek. Oproti značně rozšířeným představám o nadřazenosti anděla jako čistého ducha nad člověkem, sv. Řehoř Palama učí, že člověk je obdařen Božím obrazem ve větší míře než anděl. To se projevuje především v tom, že zatímco jsou andělé pouze obyčejnými vykonavateli Božích nařízení, člověk byl právě jako pozemská psychosomatická bytost stvořen pro nadvládu a panování nad veškerým stvořením.

Tyto metody modlitby myslí byly na pravoslavném východě relativně široce známy ještě dlouho před sv. Řehořem Palamou a athoskými hesychasty 14. století a tvořily součást jeho asketické tradice. Popis metod tohoto modlitebního umění nenalzáme se všemi podrobnostmi u raných Otců, i když některé náznaky můžeme nalézt již u sv. Jana Klimaka (6. stol) a Hesychia Sinajského (7. - 8. stol). Nejzvěrubněji je metoda popsána v řeči sv. Simeona Nového Theologa o třech způsobech modlitby (zřejmě dílo Nikéfora), u Nikéfora Mnicha (13. stol) a u sv. Řehoře Sinaity (14. stol).

Texty o hesychastické modlitbě byly v r. 1782 vydány Nikodémem Hagioritou v Benátkách v antologii pod názvem Filokalia a obsahuje škálu autorů od sv. Antonína Velikého po hesychasty 14. stol. O jedenáct let později moldavský mnich Paisij Veličkovskij vydává v Petrohradě překlad těchto textů v církevní slovanštině pod názvem Dobrotoljubije. Do ruštiny bylo přeloženo Theofanem Zatvornikem v druhé polovině 19. stol, který při svém překladu vynechal některé texty týkající se právě psychosomatické metody. Hesychastickou metodu zpopularizoval na Západě překlad 'Upřímných vyprávění ruského poutníka' (poprvé vydáno r. 1870) neznámého autora, který vyšel v r. 1945 francouzsky a brzy potom ve většině evropských jazyků.¹⁷

V Rusku byla 'Ježíšova modlitba' známa nejpозději od 15. stol, kdy o ní hovoří např. Nil Sorský (†1515) ve svém 'Ustavu'. Velkými propagátory modlitby jména byli Dmitrij Rostovský (†1709), optinští starci, Serafim Sárovský (†1883), Jan Kronštadský (1829-1908), Ignatij Brjančaninov (1807-1867) ad.

Theoria a praxis

Současné stěžejní dílo pro studium hesychasmu Filokalia má tento podtitul: „Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νητικῶν συνερανεισθεῖσα παρὰ τῶν θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν ἐν ἧ διαίτης κατὰ τῆς πράξεως καὶ θεωρίας ἡθικῆς φιλοσοφίας ὁ νοῦς καιαίρεται, φωτίζεται καὶ τελειοῦται.“ Do češtiny přeloženo: „Filokalia ze svatých neptiků sestavená svatými a bohonosnými Oci, skrze kterou je mysl etickou filosofií během praxe a theorie očišťována, osvěcována a dováděna k dokonalosti (tj. zbožšťována)“. Postup na cestě hesychie lze popsat totiž také za pomoci tzv. třech stadií (očistění – osvícení – zbožštění),¹⁸ které se těsně pojí s pojmy *theoria* (θεωρία) a *praxis* (πράξις), a které vycházejí z učení křesťanského východu o stvoření člověka a o prvotním hříchu.

17 Kompletní a dobrý překlad do češtiny vyšel v roce 2003: *Upřímná vyprávění poutníka svému duchovnímu otci*, Velehrad 2001

18 Více viz Metropolita Hierotheos, *Μικρά εἰσοδος στήν Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα*, Αθήνα 1998, s. 47-80.

Výchozím a základním bodem patristické antropologie je stvoření člověka „podle obrazu a podobenství. Lidská přirozenost je tak na jedné straně (nekonečně) rozdílná od Boha – odraz není vzor –, na druhé straně mu je (nekonečně) podobná, příbuzná, protože je „podle obrazu“.¹⁹ První člověk je vlastně stvořen na hranici – ani smrtelný ani nesmrtelný,²⁰ resp. svou stvořeností smrtelný, ale milostí podle obrazu mohl mít účast na boží nesmrtelnosti. Na jeho svobodné vůli záleželo, jak se rozhodne. Člověk byl stvořen *relativně dokonale*,²¹ po všech stránkách vybavený na cestu ke zbožštění, kterého měl cestou nekonečného zdokonalování dosáhnout. Klasicky vyjádřeno – člověk měl dojít od obrazu k podobenství.

Život a nesmrtelnost člověka spočívala v lásce k Bohu a bližnímu.²² V Ráji Bůh postavil strom poznání dobra a zla, ale zakázal z něj pod hrozbou smrti člověku jíst.²³ Mezi autory převažuje názor,²⁴ že Bůh člověku nechtěl poznání odepřít, nýbrž se k němu měl člověk dopracovat.²⁵ Člověk, však nechtěl na své zbožštění čekat a rozhodl se, že se podvodem a bez úsilí stane rovným Bohu. Tato *hybris* nemohla zůstat nepotrestána, a jak píše Písmo, neměla se stát nesmrtelnou.²⁶ Člověk nedospěl ke svému završení²⁷ a nesmrtelnosti, tj. zbožštění. Bezprostředně po svém přestoupení se člověk zakrývá fíkovým listím, což symbolizuje vydání se člověka démonům. Svým přestoupením se člověk rozhodl odmítnout životodárné společenství s Bohem a rozhodl se jít cestou smrti a démonské poroby. Když odvrátil svou lásku od Boha, přestal milovat i svého bližního. Láska byla zaměněna strachem a vznikl individualista a egoista. Odvrácení od Boha přináší smrt, která je hlavním důsledkem prvotního hříchu a jedním z nejdůležitějších činitelů po pádu.

19 N. A. Matsukas, Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία II, Θεσσαλονίκη 1996, s. 195

20 Srv. např. I. Romanidis, Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα, Ἀθῆνα, 2001², s. 160, pozn. 1, který také uvádí, že existuje také mírně odlišný názor, podle kterého byl člověk stvořen sice smrtelný, ale nebyl nucen umírat.

21 Srv. např. I. Romanidis, Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα, s. 153-154.

22 *Adv haer.* V,6,1; srv. Romanidis, Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα, s. 156-157.

23 Gn 2,9.17.

24 V postních katechezích a řečech bývá tento zákaz interpretován jako založení postu již v Ráji. Viz např. řeč sv. Basila Velikého O postu (*De jejuniis* I – PG 31, 168A).

25 Člověk nebyl na toto poznání zralý a nebylo a není mu k ničemu. Jak říká sv. Pavel: „Vím totiž, že ve mně, to jest v mé lidské přirozenosti, nepřebývá dobro. Chťit dobro, to dokážu, ale vykonat už ne. Vždyť nečiním dobro, které chci, nýbrž zlo, které nechci.“ (Ř 7,18-19). Člověk sice ví, co je špatné, ale přesto to koná.

26 Gn 3,22.

27 Zde je potřeba říci, že τελειωσις ve východní tradici neznamená něco statického, ale i na věčnosti dochází ke stálému pohybu přibližování se k Bohu a neustálému „zdokonalování“. Věčné zatracení je naopak statický stav bez Boha, který je neměnný. Srv. N. A. Matsukas, Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία II, s. 544-546.

Lidé po pádu ztratili možnost dojít zbožštění. Není to nějaká degradace, nebo degenerace lidské přirozenosti, jde o prosté znemožnění cesty, kterou se měli lidé vydat a s tím je spojena neschopnost člověka získávat podíl na nestvořeném.²⁸

Theodórétos Kyrský, ve svém komentáři 50. [51.]. žalmu,²⁹ kde čteme „ano, zrodil jsem se v nepravosti, v hříchu mě počala matka.“³⁰, říká, že nelze přistoupit na to, že by sama lidská přirozenost byla hříšná. Člověk by potom nenesl za své konání odpovědnost. Hřích proto musí být záležitostí vůle, která se podřizuje vášním. Lidská přirozenost je k hříchu náchylná, neboť jí po pádu, kvůli smrti, zmítají vášně.³¹ Smrtelní lidé rodí smrtelné děti, které zdědili πάθη (vášně) z nichž vznikají hříchy.

„Pokud by oni, říká [žalmista], nezhřešili, nepropadli by smrti, jako dani za hřích. A pokud by nebyli smrtelní, nepropadli by zániku. S bytím mimo zánik by byla spjata bezvášnivost. Pokud by nepropadli vášním, hřích by <u nich> neměl místa. Když však zhřešili, jsou předáni zániku – a podřízení zániku, takové rodí děti. Takové, které provází žádosti, strachy, slasti, strasti, zlost a závist...“³²

Již Athanasios (†375) píše ve svém Životě sv. Antonína, démoni bojují proti lidem tzv. logismy (zlými myšlenkami),³³ a tyranizují je především vášněmi.³⁴ Boj proti nim je dodnes jedním ze základů východní (morálky) etiky.

Počátkem vášní je, jak říká Mantzaridis, ἡ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ, která zatemňuje lidskou mysl (voῦς) a obrací pozornost ke smyslovým věcem. Po podřízení se mysli smyslovým věcem následuje poroba ostatních duševních mohutností.³⁵ Tímto způsobem dochází k porušení přirozených funkcí duše a jejímu one-mocnění, které je vznikem vášní. Tato nemoc pochází od nesprávné činnosti duše, nejen mysli, ale všech jejích mohutností. Jak jsme viděli u Teodóréta, vášně je příčinou hříchu. Asketické myšlení rozvinulo rozpracovanou teorii váš-

28 I. Romanidis, Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, s. 153.

29 Tento žalm je ve východních bohoslužbách i osobních modlitbách jedním z nejčastěji čtených žalmů vůbec, a přesto pokud na Východě nauku o dědičném hříchu nacházíme, je to většinou vlivem Západu.

30 Ž 51,7.

31 Jistě bychom zde mohli dát obsáhlý výklad klasifikace a vzniku vášní, které vždy tvořily základ asketiky a dodnes mají důležité místo jak v duchovnosti, tak v morálce (etice). Srv. T. Špidlík, *Spiritualita křesťanského Východu*. Systematická příručka, Velehrad, 2002, s. 337-354.

32 Theodoretus Cyrensis, *In Psalm L* – PG 80, 1245A.

33 Athanasius, *Vita Antonii* 20nn – PG 26, 877nn; český překl. Sv. Atanáš, *Život sv. Antonína Poustevníka*, Velehrad, 1996, s. 36nn. Více k tématu viz T. Špidlík, *Spiritualita*, s. 295-334.

34 T. Špidlík, *Spiritualita*, s. 307.

35 G. I. Mantzaridis, Χριστιανική ἠθική, Θεσσαλονίκη 1995⁴, s. 96-97.

ní. Vášeň (πάθος, страсть) je posledním stupněm rozvinutí hříchu. Stupně rozvinutí hříchu jsou následující: nejprve přichází vnuknutí (προσβολή, прилог), a to prostřednictvím špatné myšlenky (λογισμός, помысл), pak následuje navázání styku (συνδυασμός, сочетание), souhlas (συγκατάθεσις, согласие), žádostivost (ἐπιθυμία, желание), uskutečnění (πράξις, действие), a nakonec vzniká vášeň (πάθος, страсть). Vášeň je vlastně opakované uskutečňování, které člověka postupně ovládne a získá nad ním moc. V asketické teologii se jako vášeň označuje pohyb duševních mohutností proti jejich přirozenosti.³⁶ Zbraní proti vášním a logismům (zlým myšlenkám) je hesychie (ήσυχία, безмолвие, исихия) – pokoj srdce, stav, v němž mysl (voūs) není znepokojována. Je to osvobození srdce od špatných myšlenek, od vášní a od působení okolního světa. Je to stav přebývání u Boha. Hesychie je jediným způsobem, jak může člověk dosáhnout zbožštění. Léčba lidské osobnosti je cesta vedoucí k dokonalosti člověka, což je v podstatě totožné se zbožštěním. V patristické teologii jsou totiž dokonalost a zbožštění synonyma. Tato terapie je nezbytná a nutná, protože jí předcházela pád člověka, k němuž došlo v osobě Adama, a který je příčinou onemocnění lidské přirozenosti.

Adam se v ráji před svým pádem nacházel ve stavu vidění Boha (θεωρία τοῦ Θεοῦ). Studium Genese ukazuje, že Adam byl ve společenství s Bohem, ale že bylo třeba jeho svobodného úsilí k tomu, aby v tomto stavu zůstal, ještě více se v něm upevnil, a dosáhl tak dokonalého společenství a jednoty s ním. Adam byl čistý a byl nasycován viděním Boha, jeho mysl byla osvětlena. To znamená, že byl především chrámem Ducha Svatého a neustále pamatoval na Boha.

Hřích praotce Adama spočívá v zatemnění mysli a ve ztrátě společenství s Bohem. Dalším důsledkem je to, že se člověk stal podřízený zániku a smrtelnosti. Lidská mysl se zatemnila, a člověk tak ztratil osvětlení mysli. To znamená, že se mysl stala nečistou, vášnivou a tělo bylo oblečeno v zánik a smrtelnost. Od svého narození tak v sobě neseme zánik a smrt, tzn. rodíme se s tím, že máme zemřít.

Člověk tak potřebuje vyléčit – dojít očištění. Potřebuje dosáhnout osvětlení mysli, tj. Adamova stavu před pádem, a nakonec dosáhnout zbožštění. A to je přesně to, čeho se dosahuje skrze Kristovo Vtělení, skrze celou Boží ekonomii spásy a skrze Církev. Z této perspektivy je třeba chápat jak mnohé liturgické texty, které charakterizují Krista jako lékaře či uzdravovatele duší a těl, tak různé patristické texty, ve kterých se ukazuje, že Kristovým dílem je především a hlavně uzdravování.

36 Metropolita Hierotheos, *Μικρά εἰσόδος στήν Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα*, Αθήνα 1998, s. 157

Člověk po pádu potřeboval vyléčit. K tomu došlo skrze Vtělení, a do té doby je to úkolem církve. K léčbě člověka dochází působením Boží energie, která je nestvořená a zjevuje se v osobě Ježíše Krista.

Metropolita Hierotheos píše: „Člověk žijící v církvi musí skrze milost nejprve očistit své srdce od vášní, poté dosáhnout osvětlení mysli, tedy Adamova stavu před pádem, a nakonec vystoupit ke zbožštění, které tvoří společenství a jednotou člověka s Bohem a je totožné se spásou. Takové jsou stupně duchovní dokonalosti, které jsou zároveň základem pravoslavné duchovnosti.“³⁷

Praxe je tedy snahou o očištění srdce, které je prvním stupněm duchovního života a je záležitostí etiky,³⁸ s kterou se pojí népsis (νήψις, трезвение) – duchovní bdělost, duchovní ostražitost – je neustálá pozornost a připravenost zabránit špatným myšlenkám, aby vyšly z rozumu a vstoupily do srdce. V srdci musí být přítomna pouze mysl, ale žádné špatné myšlenky (λογισμοί).³⁹ Theoria (duchovní nazírání, θεωρία, созерцание) je pak viděním – zřením Boží slávy. Duchovní nazírání je identické s viděním nestvořeného světla, nestvořené Boží energie. Je totožné se sjednocením člověka s Bohem, se zbožštěním člověka. Modlitba mysli je prvním stupněm duchovního nazírání.⁴⁰

Ondřej Krétský a hesychasmus

Na spojitost Ondřeje Krétského a hesychasmu poukazuje dnes již klasická práce B. Krivochéine z 30. let minulého století *Asketické a theologické učení sv. Řehoře Palamy*:

„v dávném patristickém písemnictví můžeme nalézt neméně jasné poukazy na božskost a nestvořenost Světla Kristova Proměnění, tedy právě na to, co je podle představ mnohých specifickou novotou a dokonce hlavním obsahem učení sv. Řehoře Palamy. Již sv. Řehoř Theolog (329-390) učí ve své Řeči o sv. křtu o Táborském Světle, jako o viditelném zjevení Božství. Píše: „Světlo, bylo Božství, které se zjevilo na hoře učedníkům“. V této souvislosti jsou ještě zajímavější pozoruhodné homilie na svátek Proměnění Páně sv. Ondřeje Krétského (660-740) a sv. Jana Damašského († 750)⁴¹ Učení o Táborském Světle, které se v nich rozvíjí (zvláště u sv. Jana Damašského), je natolik shodné nejen svým obsahem, ale dokonce i slovní formulací s učením sv. Řehoře Palamy, že

37 Metropolita Hierotheos, Μικρά εἰσοδος στὴν Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα, Αθήνα 1998, s. 56.

38 G. I. Mantzaridis, Χριστιανική ἠθική, s. 112-113.

39 Srv. Metropolita Hierotheos, Μικρά εἰσοδος στὴν Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα, s. 156.

40 Srv. Metropolita Hierotheos, Μικρά εἰσοδος στὴν Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα, s. 153.

41 Řeč sv. Ondřeje Krétského publikována v PG 97, 932-957 a sv. Jana Damašského – PG 96, 545-576; viz také jeho kánon na Proměnění – PG 96, 848-852.

*nepovažujeme za nutné se u něho podrobně zastavovat, abychom nemuseli opakovat to samé, až budeme vykládat učení samotného sv. Řehoře Palamy.*⁴²

*...v dílech sv. Ondřeje Krétského a Jana Damašského je obsaženo v tom nejhlavnějším celé učení sv. Řehoře Palamy o Nestvořeném Světle Proměnění Páně.*⁴³

Každan, když se zabývá Ondřejovou homilií na Proměnění Páně, nazývá celou kapitolu „Proměnění Kristovo: Nová homilie“.⁴⁴ Upozorňuje, že Ondřej Krétský přistupuje k výkladu Proměnění Páně na hoře Tábor jinak, než předchozí autoři. Upouští od výkladu reálií⁴⁵ a soustřeďuje se na téma možnosti vidět Krista ve slávě. Na jedné straně je to veliké tajemství, něco nepoznatelného (ἀνέκφραστος, ἄρρητος, ἀνέφικτος) a na druhé straně viditelného lidským očima.⁴⁶ Toto je velké téma, které rozvíjí byzantské myšlení od 11. století (Symeon Nový Theolog), a jež vrcholí hesychasmem 14. století.⁴⁷ Z tohoto ohledu můžeme a musíme říci, že je Ondřej Krétský hesychastou 7. století.

Veliký Kánon⁴⁸

Kánon (řec. κανών) je liturgický útvar, který v 7. století nahradil kontakion. Je to rytmický poetický útvar, původně složený ze 14 biblických písní, jejich počet se později zkrátil na 9:

1. Ex 15,1-19
2. Dt 32,1-43
3. 1S 2,1-10
4. Abk 3,1-13
5. Iz 26,9-19
6. Jon 2,3-10
7. a 8. Da 3,26-56, 57-58
8. L 1,46-55 a L 1,68-79

42 B. Krvocheine, *Asketické a theologické učení sv. Řehoře Palamy*, Orthodox revue 2 (1998), s. 31.

43 B. Krvocheine, *Asketické a theologické učení sv. Řehoře Palamy*, Orth. rev. 2, s. 44

44 A. П. Каждан, *История византийской литературы* (650-850), СПб 2002, s. 66.

45 Oblíbený způsob výkladu se zaměřoval na zdůraznění toho, že Tábor skutečně existoval a existuje ap.

46 A. П. Каждан, *История византийской литературы* (650-850), СПб 2002, s. 66-68.

47 S. S. Averincev, *Философия VIII-XII вв.*, in: *Культура Византии II*, Moskva 1989, s. 44nn.

48 Z množství studií upozorníme na dvě dle našeho názoru nejzajímavější: P. Christos, *Ὁ μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης*, Θεσσαλονίκη 1952 a studie, která nám byla důležitým vodítkem při psaní tohoto článku P. Nellas, *Μελέτη στὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα*, in: *Ζῶον Θεοῦμενον*, Αθήνα 1979, s.183-224.

V období Ondřeje Krétského byly tyto biblické písně vytlačeny původní tvorbou hymnografů na jejich motivy. Každá píseň se tak skládá z irmosu, který zřejmě v prvotní formě chyběl, a několika troparů (3-4).⁴⁹ Jak již jsme řekli sv. Ondřej je považován za jednoho ze zakladatelů této formy církevní poezie. Každan, když podává charakteristiku kánonu říká, že je to homilie ve verších. Explicitně je to vidět např. v hymnech na Padesátnici, které byly vytvořeny na základě Homilie Řehoře Nazianského na tento svátek. Přečteme-li si jeho kázání srovnáme ho s bohoslužebnými texty, najdeme obdivuhodnou podobu.

Veliký Kánon má své jméno kvůli množství troparů, kterých je 234.⁵⁰ Oproti jiným dílům dokážeme lokalizovat místo napsání, neboť se v deváté písni obrací k Bohorodičce jako k ochránkyni Konstantinopole, která ji chrání před nepřáteli:

*Bohorodičen 9. písně: Ochraňuj město své, přechistá Bohorodičko; neboť díky tobě ono věrně panuje, tebou se i upevňuje a skrze tebe vítězně přemáhá všechno pokušení, odzbrojuje nepřátele a drží je v poslušnosti.*⁵¹

Pokud jde o dobu napsání, to je problém poněkud složitější. V úvahu připadají dvě data r. 678 a r. 718. První datace se zdá být méně pravděpodobná, pro Ondřejovo mládí a druhá by měla veliký dopad na chápání jeho vztahu k ikonoborectví, neboť by byla oslavou ikonoboreckého císaře Lva III. a ukazovala by na dobré vztahy Ondřeje a tohoto císaře.⁵²

Sv. Ondřej žil v době přechodu od zpovědi veřejné ke zpovědi ušní, Velký Kánon je tak formován jako jakási veřejná zpověď.⁵³ Každan se domnívá, že je možné, že Velký Kánon napsal sv. Ondřej jako pokání za svůj blud monotheismu.⁵⁴ Pokud jde o literární úroveň nehodnotí ji příliš vysoko, neboť je proti homiliím napsán prostším slohem s často se opakujícími tématy a slovy být rytmicky. Ostatně při zběžném přečtení se nám může Velký Kánon jevit jako monotónní pochmurná řada kajících obrazů bez zajímavosti.

Velký Kánon se slouží ve Velkém postu 2x. Nejprve je rozdělen do prvních čtyř dnů prvního týdne Velkého postu a poté se slouží v celku pátý týden na čtvrtéční jitřní, kdy je při této bohoslužbě také čten Život sv. Marie Egyptské. Kritické vydání Velkého Kánonu neexistuje, můžeme se s ním setkat pouze

49 Tropar je strofa sestavená z několika řádků

50 P. Christos, *Ελληνική πατρολογία*, Θεσσαλονίκη 1992, s. 651.

51 Την Πόλιν σου φύλαττε, Θεογεννητορ πάναγνε, ἐν σοὶ γὰρ αὕτη, πιστὸς βασιλεύουσα, ἐν σοὶ καὶ κρατύνεται, καὶ διὰ σοῦ νικῶσα, τροποῦται πάντα πειρασμόν, καὶ σκυλεύει πολεμίους καὶ διέπει τὸ ὑπήκοον.

52 A. Π. Каждан, *История византийской литературы* (650-850), s. 66.

53 A. Π. Каждан, *История византийской литературы* (650-850), s. 76.

54 A. Π. Каждан, *История византийской литературы* (650-850), s. 77.

v Postním triodu⁵⁵. Dnešní podoba je tedy také výsledkem pozdějších úprav a doplňků.⁵⁶ Nakolik je našim tématem Velký Kánon z hesychastické perspektivy jako pramen slovanské duchovnosti, budeme vycházet z té podoby, která se nám zachovala v bohoslužebných knihách.

Veliký Kánon obsahuje množství témat, která jsme probrali výše při základní informaci o hesychasmu. Již rubrika, která před samotným textem podává důležité pokyny ke službě si zaslouží výklad. Jednak je předepsáno, že máme po každém troparu kánonu zpívat ἐλέησόν με ὁ Θεός, ἐλέησόν με a udělat 3 zemní poklony. To že po každém z 234 troparů máme činit zemní poklony není formalita, vždyť těch poklon je více než 700. Tato vysilující námaha nám má připomenout sepětí duše a těla – psychosomatickou jednotu člověka, veliké téma hesychasmu 14. století. Také je řečeno, že máme kánon zpívat ἀργῶς καὶ ἐν κατανύξει. Při překladu textu Velkého Kánonu jsme se potýkali s problémem překladu pojmu κατανύξις (csl. оумилѣніє). Do češtiny byl tento pojem po dlouhém promýšlení přeložen jako lítost. Původně jsme to překládali jako *duchovní dojetí*. Ačkoliv dnes toto slovo skutečně znamená dojetí, všechny slovníky, které se zabývají dobovým významem, uvádějí ekvivalenty (angl. compunction)⁵⁷, které nejlépe vystihuje český překlad lítost. V případě našeho textu by nebyl překlad *duchovní dojetí* adekvátní. Vopatrný popisuje κατανύξις jako stav hlubokého pokání, kdy si člověk začíná uvědomovat svoji hříšnost i odpuštění darované Bohem, a říká, že je to „smíšený pocit smutku, jemnosti a radosti, který pramení z upřímného pokání“.⁵⁸ Nám se zdá, že jelikož jde o stav, který se týká přímo samotného subjektu, tj. jsem spíše, než sebou duchovně dojat, přiváděn k lítosti nad sebou a nad stavem, v kterém se nacházím. Tento pocit lítosti – κατανύξις – je hlavním cílem četby Velkého Kánonu, a proto to uvádí již samotná liturgická rubrika a cítíme to i z prvních slov naší skladby:

„Odkud začnu oplakávat života svého nešťastné skutky? Jaký učiním začátek, ó Kriste, tomuto žalozpěvu? Přesto jako milosrdný dej mi hříchů odpuštění.“⁵⁹

55 Bohoslužebná kniha obsahující texty velkopostního období.

56 Srv. např. Š. Pružinský, *Patrológia*, Prešov 2003, s. 476.

57 T. Nedělka, *Novořecko-český slovník*, Praha 2002, s. 424, srv. 63, J. Zozulák, *Malý Grécko-Slovenský slovník*, Prešov, 2003, s. 63.

58 G. Vopatrný, *Hesychasmus jako tradiční křesťanská spiritualita*. Pohled na člověka a duchovní život z pravoslavné perspektivy, Brno 2003, s. 43

59 Πόθεν ἀρξομαι θρηνεῖν, τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις; ποῖαν ἀπαρχήν, ἐπιθήσω Χριστέ, τῇ νῦν θρηνωδία; ἀλλ' ὡς εὐσπλαγχνός μοι δός, παραπτωμάτων ἄφεσιν. (1. píseň; č. překl., s. 9)

Text je velikou a mnohokrát opakovanou výzvou k pokání, slzám a lítosti:

*Pojď, nešťastná duše s tělem svým, a vyznej se Tvůrci všech; zanech konečně svého dřívějšího nerozumu a přines Bohu slzy pokání.*⁶⁰

*Probud' se, ó duše má, a přemýšlej o skutcích svých, které jsi spáchala; představ je očím svým a pokrop slzami svými; vypověz upřímně své skutky, myšlenky své Kristu a ospravedlň se.*⁶¹

*Ani slzy, ani pokání, ani lítost nemám, sám mi je, Spasiteli, jako Bůh daruj. Dveře své nezavři přede mnou v onen čas, Pane, Pane; ale otevři mi je kajícímu se před Tebou.*⁶²

*Tělo jsem poskvřnil, ducha znečistil, celý jsem zraněn; ale Ty, Kriste, jakožto lékař uzdrav mi obojí skrze pokání; omyj, očisti, vydrhni a ukaž mne, Spasiteli můj, jako nad sníh bělejšího.*⁶³

*Kondak (6. píseň): Duše má, ó duše má, vstaň, proč spíš? Konec se blíží, máš být zkroušena; probud' se, aby slitoval se nad tebou Kristus Bůh, všudypřítomný a vše naplňující.*⁶⁴

Především ale silně reflektuje a dává čtenáři (či zpěvákovi) v poetických obrazech pocítit a uvědomit si pocit odtrženosti člověka od Boha po pádu:

*Když jsem zaslepeně v hříchu následoval prvostvořeného Adama, poznal jsem sebe nahého, zbaveného Boha, věčného království a blaženosti, za hříchy své.*⁶⁵

60 Δεῦρο τάλαινα ψυχὴ, σὺν τῇ σαρκὶ σου τῷ πάντων Κτίστῃ, ἐξομολογοῦ καὶ ἀπόσχου λοιπόν, τῆς πρὶν ἀλογίας, καὶ προσάγαγε Θεόν, ἐν μετανοίᾳ δάκρυα. (1. píseň; č. překl., s. 9)

61 Ανάνηψον ὦ ψυχὴ μου, τὰς πράξεις σου ἃς εἰργάσω ἀναλογίζου, καὶ ταύταις ἐπ' ὅψει προσάγαγε, καὶ σταγόνας στάλαξον δακρῶν σου, εἰπὲ παρηγοία τὰς πράξεις, τὰς ἐνθυμήσεις, Χριστῷ, καὶ δικαιώθητι. (4. píseň; č. překl., s. 15)

62 Οὐ δάκρυα, οὐδὲ μετάνοιαν ἔχω, οὐδὲ κατάνυξιν, αὐτὸς μοὶ ταῦτα Σωτὴρ, ὡς Θεὸς δώρησαι.

Τὴν θύραν σου, μὴ ἀποκλείσης μοὶ τότε, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ἀνοιξόν μοὶ αὐτὴν μετανοοῦντί σοί. (2. píseň; č. překl., s. 57)

63 Τὸ σῶμα κατερρωπώθην, τὸ πνεῦμα κατεσπιλώθην, ὅλως ἡλκώθην, ἀλλ' ὡς ἱατρός Χριστὲ ἀμφότερα, διὰ μετανοίας μοὶ θεράπευσον, ἀπόλουσον, κάθαρον, πλύνον, δεῖξον Σωτὴρ μου, χιόνος καθαρώτερον. (4. píseň; č. překl., s. 63)

64 Ψυχὴ μου ψυχὴ μου, ἀνάστα, τί καθεύδεις; τὸ τέλος ἐγγίζει, καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι, ἀνάνηψον οὖν, ἵνα φείσηταί σου Χριστὸς ὁ Θεός, ὁ πανταχοῦ παρών, καὶ τὰ πάντα πληρῶν.

65 Τὸν πρωτόπλαστον Ἀδὰμ, τὴ παραβάσει παραζηλώσας, ἔγνω ἐμαυτὸν, γυμνωθέντα Θεοῦ, καὶ τῆς αἰδίου, βασιλείας καὶ τρυφῆς, διὰ τὰς ἀμαρτίας μου. (1. píseň; č. překl., s. 9)

*Roztrhl jsem roucho své prvotní, které mi utkal Tvůrce na počátku, a od té doby nahý ležím.*⁶⁶

*Pohledl jsem na krásu stromu a dal jsem si oklamat mysl, a proto ležím nahý a stydím se.*⁶⁷

Akcentuje ztrátu krásy stvoření člověka 'podle obrazu a podobenství' a předkládá dramaticky pravoslavné učení o prvotním hříchu:

*Ztratil jsem dřívějšího obrazu krásu, Spasiteli, ve vášních svých; hleděj ji jako onen stříbrný peníz a nalezní ji.*⁶⁸

Vášně a prohraný boj s logismy (špatnými myšlenkami) a jejich zotročení mysli jsou důvodem stavu, nad kterým Velký Kánon pláče:

*Místo Evy tělesné zjevila se ve mně Eva pomyslná – vášnivá v těle myšlenka, slasti ukazující, ale při jejím okoušení vždy hořkostí napájející.*⁶⁹

*Když utvořil jsem si nestvůru vášní svých, náklonnostmi k rozkoším zničil jsem krásu mysli své.*⁷⁰

*Zatemnil jsem krásu duše své rozkošemi vášní svých a v prach jsem zcela obrátil celou mysl svou.*⁷¹

*Na hřbetě mém pracovali vůdcové všech vášní, kteří ve mně prodlužovali nezákonnost svou.*⁷²

I mně ušil hřích kožený oděv a obnažil mne od dřívějšího šatu Bohem utkaného.

66 Διέρρηξα, νὺν τὴν στολήν μου τὴν πρώτην, ἣν ἐξυφάνατό μοί, ὁ Πλαστοργὸς ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἔνθεν κείμει γυμνός. (2. píseň; č. překl., s. 11)

67 Προσέβλεψα, τοῦ φυτοῦ τὸ ὠραῖον, καὶ ἡπατήθην τὸν νοῦν, καὶ ἄρτι κείμει γυμνός, καὶ καταισχύνομαι. (2. píseň; č. překl., s. 13)

68 Κατέχρωσα, τῆς πρὶν εἰκόνας τὸ κάλλος, Σῶτερ τοῖς πάθεσιν, ἀλλ' ὥς ποτὲ τὴν δραχμὴν, ἀναζητήσας εὐρέ. (2. píseň; č. překl., s. 35)

69 Ἀντὶ Εὐᾶς αἰσθητῆς, ἡ νοητῇ μοὶ κατέστη Εὐᾶ, ὁ ἐν τῇ σαρκί, ἐμπαθὲς λογισμός, δεικνὺς τὰ ἡδέα, καὶ γευόμενος αἰεὶ, τῆς πικρᾶς καταπόσεως. (1. píseň; č. překl., s. 9)

70 Μορφώσας μου, τὴν τῶν παθῶν ἀμορφίαν, ταῖς φιληδόνοις ὁρμαῖς, ἐλυμηνάμην τοῦ νοῦ τὴν ὠραιότητα. (2. píseň; č. překl., s. 11)

71 Ἡμαύρωσα, τῆς ψυχῆς τὸ ὠραῖον, ταῖς τῶν παθῶν ἡδοναῖς, καὶ ὅλως ὅλον τὸν νοῦν, χοῦν ἀπετέλεσα. (2. píseň; č. překl., s. 11)

72 Ἐτέκταινον, ἐπὶ τὸν νῶτόν μου πάντες, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κακῶν, μακρύνοντες κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. (2. píseň; č. překl., s. 13)

Πrikryt jsem šatem hanby jako listím fíkovým, na důkaz svévolných vášní svých. (Gn 3, 7)

Ustrojil jsem se během vášnivého a rozkoše plného života v roucho potupné a zakrvácené hanebně.

Upadl jsem v bolest vášní a hmotný zánik, a proto mne stále nepřítel utlačuje.

...

Okrášlil jsem obraz těla svého pestrým šatem hanebných myšlenek, a proto jsem odsouzen.⁷³

Kainovu vědomě převýšil jsem vraždu, když jsem se stal vrahem svědomí duše své, skrze oživení těla a bojem proti němu skutky zлыми.⁷⁴ (Gn 4, 8)

To nás vede k poznání svého bídného stavu, a proto se obrácíme ke Kristu, který nám přinesl možnost spásy, s prosbou o pomoc – o očištění:

Pramen života nalezl jsem v Tobě, smrti Přemožiteli, a volám k Tobě ze srdce svého před koncem: zhřešil jsem, milostiv mně buď a spas mne.

Zhřešil jsem, ó Pane, zhřešil před Tebou, slituj se nade mnou: neboť není mezi lidmi hříšníka, kterého bych svými poklesky nepřekonal.⁷⁵

73 Κατέγραψε, τοὺς δερματίνους χιτῶνας, ἡ ἁμαρτία καμοὶ, γυμνώσασά με τῆς πρίν, θεοῦφάντου στολῆς.

Περίκειμαι, τὸν στολισμὸν τῆς αἰσχύνης, καθάπερ φύλλα συκῆς, εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν, αὐτεξουσίῳν παθῶν.

Ἐστόλισμαι, κατεστιγμένον χιτῶνα, καὶ ἡμαγμένον αἰσχροῶς, τῇ ῥύσει τῆς ἐμπαθοῦς, καὶ φιληδόνου ζωῆς.

...

Ἐπέπεσα, τῇ τῶν παθῶν ἀλγηδόνι, καὶ τῇ ἐνύλῳ φθορᾷ, καὶ ἔνθεν νὺν ὁ ἐχθρός, καταπιέζει με.

...

Ἐκόσμησα, τὸν τῆς σαρκὸς ἀνδριάντα, τῇ τῶν αἰσχροῶν λογισμῶν, ποικίλῃ περιβολῇ, καὶ κατακρίνομαι.

...

Κατέχρωσα, τῆς πρίν εἰκόνης τὸ κάλλος, Σῶτερ τοῖς πάθεσιν, ἀλλ' ὥς ποτὲ τὴν δραχμὴν, ἀναζητήσας εὐρέ. (2. píseň; č. překl., s. 34-35)

74 Τὴν τοῦ Κάιν ὑπελθῶν, μαιφονίαν τὴν προαιρέσει, γέγονα φονεύς, συνειδότη ψυχῆς, ζωώσας τὴν σάρκα, καὶ στρατεύσας κατ' αὐτῆς, ταῖς πονηραῖς μου πράξεσι. (1. píseň; č. překl., s. 31)

75 Πηγὴν ζωῆς κέκτημαι, σὲ τοῦ θανάτου τὸν καθαιρέτην, καὶ βοῶ σοὶ ἐκ καρδίας μου, πρὸ τοῦ τέλους. Ἡμαρτον ἰλάσθητι σώσόν με.

Blátem umazal jsem já nešťastný, mysl svou: vydrhni mne, Pane, v koupeli slz mých, prosím tě, a vyběl jako sníh roucho těla mého.⁷⁶

Spravedlivý Soudce, Spasiteli, smiluj se nade mnou a zbav mne ohně a hrůzy, které mám na soudu po právu podstoupit; odpusť mi před skonáním skrze ctnostný život a pokání.⁷⁷

Modlou učinil jsem sebe sama, když jsem zkazil duši svou vášněmi; avšak přijmi mne v pokání a povolej k poznání, abych se nestal kořistí a pokrmem nepřítele; sám, Spasiteli, slituj se nade mnou!⁷⁸

Důležitým rysem Velkého Kánonu je Ondřejův biblismus. Celý Velký Kánon je propleten biblickými obrazy pádu a pokání, které jsou dnešnímu čtenáři nepříliš jasné, protože postrádá detailní znalost Starého Zákona, ale v době napsání Velkého Kánonu tomu bylo jinak. Veliký Kánon prochází dějiny spásy a vybírá z nich poučení. Na ilustraci si uvedme několik dalších troparů:

Ó jak horlivě následoval jsem prvního vraha Lámecha, když jsem zavraždil duši jako on muže, rozum, jako on mládence a podobně Kainovi jako bratra svého zavraždil jsem tělo touhou po rozkoších.⁷⁹

Slyšela jsi, duše, o Abšalómovi, jak povstal proti přirozenosti; poznala jsi jeho mrzké skutky, kterými zneuctil lože Davida otce svého; přesto jsi sama následovala jeho vášnivé a chlípné žádosti. (2S 15, 1-37; 16, 21)

Podrobila jsi, duše, svůj stav neotročení tělu svému, neboť našla jsi jiného Achítofela-nepřítele a souhlasila jsi s radami jeho. Ty ale rozmetal sám Kristus, abys od všeho byla spasena.⁸⁰ (2 S 16, 19-21)

Ἡμάρτηκα Κύριε, ἡμάρτηκά σοι ἰλάσθητί μοί, οὐ γὰρ ἐστιν ὁς τις ἡμάρτεν, ἐν ἀνθρώποις, ὃν οὐχ ὑπερέβην τοῖς πταίσμασι. (3. píseň; č. překl., s. 37)

76 Τῷ πηλῷ συμπέφυρμαι ὁ τάλας τὸν νοῦν, πλύνόν με Δέσποτα, τῷ λουτρῷ τῶν ἐμῶν, δακρῶν δέομαί σου, τὴν τῆς σαρκὸς μου στολὴν, λευκάνας ὡς χιόνα. (5. píseň; č. překl., s. 65)

77 Δικαιοκρίτα, Σωτὴρ ἐλέησον, καὶ ῥύσαί με τοῦ πυρός, καὶ τῆς ἀπειλῆς, ἧς μέλλω ἐν τῇ κρίσει, δικαίως ὑποστῆναι, ἄνες μοι πρὸ τέλους, δι' ἀρετῆς καὶ μετανοίας. (8. píseň; č. překl., s. 71)

78 Αὐτείδωλον ἐγενόμην, τοῖς πάθεσι τὴν ψυχὴν μου καταμολύνας, ἀλλ' ἐν μετανοίᾳ μὲ παρᾶλαβε, καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἀνακάλεσαι, μὴ γένωμαι κτήμα, μὴ βρώμα τοῦ ἀλλοτρίου. Σωτὴρ αὐτὸς μὲ οἰκτεῖρον. (4. píseň; č. překl., s. 85)

79 Ὡ πῶς ἐξήλωσα, Λάμεχ τὸν προὖν φονευτὴν, τὴν ψυχὴν ὥσπερ ἄνδρα, τὸν νοῦν ὡς νεανίσκον, ὡς ἀδελφὸν δέ μοι τὸ σῶμα ἀποκτείνας, ὡς Κάϊν ὁ φονεὺς, ταῖς φιληρόνοις ὁρμαῖς! (2. píseň; č. překl., s. 79)

80 Ἀκήκοας, τοῦ Ἀβεσσαλώμ, πῶς τῆς φύσεως ἀντεξανέστη, ἔγνωσ τὰς ἐναγεῖς αὐτοῦ πράξεις, αἷς ἐξύβρισε, τὴν κοίτην Δαυῖδ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' αὐτὴ ἐμιμήσω, τὰς αὐτοῦ ἐμπαθεῖς, καὶ φιληρόνους ὁρμαῖς.

Komu stala jsi se podobnou, duše mnohohříšná? Ach Kainovi prvnímu a onomu Lámechovi velice, když ukamenovala jsi tělo zločiny a zabila rozum nerozumnými žádostmi.⁸¹ (Gn 4, 1-26)

Povstaň a pokoř, jako Jozue Amáleka, vášně těla svého, vždy porážejíc myšlenky lstivé jako Gibéonské.⁸² (Ex 17, 8-13; Joz kap. 9)

Dobrovolně jsi nakupila, ó duše, mrzké činy Menaše, když jsi postavila jako modly vášně a rozmnožila ohavnosti; horlivě však následuj i jeho pokání a získej lítost.⁸³ (2 Kr 21, 2)

Mrzkosti Achaba horlivě jsi následovala, duše má; běda mně! Stala jsi se obydlím skvrn tělesných a nepěknou nádobou vášní; vyšli však vzdech ze své hlubiny a vypověz Bohu hříchy své.⁸⁴ (1 Kr 16, 30)

Proto také několikrát Ondřej zdůrazňuje, že tyto příklady z Písma mají být pobídkou k následování zbožných a střežení se napodobování špatných:

Ze Starého zákona všechno předložil jsem ti, duše, jako příklad: následuj bohumilé skutky spravedlivých a chraň se hříchů lidí zlých.⁸⁵

Podobně hovoří o příkladech z Nového Zákona, které mají čtenáře vézt ke κατάνυξις (lítosti), ke které lze dojít také modlitbami, postem, čistotou a ušlechtilostí:

-
- Ὑπέταξας, τὸ ἀδούλωτον, σοῦ ἀξίωμα τῷ σώματί σου, ἄλλον γάρ, Ἀχιτόφελ εὐροῦσα τὸν ἐχθρὸν σὺ ψυχὴ, συνηλθες ταῖς τοῦτου βουλαῖς. Ἀλλ' αὐτὰς διεσκεδάσεν, αὐτὸς ὁ Χριστός, ἵνα σὺ πάντων σωθῇς. (7. píseň; č. překl., s. 45-46)
- 81 Τίνι ὁμοιώθης, πολυαμάρτητε ψυχὴ; οἱμοὶ τῷ πρώτῳ Κάϊν, καὶ τῷ Λάμεχ ἐκείνῳ, λιθοκτονήσασα τὸ σῶμα κακουργίας, καὶ κτείνασα τὸν νοῦν, ταῖς παραλόγοις ὁρμαῖς. (2. píseň; č. překl., s. 59)
- 82 Ἀνάστηθι, καὶ καταπολέμησον, ὡς Ἰησοῦς τὸν Ἀμαλήκ, τῆς σαρκὸς τὰ πάθη, καὶ τοὺς Γαβωνίτας, τοὺς ἀπατηλοὺς λογισμοὺς, αἱ νικῶσα. (6. píseň; č. překl., s. 67)
- 83 Τοῦ Μανασσῆ, ἐπεσώρευσας, τὰ ἐγκλήματα τῇ προαιρέσει, στήσασα ὡς βδελύγματα πάθη, καὶ πληθύνουσα ψυχὴ, προσωχθίσματα. Ἀλλ' αὐτοῦ τὴν μετάνοιαν, ζηλοῦσα θερμῶς, κτῆσαι κατάνυξιν. (7. píseň; č. překl., s. 69)
- 84 Τὸν Ἀχάβ παρεζήλωσας, τοῖς μιάσμασι ψυχῇ μου, οἱμοὶ! γέγονας σαρκικῶν μολυσμάτων, καταγώγιον καὶ σκευὸς αἰσχρὸν τῶν παθῶν. Ἀλλ' ἐκ βάθους σου στέναξον, καὶ λέγε Θεῷ, τὰς ἁμαρτίας σου. (7. píseň; č. překl., s. 69)
- 85 Τῆς παλαιᾶς, Διαθήκης ἅπαντας, παρήγαγόν σοι ψυχὴ, πρὸς ὑπογραμμόν, μίμησαι τῶν δικαίων, τὰς φιλοθέους πράξεις, ἐκφυγε δὲ πάλιν, τῶν πονηρῶν τὰς ἁμαρτίας. (8. píseň; č. překl., s. 49)

Z Nového zákona ukazují ti, duše, příklady, které vedou k lítosti: následuj tedy horlivě spravedlivé, stráž se hříšných a vypros si slitování u Krista modlitbami, postem, čistotou a ušlechtilostí.⁸⁶

Ovšem spása přichází skrze Krista:

Kalich má církev v boku tvém životonosném, z něhož dvojí vytryskl pramen: odpuštění a poznání, jako obraz obou zákonů, Starého i Nového, Spasiteli náš.⁸⁷

Čtenář pozorný a znalý řeckého jazyka si již všiml, že hřích je dle Velkého Kánonu důsledkem ztročení mysli (voûς) zlými myšlenkami - logismy (λογισμοί):

Odkrývám před Tebou, Spasiteli, hříchy, které jsem spáchal, a duše i těla mého rány, jimiž vnitřní vražedné myšlenky hříšné jako lotři mne zranily.⁸⁸ (L 10, 30)

Mezi lotry upadl jsem nyní zlými myšlenkami svými: celý jsem od nich zraněn, jizev plný. Ty sám však, ó Kriste Spasiteli, přijď a uzdrav mne.⁸⁹ (L 10, 30)

Cesta spásy vede skrze pokání a očištění mysli tj. praxis (πράξις) k theorii (θεωρία) – duchovnímu zření (kontemplaci) a zbožštění (θέωσις). Vzorem této cesty je Abraham:

86 Τῆς νέας παράγω σοί, Γραφῆς τὰ ὑποδείγματα, ἐνάγοντά σε, ψυχὴ πρὸς κατάνυξιν, δικαίους οὖν ζήλωσον, ἀμαρτωλοὺς ἐκτρέπου, καὶ ἐξιλέωσαι Χριστόν, προσευχαίς τε καὶ νηστείαις, καὶ ἀγνεΐα καὶ σεμνότητι. (9. píseň; č. překl., s. 29)

87 Γενέσθω μοι κολυμβήθρα, τὸ Αἶμα τὸ ἐκ πλευρᾶς σου, ἅμα καὶ πόμα, τὸ πηγᾶσαν ὕδωρ τῆς ἀφέσεως, ἵνα ἐκατέρωθεν καθαίρωμαι, χοιόμενος, πίνων, ὡς χρῖσμα καὶ πόμα Λόγε, τὰ ζωηρά σου λόγια.

...

Κρατήρα ἢ Ἐκκλησίαν, ἐκτίσαστο τὴν Πλευράν σου τὴν ζωηφόρον, ἐξ ἧς ὁ διπλοὺς ἡμῖν ἐξέβλυσε, κρουνὸς τῆς ἀφέσεως καὶ γνώσεως, εἰς τύπον τῆς πάλαι, τῆς νέας, τῶν δύο ἅμα, Διαθηκῶν Σωτῆρ ἡμῶν. (4. píseň; č. překl., s. 63)

88 Ἐξαγγέλλω σοὶ Σωτήρ, τὰς ἁμαρτίας ἅς εἰργασάμην, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ σώματός μου πληγὰς, ἅς μοι ἔνδον, μαιφόνοι λογισμοί, ληστρικῶς ἐναπέθηκαν. (1. píseň; č. překl., s. 33)

89 Ὁ λησταῖς περιπεσὼν, ἐγὼ ὑπάρχων τοῖς λογισμοῖς μου, ὅλως ὑπ' αὐτῶν τετραυμάτισμαι νύν, ἐπλήσθην μολώπων, ἀλλ' αὐτὸς μοι ἐπιστάς, Χριστὲ Σωτῆρ ἱάτρεισόν. (1. píseň; č. překl., s. 55)

Bdi, duše má, buď statečná jako kdysi veliký mezi patriarchy, abys získala práci s poznáním, abys nabyla myslí k vidění Boha, skrze duchovní zření unikla neproniknutelné temnotě a stala se kupcem bohatým. (Gn 32, 28)

Dvanáct patriarchů veliký mezi patriarchy zplodil a tajemně tím postavil tobě, duše má, žebřík výstupu skrze skutky, děti jako stupně a kroky jako výstup přemoudře učinil.⁹⁰

Žebřík, který kdysi viděl veliký mezi Patriarchy, obrazem je, duše má, přiblížení se k němu skutky a výstupu skrze poznání; chceš-li tedy žít skutkem, poznáním a duchovním zřením, obnov se. (Gn 28, 12)

Horko dne trpěl z nouze patriarcha, i mráz noci snášel, každý den činil úskoky, pásł stáda, rval se a otročil, aby dostal dvě ženy. (Gn 31, 7, 40)

Pod dvěma ženami rozuměj práci a poznání v duchovním zření: pod Liou práci jako mnohoplodnou a pod Ráchelí jako poznání mnohonámahavé. Bez námahy pak, ó duše, ani práce, ani duchovní nazírání se nedaří.⁹¹

Celý obsah Velkého Kánonu je ilustrován četbou života sv. Marie Egyptské, která jak říkají prosby k Marii Egyptské začleněné do služby Velkého Kánonu, prolévala potoky slz, aby uhasila plamen vášni a proto i my prosíme o pomoc, abychom utekli temnotě vášni:

90 Γρηγόρησον ὦ ψυχὴ μου, ἀρίστευσον ὡς ὁ μέγας ἐν Πατριάρχαις, ἵνα κτήσῃ προᾶξιν μετὰ γνώσεως, ἵνα χρηματίσῃς νοὺς ὁρῶν τὸν Θεόν, καὶ φθάσῃς τὸν ἄδυστον γνόφον ἐν θεωρίᾳ, καὶ γένῃ μεγαλέμπορος.

Τοὺς δώδεκα Πατριάρχας, ὁ μέγας ἐν Πατριάρχαις παιδοποιήσας, μυστικῶς ἐστήριξέ σοι κλίμακα, πρακτικῆς ψυχῇ μου ἀναβάσεως, τοὺς παῖδας, ὡς βάθρα, τὰς βάσεις, ὡς ἀναβάσεις, πανσόφως ὑποθέμενος. (4. píseň; č. překl., s. 39)

91 Ἡ κλίμαξ ἦν εἶδε πάλαι, ὁ μέγας ἐν Πατριάρχαις, δείγμα ψυχῇ μου, πρακτικῆς ὑπάρχει ἐπιβάσεως, γνωστικῆς τυγχάνει ἀναβάσεως, εἰ θέλεις οὖν προᾶξει, καὶ γνώσει καὶ θεωρίᾳ, βιοῦν ἀνακαί νίσθητι.

Τὸν καὺσωνα τῆς ἡμέρας, ὑπέμεινε δι' ἔνδειαν ὁ Πατριάρχης καὶ τὸν παγετὸν τῆς νυκτὸς ἤνεγκε, καθ' ἡμέραν κλέμματα ποιούμενος, ποιμαίνων, πυκτεύων, δουλεύων, ἵνα τὰς δύο, γυναῖκας εἰσαγάγῃται.

Γυναῖκάς μοι δύο νόει, τὴν προᾶξιν τε καὶ τὴν γνώσιν ἐν θεωρίᾳ, τὴν μὲν Λεῖαν, προᾶξιν ὡς πολύτεκνον, τὴν Ραχὴλ δέ, γνώσιν ὡς πολύπονον, καὶ γὰρ ἄνευ πόνων, οὐ προᾶξις, οὐ θεωρία, ψυχὴ κατορθωθήσεται. (4. píseň; č. překl., s. 17)

Prosba k Marii Egyptské (6. písně): Abys uhasila plamen vášní svých, Marie, v duši neustále plápolající, prolévalas potoky slz, jich milost uděl i mně, služebníkmu svému. Skrze nejdokonalejší život pozemský dosáhla jsi, matko, bezvášnivého života nebeského, proto pros snažně, aby opěvující tě zbaveni byli vášní.⁹²

Prosba k Marii Egyptské (1. písně): Dej mi z výše od božské prozřetelnosti světlo vyzařující milost, abych utekl temnotě vášní a důstojně opěvoval života tvého, Marie, překrásné skutky.⁹³

To vše je zarámováno orthodoxními a velice přesnými triadologickým a mariologickým formulacemi, které najdeme především v krátkých hymnech na konci každé písně, kterým říkáme trojičen a bohorodičen:

Trojičen 4. písně: Nedílné dle podstaty, neslité v osobách vyznávám Tebe, trojjediné Božství, spolukralující a spolutrůnící: vroucně zpívám Ti píseň velikou, na výsostech třikrát opětovanou.⁹⁴

Trojičen 5. písně: Tebe, Trojice oslavujeme, jediného Boha: svatý, svatý, svatý jsi Ty, Otec, Syn a Duch, jednoduchá podstato, jednoto věčně oslavovaná.⁹⁵

Trojičen 6. písně: Trojice jsem jednoduchá, nerozdílná, rozdílná v osobách a Jedna, sjednocena přirozeností, praví Otec, Syn i Duch Boží.⁹⁶

Trojičen 7. písně: Trojice jednoduchá, nerozdílná, soupodstatná svatá Jednota, světla i světlo, trojsvatá i jedna svatá, Bůh, který je Trojice, opěvován je v písních: opěvuj i ty, ó duše, a oslavuj život i životy, Boha všech.⁹⁷

92 Ἵνα παθῶν, φλογμὸν κατασβέσης, δακρύων ἔβλυζες αἰεὶ, ὀχetoὺς Μαρία, ψυχὴν πυρπολουμένην, ὧν τὴν χάριν νέμοις, καμοὶ τῷ σώ οἰκέτῃ.

Ἀπάθειαν, ἐκτήσω οὐράνιον, δι' ἀκροτάτης ἐπὶ γῆς, πολιτείας, Μητὲρ, διὸ τοὺς σὲ ὑμνοῦντας, ἐκ παθῶν ὕσθηται, πρεσβείαις σου δυσώπει.

93 Σὴν μοι δίδου φωταυγὴ, ἐκ θείας ἄνωθεν προμηθείας, χάριν ἐκφυγεῖν, τῶν παθῶν σκοτασμόν, καὶ ἄσαι προθύμως, τοῦ σοῦ βίου τὰ τερπνά, Μαρία διηγήματα.

94 Ἀμέριστον τὴ οὐσία, ἀσύγχυτον τοῖς προσώποις θεολογῶ σε, τὴν Τριαδικὴν μίαν θεότητα, ὡς Ὁμοβασίλειον καὶ σύνθρονον, βοῶ σοὶ τὸ Ἄσμα, τὸ μέγα, τὸ ἐν ὑψίστοις, τρισσῶς ὑμνολογούμενον.

95 Σὲ Τριάς δοξάζομεν τὸν ἕνα Θεόν, Ἅγιος, Ἅγιος εἶ ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀπλὴ οὐσία Μονάς, αἰεὶ προσκυνουμένη.

96 Τριάς εἰμί, ἀπλὴ ἀδιαίρετος, διαίρετῇ προσωπικῶς, καὶ Μονάς ὑπάρχω, τὴ φύσει ἡνωμένη. Ὁ Πατήρ φησι, καὶ Υἱὸς καὶ θεῖον Πνεῦμα.

97 Τριάς ἀπλὴ, ἀδιαίρετε, Ὁμοούσιε Μονάς ἁγία, φῶτα καὶ φῶς καὶ ἅγια τρία, καὶ ἐν ἁγίον ὑμνεῖται Θεὸς ἡ Τριάς, ἀλλ' ἀνύμνησον, δόξασσον ζωὴν καὶ ζωάς, ψυχὴ τὸν πάντων Θεόν.

Bohorodičen 4. *písně*: *I rodiš i panenství podržuješ, a v obojím přirozenou Pannou zůstáváš. Narozený obnovuje zákony přirozenosti a útroba rodí neporoditelné. Kde Bůh chce, tam zákon přirozenosti ustupuje: neboť On co chce, činí.*⁹⁸

Bohorodičen 4. *písně*: *I rodiš i panenství podržuješ, a v obojím přirozenou Pannou zůstáváš. Narozený obnovuje zákony přirozenosti a útroba rodí neporoditelné. Kde Bůh chce, tam zákon přirozenosti ustupuje: neboť On co chce, činí.*⁹⁹

Slovanský překlad¹⁰⁰

Překlad do staroslověnského jazyka vznikl velice brzy, již v 9.-10. století. Nelze však říci, zda lze překlad vztáhnout ještě k velkomoravskému období, protože neexistují potřebné podklady. Překlad vznikl jako část postního triodu. Nejstarší zachovaný rukopis pochází z 12. století v Bitolském triodu, kde se zachovala pouze jeho část.¹⁰¹

Pokud jde o metriku slovanského překladu, zůstává tato otázka doposud nerozřešena. Hláskové změny a rukopisné korekce, ke kterým mezi 10. a 12. stoletím docházelo činí odpověď na tuto otázku za velice obtížnou. Protože však překlad pochází z nejstaršího překladatelského období, resp. z období ochridsko-preslavské překladatelské školy lze předpokládat, že docházelo alespoň k pokusům o metrický překlad. Církevněslovanský překlad (připojený k českému překladu z řečtiny), který se dnes nachází v bohoslužebných knihách je pozdním překladem do prózy.

Závěr

Ve Velkém Kánonu se nesetkáváme s filosofickou antropologií, kosmologií a metafyzickým zkoumáním lidského bytí. Je zde dramatickou formou vyloženo biblické a později u Otců rozvinuté učení o stvoření, pádu a spáse člověka. Čtenář při četbě Velkého Kánonu poznává hloubku pádu prvních lidí a před oči

98 Καὶ τίκεις καὶ παρθενεύεις, καὶ μένεις δι' ἀμφοτέρων, φύσει Παρθένος, ὁ τεχθεὶς καὶ νίττει νόμους φύσεως, ἡ νηδὺς δὲ κύει μὴ λοχεύουσα, Θεὸς ὅπου θέλει, νικᾷται φύσεως τάξις. ποιεῖ γὰρ ὅσα βούλεται.

99 Καὶ τίκεις καὶ παρθενεύεις, καὶ μένεις δι' ἀμφοτέρων, φύσει Παρθένος, ὁ τεχθεὶς καὶ νίττει νόμους φύσεως, ἡ νηδὺς δὲ κύει μὴ λοχεύουσα, Θεὸς ὅπου θέλει, νικᾷται φύσεως τάξις. ποιεῖ γὰρ ὅσα βούλεται.

100 Na tomto místě bych chtěl za konzultace poděkovat kolegyni ze Slovanského ústavu Akademie věd ČR PhDr. Zdeňce Ribarové, která mi ve formulování těchto závěrů velice pomohla.

101 Srv. *Кирило-методиевска енциклопедия* I, София 1985, s. 79.

jsou mu stavěny dějiny spásy, jejichž se stává účastníkem. Zakouší odtrženost od Boha a je veden k poznání, že jediná cesta ke spáse je pokání a očištění mysli (νοῦς) od vášní a logismů (zlých myšlenek), které je způsobují. Člověk je buď účasten Božích energií a má skutečný život, anebo se od Boha odvrací, a pak se vydává cestou smrti.

Protože na území dnešní ČR a SR až na výjimky služba kompletních kánonů vymizela, ale služba Velkého Kánonu zůstala zachována, dovolujeme si tvrdit, že mimo jiné skrze obsah této služby (a to i u uniátů, kteří druhou neděli velkého postu nevzpomínají sv. Řehoře Palamu) je dodnes prostředkována duchovnost hesychamu.

Autor: ThLic. Pavel Milko
Univerzita Karlova, Husitská teologická fakulta
Katedra pravoslavné teologie
Pacovská 350/4, P.O.Box 56, 140 21 Praha 4 – Krč
Česká republika
milko@volny.cz

SZENT MÁRTON TISZTELETÉNEK MAGYARORSZÁGI KEZDETE

Megjegyzések az első magyar bencés monostor, Pannonhalma alapításához

LÁSZLÓ KOSZTA

KOSZTA, L.: Worshipping of St. Martin in Hungary. Remarks on the establishment of the first Benedictine monastery in Pannonhalma in Hungary. In: *Annales historici Prešoviensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 67-79.

The significance and circumstances around the foundation of the first Benedictine monastery in Hungary in Pannonhalma has been worrying the historians for several centuries. The choice of St. Martin for its patron reveals a lot of important information about the spreading of Christianity in Hungary and it brings more light to the formation of the Hungarian kingdom. According to G. Györfy's opinion presented in the 70's of the previous century, the cult of St. Martin reached Hungary and Pannonhalma thanks to the Christian mission that arrived to Hungary at the end of the 10th century from Mainz in Germany. This study offers a different perception of the beginning of St. Martin patronage in Pannonhalma. According to the author, the necessity of the kingdom establishment and gaining the royal title for the Árpads was clearly arising during the 90's of the 10th century. Therefore the establishment of the Pannonhalma Abbey and the choice of St. Martin for its patron should be perceived in wider context, not only as a simple adoption from Mainz.

Az első magyarországi bencés monostor létrejöttének jelentőségét már több évszázada hangsúlyozza a történeti kutatás. Az alapítás körülményeinek, illetve indítékainak vizsgálatánál fontos információkat rejt a kolostor templomának Szent Márton titulusa. A patrocínium kiválasztása mögött eszmetörténeti, kultúrtörténeti orientációk rejtőzködnek, amelyek feltárása adalékkal szolgálhat a monostor létrejötte mellett a magyar királyság születésének körülményeihez. Pannonhalma Szent Márton patrocíniumának kiválasztását már a 11. század végén próbálták magyarázni. Kialakult egy helyi hagyomány Pannonhalmán, miszerint az apátságot Szent Márton hajdani szülőhelyén hozták létre, és ebből következik a templom védőszentjének kiválasztása. Ez a vélekedés 1080 és 1237 között szerepelt, elsősorban pannonhalmi eredetű forrásokban.¹ A 13. század közepétől azonban nem hallunk róla,² egészen a 18. századig, amikor Katona István vetette fel újból. A vélekedést már 18. század végén is vitatták és ókori források, elsősorban Sulpicius Severus Szent Márton legendája alapján Szombathelyt, ókori nevén Savariát tekintették Márton szülőhelyének. A 19.

1 Horváth 1944. 63-65., Tóth E. 1974. 306-309., Tóth I. 1987. 168-170.

2 Tóth. E. 1974. 312.

században a Pannonhalma mellett állásfoglalók voltak többségben. A 20. század elejétől viszont mind az ókortörténészek, mind a középkorkutatók java része Szombathelyt tekintette Márton szülőhelyének. A bencés történetírás viszont ragaszkodott a pannonthalmi születéshez.³ A vita az 1970-es évek elején éleződött ki újból és a vitacikkek eredményeként bebizonyosodott, hogy az ókori Pannoniában csak egy Savaria nevű helység létezett, a mai Szombathely és csak ez lehetett Szent Márton szülőhelye. A középkorban ugyan felbukkant egy Savaria Sicca nevű helynév, de ennek lokalizálása problémás.⁴ A kérdésben végezetül perdöntő: sem a pannonthalmi alapítólevél (1001/1002),⁵ sem Pannonhalmával kapcsolatban igen jól informált Szent Imre-legenda nem említi⁶, hogy a szent szülőhelye után kapta volna a monostortemplom a Márton titulust.

A szakirodalom másik álláspontját Györffy György fogalmazta meg az 1970-es évek közepén és nézete csaknem mindenki által elfogadottá lett. Györffy szerint a 972/973-ban induló latin rítusú térítés felügyelete a mainzi érsek alá tartozott. Így a mainzi székesegyház Szent Márton titulusára vezethető vissza Pannonhalma védőszentje és az, hogy 997-ben a Koppány elleni hadjárat előtt Szent Márton segítségét kérte a hadba induló István.⁷ A felvetés alapja, hogy a mainzi érsekség a 10. század utolsó három évtizedében tényleges felügyeletet gyakorolt volna a magyar misszióban igen problémás. A 972/3-ban induló térítésről fennmaradt források Prunward Sankt Gallen-i szerzetes és Piligrim passauai püspök tevékenységét említik. Sankt Gallen a konstanzi püspökség területéhez tartozva a mainzi érseki provincia részét képezte, és mint királyi egyház szintén a főkapláni rangot betöltő mainzi érsek ellenőrzése alatt állt.⁸ Így Prunward esetleg közvetíthette Mainz Szent Márton patrocíniumát. A 972-ben megindult misszióval kapcsolatos források azonban a bajor érseki tartományhoz tartozó passauai püspökség domináns szerepét sejtetik. Maga Piligrim püspök is beszámolt sikereikről egy a pápához írt levelében.⁹ Az esztergomi várhegyen létrejött első templom is a passauai székesegyház Szent István protomártír titulását kapta. Még fontosabb, hogy Géza fejedelem is az István nevet vette fel a keresztségben. Passau befolyását mutatja, hogy Géza a 975 után, újabb kutatások szerint 980/981-ben született fia¹⁰ is hasonlóan

3 Horváth 1944. 57-60.

4 Tóth E. 1974. , Váczy 1974. 17-20., Palkó 1975. 121-139., Tóth E. 1976. 142-150., Tóth I. 1976. 151-158., Bendefy 1977. 419-427., Thomas 1978. 584-592., Tóth 1987. 167-172., Solymos 2001. 303-325.

5 DHA. 39-41.

6 SRH. II. 448-460.

7 Györffy 1977. 74-75. és 119.

8 Váczy 1994. 54.

9 Marsina 1971. 41-43.

10 Kristó 2002. 225-232

az István nevet kapta a keresztségben. Mindez pedig világosan mutatja, hogy a szentkultusz terén kezdetben Passau hatása domborodik ki és nem Mainzé.¹¹

Amennyiben a térítés megindulásakor, 972-ben a magyar missziós terület Mainz alá került, akkor is csak rövid ideig tarthatott Mainz ellenőrző szerepe. A 970-es években a bajor herceg és II. Ottó császár konfliktusában a bajor egyház az uralkodót támogatta. Civakodó Henrik herceg ezért feldúlta a passau-i püspökség birtokait, sőt elfoglalta a székvárost is.¹² 976-ban Regensburgban tartott zsinaton a császár kárpótolta a mellette kiálló passau-i püspökséget az elszenvedett károkért. A zsinaton jelen volt Willigis mainzi, Frigyes salzburgi érsek és Piligrim passau-i püspök. Valószínűleg ekkor került Mainztól a bajor egyház, elsősorban Passau felügyelete alá a magyar misszió.¹³ A passau-i püspökség ezután birtokokkal erősíti meg pozícióit a Duna vonala mentén, a magyar területekre vezető úton, addig Mainz ilyen törekvéséről nincs tudomásunk. 996-ban Pannonhalma alapítása idején vagy 1001/1002-ben a temploma felszentelésekor Mainznak már rég nem volt olyan szerepe, hogy rá való tekintettel válassza ki Géza fejedelem az első bencés apátság védőszentjét. Az összehasonlító kutatások is ezt erősítik. A cseh egyház, a prágai püspökség a mainzi érseki tartományhoz tartozott, de ennek ellenére Szent Márton kultusza alig volt jelen a 10-11. századi cseh egyházban.¹⁴ A korai templomok közül csupán egyet, a vyšehradi-i rotundát dedikálták Szent Mártonnak. Mainz annak ellenére sem törekedett a cseh területeken a Márton-kultusz erősítésére, hogy pozícióit védelmezni kellett egyrészt a bajor egyház, különösen a regensburgi Szent Emmeram-apátság és a Niederaltaich-i monostor missziós törekvéseivel szemben.¹⁵ Másrészt a 11. század elején a cseh hercegek támogatását élvezve a prágai püspökök igyekeztek önállósodni a mainzi joghatóság alól.¹⁶ Mainz tehát a saját provinciájához tartozó cseh területeken sem törekedett erőteljesen a Márton-kultusz növelésén, akkor ez a távoli Kárpát-medencében még kevésbé képzelhető el.

Nem zárható ki azonban teljes bizonyossággal az sem, hogy Szent Márton pannóniai kultuszának meggyökeresedésében Mainznak talán valamilyen szerepe lehetett a 970-es évek első felében. Ettől kezdve a Passauhoz kapcsolódó Szent István protomártír tisztelete mellett Mártoné is jelen lehetett Géza udvarában. Ezt bizonyítja a pannonhalmi alapítólevélben Szent István azon kijelentése, miszerint gyermekkorában, tehát a 980-as években és 990-es évtized elején különös segítséget kapott Szent Mártontól.¹⁷

11 Koszta 1988. 162-163.

12 Wolter 1988. 115-116.

13 Büttner 1965. 15.

14 Popp 1972. 103-104.

15 Hemmerle 1974. 59., Strzelczyk 151-152.

16 Swinarski 1991. 182-184., Herrmann 1973. 42-43., Pražak 2000. 203.

17 DHA. 39.

Szent Márton korai kultuszát és a pannóniai kereszténység történetét vizsgáló Tóth Endre Pannonhalma Márton titulusát bencés hagyományokból próbálja levezetni.¹⁸ Szent Benedek Montecassinóban az első kápolnát Szent Márton tiszteletére szenteltette fel. Szerinte „a rendalapító példája... követésre talált, hiszen a bencések, egy olyan területen vagy népnél, ahol először alapítottak kolostort, azt mindig az ő tiszteletére szentelték. Így történt ez Magyarországon is.”¹⁹ Véleményem szerint, ha van is kapcsolat a bencés rend hagyománya és a Márton patrocínium között, az azonban nem mutatható ki az, hogy az első bencés monastorokat következetesen Mártonnak szentelték volna fel.

Pannonhalma Márton titulusának kiválasztásában más motivációk játszottak szerepet, mint az eddig gondolták. Az inspirációkat Szent Márton korabeli tiszteletének sajátosságaiban kell keresnünk. Márton a középkor egyik legnépszerűbb szentje volt. Mint egykori katona, *miles Christiként* a harcosok is védőszentjüknek tekintették. Később Márton szerzetes, majd Tours város püspöke lett, így a bencések és a főpapok is különösen tisztelték. Az ezredforduló előtt kultuszában azonban nem ezek voltak a domináns elemek, hanem tisztelete elsősorban a királyi hatalommal kapcsolódott össze. Márton a 6. századtól, a Meroving-dinasztiától a királyok védőszentje volt. Clodvig az egységes katolikus királyság megteremtésére törekedett Galliában. 507-ben Tours városából indított támadást az ariánus vizigótok ellen és a hadjárat előtt a város védőszentjének, Mártonnak a segítségét kérve tett fogadalmat. A győztes hadjárat után a Meroving-dinasztia legfontosabb védőszentje lett Márton. Szent fő erekljéjét, a köpenyét, latinul a cappát is megszerezték maguknak. Ennek jelentőségét mutatja, hogy a köpenyt őrző intézményt, a *cappa* szó után *capella regis*-nek nevezték és ezzel létrejött a kora középkori királyi hatalomgyakorlás szempontjából egyik legfontosabb intézmény a királyi kápolna.²⁰

A Karolingok, miután átvették a frank birodalomban a vezető szerepet, megszerezték Szent Márton köpenyét, és ezzel átvették a Merovingoktól Mártonnak, mint dinasztikus védőszentnek a kultuszát. Szent Márton tiszteletének felkarolásával hatalmuk legitimitását, illetve az uralom folytonosságát kívánták demonstrálni a dinasztiaaváltás ellenére. Márton ezzel nem egy dinasztia patrónusa, hanem a királyi hatalom védőszentje lett.²¹ A Karolingok hatalomra jutása nagy felfutást jelentett Szent Márton tiszteletében és hozzájárult ahhoz, hogy a frank birodalom terjeszkedésével Európa keletebbi régióiba is eljutott.

18 Tóth E. 1974. 311.

19 Szombathely 66.

20 Weigel 1950. 147-148., Zimmermann 1958. 103-106., Ewig 1962. 11-18., Marschall 1966. 166-167., Swinarski 1991. 273-281., Szombathely 66.

21 Weigel 1950. 154., Ewig 1962. 25-30., Weigel 1964. 86-87., Graus 1965. 57-59., Sierck 242-243., Swinarski 1991. 315. és 377-379.

Mainz Márton patrocíniuma is erre az időre, és a Karoling ösztönzésre megy vissza.²²

A Karoling-dinasztia hanyatlásával a Márton-kultusz is visszaszorult. Az Ottók dinasztiája a Német Birodalom létrehozásánál tudatosan vállalta a frank tradíciókat. Megmaradt így Márton tisztelete, de az Ottóknál messze más szentek, Szent Mihály, Szent Lőrinc, Szent Móric és Szent Vitus tisztelete mögött maradt.²³

Géza és fia, Szent István amennyiben függetlenedni akart a Német Birodalom befolyásától ezt kultikus téren is meg kellett jeleníteni. A legfontosabb egyházi intézmények védőszentjeinek kiválasztásában nem kapcsolódhattak az Ottók által leginkább támogatott szentek kultuszához. Ez Pannonhalma és az esztergomi érsekség titulusának kiválasztásában is megnyilvánult. Esztergom esetében sem a várhegy legrégebbi templomát alakították át székesegyházzá, mivel az Szent István protomártír révén a birodalmi egyház, Passau felé mutatott²⁴. Az új székesegyház részben ezért Szent Adalbert tiszteletére szentelték fel.

Géza számára a 990-es évek közepén fia utódlásának biztosítása volt az egyik legfontosabb feladat. István hatalmának elfogadtatása érdekében külföldi támogatást is szükségesnek érzett Géza fejedelem. Az Árpádok hatalmának biztosítása és nemzetközi elismertetése érdekében fia számára Géza feleségül kérte Henrik bajor herceg húgát, Gizellát. A házasság érdekében Gézának bizonyítania kellett, hogy határozottan támogatja a missziót, sőt az egyházszervezet kiépítését. A bajor herceg leányát csak hozzá illő férjhez adták feleségül. Egy pogány fejedelem rangon aluli partner lehetett csak és erre a hatalmát és befolyását a 10. század második felében oly energikusan hangoztató bajor hercegség vezetői nagyon ügyeltek. Gézának bizonyítania kellett, hogy az Árpádok, különösen fia, István érdemes Gizella kezére és döntő változások történtek Magyarországon. A misszió támogatásával és a keresztény egyházszervezet kiépítésének megkezdésével tudta ezt leginkább megjeleníteni. A változások bizonyítása érdekében fogott hozzá Géza az első magyar bencés monostor, a pannonhalmi apátság alapításához.²⁵

A 990-es évek második felében nyilvánvalóvá lett, hogy a magyarság önállósága a független királyság létrehozását igényli. Úgy tűnik, hogy már Géza használta a *rex* titulust,²⁶ fiát pedig bizonyosan a keresztény királyi cím váro-

22 Weigel 1950. 148-150., Weigel 1958. 259-260., Weigel 1964. 87-91.

23 Weigel 1950. 152., Zimmermann 1958. 109-120.

24 Koszta 1988. 177-180., Koszta 1996. 108-109.

25 Koszta 1996. 107.

26 László 1963. 389-390.

mányosaként neveltette. A Márton kultusz előtérbe kerülése is ezzel a politikai elképzeléssel van összefüggésben. Pannonhalma patrocíniumának kiválasztása, amely talán még Gézához kapcsolható, egyfajta programnyilatkozat volt, különösen pedig a pogányság érdekében fellépő Koppány ellen vonuló István Szent Mártonnak tett fogadalma. A cél a keresztény királyi cím megszerzése. Ennek elérése érdekében a keresztény királyok patrónusa tiszteletének felkarolása jellemző a 990-es évek végén, 996-ban Pannonhalma alapításánál, 997-ben Szent István fogadalomtételénél. Pannonhalma patrocíniumát tehát véleményem szerint nem Mainzból kell eredeztetni, hanem egy új politikai program érdekében tett lépésként kell értékelni.

Pannonhalma alapítása és a királyi cím elnyerése érdekében tett lépések közötti kapcsolatot a patrocíniumon kívül a monostor első templomának korabeli építészeti kialakítása is megerősíti. Korábban úgy gondolták, hogy az első pannonhalmi templom egy egyszerűbb fatemplom lehetett. Pannonhalma millenniuma kapcsán a 90-es évek elején megkezdett ásatások igazolták²⁷ azt az addig csak sejtésként megfogalmazott véleményt,²⁸ hogy az első pannonhalmi templom kettős kórusú, kétapszisos épület lehetett.²⁹ A templom típusának kiválasztásában az Ottók dinasztiájának szakrális reprezentációja adhatta meg az ösztönzést. Az ezredforduló németországi egyházi építészetében jól elkülönülő csoportot alkottak a kettőskórusú templomok. Ilyen típusú egyházakat az ezredfordulón kizárólag a királyok építettek (pl. Mainz, Corvey, Köln VII., Hildesheim stb.), magánszemélyek viszont soha. A kettős kórusú templomok egyszerre szolgálták a helyi egyházi közösség és a második kórus révén az utazó királyi udvar és királyi kápolna liturgikus igényeit.³⁰ A kétapszisos templomokat tehát a király egyházainak tekintették az Ottók birodalmában. Így Pannonhalma nem csak védőszentjével, hanem építészeti megjelenésével is demonstrálta, hogy egy keresztény királyi temploma.

A kétapszisos szerkezet a gregoriánus reformok előtti időszakban szimbolizálta a földi királyságok kormányzati struktúráját, a Szent Ágostontól eredeztethető bipoláris politikai világképet. A királyság (*regnum*) és a papság (*sacerdotium*) egyenlő hatalommal, egymással szimbiózisban lévő erőként kormányozta a világot. A két kormányzó hatalom Krisztusban kapcsolódott össze és ezért az ilyen templomok közepén rendre megtalálható a Szent Kereszt-oltár.³¹

27 László 1996. 144-156.

28 Tóth M. 1988. 117.

29 Marosi 1996. 134-135., Takács 1996. 179-185.

30 Bandmann 1951. 227-229., Fuchs 1957. 109-117., Bandmann 1962. 405-410.

31 Bandmann 1962. 405-410.

Szent István Koppány és a pogányság felett Szent Márton segítségével győzedelmeskedett³² és így neki köszönhették -- a korszak felfogása szerint -- István és utódai hatalmukat. Szent Márton a 997-es győzelem után az Árpádok és a keresztény Magyarország oltalmazója lett. Szent István kisebb legendája is Szent Márton patrónusi és csatasegítő szerepére utal, amikor a besenyő támadás kapcsán a királlyal azt mondatja: „Távozzatok, távozzatok, mert parancsolómtól elnyertem védelmezőmet és vezéremet, vagyis Szent Mártont, aki nem fogja tűrni, hogy harapásokat az igazak legelőit marcangolja”³³ Mártonnak a dinasztia belüli tiszteletét mutatja, hogy 1073-ban Salamon király és a hercegek, Géza és Szent László Szent Márton napján kötöttek tűzszünetet.³⁴ A korabeli elképzelés szerint a szent nap és így maga a szent növeli az egyezség erejét.³⁵ A 11. század második felében (1074) újra találkozunk csatasegítő szerepben Szent Mártonnal. A mogoródi csata előtt Szent László tett számára újból fogadalmat. A Salamon felett aratott sorsdöntő győzelem után Szent László beváltva fogadalmát az ütközet helyén Szent Márton tiszteletére bencés apátságot alapított.³⁶ A királyi egyházak védőszentjéül a későbbiekben is gyakran választották az Árpádok a Márton titulust. Különösen figyelemreméltó, hogy a királyi reprezentációban és az ország kormányzatában nagy szerepet játszó királyi társaskáptalanok közül három (Pozsony, Arad és Szepes) kapta védőszentjéül Mártont. Árpád-házi királyaink itineráriumát vizsgálva megfigyelhető, hogy gyakran keresték fel uralkodóink ezeket az egyházakat, sőt a 13. században igyekeztek egy ilyen templomban megünnepelni Szent Márton napját, november 11.-ét.³⁷ A királyi kápolnák között is több (pl. 1075 Udvard,³⁸ 13. század Budaörs³⁹, 14. század Buda⁴⁰) Márton patrocíniumot találunk.

Szent Márton országpatrónus szerepe az Árpádok kihalása után is fennmaradt. 1427-ben Zsigmond király egy oklevelében Mártont az ország legfontosabb védőszentjének nevezte.⁴¹ Ez leginkább a királyi koronázások alkalmával nyilvánult meg. A magyar királyok koronázási szertartásának menetét 15. századi forrásokból ismerjük. A székesfehérvári Boldogasszony prépostsági templomból a frissen megkoronázott király szimbolikusan megkezdve ural-

32 SRH. I. 312-314.

33 SRH. II. 397.

34 SRH. I. 379.

35 Schaller 1974. 1-24.

36 SRH. I. 389., Sörös 1912. 398.

37 V. István király 1270-ben Pannonhalmán (RA. I. 80.), IV. László király 1278-ban Szepeskáptalanban (RA. II. 207.), III. András király 1290-ben Szepeskáptalanban (RA. III. 26-7.).

38 DHA. I. 214.

39 ÁMF. IV. 688.

40 Jankovich 1959. 76-77., ÁMF. IV. 623.

kodását a Szent Márton-templom tornyába ment fel és a négy égtáj felé tett kardvágásokkal jelezte, hogy bármely irányból támad az ellenség vagy gonosz erő, megvédi országát. A későbbiekben a Szent Márton-templom előtti koronázódombon történt a kardvágás.⁴²

Szent Márton országpatrónusi szerepe a zsinati határozatokban és a középkori magyar liturgiában is kimutatható. Az 1092-es szabolcsi zsinat három napos vigiliát rendelt Szent Márton napjához.⁴³ Az ünnep rangjának kiemelése Magyarország védőszentjének szólt. A 16. század elején Krakkóban kinyomtatott, de bizonyosan korábbi kézíratos előzményeket követő egri Ordinarius is kiemelte, hogy Márton az ország patrónusa.⁴⁴

Szent Márton országvédemező szerepe azonban nem volt kizárólagos a korabeli Magyarországon. Mellette már a korai időkben, Szent István alatt hasonló szerepben feltűnt Szent György, Szent Mihály, különösen pedig Szűz Mária.⁴⁵ A 12. század végétől pedig Szent László kultuszához kapcsolódtak hasonló elemek. Az idők folyamán azonban Szűz Mária háttérbe szorította a többi országpatrónust, különösen Márton és György jelentőségét. Szent Márton tiszteletének államalapítás kori jelentőségét azonban a mai napig bizonyítja a pannonhalmi bencés apátság.

Rövidítésjegyzék:

ÁMF. = Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. Bp. 1963-1998.

Bandmann 1951. = Bandmann, G.: Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger. Berlin 1951.

Bandmann 1962. = Bandmann, G.: Früh- und hochmittelalterliche Altaranordnung als Darstellung. In: Das erste Jahrtausend. Hrsg. Elbern, V. H. Düsseldorf 1962. 371-411.

Bendefy 1977. = Bendefy L.: Sabaria Anonymus „Gesta”-jában. In: Vasi Szemle 1977. 419-427.

Büttner 1965. = Büttner, H.: Erzbischof Willigis von Mainz und Papsttum bei der Bistumerrichtung in Böhmen und Mähren im 10. Jahrhundert. In: Rheinische Vierteljahrsblätter 1965. 11-22.

DHA. = Diplomata Hungariae antiquissima. Ed. Györffy Gy. Bp. 1992.

41 Tóth E. 1974. 312.

42 Fitz 1956. 29-30., Fügedi 1984. 270-271.

43 Závodszy 164.

44 Madas 1999. 349.

45 Magyarországi művészet 204-205.

- Ewig 1962. = Ewig, E.: Der Martinskult im Frühmittelalter. In: Archiv für mittelalterliche Kirchengeschichte 1962. 11-30.
- Fitz 1956. = Fitz J.: A középkori Szent Márton-templom Székesfehérvárott. In: Művészettörténeti Értesítő 1956. 26-30.
- Fuchs 1957. = Fuchs, A.: Zum Problem der Westwerke. In: Karolingische und ottonische Kunst. Weisbaden 1957. 109-117.
- Fügedi 1984. = Fügedi E.: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 255-273.
- Graus 1965. = Graus, F.: Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa. In: Historica 1965. 5-65.
- Györffy 1977. = Györffy Gy.: István király és műve. Bp. 1977.
- Hemmerle 1974. = Hemmerle, J.: Mission und Klöster der bayerischen Benediktiner in Böhmen. In: Tausend Jahre Bistum Prag 973-1973. I. 40-65.
- Herrmann 1973. = Herrmann, K.-J.: Das Tuskulanerpapsttum (1012—1046). Stuttgart 1973.
- Horváth 1944. = Horváth T. A.: Szent Márton születési helyének okleveles adatai. In: Acta Savariensia 4. Szombathely 1944. 57-77.
- Jankovich M.: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. In: Budapest Régiségei 1959. 57-98.
- Koszta 1988. = Koszta L.: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: Az államalapító. Szerk. Kristó Gy. Bp. 1988. 153-207.
- Koszta 1996. = Koszta L.: A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk. Kristó Gy. – Makk F. Szeged, 1996. 105-115.
- Kristó 2002 = Kristó Gy.: Szent István születési ideje és megkeresztelése. In: Kristó Gy., Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. Bp. 2002. 225- 232.
- László 1963. = László Gy.: A magyar pénzverés kezdeteiről. In: Századok 1963. 382-397.
- László 1996. = László Cs.: Régészeti adatok Pannonhalma építéstörténetéhez. In: Mons Sacer I. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 143-169.
- Madas 1999. = Madas E.: Szent Márton középkori liturgikus kultuszáról. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay G. Bp. 1999. 349-355.
- Magyarországi művészet = Magyarországi művészet 1300-1470 körül. Szerk. Marosi E. Bp. 1987.
- Marosi 1996. = Marosi E.: Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. A „rendi építőiskolák” problémája. In: Mons Sacer I. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 131-142.
- Marschall 1966. = Marschall, W.: Alte Kirchenpatrozinien des Archidiaconates Breslau. Köln, 1966.

- Marsina 1971. = Marsina, R.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislavae* 1971.
- Palkó 1975. = Palkó I.: A Sabaria és Savaria nevek etimológiai és egyéb problémái. In: *Vasi Szemle* 1975. 121-139.
- Paulovics I.: A szombathelyi Szent Márton-egyháznak -- savariai Szent Márton születési helyének -- római kori eredete. In: *Acta Savariensia* 4. Szombathely 1944. 5-54.
- Popp 1972. = Popp, E.: Die Patrozinien der böhmischen Länder in vorhussitischer Zeit. In: *Bohemia* 1972. 44-130.
- Pražák 2000. = Pražák, R.: Cseh- és Morvaország. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk. Kristó Gy. – Makk F. Szeged, 2000. 191-205.
- RA. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I-III. Szerk. Szentpétery I. – Borsa I. Bp. 1923-1987.
- Schaller 1974. = Schaller, H. M.: Der heilige Tag als Termin mittelalterlicher Staatsakte. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 1974. 1-24.
- Sierck = Sierck, M.: *Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher*. Köln 1995.
- Solymos 2001. = Solymos Sz.: *Benedictina. Bencés írások. Pannonhalma* 2001.
- Sörös 1912. = Sörös P.: *Elenyészett bencés apátságok*. Bp. 1912.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum I-II*. Ed. Szentpétery I. Bp. 1937-1938.
- Strzelczyk = Strzelczyk, J.: Die Rolle Böhmens und St. Adalberts für die Westorientierung Polens. In: *Adalbert von Prag. Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas*. Hersg. Henrix, H.-H. Baden-Baden 1996. 141-162.
- Swinarski 1991. = Swinarski, U.: *Herrschen mit den Heiligen. Kirchenbesuche, Pilgerfahren und Heiligenverehrung früh- und hochmittelalterlicher Herrscher (ca. 500 – 1200)*. Bern 1991.
- Szombathely = Kiss G. – Tóth E. – Zágonyi B.: *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szerk. Engel P. Szombathely 1998.
- Takács I.: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: *Mons Sacer I*. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 170-236.
- Thomas 1978. = B. Thomas Edit: Quirinus és Márton tradíció a korakeresztény Savariában. In: *Vigilia* 1978. 584-592.
- Tóth E. 1974. = Tóth E.: Szent Márton pannonhalmi szülőhely-legendájának kialakulása. In: *Vigilia* 1974. 306-312.

- Tóth E. 1976. = Tóth E.: Savaria – Sabaria. Válasz Palkó István cikkére. In: Vasi Szemle 1976. 142-150.
- Tóth I. 1976. = Tóth I.: Megjegyzések egy cikkhez. In: Vasi Szemle 1976. 151-158.
- Tóth I. 1987. = Tóth I.: Ecclesia Sancti Martini in Sabaria. Jegyzetek egy két évszázados filológus-vita margójára. In: Életünk 1987. 167-172.
- Tóth M.: A művészet Szent István korában. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Bp. 1988. 113-132.
- Váczy 1974. = Váczy P.: Anonymus és kora. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth J. – Székely Gy. Bp. 1974. 13-37.
- Váczy 1994. = Váczy P.: Sankt Gallen és a magyarok. In: Váczy P.: A magyar történelem korai századaiból. Bp. 1994. 52-56.
- Weigel 1950. = Weigel, H.: Das Patrozinium des hl. Martin. In: Studium generale 1950. 145-155.
- Weigel 1958. = Weigel, H.: Patrozinienkunde. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1958. 254-270.
- Weigel, H.: Zur Patrozinienkunde. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1960. 307-322.
- Weigel 1964. = Weigel, H.: Das patrozinium des hl. Martin. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1964. 82-106.
- Wolter 1988. = Wolter, H.: Die Synoden in Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1056. München 1988.
- Závodszy = Závodszy L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904.
- Zimmermann 1958. = Zimmermann, G.: Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter I-II. In: Würzburger Diözesangeschichtsblätter 1958. 24-126. és 1959. 5-124.

ZAČIATKY UCTIEVANIA SV. MARTINA V UHORSKU

Poznámky k vzniku prvého uhorského benediktínskeho kláštora v Panonhalme

Resumé

Význam a okolnosti založenia prvého benediktínskeho kláštora v Uhorsku v Panonhalme zamestnáva historikov už niekoľko storočí. Okolnosti jeho vzniku totiž poskytujú dôležité poznatky nielen o samotnom kláštornom kostole. Už výber jeho patróna sv. Martina v sebe skrýva mnoho informácií, dôležitých nielen pre samotné zavádzanie kresťanstva v Uhorsku, ale aj o formujúcom sa

uhorskom kráľovstve. Otázku, prečo je kláštorný kostol zasvätený práve sv. Martinovi, sa prvýkrát pokúsili objasniť už na konci 11. storočia. Odtedy až do 13. storočia bol vo všeobecnosti prijímaný názor, že ide o rodisko sv. Martina. Tento názor, ktorý je dodnes prezentovaný samotnými benediktínmi, bol však neskôr revidovaný a za miesto narodenia tohto svätca boli označené iné lokality. Proti Panonhalme ako miestu narodenia sv. Martina hovorí aj skutočnosť, že informačne veľmi dobrá legenda sv. Imricha nespomína, že kláštor dostal meno podľa tu narodeného svätca.

Podľa názoru G. Györffyho, ktorý prezentoval v 70. rokoch minulého storočia, sa kult sv. Martina dostal do Uhorska a Panonhalmy prostredníctvom kresťanskej misie. Tá prišla do Uhorska koncom 10. storočia z nemeckého Mainzu. V tomto meste bolo významné arcibiskupstvo, ktorého patrónom bol práve sv. Martin. Svoju argumentáciu oprel tento vynikajúci bádateľ o veľmi logickú konštrukciu, vychádzajúcu z nemeckých stredovekých prameňov, ale i pomerov v nemeckej ríši na konci 10. storočia. Naproti tomu L. Koszta ponúka na vznik patrocínia sv. Martina v Panonhalme trochu iný pohľad, vychádzajúci predovšetkým z domácich uhorských pomerov.

Karolovci, keď prebrali vedúcu úlohu na území Franskej ríše, získali plášť sv. Martina, a tým prevzali od Merovejovcov tohto svätca ako ochrancu svojej dynastie. Práve prevzatím sv. Martina do istej miery legitimizovali svoju moc i zmenu vládnucej dynastie. Svätec sa tak stal nielen patrónom jednej dynastie, ale i ochrancom kráľovskej moci. Nástup Karolovcov znamenal veľký rozmach uctievania sv. Martina. Ústupom tohto panovníckeho rodu z mocenských pozícií dochádza aj k istému úpadku kultu sv. Martina. Ottonská dynastia pri vytváraní nemeckej ríše nadviazala na franské tradície. Uctievanie sv. Martina tak zostalo, nie však ako dominantné, ale už spoločne s ďalšími svätcami, ako boli napríklad sv. Michal, sv. Móric, sv. Vít, a ďalší.

Arpádovci Gejza a jeho syn Štefan sa aj v otázke kultu orientovali na nemeckú ríšu. Pre Gejzu bolo jednou z najdôležitejších úloh zabezpečenie nástupníctva pre svojho syna. V záujme medzinárodného uznania a upevnenia svojej moci požiadal pre svojho syna o ruku Gizely, dcéry bavorského vojvodu Henricha. S manželstvom však bola súčasne spojená i kresťanská misia do Uhorska a neskôr aj Gejzom založené prvé benediktínske opátstvo v Uhorsku v Panonhalme. V priebehu 90. rokov 10. storočia sa stále zreteľnejšie ukazovala nutnosť vytvorenia kráľovstva a získania kráľovského titulu pre Arpádovcov. Vytvorenie panonhalmského opátstva a výber sv. Martina za jeho patróna treba vidieť v širších uhorských súvislostiach, nielen ako jednoduché prebratie z Mainzu. Dôležitosť tohto rozhodnutia vyniká aj pri povstaní Kopáňa, kde opäť silne rezonovala otázka pohanstva v Uhorsku. Štefan, idúc do rozhodujúceho boja proti nemu, sa modlil práve k sv. Martinovi.

Aj po vymretí Arpádovcov zostal sv. Martin medzi patrónmi uhorského kráľovstva. Žigmund ho v jednej z listín z roku 1427 dokonca spomína ako najdôležitejšieho patróna Uhorska. Sv. Martin si zachoval dôležitú úlohu v stredovekej uhorskej liturgii. Až v neskoršom období zatlačil kult sv. Márie význam sv. Martina čiastočne do úzadia. Jeho význam pri vzniku Uhorska však dodnes pripomína práve benediktínske opátstvo v Panonhalme.

Autor: Doc. Dr. László Koszta
Szegedi tudományegyetem, Bölcsészettudományi kar
Egyetem u. 2, 6722 Szeged, Hungary
koszta@hist.u-szeged.hu

SELEKTIVE ERINNERUNG BEI ZEITZEUGEN: BERICHTE ÜBER DIE EROBERUNG KONSTANTINOPELS IM JAHR 1204

JOHANNES KODER

KODER, J.: Selective memory: Eyewitness accounts of the conquest of Constantinople in the year 1204. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 80-98.

In the period from 9th to 13th April 1204, the participants of the Fourth Crusade, proclaimed by Pope Innocent III, conquered Constantinople, the capital of the Christian Byzantine Empire, instead of Jerusalem. After three days of pillaging, the "Crusaders" made the city the centre of the short-lived so-called "Latin Empire" on the Bosphorus. Four contemporary witnesses are called upon to comment on the momentous events: two "Latins" and two Byzantines. On one side we learn from Martin, Abbot of the Alsatian monastery of Pairis, and Robert of Clari, an ordinary knight in the service of Bishop Pierre of Amiens. Reporting from the Byzantine side are the ecclesiastical dignitary Nikolaos Mesarites and the statesman and historian Niketas Choniates. Feelings for justice among contemporary witnesses? Crusade or war of conquest? In any case, the reports offer immediate insights from drastically different viewpoints, uncoloured by historical interpretation, into contemporary witnesses' perceptions, or into that which they wanted to leave to us as their personal truth. The final word is given to the *Minnesänger* Walther von der Vogelweide, a critical and even satirically polemicizing observer of the political and ecclesiastical developments of his time, who represents the perceptions of the Crusades in his native country.

Am Beginn der folgenden Überlegungen stehen zwei einander widersprechende Zitate aus Augenzeugenberichten:

*Stadt, o Stadt, du aller Städte Augapfel, überall auf Erden berühmt, ein überirdischer Anblick, du Nährmutter der Kirchen, Anführerin des Glaubens, Leiterin der Rechtgläubigkeit, Pflegerin der Wissenschaften, du alles Schönen Heimstatt! O du, die von der Hand des Herrn den Zornesbecher trinken musste!*¹

So klagt ein berühmter Zeithistoriker der Byzantiner, Niketas Choniates, über die Eroberung Konstantinopels. Anders sieht dies ein Angehöriger des Kreuzheeres, Abt Martin von Pairis:

Als nun die Sieger die besiegte Stadt, die sie nach Kriegsrecht zu der ihren gemacht hatten, ... plünderten, da begann der Abt Martin auch an seine eigene Beute zu denken, und um nicht allein leer auszugehen, wo alle anderen reich wurden, nahm er sich vor, auch seinerseits seine geweihten Hände zum Raub auszustrecken. Da er es aber für unwürdig hielt, mit diesen Händen weltliches

1 Niketas Choniates 576 (van Dieten), 153 (Grabler).

*Gut anzutasten, begann er, sich an Heiligenreliquien, von denen es dort, wie er wusste, eine große Menge gab, ein gut Teil einzusammeln.*²

Auch in der Geschichte der christlichen Kirchen gibt es, wie in jedem Bereich der Geschichte, negative Ereignisse, die als besonders einschneidend und nachhaltig empfunden werden. Bei einigen Ereignissen reifte die Erkenntnis über deren Tragweite erst allmählich, so im Falle der Niederlegung der Bannbulle am Altar der Hagia Sophia vor 950 Jahren, im Jahr 1054. Bei anderen kam die Erkenntnis der Bedeutsamkeit sogleich, zum Zeitpunkt des Ereignisses. Dies gilt zweifellos für die Eroberung Konstantinopels durch die Teilnehmer am vierten Kreuzzug im Jahr 1204.

Im Zusammenhang mit solchen kollektiven menschlichen Fehlleistungen werden häufig Fragen der folgenden Art gestellt: *Wer hätte was wann wissen können oder müssen? Wer hat was nicht gewusst oder verschwiegen oder verdrängt? Gibt es eine kollektive Wissensschuld?*

Wenn solche Fragen schon für Katastrophen unserer Zeit oft schwer oder nicht angemessen zu beantworten sind, so wird man angesichts der Quellenlage zur Eroberung des Byzantinischen Reiches in den Jahren 1203 und 1204 gut daran tun, zurückhaltend zu sein und nicht vorschnell zu urteilen. Vor allzu rasches, vermeintliches Verstehen ist, im Bewusstsein einer manchmal unüberwindlichen Distanz und Fremdheit, ein Fragezeichen zu setzen³: Ich meine hier zunächst allgemein die Fremdheit, die uns von anderen Epochen und Kulturen trennt und die Barbara Tuchman in ihrem „Distant Mirror“ so überzeugend zum Ausdruck gebracht hat; weiters aber konkret die Fremdheit gegenüber den *drei* am Ende ideologisch und kulturell unterschiedlich geformten, ursprünglich jedoch auf eine gemeinsame Wurzel zurückgehenden, mittelalterlichen Gesellschaften der Mittelmeerökumene zur Zeit der Kreuzzüge: der Byzantiner bzw. der Christen des Ostens, die sich ja selbst nie als „Byzantiner“ bezeichneten, sondern stets, bis in die Neuzeit als „Römer“ (*Romaioi*); der „römischen“, „lateinischen“ Christen, die das entstehende Europa prägten; und der Muslime, die ihre Religion als Vollendung einer dreistufigen Entwicklung verstanden (symbolisiert durch drei heilige Bücher: Altes Testament, Neues Testament, Koran). Die von mir angesprochene Fremdheit beziehe ich auch auf die Kreuzzüge – es wäre wenig zielführend, im heutigen thematischen Zusammenhang etwa eine Grundsatzdebatte darüber zu führen, ob die Kreuzzüge als solche gottgewollt und gottgefällig sind.

2 Gunther von Pairis, c. 19 (158ff. Orth; 84ff. Assmann).

3 Zur Fremdheit des Mittelalters: Barbara Tuchman, *A Distant Mirror — The Calamitous 14th Century*, New York 1978 (deutsch: *Der ferne Spiegel. Das dramatische 14. Jahrhundert*. Düsseldorf 1980, München 1985).

Das Jahr 1204 hat im Jahr 2004 ein – in diesem Ausmaß – überraschendes Interesse gefunden. Dies lässt sich an der Zahl der Kongresse, Symposia und anderen Veranstaltungen zu dem Thema ablesen. Auch in der Vergangenheit wurden die Ereignisse des Jahres 1204 in zahlreichen Tagungen und Publikationen analysiert und die Quellen von allen Seiten beleuchtet. Ereignisgeschichtlich Neues gibt es nicht zu berichten. So will ich heute Abend versuchen, zunächst die Ereignisse in ihren Grundzügen kurz in Erinnerung zu rufen und anschließend dem Denken und Fühlen derjenigen Zeitgenossen nachzuspüren, die das Geschehen in Konstantinopel verfolgten und sich dazu manchmal sogar eine eigene Meinung bildeten.

Abriss der Ereignisse

Skizzieren wir zunächst kurz die Ereignisse⁴: Im August 1198 verkündete der im Jänner des selben Jahres gewählte (38jährige) Papst Innozenz III. den vierten Kreuzzug. Er betrieb das Zustandekommen des Kreuzzugs mit großer Zielstrebigkeit und hatte als festes Ziel Jerusalem vor Augen, also eine der Kreuzzugsideologie gemäße Aufgabe. Auslösend für sein Engagement war, dass Sultan Saladin 1187 bei Hattin das Heer des Königreichs Jerusalem besiegt und die heilige Stadt erobert hatte. Als Reaktion darauf begann 1189 der dritte Kreuzzug; er brachte mit der Eroberung des christlichen Zypern durch Richard Löwenherz (1191) bereits einen ersten schweren Sündenfall. Zwar gelang es den Kreuzfahrern dann, Akkon und andere Küstenstädte des Heiligen Landes zu besetzen, für eine Wiedergewinnung Jerusalems waren aber die Teilnehmer zu schwach und zu zerstritten. Durch diesen Misserfolg war die Aufgabe des neuen Kreuzzugs, die Rückgewinnung Jerusalems für die Christen, aus der Sicht Innozenz' III. fürs erste klar vorgezeichnet.

Aufgrund der Erfahrungen des dritten Kreuzzugs schlossen die Anführer des vierten Kreuzzugs mit der Republik Venedig einen Vertrag, der den Transport des Heeres von Venedig nach Alexandria vorsah. Das vereinbarte Transportvolumen war etwa 34.000 Mann und 5.000 Pferde. Doch trafen dann weit weniger Kreuzfahrer in Venedig zur Abfahrt ein als vorgesehen, nämlich nur etwa ein Drittel. Daraus ergaben sich für die anwesenden Kreuzfahrer große finanzielle Schwierigkeiten und sie mussten nach langem Disput der von den Venezianern betriebenen, für Kreuzfahrer grundsätzlich unververtretbaren Rückeroberung des christlichen Zara an der dalmatinischen Küste zustimmen, einer Hafenstadt, die sich 1181 dem Ungarnkönig Bela III. unterstellt hatte. Diese erste „deviatio“ (so der westliche Terminus) erfolgte im November 1202. Ein

4 Vgl. R.-J. Lilie, Byzanz und die Kreuzzüge (Urban-TB 595), Stuttgart 2004, mit Literaturhinweisen.

diesbezügliches Verbot des Papstes traf zu spät ein. Die Beute in Zara konnte das Problem des Geldmangels freilich nur zu einem kleinen Teil lösen. Daher nahmen die Kreuzfahrer, die in Zara überwinterten, mit Alexios, dem Sohn des 1195 gestürzten byzantinischen Kaisers Isaak Angelos, Kontakt auf, der sich in Deutschland bei seinem Schwager Philipp von Schwaben aufhielt. Im Frühjahr 1203 fuhren die Kreuzfahrer weiter und trafen auf der jonischen Insel Kerkyra mit Alexios zusammen. Er vereinbarte mit ihnen, dass sie ihm bei der Gewinnung des Kaiserthrones helfen sollten. Dafür werde er sie finanziell großzügig entschädigen (durch eine Summe von etwa 200.000 Silbermark) und beim Kreuzzug nach Jerusalem unterstützen. Päpstliche Boten, die die Eroberung Konstantinopels verbieten sollten, kamen auch diesmal zu spät.

Die Kreuzfahrer fuhren nun endgültig in die Ägäis statt in die Levante, nahmen unterwegs die Insel Euböa und die Dardanellenfestung Abydos in Besitz und trafen im Juni 1203 vor Konstantinopel ein. Durch Angriffe auf die Stadt bewirkten sie die Flucht des Kaisers Alexios III. Angelos. Darauf wurde sein Bruder Isaak, sein 1195 gestürzter und geblendeter Vorgänger, wieder eingesetzt, und am 1. August krönte man Isaaks Sohn Alexios, den Alexios, der mit den Kreuzfahrern gekommen war, zum Mitkaiser. Von ihm erwarteten nun die Kreuzfahrer die versprochenen Zahlungen, doch vermochte er nur einen Teil des Geldes aufzubringen. Zudem verübten die wegen der Belastungen erbitterten Byzantiner häufige Übergriffe gegen die Lateiner in Konstantinopel, während die Kreuzfahrer arabische Handelskontore angriffen. So entwickelte sich äusserstes gegenseitiges Misstrauen, und im Jänner 1204 stürzten die Byzantiner die beiden Kaiser Isaak und Alexios und töteten sie. Ihr Nachfolger, Alexios V. Murtzuphlos, verweigerte grundsätzlich weitere Zahlungen und forderte die Kreuzfahrer auf, Byzanz zu verlassen. Daraufhin beschlossen diese die Eroberung Konstantinopels und die Aufteilung des Byzantinischen Reiches (Ihr diesbezüglicher Entwurf vom März 1204, die *Partitio terrarum imperii Romaniae*⁵, ist erhalten). Am 9. April 1204 fand der erste Angriff auf Konstantinopel statt, am 13. April die Eroberung. Daran schloss sich eine uneingeschränkte Plünderung der Stadt. Im Mai erfolgten die Wahl und Krönung Balduins von Flandern als „lateinischer“ Kaiser und die Einsetzung des „lateinischen“ Patriarchen Thomas Morosini, die am 5. Februar 1205 durch Innozenz III. bestätigt wurde⁶. Dann eroberte das Kreuzheer weite Teile des Byzantinischen Reiches, vor allem in der Balkanhalbinsel und in Griechenland. – Soweit die Ereignisse.

5 Ed. A. Carile, Studi Veneziani 7 (1965) 125-305.

6 Wahl Balduins Krönung Balduins am 16. Mai 1204, † 1206; Wahl Thomas' im Mai 1204, † 1211; vgl. Queller / Madden 1997, 200ff.

Was wissen die Zeitzeugen und was berichten sie?

Um uns dem Denken und Fühlen der Zeitgenossen des vierten Kreuzzuges anzunähern, lassen wir nun Augenzeugen der Eroberung, Sieger und Besiegte durch ihre Berichte sprechen. Die Auswahl der Personen und der Zitate soll sich dabei nicht so sehr an der uns erkennbaren Richtigkeit ihrer Aussage messen, sondern an ihrer subjektiven Glaubwürdigkeit als Angehörige ihrer ethnischen und religiösen Gruppe (bzw. einer sozialen Schicht innerhalb einer Gruppe): Zeitzeugen, von denen man annehmen darf, dass sie weitgehend berichten, was sie nach ihrem Wissen, als Betroffene oder als Handelnde für wahr hielten, unabhängig vom historischen („objektiven“) Wahrheitsgehalt ihrer Aussagen, der oft genug diskutiert wurde.

Daher werden hier auf der Seite der Kreuzfahrer wichtige Autoren wie Martin da Canal und der Zeitgenosse Gottfried von Villehardouin nur am Rande erwähnt. Denn ersterer war kein Zeitzeuge, da er viel später, zwischen 1267 und 1275, schrieb, und letzterer, der Marschall der Champagne, war zwar keiner der Anführer des Kreuzzugs, aber doch seit 1201 in die Vorbereitungen auf hoher Ebene involviert und mit vielen Anführern auf vertrautem Fuß, die den vierten Kreuzzug planten und den mehrfachen Änderungen bei der Planung dann mindestens zustimmten; und er trägt in seinen Aussagen diese Änderungen durchaus mit. Man könnte ihn als offiziellen Chronisten des Kreuzzugs bezeichnen. So sind seine Aussagen in hohem Maße als interessen- und ergebnisorientiert oder, einfacher gesagt, als manipulativ zu betrachten. Für die beiden anderen Autoren, denen wir ausführlichen Berichte verdanken, Martin bzw. Gunther von Pairis und Robert bzw. Aleaume von Clari, scheint diese Gefahr hingegen geringer. Sie sollen daher auf seiten der Eroberer unsere Zeitzeugen sein.

Vielleicht noch ein Hinweis vorweg: Alle im Folgenden behandelten Autoren waren zum Zeitpunkt der hier interessierenden Ereignisse etwa im Alter von vierzig bis fünfzig Jahren.

Der fromme Abt: Martin von Pairis

Martin, Abt des elsässischen Zisterzienserklosters Pairis, verfasste seinen Bericht nicht selbst. Sein Schreiber war Gunther, ebenfalls ein Geistlicher, früher Erzieher Konrads von Schwaben (des Sohnes Friedrichs I.), dann seit 1203 Mönch in Pairis, wo er bald nach 1210 etwa sechzigjährig starb. Gunther nahm nicht am Kreuzzug teil, sondern schrieb für seinen Abt Martin (einen Kreuzzugsprediger im Auftrag des Papstes) nach dessen Rückkehr, um 1207/8, die „Hystoria Constantinopolitana“ über die Jahre 1198 bis 1205 nieder, oder besser: er formulierte sie. Der Bericht macht auf den modernen Leser einen zwiespältigen Eindruck, da der gebildete Gunther in einem anspruchsvollem Stil schreibt, der durch an passender Stelle eingeschobene Gedichte in Hexa-

metern noch unterstrichen und gehoben wird. Dennoch versteht er es, auch die schlichte und geradlinige Denkart seiner Hauptperson, des Abtes Martin, zu treffend zu vermitteln. Denn Martin war mit den „deviationes“ des Kreuzzugs nicht einverstanden. Er bat bereits in Venedig und dann erneut in Rom, anlässlich eines Gesandtschaftsaufenthaltes, also schon nach der Eroberung Zaras, um Lösung vom Kreuzzugsgelübde – vergeblich⁷: Der Papst willigte nicht ein, und Martin reiste von Rom aus direkt in das Heilige Land weiter. Dort wurde er von denjenigen Kreuzfahrern, die Akkon seit dem dritten Kreuzzug hielten, nach Konstantinopel entsandt, um militärische Hilfe zu erbitten, und so traf er anfangs Jänner 1204 doch vor Konstantinopel ein. Er wurde also, eher ungewollt, Zeuge der Eroberung, freilich auch Nutznießer der nachfolgenden Plünderungen.

Gunther mahnt den Leser schon in der Einleitung: *Auch wenn er den Eindruck gewinnen mag, dass selbst von unserem Volk (den Deutschen) manches gegen die Gebote der Frömmigkeit getan wurde, so soll er doch nicht daran zweifeln, dass auch dies nach dem Willen Gottes geschieht, denn Er ist ja stets gerecht*⁸. Und Gunther bemüht sich im Verlauf der Erzählung unentwegt, den verborgenen und unerforschlichen Ratschluss des göttlichen Geistes auf die Schuld der Byzantiner zurückzuführen – mehr als ein Drittel des gesamten Textes ist diesem Thema gewidmet⁹. Aus den zahlreichen Argumenten, unter denen auch die so genannte „konstantinische Schenkung“ an Papst Silvester zu finden ist¹⁰, sei nur eines herausgegriffen, das die so schnelle Eroberung Konstantinopels erklärt: ... *ich glaube, sagt er, es ist nur durch ein sichtliches Wunder der göttlichen Gnade möglich geworden, dass diese schwer befestigte Stadt, der ganz Graecia* (dies der Name von Byzanz in den westlichen Quellen) *zu Diensten stand, so unplötzlich, so vor aller Welt und so leicht in die Hände von wenigen gegeben wurde*¹¹.

Zu dem Rechtfertigungsbedürfnis passen die – bewussten oder unbewussten – Versuche des Abtes Martin, die Ereignisse zu beschönigen. So minimiert er die Opfer in den eroberten Christenstädten, schon in Zara¹², und erst recht in Konstantinopel, wo er versichert, die seiner geistlichen Obhut und Leitung anvertrauten Deutschen hätten, zum Unterschied von den anderen Eroberern, *nur ganz wenige* Gegner getötet¹³. Vom Plündern hielt ihn dies freilich nicht ab:

7 Gunther von Pairis, c. 6, 9 (123, 131 Orth; 47f., 56f. Assmann).

8 Gunther von Pairis, c. 1 (107, Orth; 32 Assmann).

9 Von insgesamt 25 Kapiteln große Teile der c. 1, 2, 6-8, 11-13, 16f., 19, 22-24.

10 Gunther von Pairis, c. 16 (150f. Orth; 75f. Assmann).

11 Gunther von Pairis, c. 19 (161 Orth; 87 Assmann).

12 Gunther von Pairis, c. 7 (125 Orth; 49 Assmann).

13 Gunther von Pairis, c. 18 (156 Orth; 81f. Assmann).

Er tat dies, wie Sie in dem Zitat am Beginn meines Referates hörten, so erfolgreich, dass er seinem Kloster im Elsass mehr als fünfzig Reliquien mitbringen konnte, die er vermutlich im Konstantinopler Pantokrator-Kloster erbeutete¹⁴.

Halten wir also fest: Abt Martin bemühte sich zwar aufrichtig, das Kreuzzugsgelübde nicht zu verletzen, verstand die Abweichung der Kreuzfahrer und die Eroberung Konstantinopels aber dann als gottgewollt und nutzte die Gelegenheit zur Mitnahme von Reliquien.

Der einfache Ritter: Robert von Clari

Der zweite Zeuge auf Seite der Eroberer, Robert von Clari war einfacher Ritter und Lehnsmann des Bischofs Pierre von Amiens. Er starb nach 1216. Er nahm mit seinem Bruder, dem Kleriker Aleaume von Clari, am Kreuzzug teil und schenkte 1205 der Abtei von Corbie ebenfalls Reliquien, die aus dem Konstantinopler Kaiserpalast stammten. Robert diktierte seinen Bericht dem Bruder oder prägte jedenfalls den Inhalt wesentlich. In seiner „Conquête de Constantinople“ gibt er Selbsterlebtes und unmittelbar vor Ort Erfahrenes von 1198 bis 1205 ausführlich wieder¹⁵ und vermittelt uns ein Bild des jeweiligen Informationsstandes und der Stimmungen der einfachen Kreuzzugsteilnehmer. Aus seinen zum Teil kritischen Aussagen vermögen wir mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit zu erkennen, in welchem Ausmaß und wann die Angehörigen des Kreuzheeres jeweils über Entscheidungen der Anführer informiert wurden, wie ihr Gewissen beruhigt oder ihr Widerstand gebrochen wurde.

Roberts Byzanzbild entspricht in naiver Weise genau den im Westen seit dem ersten Kreuzzug (vorwiegend unter dem Eindruck der negativen normannischen Propaganda) entwickelten Vorstellungen: In Byzanz herrsche unermesslicher Reichtum; zwei Drittel der Besitztümer der Welt, so sagt er, befinden sich in Konstantinopel, das mehr Güter habe als die fünfzig reichsten Städte zusammen¹⁶. Ebenso selbstverständlich wie pauschal sieht er die „Griechen“ als treulose Verräter¹⁷ – ein wenig differenziert er freilich: Einerseits wird Kaiser Alexios V. Murtzuphlos fast regelhaft als „der Verräter Murzuphlos“ apostrophiert¹⁸. Andererseits klingt bisweilen Sympathie mit der einfachen Bevölkerung mit, der er sich offenbar verbunden fühlt. Auch er versichert, dass die Kreuzfahrer nach der Eroberung dem einfachen Volk kein Leid zugefügt

14 Gunther von Pairis, c. 24 (175-177 Orth; 103-107 Assmann).

15 Ein knapper Anhang behandelt die Zeit vom 13. April 1205 (Schlacht bei Adrianopel) bis zum 20. August 1216 (Tod Kaiser Heinrichs I., Kap. 114-120).

16 Robert von Clari, c. 81 (62 Pauphilet / Pognon, 126 Sollbach).

17 Robert von Clari, c. 55 (45 Pauphilet / Pognon, 108 Sollbach).

18 Z. B. Robert von Clari, c. 70, 76, 78 (54, 59-61 Pauphilet / Pognon, 118, 123-125 Sollbach).

hätten¹⁹. Doch vermögen Roberts eigene Erlebnisse seine Klischeevorstellungen nicht zu durchbrechen, und so steht er dem Denken und der Haltung, die von den durchschnittlichen einfachen Kreuzzugsteilnehmern als selbstverständlich und gültig betrachtet wurde, sogar noch näher als Gunther von Pairis.

Das Fußvolk und die einfachen Ritter hatten offenbar tatsächlich kaum eine Möglichkeit, sich ein eigenständiges Bild zu machen. Als die Anführer dem venezianischen Dogen zustimmten, Zara zu erobern, da – so Robert – *wusste der gesamte Rest des übrigen Heeres nichts von diesem Beschluss*²⁰; und auch über die Fahrt nach Konstantinopel entscheiden in Corfu die Anführer, wobei Robert zur Entscheidung keine religiösen Begründungen mitteilt. Er führt vielmehr als Motive lediglich an, dass dem als rechtmäßig angesehenen Kaiser und seinem Sohn Alexios geholfen werden müsse und dass Byzanz die Kriegskasse der Kreuzfahrer füllen werde²¹.

Ein religiöses Argument bringt Robert spät vor, erst im April 1204, unmittelbar vor der eigentlichen Eroberung Konstantinopels: Da bestärken die weltlichen und die geistlichen Anführer zunächst einander, dass der Krieg gerecht sei (Es gab also auch bei ihnen bis zuletzt Zweifel). Dann, am Vorabend des Entscheidungskampfes, predigen die Bischöfe dem Kriegsvolk, *dass der Kampfein rechtmäßiger sei, denn die Graeci hätten nicht nur ihren rechtmäßigen Herrn ermordet, sondern sie seien auch Feinde Gottes*²². Konsequenz lässt er Gott während der Eroberung mit Wundern eingreifen, sonst – so meint auch er – hätten die Kreuzfahrer angesichts der byzantinischen Übermacht die Stadt nicht erobern können²³. Nach der Eroberung freilich klagt er vor allem, dass *die großen Herren, die Reichen, ... die besten und reichsten Unterkünfte der Stadt in Besitz nahmen, ... bevor die armen Ritter und das einfache Volk des Heeres es gewahr wurden*²⁴. Und natürlich geht es um die unermessliche Beute an Reichtümern und Reliquien und die Ungerechtigkeiten der Venezianer und der „hohen Herren“ bei deren Verteilung der Schätze, bei der das einfache Kriegsvolk das Nachsehen hatte; davon waren auch Robert und sein Bruder persönlich betroffen²⁵.

19 Robert von Clari, c. 80 (61f. Pauphilet / Pognon, 125f. Sollbach).

20 Robert von Clari, c. 13 (14f. Pauphilet / Pognon, 90f. Sollbach).

21 Robert von Clari, c. 31-39 (22-28 Pauphilet / Pognon, 95-97 Sollbach).

22 Robert von Clari, c. 72f. (55f. Pauphilet / Pognon, 118f. Sollbach).

23 Robert von Clari, c. 74f. (56-59 Pauphilet / Pognon, 120-122 Sollbach).

24 Robert von Clari, c. 80 (61f. Pauphilet / Pognon, 125. Sollbach).

25 Robert von Clari, c. 81ff., bes. c. 98 (62ff., 72 Pauphilet / Pognon, 126ff., 137 Sollbach).

Der kirchliche Würdenträger: Nikolaos Mesarites

Auf Seiten der Byzantiner lassen wir zwei Augenzeugen der Eroberung Konstantinopels sprechen; beide sind klassisch gebildete Schriftsteller.

Der eine, Nikolaos Mesarites (geb. ca. 1163/4), war ein hoher kirchlicher Beamter in Konstantinopel und nach 1207 Metropolit von Ephesos. Er starb zwischen 1216 und 1222. Wir zitieren ihn hier mit seiner Gedächtnisrede auf seinen Bruder, den Mönch und Theologen Johannes, der am Beginn des Jahres 1207 starb. Im Epitaph auf den Bruder berichtet Nikolaos über die Eroberung und über einen ersten Versuch, die Union im Jahr 1204 zu oktroyieren, so wie er selbst und sein Bruder dies erlebten und wie es ihm nach drei Jahren noch ziemlich gut in Erinnerung war.

Nikolaos selbst war von der Eroberung Konstantinopels in besonderer Weise betroffen, da seine im Stadtzentrum gelegene palastartige Villa samt Park und allen Einrichtungen der Feuersbrunst bei der Eroberung zum Opfer fiel²⁶. Während er dies kurz und nüchtern berichtet, widmet er den Leiden und Qualen der Stadtbewohner mehrere Kapitel der Grabrede; ich zitiere einen Ausschnitt: *... von nun an also waren von Kriegern beherrscht die Straßen und Plätze, die zwei- und dreigeschoßigen Häuser, die Herbergen der jungfräulich Lebenden, die Unterkünfte der Mönche und Nonnen, die Kirchen Gottes, der große Tempel des Herrn selbst (die Hagia Sophia) und der Kaiserpalast; sie waren beherrscht von den Kriegersrasenden mit ihren Messern, den morddurstigen gepanzerten Lanzenträgern, den Schwert- und Spießträgern, den Bogenschützen und Reitern, die furchtbar blickten, die wie Höllenhunde bellten, die den Tod atmeten, die Heiligtümer beraubten, Gottgeweihtes zertraten, Altäre schändeten, von den Wänden und Bildtafeln die heiligen Bilder Christi und der Gottesmutter und der Heiligen am Boden zerstörten, die seit jeher Gott dem Herrn wohlgefielen. Verdorbene und blasphemische Reden führten sie, entrissen die Kinder den Müttern und die Mütter den Kindern, in den Gotteshäusern taten sie der jungfräulichen Schamhaftigkeit Schande an, ohne Gottes Heimsuchung oder der Menschen Rache zu fürchten ...*²⁷. Weiter berichtet Mesarites Einzelheiten der Gräueltaten an Frauen, Kindern und Klosterinsassen, in der ganzen Stadt und in allen Kirchen. – In der Georgskirche im Manganenviertel allerdings, vermochte sein dort als Priester wirkender Bruder Johannes der eindringenden Soldateska Respekt einzuflößen und sie von Übergriffen abzuhalten²⁸.

Johannes Mesarites trat auch der Unterwerfungsaufforderung des Kardinallegaten Benedikt im Jahr 1206 mutig entgegen. Der päpstliche Legat hatte

26 Nikolaos Mesarites, c. 30, S. 42f. und c. 34, S. 45 (Heisenberg).

27 Nikolaos Mesarites, c. 34ff., S. 45ff. (Heisenberg).

28 Nikolaos Mesarites, c. 36, S. 47f. (Heisenberg).

Kleriker, Mönche und Laien in die Sophienkirche einberufen lassen. Dort hielt er – so Nikolaos Mesarites – eine Predigt, in der er auf den Herrschaftsanspruch (*kyriotes*) des Bischofs des alten Rom (*presbytis Rome*) verwies und am Ende die Byzantiner zum Gehorsam aufforderte²⁹: *Daher habt auch ihr Griechen euch dem apostolischen Thron zu unterwerfen und dürft euch dem, der über allen steht, nicht entgegenstellen!* Johannes antwortete ihm nach längerer Debatte namens der Byzantiner, der Gehorsam habe zwei Seiten, eine spirituelle (*pneumatikon*) und eine politische (*pragmatikon*): *Zwar werden wir in unserem äusseren Menschen vom (lateinischen) Kaiser beherrscht, doch in unserem seelischen und insgeheimen sind wir unserem Patriarchen Johannes gehorsam* (Er bezieht sich hier auf den Patriarchen Johannes X. Kamateros, der wenig später in Didymoteichos starb). Und als die Lateiner zornig wurden und ihn bedrohten, habe er sich nicht einschüchtern lassen, sondern sei – ein neuer David – dem Kardinal als neuem Goliath entgegengetreten und habe diesem zugerufen: *Das Fluchwürdige deiner Rede komme über dein Haupt, du Verdreher des wahren und reinen Wortes!* Dann habe der Bruder mit seinem Gefolge die Sophienkirche verlassen³⁰.

Nach Nikolaos Mesarites ist die Eroberung auf Gottes gerechten Zorn (*aganaktesis*) zurückzuführen, verursacht durch seine und aller Byzantiner Sündhaftigkeit³¹. Doch entschuldigt er damit nicht die Rolle der Eroberer, er stellt vielmehr die aus der Sicht der Byzantiner entscheidende Frage, wie just diejenigen, die das Kreuz des Herrn auf der Schulter trugen, gegen Christen kämpfen und Kirchen schänden konnten; und er fragt, wie man diejenigen Kirchenführer bezeichnen solle, die sie dazu anleiteten: *als kriegerische Erzpriester oder als erzpriesterliche Krieger?*³²

Man mag einwenden, dass der Epitaph des Nikolaos Mesarites ein rhetorisches Werk ist und dementsprechend nicht nur hohe stilistische Ansprüche stellt, sondern auch auf die Formel- und Bildwelt der klassischen und patristischen Vorbilder zurückgreift. Dies ist richtig, doch trifft dies für ein breites Spektrum der byzantinischen Literatur zu. Vergleichende Betrachtungen innerhalb der literarischen Gattungen vermögen aber zu zeigen, dass der erhabene Stil und die Zitate aus früheren griechischen Werken der heidnischen und der christlichen Antike nicht einfach Rhetorik waren, sondern dem Ziel dienten, eine möglichst eindringliche Vorstellung der aktuellen Ereignisse zu bieten. Mit anderen Worten: Nikolaos' inhaltliche Darstellung ist ereignisnahe.

29 Nikolaos Mesarites, c. 37f., S. 48f. (Heisenberg).

30 Nikolaos Mesarites, c. 38f., S. 49f. (Heisenberg).

31 Nikolaos Mesarites, c. 30, S. 42f. (Heisenberg).

32 Vgl. Nikolaos Mesarites, c. 34, S. 47 (Heisenberg).

Der Staatsmann und Historiker: Niketas Choniates

Der andere Byzantiner, der 1217 verstorbene Niketas Choniates (geb. ca. 1155/7), beschrieb die Ereignisse systematischer und detailreicher als Mesarites. Der Bericht über die Jahre 1200-1206 umfasst etwa ein Fünftel seines Hauptwerkes³³, das die Geschichte des Byzantinischen Reiches von 1118 bis 1206 zum Inhalt hat. Niketas war bis 1204 für lange Zeit ein hoher Politiker bzw. Regierungsbeamter in Konstantinopel. und Nach der Eroberung der Kaiserstadt flüchtete er nach Nikaia, wo er sein Werk unter dem Eindruck des Erlebten teilweise umschrieb und die Darstellung auf diesen neuen, negativen Höhepunkt ausrichtete. Dank der hohen Ämter, die Niketas innehatte, gilt er als sehr gut informiert. Sein Werk ist von hoher Zuverlässigkeit, es wirkt aber weniger spontan als das des Mesarites. (Umberto Eco, „Baudolino“³⁴ verdankt ihm viel.)

Auch Niketas bedenkt die Ursachen der Eroberung und die Verstrickung der Byzantiner. Er sieht zunächst eine persönliche Schuld bei den Kaisern, bei Isaak II. Angelos, der unter dem Druck der Kreuzfahrer 1203 die Kirchenschätze plünderte, um das versprochene Geld zu beschaffen, und bei seinem Sohn Alexios IV., der als mitleidloser „Feuerengel“ (eine Anspielung auf den Familiennamen Angelos) die Brandschatzungen der arabischen Handelsniederlassungen in Konstantinopel durch die Lateiner guthieß³⁵. Auch eine byzantinische Kollektivschuld sieht Niketas als Ursache: *... es war aber vorherbestimmt, dass unsere Stadt, die Herrscherin über alle Städte, das Joch der Knechtschaft auf sich nehmen sollte, da Gott es für richtig befand, ... denn wir alle, Priester wie Laien, waren ungebärdig gewesen ...*³⁶.

So erklärt er die Eroberung als eine von Gott verhängte Sündenstrafe und untermauert dies ausführlich mit Zitaten und Bildern aus der Bibel, vorzugsweise aus den Propheten (Isaias, Jeremias und Hiob) und den Psalmen³⁷. Daher sind auch die Lateiner Werkzeuge Gottes, sie sind *Barbaren, denen Gott uns zur Züchtigung ausgeliefert hat*³⁸. Wenn er an anderer Stelle die Eroberer als *Vorläufer und Vorboten des Antichrist* bezeichnet, schwingt eine eschatologische Sinngebung mit³⁹.

Wie Mesarites, so schildert auch Niketas Choniates sein persönliches Schicksal: den Verlust seines Hauses, die Flucht mit seiner schwangeren Frau, seinen kleinen Kindern, der Familie und Freunden, darunter der (bereits er-

33 Etwa 120 Seiten, 535-655 (van Dieten), 109-242 (Grabler).

34 Eco, Umberto, Baudolino, Mailand 2000 (dt. München / Wien 2001).

35 Niketas Choniates 551f. (van Dieten) , 125 (Grabler) und 555f. (van Dieten), 130 (Grabler).

36 Niketas Choniates 569(van Dieten) , 145 (Grabler).

37 Niketas Choniates 577ff. (van Dieten), 154ff. (Grabler).

38 Niketas Choniates 635 (van Dieten), 217 (Grabler).

39 Niketas Choniates 573 (van Dieten) , 149 (Grabler).

wähnte) Patriarch Johannes X. Kamateros, schließlich das Entkommen aus der Stadt, das mit Hilfe eines befreundeten Venezianers gelingt, aber auch die Hartherzigkeit der Landbewohner⁴⁰.

Niketas beschreibt die Gräueltaten und Verbrechen der Eroberer in vielen Einzelheiten, sowohl im Hauptteil des Geschichtswerkes als auch in einem Verzeichnis der zerstörten Denkmäler im Anhang⁴¹. Am Wahrheitsgehalt besteht kein Zweifel, denn er wird sowohl durch die Berichte der Kreuzfahrer als auch durch den Denkmalsbefund bestätigt. Ich verzichte auf Details. Besonders entsetzt zeigt sich der Autor darüber, dass alle diese Untaten und Verwüstungen von denen geschehen, die *das Kreuz auf die Schultern nahmen und oftmals bei diesem und den göttlichen Worten (dem Evangelium) schworen, die Länder der Christen ohne Blutvergießen zu durchschreiten*⁴².

Unter dem Eindruck des Geschehens modifiziert Niketas Choniates seine zunächst ausgesprochene Grundhaltung, dass das Unglück als Sündenstrafe zu verstehen sei, dann doch. Hierbei ist unbestritten, dass der Autor seine rhetorische Gestaltungskraft bewusst einsetzt, um eindringlicher zu wirken. Die Änderung der Grundhaltung zeigt sich an seinem Ausruf: *Der Herr, der Erbauer und Lenker dieses Weltenschiffes, weiss warum!*⁴³. Sie wird ganz deutlich, wenn er klagt: *So sind nicht die Ismaeliten, denn diese benahmen sich geradezu menschenfreundlich und milde gegen die Landsleute dieser Lateiner, als sie Sion einnahmen*⁴⁴. Dieser Vergleich mit der Eroberung Jerusalems durch Sultan Saladin (am 2. Oktober 1187) zeigt übrigens nicht nur, dass man in Byzanz über Einzelheiten während des dritten Kreuzzugs informiert war, sondern weist auch bereits auf die Worte des Lukas Notaras voraus, dass der türkische Turban der lateinischen Mitra vorzuziehen sei⁴⁵. Es wird hier aber auch Niketas' Verzweiflung über das Ausmaß der Katastrophe erkennbar. Dennoch gibt es für ihn eine positive Gewissheit: *Gott hat uns nicht, nein, er hat uns sicher nicht auf ewig vergessen. Er unterdrückt in seinem Zorn nicht sein Erbarmen, gewiss wird er uns wieder seine Güte zuwenden, denn schlagend heilt er uns und tötend macht er uns wieder lebendig!*⁴⁶ Und er untermauert diese – nicht nur eschatologisch zu interpretierende – Hoffnung: *Man darf die über uns ge-*

40 Niketas Choniates 587-594 (van Dieten), 165-172 (Grabler) und 644f. (van Dieten), 228f. (Grabler).

41 Eroberungsbericht Niketas Choniates 568-576 (van Dieten), 144-152 (Grabler), De statuis 647-653 (van Dieten), 231-240 (Grabler).

42 Niketas Choniates 575 (van Dieten), 152 (Grabler). – Ähnlich auch Nikolaos Mesarites, c. 34, S. 47 (Heisenberg), vgl. oben, Anm. 31.

43 Niketas Choniates 647 (van Dieten), 231 (Grabler).

44 Niketas Choniates 576 (van Dieten), 152 (Grabler).

45 Dukas 329 (Grecu).

46 Niketas Choniates 580 (van Dieten), 157 (Grabler) (vgl. Deuteronomion.32.39).

kommenen Schrecknisse nicht als von Gott gegebene Trennungsurkunde sehen, so als wäre der Barbaren wilder (Ölbaum) auf unseren edlen Ölbaum gepfropft worden, sondern als kleine Züchtigung, wie sie Gott zu erteilen weiss⁴⁷.

Das Gerechtigkeitsempfinden bei Zeitzeugen: Kreuzzug oder Eroberungskrieg?

Allgemein entsprechen die Haltungen des Niketas Choniates und des Nikolaos Mesarites dem nahezu zeitlosen, an der Bibel orientierten Denkmuster der gläubigen Menschen im Mittelalter. Gott bewirkt das Böse nicht, doch lässt er es wegen der Sünden der Menschen zu. Konkrete byzantinische Eigenschuld sucht Nikolaos Mesarites nicht, oder er spricht sie jedenfalls nicht aus, während der Zeithistoriker Niketas ein in Einzelheiten nachvollziehbares Schuldmaß bei den byzantinischen Kaisern und allgemein den Menschen seiner Zeit sieht. Das Ausmaß der Klage erscheint bei beiden Autoren angesichts des Ausmaßes der von ihnen erlebten Gräueltaten keineswegs übertrieben, selbst wenn man in Rechnung stellt, dass beide durch souveräne Beherrschung und Gestaltung von Sprache und Stil und durch Bildhaftigkeit das Leseerlebnis besonders eindringlich werden lassen.

Betrachtet man, im Vergleich dazu, die Äußerungen der Berichterstatter aus dem Kreis der Kreuzfahrer, so macht schon das Ausmaß der Textanteile nachdenklich, die der Frage der Abweichung vom Kreuzzug, der „deviatio“ im wörtlichen und übertragenen Sinn, und ihrer Rechtfertigung gewidmet sind. Beide hier zitierten Kriegsteilnehmer berufen sich unentwegt auf Gottes Willen, Zustimmung, ja sogar Unterstützung für die Erreichung ihres sich mehrfach wandelnden Zieles. Gott hilft ihnen, so sagen sie, am Beginn bei einem Kreuzzug nach Alexandria und Jerusalem und am Ende bei der Wiederherstellung der vermeintlich von Gott gewollten, kirchlichen und weltlichen Ordnung innerhalb der christlichen Ökumene.

Untaten und Verbrechen der Kreuzfahrer werden von Gunther von Pairis und Robert de Clari nicht zur Gänze geleugnet, sie werden aber meist als Einzelfälle dargestellt, die angesichts des Zieles in Kauf zu nehmen seien (eine Argumentation, die in der Geschichte von Kriegen oftmals begegnet, bis heute). Nur einmal spricht Robert offen von *den furchtbaren Sünden, die sie* (die Anführer des Heeres) *in der Stadt nach der Eroberung begangen haben*, und zwar, als er ihren Tod in der Schlacht bei Adrianopel am 14. April 1205 als Strafe Gottes deutet⁴⁸.

47 Niketas Choniates 581 (van Dieten), 158f. (Grabler).

48 Robert von Clari, c. 112 (79 Pauphilet / Pognon). – Freilich werden auch hier an erster Stelle die Ungerechtigkeiten gegenüber den einfachen Leuten des eigenen Heeres genannt.

Ein weiteres, deutliches Zeichen von Schuldverdrängung wird, wie ich meine, bei den Autoren in ihrem Schweigen oder Verschweigen erkennbar⁴⁹: Die genannten westlichen Zeugen haben Gedächtnislücken, und sie beenden sowohl ihre Teilnahme am Unternehmen als auch ihre Werke unmittelbar nach der Machtergreifung der Lateiner in Konstantinopel⁵⁰, ohne über die weiteren Handlungen der Sieger groß zu berichten, geschweige denn diese in Frage zu stellen – der Sieger, die sich weite Teile von Byzanz aneigneten, wozu ihnen der Papst am Ende seine Zustimmung gab und wohl auch deswegen geben musste, da seine Warnungen und Verbote stets zu spät kamen und stets bereits durch die Ereignisse überholt waren⁵¹. Dieses Verhalten ausschließlich als Schuld zu sehen, wäre freilich vermessen und einseitig, und dies nicht nur angesichts der damaligen Unwägbarkeiten der Nachrichtenübermittlung, sondern auch angesichts der vom Papst zu bedenkenden Alternativen. Eine womöglich lang andauernde Exkommunikation mit ihren Folgen für das Seelenheil der Heeresangehörigen musste als solche den Papst belasten. Hinzu mögen politische Überlegungen gekommen sein, etwa, dass er oder seine Nachfolger bei künftigen Kreuzzugsaufrufen mit dem Vorwurf zu kämpfen hätten, nicht voll und ganz hinter den Kämpfern Christi zu stehen.

Freilich verlieren die Zeitzeugen am Ende auch kein Wort darüber, dass sie alle einst gelobt hatten, als bewaffnete Pilger ins Heilige Land zu ziehen. Wenn aber selbst noch am Vorabend der Eroberung in den Predigten Skrupel ausgeräumt werden müssen, so fällt es schwer zu glauben, dass schon unmittelbar nach der Eroberung Konstantinopels jeder Gedanke an das eigentliche Ziel des Unternehmens bei den Kriegsteilnehmern ausgelöscht war. Aber vielleicht kann man die Bewusstseinsentwicklung als einen kontinuierlichen Wechsel, ein stetiges Pendeln zwischen Verdrängung von Schuld und – auch willkommener – Indoktrinierung durch die geistliche und weltliche Obrigkeit verstehen. Als das heilige Land als Ziel wegfiel, da konnte bei den Siegern bald das rechtfertigende Gefühl entstehen – oder geweckt werden –, sie hätten sich ohnedies lange Zeit in schwerem Kampf gegen Ungläubige siegreich bewährt, zwar nicht im Heiligen Land, aber eben dort, wo Gott sie hingeführt habe.

In Rom freilich, darauf sei nur andeutungsweise hingewiesen, scheint infolge des Verlaufes des vierten Kreuzzugs eine Hemmung gefallen zu sein. Denn binnen kürzester Zeit finden sich zwei Anlässe dafür, dass Papst Innozenz III.

49 Zu diesem Phänomen – ausgehend von der deutschen Literatur nach dem zweiten Weltkrieg – vgl. E. Schlant, *Die Sprache des Schweigens. Die deutsche Literatur und der Holocaust*. Deutsch von H. Fliessbach, München 2003.

50 Gottfried von Villehardouin 1207, Gunther von Pairis und Robert von Clari im Jahr 1205 (Robert von Clari setzt den Bericht äusserst summarisch bis 1216 fort).

51 Vgl. etwa die brieflichen Belege, welche K. Setton, *Papacy*, I 8ff. zitiert.

das „Modell Kreuzzug“ in die politische Wagschale wirft, ohne dass dessen grundsätzliches Ziel, die bewaffnete Pilgerfahrt ins Heilige Land, überhaupt in Betracht gekommen wäre: Der eine Anlass ist, bereits im Jahr 1209, der albtraumhaft verlaufende „Albigenserkreuzzug“⁵², der andere die Androhung eines Kreuzzuges gegen den englischen König Johann ohne Land im Jahr 1213⁵³. Dass die semantische Erweiterung des Kreuzzugsbegriffes seit 1204 irreversibel wurde, lässt sich bis in die Gegenwart belegen. Als vergleichsweise noch verständliches Beispiel führe ich nur an, dass Dwight D. Eisenhower die Landung in der Normandie im Juni 1944 als „Crusade“ bezeichnete.

Am Schluss stellt sich eine weitere, wie ich glaube, wesentliche Frage: Wie bewertete man die Eroberung Konstantinopels in der *Heimat* der Kreuzfahrer, in Mittel- und Westeuropa? Sicher nicht (oder nicht mehr) als Kreuzzug. Dies bezeugt indirekt Walther von der Vogelweide, der Minnesänger, der kritischer Kommentator der europäischen Politik um 1200 war⁵⁴ und dessen Meinungsäußerungen als repräsentativ für die in der einfachen Bevölkerung in Süddeutschland und Österreich verbreiteten Anschauungen gilt. Er nimmt einmal auf den Krieg in Byzanz – beiläufig und in satirischer Form – Bezug: Ohne diesen irgendwie als Kreuzzug zu apostrophieren, warnt er lediglich seinen Herrn, Philipp von Schwaben: Wie dort, in Konstantinopel, *der Fürst der Griechen ... vor die Tür gesetzt worden sei*, und zwar von den Fürsten, so könnte es, hier in Deutschland, auch Philipp ergehen⁵⁵.

Man mag einwenden, dass Walther von der Vogelweide an Kreuzzügen allgemein desinteressiert gewesen sei oder auch nichts von der Kreuzzugsidee wusste. Doch dieser Dichter schrieb, wohl um 1228, sein berührendes „Palästina-Lied“. Darin bringt er eine Kreuzzugsstimmung zum Ausdruck, die auf die Wiedergewinnung der heiligen Stätten gerichtet ist und ganz deutlich macht, dass er (in Übereinstimmung mit der Volksmeinung) unter einem Kreuzzug eine Pilgerfahrt versteht⁵⁶:

52 Vgl. W. L. Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France*, Berkeley 1974, J. R. Strayer, *The Albigensian Crusades*, New York 1971.

53 Vgl. J. C. Holt, *Magna Charta and Medieval Government*, Cambridge 1992.

54 In seinen Spruchliedern kritisierte er Papst Innozenz III. scharf (und einseitig); sein bekanntes Dictum (in 9,16 = M. 7,3) „... owe der babest ist ze junc; hilf, herre, diner kristenheit!“ gehört noch zu den gemäßigten Äußerungen.

55 Walther von der Vogelweide, 17,11 = M. 11,4.

56 *Alrerst lebe ich mir werde, / sit mîn sündic ouge siht / daz reine lant und ouch die erde / der man sô vil ęren giht. / Ez ist geschehen, des ich ie bat: / ich bin komen an die stat, / dā got menischlichen trat*, Walther von der Vogelweide, 14,38 = M. 2, zitiert wird hier die 1. Strophe. – Im weiteren bittet er Gott, den „Dreinemigen“, in seiner Güte zwischen Christen, Juden und Muslimen Recht zu sprechen (wobei seine Erwartung klar ist: ... reht ist daz er uns gewer!).

Jetzt erst lebe ich würdig,
 seit mein sündiges Auge sieht
 das reine Land und auch die Erde
 der man soviel Ehre gibt.
 Es geschah, worum ich stets bat:
 Ich bin an die Stätte gekommen,
 die Gott als Mensch betreten hat.

Behandelte Quellen:

- Gunther von Pairis: Gunther von Paris, *Hystoria Constantinopolitana*. Untersuchungen und kritische Ausgabe von P. Orth (*Spolia Berolinensia*, 5.) Berlin 1994, deutsche Übersetzung: E. Assmann, Gunther von Pairis. *Die Geschichte der Eroberung von Konstantinopel* (Die Geschichtsschreiber der dt. Vorzeit, 101), Köln / Graz 1956.
- Niketas Choniates: *Nicetae Choniatae historia*, ed. J. A. van Dieten (CFHB 11), Berlin 1975, deutsche Übersetzung: F. Grabler, *Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel*, Graz / Wien 1958.
- Nikolaos Mesarites: A. Heisenberg, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion*, 1. Der *epitaphios* des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes (Sb. Bayer. AdW, Phphh. Kl. 1922/5), München 1923.
- Robert von Clari: A. Pauphilet / E. Pognon, *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge: Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commines*, Paris 1963, deutsche Übersetzung: G. E. Sollbach, *Chroniken des Vierten Kreuzzugs. Die Augenzeugenberichte von Geoffroy de Villehardouin und Robert de Clari*, Pfaffenweiler 1998.

Weitere Quellen in Auswahl:

- Geoffroy de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. E. Faral, Paris 1961.
- Martin da Canal, *Les Estoires de Venise*, *Cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275*, hg. v. A. Limentani, Florenz 1972.
- Michael Choniates, *Epistulae*, ed. F. Kolovou (CFHB 41), Berlin / New York 2001.

Literaturhinweise:

- Andrea, A.J. / Motsiff, I., Pope Innocent III and the diversion of the fourth crusade army to Zara. *Byzantinoslavica* 33, 1972, 6-21.
- Angold, M., *The fourth crusade: event and context*. Harlow 2003.
- Balard, M., *Croisades et Orient latin XIe-XIVe siècles*. Paris 2001.
- Balard, M., *L'historiographie des croisades au XXe siècle (France, Allemagne et Italie)*. *Revue historique* 302/4 (2000) 974-999.
- Cristea O., Siamo Veneziani e poi Christiani: some remarks concerning the Venetian attitude towards the crusade. *Istituto Romeo di Cultura e Ricerca Umanistica. Venezia. Annuario* 3 (2001) 105-116.
- Day, G.W., *Genoa's Response to Byzantium 1155-1204. Commercial Expansion and Factionalism in a Medieval City*. Urbana/Chicago 1988.
- Eco, Umberto, *Baudolino*, Mailand 2000 (dt. München / Wien 2001).
- Gill, J., *Byzantium and the papacy 1198-1400*. New Brunswick 1979.
- Harris, J., *Byzantium and the Crusades*, London [u.a.] 2003.
- Herde, P., *Il papato e la chiesa greca nell' Italia meridionale dall' XI al XIII secolo*. *Chiesa* 1, 213-255; deutsch: *DA* 26, 1970, 1-46.
- Hunger, H., *Graeculus perfidus - Italos itamos*. Rom 1987.
- Isnenghi, L., I alosi prin tin Alosi. La conquista prima della Conquista, in: *Akten Int. Kongress „Constantinopla: 550 años desde su caída”*, Granada, Dezember 2003 (im Druck). – La quarta crociata e la questione dell'identit . Spunti per una lettura di alcune fonti bizantine e occidentali, da Nicola Mesarite a Martin da Canal, in: *Symposion Andros Mai 2004* (im Druck).
- Kazhdan, A., Latins and Franks in Byzantium: perception and reality from the eleventh to the twelfth century, in: A. Laiou / R. P. Mottahedeh (Hrsg.), *The crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world*, Washington 2001, 83-100.
- Koder, J., Europa und Euromediterraneum. Zur mittelalterlichen Europa-Vorstellung im kosmographischen und geopolitischen Kontext, in: *The Idea of European Community in History. Conference Proceedings*, vol. I, ed. by E. Chrysos / P. M. Kitromilides / C. Svolopoulos, Athen 2003, 53-62.
- Koder, J., Griechische Identit ten im Mittelalter. Aspekte einer Entwicklung, in: *Byzantium State and Society. In Memory of Nikos Oikonomides*, ed. A. Avramea, A. Laiou, E. Chrysos, Athen 2003, 297-319.
- Koder, J., Latinoi – The image of the other according to Greek Sources, in: *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII – XV secolo)*. *Colloquio Internaz. R.-J. Loenertz, Venedig*, 1 – 2 dicembre 2000, a cura di Chr. A. Maltezos e P. Schreiner, Venedig 2002, 25-39.
- Lilie, R.-J., *Byzanz und die Kreuzzüge* (Urban Taschenb cher 595), Stuttgart 2004.

- Maier, C. T., *Preaching the crusades: mendicant friars and the cross in the thirteenth century*, Cambridge 1995.
- Maltezou, Chr. A. / Schreiner, P. (Hrsg.), *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII-XV secolo)*. Venedig 2002.
- Mayer, H.E., *The crusades*. Trans. Gillingham, J., New York/Oxford 1972.
- Queller, D.E. (with Stratton, S.J.), *A century of controversy on the fourth crusade*. Studies in Medieval and Renaissance history IV. Lincoln 1969, 235-277.
- Queller, D.E., Madden, T.F., *Some Further Arguments in Defense of the Venetians on the Fourth Crusade*. Byz 62 (1992) 433-473.
- Queller, D.E., *The fourth crusade: the conquest of Constantinople 1201 - 1204*. With an essay on primary sources by Alfred J. Andrea Philadelphia, Pa. 1997.
- Richard, J., *The establishment of the Latin Church in the Empire of Constantinople (1204-1277)*. Mediterr. Hist. Review 4/1 (1989) 45-62.
- Setton, K.M. (General ed.), *History of the crusades, I-IV*. Madison 1969-1977.
- Setton, K.M., *The papacy and the Levant 1204-1571*. Vol. I-IV. Philadelphia 1976-1984.
- Tuchman, Barbara, *A Distant Mirror — The Calamitous 14th Century*, New York 1978 (dt. *Der ferne Spiegel. Das dramatische 14. Jahrhundert*. Düsseldorf 1980, München 1985).
- Von den Brincken, A.D., *Die "nationes Christianorum orientalium" im Verständnis der lateinischen Historiographie von der Mitte des 12. bis in die 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Köln/Wien 1973.

Selektívne spomienky súčasníkov: správy o dobytí Konštantínopolu v roku 1204

Resumé

Od 9. do 13. apríla 1204 nedobyli účastníci štvrtej krížovej výpravy vyhlásenej pápežom Inocentom III. Jeruzalem, ale Konštantínopol, hlavné mesto kresťanskej Byzantskej ríše. Po trojdňovom plienení z neho urobili centrum takzvaného Latinského cisárstva na Bospore. Na komentovanie týchto udalostí sme použili štyroch súčasníkov, dvoch „latinských“ a dvoch byzantských: Dvoma účastníkmi výpravy boli Martin, opát alsaského kláštora Pairis, a Robert z Clari, jednoduchý rytier biskupa Pierra z Amiensu. Z byzantského pohľadu nám podal správu cirkevný hodnostár Nikolaos Mesarites a štátnik a historik Niketas Choniates. Krížová výprava či dobovačná vojna? Každopádne tieto správy ponúkajú dvojaké bezprostredné dobové vnímanie, neovplyvnené his-

torickou interpretáciou, ktoré chceli súčasníci podať ďalej (nám) ako osobnú pravdu. Záverečné slovo patrí kriticky a polemicky naladenému Waltherovi von der Vogelweide, ktorý reprezentuje všeobecnú dobovú predstavu o krížových výpravách.

Autor: Univ.-Prof. Dr. Johannes Koder
Universität Wien, Institut für Byzantinistik und Neogräzistik
Postgasse 7, A-1010 Wien
Johannes.Koder@univie.ac.at

ODRAZ POLITIKY PANOVNÍCKEHO DVORA NA VÝVOJI MESTA BANSKÁ BYSTRICA DO KONCA 15. STOROČIA

HENRIETA LISKOVÁ

LISKOVÁ, H.: The reflection of the royal court on the development of the city of Banská Bystrica till the end of the 15th century. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 99-110.

Banská Bystrica was constituted as a mining town during the second half of the 13th century. Our study deals with the influence of the particular rulers on the development of the town of Banská Bystrica in the period between the 13th and 15th centuries. The town was mainly influenced by the rulers such as Béla IV (the issuer of the oldest known document concerning the rights and duties for the guests of Banská Bystrica dating back to 1255), Sigismund Luxembourg and Matthias I Corvinus. The importance of the institute of *magister tavernicorum*, to which the town was subordinated directly, increased during the reign of Sigismund Luxembourg. On the one side, Matthias I Corvinus supported the interests of the town but on the other side he interfered in the possession of the citizens in Banská Bystrica.

Významným medzníkom v dejinách Uhorska, dôležitým pre vznik a vývoj stredovekých miest v 13. storočí boli tatárske vpády (1241 – 1242), ktoré postihli a spustošili takmer celé územie Uhorska. V snahe o čo najrýchlejšie prinavrátenie života na spustošenom území do starých koľají pozýva vtedajší panovník Belo IV. do Uhorska nemeckých prisťahovalcov (*hospites*), ktorým následne potvrdzuje ich práva, obdarúva ich výsadami a na druhej strane im vymedzuje ich povinnosti voči kráľovskému dvoru.

Obdobie pred tatárskymi vpádmi, teda obdobie vzniku a postupného formovania stredovekých miest je vo väčšine prípadov zahalené tajomstvom. Mnohé z neskorších slovenských miest nemáme možnosť sledovať od ich počiatkov a správy o nich sa objavujú až v nasledujúcom období po tatárskych vpádoch. Pre obdobie do konca 13. storočia sú najvýznamnejšou pramennou základňou listiny práv a povinností vydávaných kráľovskou kanceláriou na požiadanie samotných mešťanov. Tieto privilegiálne listiny sú dôležitým a častokrát jediným písomným prameňom poznania hospodárskeho a sociálneho života v meste. Inak to nie je ani v prípade mesta Banská Bystrica.

V tejto štúdii si všimneme odraz politiky panovníckeho dvora na vývoji mesta Banská Bystrica do konca 15. storočia. Na základe zachovaných archívnych dokumentov sa pokúsime odpovedať na otázku, ktorý panovník zasiahol do života mesta v uvedenom období v najväčšej miere a ako sa tieto zásahy zvonku prejavili na samotnom fungovaní mesta. Východiskom pri skúmaní tej-

to problematiky sa nám okrem literatúry a štúdií, ktoré boli k téme publikované, stali najmä listiny vydané kráľovskou kanceláriou v uvedenom období.

Najstaršia zmienka o Banskej Bystrici je zároveň prvou listinou práv a povinností pre hostí „*de nova villa Bystrice prope Lypcham*“, ktorú v roku 1255 vydala kráľovská kancelária Bela IV.¹ Ako je známe, listina je jednou z mnohých, ktoré vydal Belo IV. pre uhorské a neskôr slovenské mestá. Všetky listiny obsahujú vo svojej úvodnej časti rovnaký dôvod svojho vydania, a to snahu „*zväčšiť či rozmnožiť počet kráľovských služobníkov a zachovať tak vážnosť kráľovskej vznešenosti*“², čo zároveň naznačuje jednoznačne *kladný vzťah panovníka voči mestu* ako zdroju svojich príjmov. Mestá znamenajú pre kráľa ale i oporu vo vojenských ťaženiach, pri obrane kráľovstva a najmä v období 14. storočia počas trvania feudálnej anarchie i v boji proti rozpínavosti šľachty. Hospodársky rozvoj miest napokon vyvrcholil vo formovaní ďalšieho stavu, ktorý sa vďaka svojej hospodárskej sile začína dôrazne prejavovať na politickej scéne a ovplyvňovať chod štátu. Je preto logické, že kráľ sa voči požiadavkám miest snaží vystupovať ústretovo, zodpovedne a mestám sa v maximálnej miere usiluje vyhovieť.

Osobitnú kategóriu medzi mestami tvoria *banské mestá*. Poskytujú panovníkovi príjmy z banskej ťažby a z obchodu s vyťaženými nerastmi a tiež možnosť využitia nerastov v mincovníctve. V záujme kráľa je teda zabezpečiť prichádzajúcim i už usadeným baníkom nikým a ničím nerušené prostredie pre banskú ťažbu a príjmy pre seba. Na základe toho oslobodzuje Belo IV. bansko-bystrických mešťanov v otázke správy a súdnictva spod právomoci zvolenského župana a týmito funkciami poveruje richtára (*villicus*) a v ďalšej inštancii priamo seba, prípadne svojho zákonného zástupcu palatína.³

Na tomto mieste treba uviesť, že by bolo zaujímavé bližšie preskúmať otázku potvrdenia mešťanmi zvoleného richtára vzhľadom na to, že listina práv a povinností o tejto skutočnosti nehovorí a ani neskôr zachované údaje sa tejto veci netýkajú. Ako východisko nám môže slúžiť napríklad privilegiálna listina Zvolena z 28. decembra 1243, kde sa nutnosť potvrdenia novozvoleného richtára panovníkom priamo uvádza.⁴ Odpoveď na túto otázku môže tkvieť jednak v časovom odstupe medzi oboma vydanými listinami, ale i v charaktere a dôle-

1 MARSINA, Richard: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II (ďalej len CDSI. II). Bratislava : SAV, 1987, s. 340-341.

2 „...*numerus famulancium // augmentari, cum ex hoc honor excellencie regie conservetur.*“ MARSINA, R.: CDSI. II, s. 341.

3 MARSINA, R.: CDSI. II, s. 341.

4 „*Judicem vero in eadem villa quemcunque voluerint de communi electione populorum habent, quem electum regie maiestati presentare debeant confirmandum.*“ MARSINA, R.: CDSI. II, s. 94.

žitosti miest. V otázke potvrdzovania novozvoleného richtára v jeho funkcii sa rozchádzajú aj názory historikov. Pravdepodobným však bude, že potvrdenie voľby richtára panovníkom bolo nevyhnutným pre počiatočné obdobie vývoja mesta, pričom sa mohlo diať automaticky bez nutnosti zdôrazňovať to formou listiny alebo dokumentu.

Pre rozvoj banského mesta malo nesmierny význam aj právo slobodného vyhľadávania a ťažby rúd na listinou presne vymedzenom území a mýtna sloboda (pozri ďalej).⁵

Okrem privilegiálnych listín pre banskobystrických mešťanov sa v mestskom archíve z obdobia 13. storočia zachovali donácie kráľa Bela IV. prvému banskobystrickému richtárovi Ondrejovi za jeho úsilie pri zakladaní mesta. V roku 1256 mu panovník udelil opustené územie Kvačany v blízkosti dediny Sielnica na Liptove⁶ a v roku 1263 les medzi Banskou Bystricou a dnešnou Slovenskou Ľupčou⁷, čím naznačuje, že si váži jeho námahu pri osídľovaní. O tejto skutočnosti svedčí aj Ondrejovo povýšenie do šľachtického stavu – *titul comes*.⁸ Ďalšie obnovenia už spomenutej privilegiálnej listiny z roku 1255 pochádzajú z kráľovskej kancelárie Štefana V. (1271)⁹, Ladislava IV. (1287)¹⁰ a Ondreja III. (1293)¹¹ a majú takmer identické znenie. Spomenutí panovníci z dynastie Arpádovcov pokračujú v politike voči mestu v línii Bela IV. Hoci nemáme konkrétne doklady sporov medzi rozvíjajúcim sa mestom a županom či okolitými šľachtickými rodmi, na základe početnosti konfirmácií listiny práv a povinností z roku 1255 a najmä zdôraznenia časti o vyňatí mesta spod kompetencie zvolenského župana je zrejmé, že vývoj mesta nebol nerušený a veľký problém mu zrejme spôsoboval práve zvolenský župan. Vzhľadom na urbúru¹², ktorú odvádzali banskobystrickí mešťania každoročne do kráľovskej pokladnice, vojenskú povinnosť, povinnosť descenzu a každoročnú výmenu mincí nemal kráľ dôvod brániť hosťom v usídľovaní sa na kráľovskom území, v baničení, vo vykonávaní remesiel či v obchodovaní. Otvorenou otázkou zostáva priama kontrola správy a chodu mesta, o čom sa v dokumentoch z 13. storočia neza-

5 MARSINA, R.: CDSI. II, s. 341.

6 MARSINA, R.: CDSI. II, s. 371.

7 MATULAY, Ctibor: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností, (ďalej len Katalóg), I, (1020) 1255 – 1536, Bratislava : Vydavateľstvo Archívnej správy MV SSR. 1918, s. 16, č. 8.

8 Titul comes sa podľa zachovaných dokumentov vyskytuje pri mene Ondreja (*comiti Andree villico Besterzebanya*) prvýkrát v roku 1256 v súvislosti s donáciou na opustené územie Kvačany blízko dediny Sielnica na Liptove od kráľa Bela IV. MARSINA, R.: CDSI. II, s. 371.

9 MATULAY, C.: Katalóg, s. 17, č. 10.

10 MATULAY, C.: Katalóg, s. 18, č. 14.

11 MATULAY, C.: Katalóg, s. 20, č. 17.

12 „...decimam, de argento vero et de aliis omnibus metallis octavam partem solvere teneantur.“ MARSINA, R.: CDSI. II, s. 341.

chovala ani jediná zmienka. V zachovaných správach vystupuje kráľ iba ako ochranca záujmov mesta a ako jeho prípadná podpora v sporoch s okolitým svetom.

Prvýkrát sa zásah kráľovského dvora spomína v mestských prameňoch až 7. apríla 1388 v súvislosti so sporom, ktorý vznikol medzi dvoma spoločnosťami ťažiarov. Spoločnosti viedli Peter Sartor a Peter z Rábu.¹³ Obaja sú na základe záznamov v najstaršej zachovanej mestskej knihe známi ako bohatí mešťania, vlastníci domy na námestí, na ktoré sa viaže mestské právo i právo ťažiť. Najmä Peter z Rábu patrí podľa záznamu o finančných príspevkoch do mestskej pokladnice medzi najbohatších banskobystrických mešťanov, v jednom prípade zaplatil napr. až 50 zlatých¹⁴, a je spolu s ďalšími mešťanmi Jakubom Hosenytzerom, Petrom Kirchenelom a Hausmanom Goldnerom uvedený ako vlastník časti tzv. *Hlbokej štôlne*.¹⁵ Spor medzi ním a Petrom Sartorom vznikol kvôli výnosom zo zatopenej bane a riešil sa na úrovni spoločenstva 6 stredoslovenských banských miest v Banskej Štiavnici. Na súdnom spore sa zúčastnil kráľovský zástupca (*scansor regius*) Bernard, prvýkrát predstavujúci kráľovský dvor vo funkcii sudcu nad banskými mestami. Spor medzi banskými spoločnosťami sa vtedy vyriešil vymedzením hranice (*flachmarscheyd*)¹⁶ medzi znepriatelenými banskými stranami. A tak časť, ktorá sa nachádzala pod hranicou a viedla k dedičnej štôlni Petra z Rábu, mala patriť jeho spoločnosti a časť nad hranicou ťažiarstvu Petra Sartora. Peter Sartor sa zároveň zaviazal odovzdať druhej strane bez akéhokoľvek odporu 7. diel z vyťaženej rudy. Zúčastnené mestá spolu s kráľovským zástupcom zároveň stanovujú aj pokutu 100 mariek striebra pre toho, koho by usvedčili z narušania uvedeného dohovoru. Poškodený záznam v mestskej knihe ďalej pokračuje nariadením, že všetko to, čo sa Petrovi z Rábu podarí odvodniť, bude patriť k jeho štôlni a ak by sa niekto (z mešťanov) následne rozhodol raziť šachtu v okolí zatopenej štôlne a bude mať úspech, má povinnosť uspokojiť pôvodných vlastníkov banského územia podľa banského práva (*secundum ius montanorum*).¹⁷ Uvedený banský spor je zároveň dokladom všeobecného problému, s ktorým zápasil baníctvo

13 FEJÉRPATAKY, László: Magyarország városok régi szamadáskönyvei. Besztercebánya 1386 – 1399 (ďalej len c. d.). Budapest : A Magyar tudományos Akadémia, 1885, s. 89.

14 FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 84.

15 ... „des tyfen stollen“, záznamy mlčia o tom, kde by sa mohla nachádzať, ale vzhľadom na to, že sa majetky Petra z Rábu nachádzali na „Silberch“ (v Strieborných horách), môžeme sa domnievať, že išlo o oblasť niekde v dnešných Starých horách, Pieskoch alebo Španej Doline, kde sa, ako je známe, sústredili banské podniky banskobystrických mešťanov. FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 90-94.

16 „...flachmarscheyd..“- (Flachmarscheid) - deliaca čiara, pozri: MATULAY, C.: Katalóg, s. 32, č. 57.

17 FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 89.

v celom Uhorsku – problém zatápania štôlní a s ním spojená nutnosť vysokých finančných investícií do banského podnikania a následného zakladania a rozvoja banských spoločností.

Dátum sporu 7. apríl 1388 spadá do obdobia nového rozvoja banského podnikania, obchodu a remesiel, do obdobia bezprostredne po smrti Ľudovíta I. z dynastie Anjouovcov, ktorá sa na uhorský trón dostáva po vymretí dynastie Arpádovcov v roku 1301. S menom prvého panovníka tejto dynastie Karolom Róbertom je spojená *reforma baníctva* – zemepanská banská sloboda, umožňujúca jednotlivcom alebo komunitám ťažiť vo vlastnej rýži (ako to na príklade z Banskej Bystrice vykonávali banské spoločnosti Petra z Rábu a Petra Sartora alebo banská spoločnosť ťažiara Henricha Rulanta¹⁸), a *reforma banskej správy*. Banské komory, existujúce v jednotlivých mestách, mali zabezpečovať vrchný dozor nad ťažbou strategických nerastov - striebrom a zlatom, pričom vykonávali akýchsi prostredníkov medzi kráľom a banským mestom. Kráľ svoj dohľad nad banskou ťažbou vykonával podľa zachovaných správ aj priamo pomocou inštitúcie banského majstra (scansor regius).¹⁹ Okrem nich sa Karol Róbert pričínal aj o vybudovanie dvoch mincových komôr - kremnickej a smolníckej. Do kompetencie kremnickej mincovne patrila razba a výmena mincí aj na území Zvolenskej župy.²⁰

Do obdobia vlády Anjouovcov spadá okrem oživenia banskej ťažby aj rozvoj obchodu. V prípade Banskej Bystrice ide o výnosný obchod s meďou, ktorej hlavným odberateľom sa stala Benátska republika.²¹ Hoci mestský archív o tom neposkytuje nijaké priame dôkazy, informujú nás zachované colné tarify a uznesenia benátskeho senátu, ktorý mal na starosti jeho reguláciu a záležitosti s ňou spojené.²² Obchod s meďou sa určite aj vďaka podpore panovníka Ľudovíta Veľkého rozvíjal najmä v druhej polovici 14. storočia. Meď prúdila z Uhorska dvoma cestami. Jednak suchozemskou cestou, kde sa ako obchodníci spomínajú najmä Nemci, a jednak morskou cestou prechádzajúcou, cez dalmátske prístavy do Benátok.²³ Tu prechádzala nespracovaná meď tzv. scedzovaním a následne tvorila jeden z hlavných vývozných artiklov Benátčanov v obchode smerujúcom na východ.²⁴

18 Správu o nej obsahuje najstaršia mestská kniha – „*Henricus Rulant et sui concultores*“, FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 87.

19 FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 89.

20 CZAMBEL, Samuel: Dejiny Slovenska I. do roku 1526. Bratislava : SAV, 1986, s. 342.

21 ŠTEFÁNIK, Martin: Pramene o bansko-bystrickej meďi v Benátkach z druhej polovice 14. storočia (ďalej iba Pramene...). In: Acta Historica Posoniensia I. Bratislava : Katedra všeobecných dejín FF UK, 2001, s. 48-63.

22 ŠTEFÁNIK, M.: Pramene... s. 48.

23 ŠTEFÁNIK, M.: Pramene... s. 51.

24 ŠTEFÁNIK, M.: Pramene...s. 49.

Záznamy v najstaršej mestskej knihe sa o prosperujúcom obchode z tohto obdobia zmieňujú iba nepriamo, a to napríklad prostredníctvom správ o finančných príspevkoch do mestskej pokladnice, kde sa pri niektorých bohatých mešťanoch uvádzajú pomerne vysoké čiastky.²⁵ Informovať nás môžu aj priezviská niektorých banskobystrických mešťanov, svedčiace o ich cudzom pôvode, ak by sme vychádzali z toho, že ich do Banskej Bystrice priviedli správy o výnosnom banskom podnikaní, šíriace sa práve prostredníctvom obchodu, alebo samotná možnosť obchodného podnikania.²⁶

Nástup Žigmunda Luxemburského po smrti Ľudovíta I. v roku 1387 sa podľa zachovaných archívnych správ mesta odrazil najmä v oblasti správy. Na čele správy banských miest sa do popredia dostáva inštitúcia magistra taverníkov. V roku 1393 určuje Žigmund Luxemburský sídlu komory v Kremnici inštitúciu *magistra taverníkov* ako vyššiu odvoláciu inštitúciu a zároveň sa všetkým iným orgánom zakazuje väziť kremnických obyvateľov pre dlhy s výnimkou pohľadávok panovníka.²⁷ Z toho istého roku pochádza aj záznam v najstaršej mestskej knihe Banskej Bystrice²⁸, podľa ktorého sa Peter z Rábu a syn Petra Karoliho Mikuláš pred tou istou osobou magistra taverníkov domáhajú vyplatenia 800 zlatých a 500 púrov²⁹ rudy, ktoré Petrovi Karolimu dlhoval istý Gottzel³⁰. Spor sa konal v prítomnosti zástupcov miest Banská Bystrica a Ľubietová. Peter z Rábu a syn Petra Karoliho od vyplatenia napokon upustili a Gottzel bol zbavený žaloby. Magister taverníkov Mikuláš Kanizsai jeho oslobodenie potvrdil vydaním listiny.³¹

Podobne v roku 1399 magister taverníkov pán Jaksch vystupuje ako kráľovský dozorca či zástupca v prípade napomenutia banskobystrických mešťanov Mikuláša a Mateja, synov Manleta Smyta³², ktorí svojimi skutkami spôsobili ujmu istému mešťanovi Karolimu. Magister taverníkov ich v prípade usvedčenia mohol potrestať.³³ Napomenutie sa konalo za účasti zástupcov miest

25 Medzi mešťanmi vystupujú napríklad príspevky Mikuláša Karoliho – 30 zlatých, Petra z Rábu – 50 zlatých, Rosenperghera 40 – zlatých a ďalších. FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 84.

26 Medzi takých banskobystrických mešťanov patrili napríklad už zmienený Peter z Rábu, Ján Teusewolt z Levoče, Ulman z Krupiny, Michal Kammer zo Zvolena, Tylo zo Spiša a podobne. FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 76-100.

27 MATULAY, C.: Katalóg, s. 47, č. 123.

28 FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 81.

29 Podľa záznamu publikovaného Fejérpatakym je nejasné, či išlo o 500 púrov rudy, lebo záznam je značne poškodený, je tam uvedené iba číslo: „*quingentas....*“, FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 81. Že išlo o rudu, je známe z: MATULAY, C.: Katalóg, s. 49, č. 132.

30 Podľa: MATULAY, C.: Katalóg, s. 49, č. 132, išlo asi o Gottzela Woltwurchta.

31 MATULAY, C.: Katalóg, s. 49, č. 132.

32 FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 88, MATULAY, C.: Katalóg, s. 61, č. 183.

33 „...*debet eosdem punire... si convicti fuerint fidedignis personis.*“ FEJÉRPATAKY, L.: c. d, s. 88

Ľubietová a Zvolen. Obidva prípady, pochádzajúce z najstaršej mestskej knihy, uvádzajú spory, ktoré sa netýkajú priamo banskej ťažby, ale skôr občianskoprávných sporov mešťanov mesta Banská Bystrica. Ako teda bolo stanovené v Kremnici, je zrejmé, že inštitúcia magistra taverníkov je hlavnou odvolacou inštitúciou mesta a mešťania sa na ňu obracajú vo všetkých svojich sporoch ako na kráľovského zástupcu. Inštitúcia magistra taverníkov sa s najväčšou pravdepodobnosťou netýka len banských miest, ale aj obchodno-remeselných. To je zrejmé v druhom prípade, kedy sa ako zástupca pri napomenutí dvoch banskobystrických mešťanov magistrom taverníkom Jakschom uvádza nielen jedno z miest skupiny stredoslovenských banských miest, ale aj mesto Zvolen.

Panovník Žigmund Luxemburský je v histórii známy aj svojou dvojakou politikou voči mestám. Na jednej strane ich ako dôležitý zdroj príjmov pozdvihuje medzi ostatné oficiálne uhorské stavy, ako o tom svedčí v roku 1405 vydané *Decretum minus*³⁴, a na druhej strane nimi bezohľadne láta medzery vo financovaní svojej výbojnej politiky, čoho dôkazom je okrem iného zálohovanie 13 spišských miest za 37 tisíc kôp českých grošov Poľsku.

Do života Banskej Bystrice vstupuje Žigmund v porovnaní s doterajšími uhorskými panovníkmi pomerne výrazne. Do dlhotrvajúceho územného sporu medzi mestom a rodom Radvanských prostredníctvom kráľovskej komisie na čele s vacovským arcibiskupom Mikulášom zasahuje už v roku 1404.³⁵ O rok neskôr v roku 1405 sa formou nariadenia³⁶ usiluje podporiť baníkov v Banskej Bystrici a zároveň aj v ostatných banských mestách.³⁷ Prostredníctvom tohto kráľovského mandátu sa každá bezúhonná osoba s náležitými odbornými znalosťami smie venovať banskej ťažbe, otvárať bane a slobodne ich užívať rok od objavenie ložiska. Ťažiarov má v ich činnosti podporovať kráľovská dozorná inštitúcia komorského grófa v osobe Jakuba z Bátoviec a kráľovský banský úradník Ondrej Hollabrecht.³⁸ Je zaujímavé, že pri charakteristike osoby, ktorá sa podľa nariadenia smie venovať baníctvu, nie je uvedené, že by malo ísť o právoplatného mešťana toho-ktorého mesta. Na právo ťažby sa totiž vzťahovalo aj vlastníctvo domu na námestí, čoho podmienkou bolo zasa nadobudnutie práv mešťana.³⁹

34 MATULAY, C.: Katalóg, s. 62, č. 188.

35 MATULAY, C.: Katalóg, s. 61, č. 185.

36 Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 1/14. b, over odpis z r. 1838.

37 Kremnice, Banskej Štiavnice, Ľubietovej, Novej Bane a Pukanca. Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 1/14. b, over odpis z r. 1838.

38 Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 1/14. b, over. odpis z r. 1838.

39 Táto podmienka vyplývala už z najstaršej listiny práv a povinností pre banskobystrických hostí udelenej Belom IV. v roku 1255, kde je uvedené právo hľadať a dobývať rudy na celom území Zvolenskej župy. MARSINA, R.: CDSI. II, s. 341.

V prospech banskej produkcie bolo pre banskobystrických mešťanov 5. augusta roku 1426 vydané i povolenie ťažiť drevo v kráľovských lesoch. Povolenie bolo adresované zvolenskému županovi Jurajovi (*filio palatini Leustachi de Ilawa, comiti Zoliensi*)⁴⁰ a potvrdzuje panovníkovu snahu o rozvoj baníctva. Panovníkova priazeň k mestu ďalej pokračuje potvrdením vyňatia všetkého obyvateľstva Banskej Bystrice⁴¹ z právomoci zvolenského župana a ich výlučné podriadenie vo všetkých záležitostiach ich vlastnému richtárovi a mestskému súdu. Podľa tohto dokumentu z 25. novembra roku 1434 ich nik iný nemá právo zadržať a zhabať im majetok a tovar.⁴² Na rozdiel od Karola Róberta zachádza Žigmund pri obnove práv mesta ďalej a oslobodzuje banskobystrických obchodníkov od mýtnych poplatkov, ktoré mešťania podľa vzoru Banskoštiavničanov získali v roku 1255 a ktoré im pravdepodobne počas revízie mýtnych a colných poplatkov v roku 1340 zrušil Karol Róbert.⁴³ Žigmund tým jasne sleduje podporu vnútorného a zahraničného obchodu s meďou, ktorý oslabili napäté zahraničnopolitické vzťahy a konflikt s Benátkami o kontrolu nad dalmátskymi mestami i hroziace turecké nebezpečenstvo. Banská produkcia si zároveň vzhľadom na zatápanie baní a nákladnú razbu odvodňovacích štôlní vyžadovala stále viac finančných prostriedkov.

Okrem hospodárskych a právnych záležitostí Žigmund zasahuje aj do voľby farára (pravdepodobne na podnet samotných mešťanov).⁴⁴

V roku 1424 prešli stredoslovenské banské mestá ako celok do rúk kráľovnej Barbory, manželky Žigmunda Luxemburského, ktorý jej ich daroval na krytie výdavkov jej dvora.⁴⁵ V darovacej listine je ale uvedená podmienka: ani Barbora, ani úradníci jej dvora sa nesmú miešať do banských príjmov, do záležitostí súdov, práv a povinností grófa urbury a kráľovského taverníka. Ďalej sa uvádza, že z poplatkov banských miest jej prináleží suma 8 tisíc zlatých.⁴⁶ Súčasťou donácie boli aj kráľovské majetky vo Zvolenskej župe, mesto Zvolen, Brezno, Krupina a hrady a panstvá Dobrá Niva, Ľupča a Víglaš spolu s mýtami a dedinami, ktoré boli súčasťou týchto panstiev, a mestami Dobrá Niva, Babiná a Nemecké Pliešovce spolu s ďalšími majetkami.⁴⁷ Na základe

40 Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 14/13 – S.

41 „...populos, hospites et inhabitores civitatis nostrae Novizolyi aut Bistricie...“ Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 12/17 – S.

42 Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 12/17 – S.

43 MATULAY, C.: Katalóg, s. 24, č. 32.

44 MATULAY, C.: Katalóg, s. 64, č. 197.

45 BOLERÁZSKY, Vladimír – VOZÁR, Jozef: Sväz stredoslovenských banských miest. In: Historický zborník kraja č. 2. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 88.

46 BARTL, Július et al.: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2001, s. 210.

47 BARTL, Július et al.: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2001, s. 210.

darovacej listiny je jasný vzťah kráľovnej voči darovaným banským mestám. Z uvedeného je zrejmé, že práve Žigmund sa vďaka podpore stredoslovenským banským mestám ako celku v najväčšej miere pričínal o rozvoj ich spoločného fungovania vo veciach správy a súdnictva, ako sa to neskôr prejavilo najmä v organizácii protitureckej obrany a vzájomnej pomoci v prípadoch požiarov či iných katastrof.⁴⁸ V roku 1442 sa podľa archívnych záznamov nachádzajú mestá v rukách kráľovnej Alžbety, ktorá im formou mandátu oznamuje, že sa už postarala o ich obranu, a preto musia ročný cenzus odovzdať do kráľovskej pokladnice.⁴⁹ Táto skutočnosť potvrdzuje, že sa banské mestá rozhodli spoločne postupovať aj vo veci platenia cenzu. Stredoslovenské banské mestá potom zostali v rukách uhorských kráľovien až do roku 1548.⁵⁰

Ďalším panovníkom, ktorý priamo zasiahol do dejín mesta Banská Bystrica, bol Matej Korvín. Meno panovníka sa v zachovaných záznamoch mestského archívu prvýkrát uvádza v roku 1462 v súvislosti s oslobodením obyvateľov miest Banská Bystrica a Ľubietová od platenia poplatkov, čomu predchádzalo odovzdanie istej sumy peňazí do kráľovskej pokladnice.⁵¹ Panovník tu vystupuje jednoznačne pozitívne a formou konfirmácií mestských privilégií vyjadruje svoj kladný postoj k mestu. 30. marca roku 1465 Matej Korvín potvrdzuje na žiadosť banskobystrického richtára Václava Pekkenschlohera a prisazných mesta, medzi ktorými sa uvádza aj Mikuláš Jung, práva a povinnosti mešťanov, známe na základe kráľovskej donácie Bela IV. z roku 1255 v znení neskoršej konfirmácie Ľudovíta I. z roku 1363.⁵² Táto donácia bola podobne ako predchádzajúca donácia od Karola Róberta z roku 1340 ochudobnená o mýtnu slobodu. Osobitným mandátom určeným kastelánom hradov Zvolen a Ľupča však kráľ v tom istom čase, teda 30. marca 1465 oslobodzuje mešťanov aj od mýtného zaťaženia v celej krajine.⁵³ Adresáti tohto mandátu, teda správcovia zvolenského a Ľupčianskeho hradu, tak pravdepodobne v najväčšej miere obmedzovali banskobystrický obchod. S týmto rokom sa napokon viaže ešte jedna obchodná výsada: povolenie pre banskobystrických obchodníkov chodiť do Kremnice kratšou cestou cez Malachov a povolenie chodiť do Banskej Bystrice výhodnejšou cestou cez Víglaš, ktoré sa vzťahovalo na banskobys-

48 Pozri bližšie: MATULAY, C.: Katalóg, s. 105 – 107. ČELKO, Mikuláš: Magistrát mesta Banská Štiavnica. II, (1491 – 1503). Banská Štiavnica 2003, s. 24-29. BARTL, Július: Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku. In: Historický časopis, č. 3. Bratislava : SAV, 1992, s. 289-290.

49 MATULAY, C.: Katalóg, s. 70, č. 215.

50 BOLERÁZSKY, Vladimír – VOZÁR, Jozef: Sväz stredoslovenských banských miest. In: Historický sborník kraja č. 2. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 88.

51 MATULAY, C.: Katalóg, s. 78, č. 240.

52 MATULAY, C.: Katalóg, s. 79, č. 244.

53 MATULAY, C.: Katalóg, s. 79, č. 243.

trických obchodníkov i cudzích obchodníkov s potravinami z dolných častí Uhorska. Banskobystrickí mešťania však túto cestu nesmeli zneužiť na vývoz nespracovaného striebra.⁵⁴

V záležitostiach spojených s banskou ťažbou a vlastníctvom banských území sa však v súvislosti s panovníkom a samotným kráľovským dvorom vyskytli nezrovnalosti. Z roku 1465 sa v archíve mesta zachovalo svedectvo o predaji istých nehnuteľností mešťanom Štefanom Jungom budínskym mešťanom Vítovi Muhlsteinovi a Jánovi Ernstovi za 6200 zlatých, proti čomu protestovali príbuzní Štefana Junga.⁵⁵ Vo svedectve o predaji, ktoré vydala ostrihomská kapitula v nasledujúcom roku, 13. marca 1466, sú presne uvedené aj majetky, o ktoré pri predaji išlo - bývalý tzv. karlovský dom⁵⁶ na banskobystrickom námestí, ktorý susedil zo západnej strany s domom Ladislava Carnifexa a z východnej strany s domom Jána Lapididu. K domu patrili usadlosti Podlavice, Riečka, Uľanka a Majer⁵⁷ a tiež polovica dedín Jakub a Kostiviarska⁵⁸ spolu so všetkými k nim patriacimi náležitosťami a úžitkami, teda poľami, lúkami, lesmi, údoliami a vrchmi, ktoré k nemu od nepamäti patrili. Petrili k nim aj bane - ľudovo nazývané *Newstollen* a *Erbstollen*⁵⁹ a kúpele, patriace k špitálu sv. Alžbety. Ako kupujúci sú tu ale uvedení budínski mešťania Ján Ernst a Ján Thuz de Lak. V listine sa uvádza, že Štefana Jung tak spravil preto, lebo uvedené majetky už kvôli svojej starobe⁶⁰ nemohol pohodlne spravovať a urobil tak so súhlasom svojich príbuzných. Príbuzní však proti tejto kúpe nevystúpili iba v uvedenom roku 1465, ale aj neskôr v rokoch 1468⁶¹ a 1470⁶². Proti kúpe sa jednoznačne postavila Agneša, bývalá manželka syna Štefana Junga Egida z Pergu, jej deti, podobne i syn Mikuláša Junga, druhého syna Štefana, o ktorých je zo zachovaných správ známe, že počas neprítomnosti svojho otca boli správcami jeho majetku.⁶³ V roku 1470 sa proti už zmienenej kúpe postavil

54 MATULAY, C.: Katalóg, s. 78 - 79, č. 242.

55 Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB - 6/19 - S.

56 „...domum suam eondam Karoli sic nuncupatam...“, Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB - 6/19 - S.

57 „...item possessiones Podlavitz, Reczke, villam Ullmanni et Majerhof...“, Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB - 6/19 - S.

58 „...atque portiones videlicet integras medietates villarum s. Jacobi et villae Heynczmani...“, Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB - 6/19 - S.

59 „...vulgariter Newstollen et Erbstollen nuncupata...“, Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB - 6/19 - S.

60 „...ob senectutem suam et bona sua hereditaria non posse commodo se regere...“, Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB - 6/19 - S.

61 MATULAY, C.: Katalóg, s. 82, č. 251.

62 MATULAY, C.: Katalóg, s. 85, č. 261.

63 List Štefana Junga zo Saalfeldu z 26. decembra roku 1458, v ktorom počas svojej neprítomnosti odovzdáva správu svojich banskobystrických majetkov svojim synom Egidovi z Pergu a Mikulášovi. MATULAY, C.: Katalóg, s. 76, č. 235.

jeden z prvých banskobystrických mešťanov podľa mena slovenského pôvodu Stanko Vilhelmovič, už ako manžel vdovy po Egidovi Agneši, a zároveň sa podľa svedectva nitrianskej kapituly sťažoval, že ho Ernst dokonca nechal uväzniť a prepustil ho až po zložení kaucie 1000 zlatých.⁶⁴ Napriek opakovaným sťažnostiam jasne oprávnených dedičov a nasledovníkov Štefana Junga, kráľ niekoľkokrát opätovne a tým dôrazne potvrdzuje, že vlastníkom karlovských majetkov je Ján Ernst, ktorého v listine z roku 1466 uvádza ako „*thesaurius et fidelis noster dilectus*“⁶⁵, pričom o revízii tejto kúpnopredajnej zmluvy nie je nikde ani zmienky. Čo Štefan Jung urobil a prečo sa dostal do takej nemilosti u panovníka sa môžeme už iba dohadovať.⁶⁶ Isté je, že jeho majetok v rukách kráľovského pokladníka a budínskeho mešťana Jána Ernsta dlho nezostal. Prešiel do vlastníctva Mateja Korvína, ktorý ho v roku 1473 za preukázané služby daroval pani Barbore, dcére Hansa Edelpeka zo Steinu.⁶⁷ Matej Korvín ako panovník sa tak akoby v pozícii banskobystrického mešťana stáva prvým vlastníkom nehnuteľností na území Banskej Bystrice. Banské územia a dediny karlovského domu následne prešli do vlastníctva Jána Korvína, syna Barbory a Mateja, ktorý ich v roku 1494 za ročný nájom 1400 zlatých prenajíma Jánovi Thurzovi a jeho synovi Jurajovi.⁶⁸ Svedčí o tom aj neskoršie potvrdenie o prenájme od Vladislava II.⁶⁹

V bývalom karlovskom dome sa Matej Korvín počas svojej návštevy v Banskej Bystrici aj s najväčšou pravdepodobnosťou ubytoval. O jeho návšteve v Banskej Bystrici nás informuje odporúčanie z 3. augusta 1481 adresované banskobystrickým mešťanom, podľa ktorého majú dať odstrániť nie príliš pôsobivú tržnicu na zeleninu a mäso na námestí.⁷⁰

Uvedené fakty ukazujú, že do života Banskej Bystrice v najvyššej miere zasiahol najskôr panovník Belo IV. z dynastie Arpádovcov prostredníctvom listiny práv a povinností. Bola vydaná pre banskobystrických hostí v roku 1255

64 MATULAY, C.: Katalóg, s. 85, č. 261.

65 Okresný archív v Banskej Bystrici, fond MBB – 6/19 – S.

66 Zaujímavé vysvetlenie tohto prípadu podáva Thurschwammova kronika, kde sa píše, že keď počas pobytu Štefana Junga (mladšieho Schwammgrettla) v zahraničí zostali jeho bane bez majiteľa, zabralo ich mesto. Po jeho návrate, keď sa domáhal svojho majetku, ho ale mesto nechalo uväzniť. Keď sa konečne dostal z väzenia, vydal sa na kráľovský dvor za Matejom Korvínom, aby jeho záležitosti uviedol na pravú mieru. No nevyšlo mu to a Matej Korvín zabral majetok pre kráľovskú pokladnicu. Pozri: RATKOŠ, Peter – ĎURINDOVÁ, Oľga: Dokumenty k dejinám banického povstania na Slovensku (1525 – 1526). Bratislava : SAV, 1957, s. 455-456.

67 MATULAY, C.: Katalóg, s. 87, č. 269.

68 MATULAY, C.: Katalóg, s. 97, č. 303.

69 MATULAY, C.: Katalóg, s. 97, č. 304.

70 MATULAY, C.: Katalóg, s. 91, č. 285.

a obsahovala predovšetkým právo slobodného vyhľadávania rudy a ťažby na území neskoršej Zvolenskej župy, vyňatie spod súdnej a správnej kompetencie zvolenského župana a podriadenie všetkých záležitostí v meste súdnej a správnej kompetencii richtára a mýtnu oslobodenie. Tieto práva vytvorili základy rastu a prispeli k rozvoju Banskej Bystrice ako banského mesta. To, že išlo o skutočne dôležitý a užitočný dokument, potvrdzujú aj mnohé neskoršie konfirmácie tejto listiny a odvolania sa na ňu.

Ďalším panovníkom, ktorý vo výraznejšej miere ovplyvnil vývoj mesta najmä v správnej oblasti bol Žigmund Luxemburský. Za jeho vlády vzrastá význam inštitúcie magistra taverníkov ako najvyššej odvolacej inštitúcie a vytvárajú sa podmienky na stmelenie stredoslovenských banských miest do jedného správneho a hospodárskeho celku. Napriek jeho dvojakej politike voči mestám, ako sme sa o tom už zmienili, voči Banskej Bystrici vystupoval celkovo pozitívne, podporoval rozvoj ťažby a obchodu.

Posledným dôležitým uhorským kráľom bol pre mesto Matej Korvín, ktorý v prameňoch vystupuje rozporuplne: na jednej strane ako ochranca a podporovateľ záujmov mesta, no na druhej strane za dosť nejasných okolností ako narušiteľ dedičského práva, jasne sledujúci i na úkor banskobystrických mešťanov svoje záujmy.

Panovníci z dynastie Anjouovcov sú všeobecne známi ako veľkí ochrancovia záujmov mešťanov. Karol Róbert najmä svojimi banskými reformami, ktoré sa na vývoji mesta odrazili vznikom a pôsobením ťažiarских spoločností a rozvojom obchodu. K tomu by bolo vhodné a potrebné preskúmať zahraničné, najmä talianske colné a mýtnu tarify, pretože v prameňoch mesta sú nimi vydávané listiny a dokumenty skôr zriedkavé.

Autor: PhDr. Henrieta Lisková
Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied
Katedra histórie
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
liskova@fhv.umb.sk

EUDOVÍT KOŠUT OČAMI SLOVENSKÝCH PATRIOTOV V 2. TRETINE 19. STOROČIA

DUŠAN ŠKVARNA

ŠKVARNA, D.: Lajos Kossuth in the sight of the Slovak patriots in the second third of the 19th century. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 111-117.

The contribution briefly presents the picture of L. Kossuth in Slovak cultural and political environment in the second half of the 19th century. This picture was not black and white, neither was it positive nor negative only. It was differential. It was defined by the following factors: differentiation of the Slovak culture and politics itself, current political situation and political changes as well as different concepts of understanding of the homeland and nation, relations between civil and national rights, different conceptions of building Hungary, etc. Those opinions not only reflected the contradiction of Kossuth himself, but of the whole period, as well as personal experience of the authors. On the other hand, the basic lines of the opinions remained stable. The majority of Slovak politicians and publicists appreciated Kossuth's fervour for reforms and his steps, but at the same time they criticized him for intolerant national policy and effort to preferably protect the interests of nobility.

Tento príspevok, ako už napovedá názov, sa nebude zaoberať osobnosťou, životom a pôsobením Ľudovíta Košuta (Kossutha). Načrtne, ako vnímala a interpretovala jeho politické kroky, rozhodnutia a názory slovenská strana v 40. až 60. rokoch 19. storočia, teda počas troch desaťročí, kedy Ľudovít Košut (1802 – 1894) najskôr aktívne pôsobil na uhorskej politickej scéne a potom od roku 1849 žil v emigrácii. Je potrebné presnejšie vymedziť aj výraz slovenská strana, resp. slovenské národné hnutie. Má pomerne široký a vnútorne diferencovaný obsah. Jeden jeho pól predstavoval protiuhorský prúd, ktorý sa verejne prezentoval prakticky iba počas revolúcie v rokoch 1848/49, resp. v panslavisticky ladenom diele Ľudovíta Štúra Slovanstvo a svet budúcnosti z 1. polovice 50. rokov 19. storočia. Na opačnom póle slovenského národného hnutia stáli intelektuáli, politici a publicisti, ktorí sa bezvýhradne stotožňovali s názormi maďarských politikov, za prirodzené považovali čo najužšie splynutie Slovákov a Maďarov a atribúty slovenskosti redukovali len na zachovanie jazyka či uchovávanie svojich etnografických rysov, resp. po slovensky už iba písali. Tento prúd nazval na začiatku roku 1850 mladý historik Mikuláš Dohnány „školou slovenskou“ a zároveň mu prísúdil pejoratívny prívlastok zradcovia. Evanjelický farár v dolnozemsom Nadlaku a počas revolúcie redaktor prokošutovského časopisu Kőzlöny Ondrej Seberíni v románe Slováci a sloboda ho zasa označil za „vládnú Slovač“.¹ Medzi týmito dvoma krajnými pólmi nachádzame v slovenskom národnom hnutí viacero smerov, ktoré sa odlišovali v názoroch na vlasť, riešenie nacionálnej

otázky, na spojencov, atribúty Slovákov a podobu ich postavenia v Uhorsku. Rozdeľovali ich tiež postoje k okolitým národom a pod.

Diferencovanosti národného hnutia zodpovedal aj pohľad na Ľ. Košuta. Ná-zory naň a ich motívy boli podstatne štrukturovanejšie, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Takmer ako dnešné efektné, no povrchné bonmoty pôsobia dva krajné, proti sebe vyhranene stojace postoje k osobe Ľ. Košuta. Prvý ho idealizoval, ba sakralizoval, druhý, naopak, tú istú osobnosť demonizoval. Oba mu prisudzovali jednoznačné, pritom úplne opačné hodnotenia a charakteristiky, oba Košutovo miesto v dobovom dianí vnímali jednostranne a zjednodušene. Podotýkam, že tieto dva krajné prístupy sa presadili predovšetkým počas rokov 1848/49. Tí, ktorí sa postavili na stranu uhorskomadžarskej revolučnej moci, Košuta idealizovali ako pozitívneho hrdinu až génia národa, ospevovali ho ako otca a záruku slobody. Napríklad profesor na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici Štefan Launer tvrdil, že „otec vaší (Slovákov – pozn. autora) *svobody jest ten muž, který za vás již toliká pronasledování trpěl, tento otec vaší svobody jmenuje se Kossuth. Jméno toto budiž vám svaté... Zvěčnite jeho památku, on jest váš největší přítel a dobrodinec...*“² Podľa opačného, negatívneho prístupu bol Košut vykresľovaný ako rebelant, diktátor, slovenský renegát, fanatik, prepiať maďarom, maďarský pohyb sa expresívne označoval za košutovské barbarstvo.³

Slovenská elita vnímala Ľudovíta Košuta intenzívne, najčastejšie spomedzi maďarských politikov. Bolo to logické, veď tento politik hral v maďarskom reformnom, resp. liberálno-šľachtickom hnutí a tým aj na politickej scéne Uhorska takú významnú rolu, že nepredstavoval len jeho hlavný symbol, ale ho priam stelesňoval, stával sa synonymom tohto hnutia. Preto nie div, že niektorí slovenskí publicisti ho nazývali aj košutiádou.⁴ Aj v slovenských textoch sa neraz hovorilo o Košutovi a myslelo sa na maďarskú politiku, resp. opačne, písalo sa o maďarskej politike a evidentne sa tým myslel Košut.

Prvé verejné zmienky o Košutovi ako politikovi a publicistovi sa na slovenskej strane objavili v roku 1841 v spojitosti so začatím vydávania novín Pesti hírlap a v súvislosti s neskrývanými nacionálnymi maďarsko-slovenskými potýčkami na pôde evanjelickej cirkvi, ktoré prepukli po tom, čo nový generálny

1 Dohnány, M.: Historia povstaňja slovenského z roku 1848. Skalica 1850, s. 68; Seberini, O.: Dielo, zv. 1. Na vyd. pripr. O. Štefanko. Nadlak 1996, s. 15.

2 Naším milým Slovákom. In: Rapant, D.: Slovenské povstanie roku 1848/49. Diel prvý, časť druhá - Dokumenty. Turčiansky Sv. Martin, 1937, s. 155.

3 Pozri Dohnány, M.: cit. dielo, s. 78, 79; Listy Ľudovíta Štúra I. Pripr. J. Ambruš. Bratislava 1954, s. 282, 327; Listy Ľudovíta Štúra IV. Dodatky. Pripr. V. Matula. Bratislava 1999, s. 26; Vozár, S.: Hlas spod Tatier. Banská Bystrica 1851, s. 32; Hodža, M. M.: Der Slowak. In: Ormis, J. V.: O reč a národ. Bratislava 1973, s. 779.

4 Slovenské národné noviny, 1846, č. 48, s. 190.

inšpektor tejto cirkvi gróf Karol Zay a s ním okrem iných aj Ľ. Košut otvorene zdôvodňovali potrebu, nutnosť a užitočnosť pomadžarčenia Slovákov, zvlášť evanjelických. Do osobného kontaktu sa s Košutom dostali stúpeneci slovenského pohybu celkove štyrikrát. Prvýkrát sa tak stalo na dvoch evanjelických generálnych konventoch v Pešti v rokoch 1841 a 1842, druhýkrát sa s ním stretol Ľ. Štúr na poslednom uhorskom stavovskom sneme v Bratislave na prelome rokov 1847/48. Tretí kontakt s Košutom vyvinuli viacerí Slováci, ktorí sa počas revolúcie v rokoch 1848/49 angažovali na strane uhorskej revolučnej moci, a posledný - štvrtý raz na konci roka 1867 mladý podnikateľ a politik Ján Nepomuk Bobula, ktorý adresoval Košutovi do Turína list, na základe ktorého chcel získať bližšie informácie o jeho radikálnej koncepcii podunajskej konfederácie a o prípadnom postavení Slovákov v nej.

Prirodzene, na postoje, názory i politické rozhodnutia Košuta o budúcnosti Uhorska, Nemaďarov v ňom, osudoch strednej Európy, ktoré vyjadroval príspevkami na stránkach Pesti hírlap ako poslanec uhorského snemu či na pôde evanjelickej cirkvi, reagovala slovenská strana takmer sústavne. V každom prípade aktuálne a nástrojmi, ktoré mala k dispozícii: článkami, politickými spismi, skromnou korešpondenciou i politickými rozhodnutiami (petície, intervencie u panovníka vo Viedni, spolupráca s rakúskymi Slovanmi a pod). Publicistické reakcie boli zväčša stručné. Pokusy o priblíženie Košutovho politického či ideového profilu sa spájali iba s niekoľkými dielami. Medzi ne patrí predovšetkým obsiahly polemický spis evanjelického farára Samuela Hojča. Vydal ho po nemecky v roku 1843 v Lipsku pod názvom Apológia uhorského slovanstva a s podtitulom Listy pánu Ľudovítovi Košutovi. Tu možno zaradiť i brožúru mladého štúrovca Sama Vozára Hlas od Tatier, ktorá vyšla v roku 1851 a na ktorú kriticky reagoval Ľ. Štúr; ďalej publikáciu rovnako mladého Mikuláša Dohnányho z roku 1850 Historia povstaňja slovenskjeho. Inak v tomto období do konca 60. rokov 19. storočia nevyšla v slovenskej publicistike žiadna špeciálna knižná práca či štúdia, ktorá by sa pokúsila vystihnúť Ľ. Košuta v celistvosti a v širšom kontexte.

V spomínaných i ďalších dielach nebola kritika Košuta ani apriórna, ani bezvýhradná. Aj keď v nich prevažovali kritické postrehy, neraz sa prekrývali s oceneniami pozitívnych stránok jeho verejnej činnosti či aspoň s vyslovením nádejí v jeho zodpovednosť, pričom takéto vyjadrenia pochádzali aj z pera Košutových zanietených protivníkov. Potvrďuje to napríklad aj český radikálny demokrat Josef Frič, podľa ktorého dokázal Štúr oceniť „*mnohé skvelé vlastnosti maďarských vlastencov a najmä na demokratický smer dlhoročnej Košutovej agitácie*“.⁵ Frič ďalej dodáva, že na prelome rokov 1847/48 poďakoval

5 Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Zost. J. V. Ormis. Bratislava 1953, s. 269.

Košut Štúrovi za jeho snemové vystúpenie, požadujúce oslobodenie roľníkov z poddanstva, a vyslovil prianie, že „ľudu ... *môžeme ulaviť, len keď pôjdeme ruka v ruku*“.⁶ V tomto kontexte si o štvrtéstoletie neskôr Štúrov najbližší priateľ Jozef Miloslav Hurban s povzdychom zaspomínal: „...*ach, ako blízko stáli si tu* (na poslednom stavovskom uhorskom sneme začiatkom roku 1848 – pozn. autora) *Košut a Štúr*“.⁷ Prirodzene, Štúr často kritizoval Košuta kvôli národnostnej politike i jeho ostrému protiviedenskému kurzu, avšak jednoznačne negatívne stanovisko zaujímal k nemu až počas revolúcie a po jej porážke.

Slovenskí vzdelanci napríklad s nádejou pozerali na začatie vydávania Pestí hírlapu, na smelé reformné názory Košuta, ktorý sa stal „*mužom ľudu a môže, ak dá určitú uzdu svojmu liberalizmu, vykonať mnoho dobrého*“.⁸ Uznávali a oceňovali jeho dominantný podiel na revolučných zmenách v Uhorsku v jarných mesiacoch roku 1848.⁹ Rovnako dokázali oceniť premenu maďarskej národnostnej politiky na konci revolúcie. Segedínsky národnostný zákon i Košutove porevolučné koncepcie nového usporiadania strednej Európy boli podľa silne prouhorskeho katolíckeho farára a vynikajúceho dramatika Jána Palárika „*z jednej strany všeobecnou spovedňou Maďarov z hriechu a zo svojich politických chýb, z druhej ale strany sú nám ony nevývratným dôkazom neústupnej logiky skutočných činov, proti ktorej nikto sa vzoprieť nemôže*“.¹⁰ Práve Palárik bol prvým slovenským autorom, ktorý sa v roku 1861, teda krátko po obnovení konštitučných slobôd, v tlači pochvalne zmienil o projekte podunajskej konferencie, ktorý začal Košut formulovať na začiatku 50. rokov.¹¹

Kritika Košuta na slovenskej strane v 40. rokoch nevyrastala z malicherného, ale vecného základu. Odvíjala sa hlavne od vtedy kľúčových rozdielnych názorov na modernizáciu, na národ a budúcnosť strednej Európy. Liberalizmus v podobe, ako ho reprezentoval Košut, považovali slovenskí intelektuáli (s výnimkou aprioristicky prokošutovských autorov) za nespravodlivý predovšetkým z troch dôvodov. Často mu vyčítali, že nezakladá maďarskú spoločnosť a politiku na neprivilegovaných vrstvách - ľude, ale na aristokracii, primárne obhajuje jej záujmy a usiluje sa jej opäť zabezpečiť privilegované miesto v novej dobe. Napríklad podľa S. Vozára Košut „*v princípoch nižšie od nižšieho zemianstva, do samej triedy ľudu sa ani nevmiesil...ľud za nedospelý k suverenite mal ... on cez všetky fázy svojho verejného účinkovania...v zreteli*

6 Tamže, s. 269.

7 Hurban, J. M.: *Ludovít Štúr – Rozpomienky*. Pripr. J. Štolc. Bratislava 1959, s. 542.

8 Chalupka, J.: *Uhorské zmätky a roztržky*. In: Ormis, J. V.: cit. dielo, s. 472. Pozri tiež Hojč, S.: *Apológia uhorského slovanstva*. In: tamže, s. 601; Štúr, L.: *Sťažnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov*. In: tamže, s. 543.

9 Napr. Vozár, S.: cit. dielo, s. 22-23.

10 Palárik, J.: *Za reč a práva ľudu*. Pripr. M. Gašparík. Bratislava 1956, s. 74-75.

11 Tamže.

hlavne mal stredné zemianstvo, jeho prerogatíva a blahobyť, lebo v ňom videl hlavnú záštitu maďarskej národnosti“.¹² Mýtus Košuta ako hlavného likvidátora poddanstva v Uhorsku relativizovali slovenskí autori tvrdením, že ho k tomu motivoval predovšetkým záujem a úžitok zemepánov.

Druhá, rovnako častá, kritická poznámka vyvierala z presvedčenia, že Košut sa snažil zabezpečiť slobodu a spravodlivosť len pre maďarský národ, chcel mu zaistiť hegemoniu v Uhorsku. Aj slovenskí intelektuáli v ňom videli hlavného teoretika a hlásateľa pomadžarčovania Uhorska. Pritom v reakciách na články v Pesti hrlap neraz deklarovali svoje uhorské vlastenectvo, vyzdvihovali priateľské spolužitie Slovákov a Maďarov v minulosti, priznávali maďarčine právo stať sa diplomatickým jazykom v Uhorsku, ale upozorňovali, že ak má mať táto krajina budúcnosť, musí v nej zavládnuť tolerancia, pričom ochranu nesmie požívať iba jedna národnosť a reč, ale všetky.¹³ Povedané súčasným jazykom, Uhorsko si musí aj naďalej zachovať multietnický charakter.

Tretí kritický postoj vyvolávala silnejúca Košutova protiviedenská orientácia. Viacerí slovenskí aktivisti, sympatizujúci s jeho opozičným smerovaním, sa nedokázali zmieriť s jeho radikalizujúcou sa kritikou vlády vo Viedni. Katolícky farár Eugen Gerometta o sebe tvrdil, že aj on sa prikláňa k opozícii, „*nie ale k tej, ktorá proti všetkému brojí čo zhora ide, trebárs to najviac slobode a neemancipovanému ešte obecnému ľudu praje*“.¹⁴ Tento spor vyvrcholil počas revolúcie, keď krivdy voči Slovákom spájali s krivdami voči trónu (panovníkovi, habsburskému dvoru). Slovenská národná rada vo svojej výzve z novembra 1848 zjednodušujúco vyčítala, že „*privlastnil si Košut tú moc a vládu v krajine, ktorá len snemu a kráľovi po práve patrí*“.¹⁵

Pocity odcudzenia nevyvolávali len názory Košuta a jeho aktivity pred rokmi 1848/49 a počas nich. Umocňovalo ich tiež jeho netolerantné vystupovanie na spomínaných cirkevných generálnych konventoch v roku 1841 a 1842, keď svojich protivníkov nazval zradcami, obviňoval ich z panslavizmu a slovenským evanjelikom upieral právo predstúpiť pred panovníka. Tí mu zasa - podobne ako Štefan Séčeni (Széchenyi) – na pôde cirkvi, ale najmä v polemických článkoch vyčítali, že rozdúchava „*na dva tábory deliaci oheň nenávisť a rozbroja*“ a šíri nebezpečné výmysly.¹⁶

12 Vozár, S.: cit. dielo, s. 20.

13 Pozri Štúr, L.: Politické state a prejavy. Pripr. J. Ambruš. Bratislava 1954, s. 221; Hojč, S.: Apológia uhorského slovanstva. In: Ormis, J. V.: cit. dielo, s. 630.

14 Slovenské národné noviny, 1846, č. 48, s. 190.

15 Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914, zv.1. Zost. F. Bokes. Bratislava 1962, s. 48.

16 Hojč, S.: cit. dielo, s. 603; Pozri tiež Listy Ľudovíta Štúra I., s. 327.

Krátko po revolúcii, na začiatku roka 1851, keď boli myšlienky nepokoja, sklamaní a averzie ešte stále príliš živé a silné, vyslovil S. Vozár túžbu po slovensko-maďarskom uzmiernení a obnovení harmonického spolužitia. Cestu k nim však podmieňoval nutnosťou maďarskej politiky zbaviť sa aristokratizmu, s ním aj pocitu nadradenosti, predsudkov voči Slovanom, zvlášť Slovákom a prijatím cesty demokratizmu. Z Vozárovej práce i z reakcie Štúra na ňu sa zraď aj osobnejší pohľad na Ľudovíta Košuta. Vozár vysoko ocenil jeho význam a osobnosť, predovšetkým v jarných týždňoch roku 1848, nazval ho dokonca, čo sa vtedy však zvyklo robiť, géniom svojho národa. Vyčítal mu však predsudky voči Slovákom a sociálnu pýchu. Štúr, reagujúc na Vozárov spis Hlas spod Tatier formou rozsiahlej recenzie, bol ku Košutovi podstatne kritickejší. Svojimi sklamanými porevolučnými očami ho charakterizoval nasledovne: „*Kossuth bol človek schopností nevšedných, advokátskej vycibrenosti veľkej, rečník kvetistý, ale človek bez veľkej idey a hlbších náhľadov, politik neslýchane meniteľ farby a nepoctivý, maďarskému panstvu všetko, i najľudskejšie ohľady obetujúci a pritom človek plašlivý.*“¹⁷ Vyčítal mu aj prehnanú citovú zaujatosť a samolúbosť, podriaďovanie sa móde verejnej mienky a kvôli emigrácii aj slaboduchosť. Neblahé skúsenosti z predchádzajúcich rokov priviedli Štúra k opačnému záveru ako Vozára: rezignoval na cestu porozumenia a hľadania priateľstva medzi Maďarmi a Slovákami.

Ak S. Vozár úprimne volal po tom, aby sa maďarská politika poučila z tragédie rokov 1848/49, v 60. rokoch politický prúd, ktorý sa nazýval Nová škola slovenská, rovnako úprimne vychádzal z toho, že maďarská politika sa z chýb už poučila a slovensko-maďarskému zmiereniu a spolužitiu, ako tvrdil napríklad J. Palárik, už nestoja v ceste žiadne vážnejšie prekážky, vyžaduje to len dobrú vôľu.¹⁸ Isto z tejto viery vyvierala aj spomínaná iniciatíva J. N. Bobulu s listom adresovaným Košutovi do Turína. Bobula ho vyzdvihol ako veľkú autoritu a informoval sa, či a ako by sa dal jeho princíp konfederatívnosti uplatniť aj v rámci Uhorska a v prípade Slovákov. Košutova odpoveď však bola v tomto smere záporná a Bobulu sklamala.

Slovenskí autori radi porovnávali postoje a názory Košuta s ďalšími maďarskými politikmi a osobnosťami: predovšetkým s grófom Š. Séčenim, konzervatívcami grófmi Johannom Majládom (Majláth) a Aurelom Dežöfom (Dessewffy), ale aj s Arthurom Görgeym. V konfrontácii s ich názormi, činmi a vlastnosťami vyznieval obraz Košuta zväčša negatívnejšie. U týchto osobností vyzdvihovali predovšetkým rozvahu, zdržanlivosť, väčší zmysel pre realitu, väčšiu mieru tolerancie voči Nemaďarom. Najmä Séčeni, ktorého zvykli označovať

17 Štúr, L.: Úvahy o spise „Hlas od Tatier“... Slovenskje pohľadi..., 25. mája 1851, s. 152.

18 Palárik, J.: Za reč a práva ľudu, s. 36.

za najšľachetnejšieho medzi Maďarmi a ktorého Štúr nazval „opravdivým mužom Uhorska“ či „zmužilým človekom“, vzbudzoval u aktívnych Slovákov rešpekt, úctu a nádej a predstavoval v ich očiach protipól radikálneho Košuta.¹⁹ Zriedkavejšie vykresľovali v ostrom kontraste s Košutovým charakterom aj A. Görgeya.²⁰

Názory na Ľ. Košuta v slovenskom tábore prechádzali zmenami, ktoré ovplyvňovali predovšetkým politické udalosti a klíma. Neodrážali len rozporuplnosť samotného Košuta, ale aj rozporuplnosť svojej doby, ba v niektorých prípadoch aj ich autorov, ich osobných skúseností a predstáv o budovaní Uhorska a prístupov k národnej otázke. Pritom však základná názorová línia, respektíve línie zostávali stabilné, nemenili sa.

Autor tohto príspevku sa pýta, či vlastne má ešte význam vracať sa k sporom a rozporom, starým už poldruhistoročie. Odpoveď si musí dať každý sám. Podľa autora predsa len má. Veď stopy týchto sporov sa fixovali v kolektívnej pamäti a využívali sa na vytváranie negatívneho alebo rozmazaného obrazu toho druhého tak v maďarskej ako aj slovenskej kultúre. Hoci ide o dobu historicky už uzavretú, jej reziduá pociťujeme i dnes. Pred historikmi stále stoja výzvy pozeráť sa na obdobie zrodu modernej občianskej spoločnosti a národného spoločenstva a na jej zapálených, no často tendenčných aktérov s primeraným odstupom, poučiť sa zo spoločných prehier našich predkov a vnímať, že negatívne skúsenosti z minulosti máme síce poznávať a pomenúvať, ale netreba ich prenášať do súčasnej kultúry, spôsobu života a vzájomnej komunikácie.

Autor: Doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied
Katedra histórie
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
dusanskvarna@post.sk

19 Štúr, Ľ: Sťažnosti a žaloby Slovákov..., s. 543-544. Pozri tiež Chalupka, J.: cit. dielo, s. 471. O vzťahu Szécheniho a slovenského národného hnutia pozri Mésáros, J.: Štefan Séčeni v pohľade jeho slovenských rovesníkov. Historický časopis, 1992, s. 326-334

20 Pozri Vozár, S.: cit. dielo, s. 27.

POLITICKÉ PÔSOBENIE ĽUDOVÍTA KOŠUTA Z HĽADISKA SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE NA KONCI 19. A ZAČIATKU 20. STOROČIA

MILAN PODRIMAVSKÝ

PODRIMAVSKÝ, M.: Political activities of Lajos Kossuth from the perspective of Slovak historiography at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 118-128.

Lajos Kossuth (1802 – 1894) was one of the most important figures of Hungarian and Magyar political and public life in the 19th century. Kossuth's political activities were evaluated also by the two of his contemporaries, representatives of the Slovak historiography. The study provides their understanding of Kossuth's attitudes and activities that significantly influenced and practically directed the national policy of Hungary during the revolution in 1848 – 1849. Kossuth further developed possible solutions to national problems during his long-term stay in emigration. Jozef Miloslav Hodža and Július Botto proved by their works that they were familiar with Hungarian, Austrian and Czech professional literature and original sources that were available at that time. Following the detailed analysis, Hurban and Botto were aware of differences of interpretation and evaluation of L. Kossuth's activities. They were also aware of the fact that understanding of historical events related to L. Kossuth differed in the Slovak and in the Hungarian environment and it was objectively based on emphasizing different values of social and political character. It follows that the figure of L. Kossuth, from the point of view of the Slovak historiography, cannot be adequately approached without considering his organic links with the framework of the Slovak history in the former Hungary and with the framework of the Slovak-Hungarian relations.

Spracovanie problematiky odrazu činnosti Ľ. Košuta v slovenskej historiografii na konci 19. a začiatku 20. storočia nie je jednoduchou úlohou, keďže jeho verejné a politické pôsobenie bolo uzavretou kapitolou až úmrtím v roku 1894. Vzhľadom na úlohu a miesto, ktoré zaujímal Ľ. Košut v dejinách Uhorska od 30. rokov 19. storočia, treba k uvedenej problematike pristupovať s uvedomením si príslušných základných skutočností o prebiehajúcich politicko-spoločenských premenách v habsburskej monarchii a Uhorsku osobitne. Predovšetkým si treba uvedomiť, že historický proces v Uhorsku, v ktorom Ľ. Košut pôsobil priamo ako popredný činiteľ i ako symbol určitých definovaných a manifestovaných spoločensko-politických koncepcií a cieľov, ktoré presadzoval s podporou sociálne a politicky relevantných síl, bol mimoriadne komplikovaný. Zároveň však vývin v Uhorsku ukázal, že aj počas jeho emigrácie sa snahy o osobitné postavenie Uhorska v rámci monarchie ideovo zakladali a ukotvovali na princípoch, ktoré sa v maďarskej politike v príznačných dimenziách konštituovali v revolučných rokoch 1848 – 1849. Po jeho smrti sa tieto princípy kontinuálne udržiavali ako súčasť živej tradície v základných pilieroch aktuálnych snáh tých

zložiek vplyvných politických síl, ktorých programom bolo v konečnom dôsledku dosiahnutie štátnej samostatnosti a nezávislosti Uhorska.

Domnievame sa, že pri výklade našej témy je po metodickej stránke nevyhnutné rešpektovať uvedené dve stránky prístupu k Ľ. Košutovi, aby sme v slovenských historických prácach mohli jasne a zreteľne odlíšiť hodnotiace pohľady jednak na jeho konkrétne politické pôsobenie na pôde Uhorska, ako aj na pokračovanie dlhodobo trvajúcего vplyvu jeho myšlienok v štruktúre politických síl maďarskej spoločnosti. Zároveň, prirodzene, musíme brať do úvahy skutočnosť, že vo vecných aspektoch jestvoval kvalitatívny rozdiel medzi pôsobením Ľ. Košuta v obdobiach pred emigráciou a po nej. Analogickú paradigmu s určitými modifikáciami pokladáme za platnú aj vo vzťahu k iným významným postavám maďarskej politiky.

Z čisto pragmatického a taktiež metodologického hľadiska sa žiada uviesť, že slovenskí autori sa nezaoberali postavou a pôsobením Ľ. Košuta v rámci osobitne vymedzenej témy. Ich názory na neho sa preto, pochopiteľne, odvíjajú od chápania a interpretácie tých politických a spoločenských javov a udalostí, kde Ľ. Košut vystupoval a svojou politickou orientáciou im dával určujúce charakteristické črty. Týka sa to v priamych i nepriamych väzbách nielen celého komplexu maďarského emancipačného a reformného procesu, ale rovnako aj neskorších predstáv a náčrtov týkajúcich sa strategickej vízie budúcnosti maďarského národa v období po revolúcii 1848 – 1849, poslania uhorského štátu a úlohy politických síl, ktoré vystupovali v role národnej reprezentácie. V týchto širších dimenziách chápeme názov a obsahovú stránku predmetnej témy.

Pre naše potreby využívame relevantné historické práce odborného charakteru a nevšímame si memoáre, publicistické state a žurnalistické články, ktoré sa síce predmetnej problematiky priamo týkajú, avšak ich vyhodnotenie si žiada rozsiahlejší priestor. Treba zdôrazniť, že spoločná črta uvedených typov prác aj vo vzťahu k našej téme vyplýva z poslania vtedajšieho historizmu osvetľovať minulosť Slovákov so zreteľom na širšie determinanty historického procesu a na tomto základe formovať historické vedomie slovenskej spoločnosti z pohľadu potrieb aktuálneho štádia slovenských emancipačných snáh.

Táto stať je len prípadovou interpretačnou sondou do problematiky, ktorá má, prirodzene, omnoho širšiu škálu súvislostí a významových rovín, ako ich tu môžeme prezentovať. Na základe historických, publicistických a memoárových prác (i žurnalistických staťí), ktoré vznikli v predmetnom období,¹ možno cielenejšie a výberom podrobnejšie analyzovať či súbornejším nadhľadom

1 Zaznamenáva ich na príslušných miestach publikácia POTEMRA, M.: Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918. Košice 1980; RIZNER, E.V.: Bibliografia písomníctva slovenského...Zv. II. Turč. Sv. Martin 1931, s. 430 (Košut Lajos); Zv. IV. Turč. Sv. Martin 1932, s. 226-227 (Revolúcia uhorská).

sledovať rad ďalších otázok, ktoré sa priamo alebo nepriamo viažu na pôsobenie Ľ. Košuta. Zaujímavé by napríklad bolo priblížiť takto pohľady a názory Svetozára Hurbana Vajanského, Jozefa Škultétyho, Milana Hodžu a ďalších autorov. Máme však pritom na zreteli, že slovenskú verejnosť v názoroch na Ľ. Košuta ovplyvňovali aj autori, ktorí stáli na pozíciách uhorskej (maďarskej) štátnej myšlienky a v slovenčine publikovali práce, kde v tomto duchu vyzdvihovali jeho miesto v uhorských dejinách. Najznámejšou z nich je publikácia, ktorú o revolučných rokoch 1848 – 1849 vydal Adolf Pechány.²

Najväčšiu pozornosť osobnosti Ľ. Košuta zo slovenských autorov historických prác venovali Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1892) a Július Botto (1848 – 1926). Práve na základe ich myšlienok demonštrujeme niektoré základné tézy obsahového zamerania predmetného príspevku, keďže obidvaja autori zaujímajú v slovenskej historiografii aj určité reprezentatívne miesto.

Pri charakteristike prístupu J. M. Hurbana si treba uvedomiť, že vo svojich názoroch na Ľ. Košuta a v hodnotení jeho činnosti využíval autopsiu, keďže práve v období, ktorým sa zaoberá, vnímal pôsobenie Ľ. Košuta na pozadí celkových politických pomerov v Uhorsku ako jeden z popredných činiteľov slovenského emancipačného hnutia. Jeho pozícia podstatne ovplyvnila nielen posudzovanie Košutovej politicko-programovej orientácie v aktuálnom čase, ale premietla sa aj do retrospektívneho hodnotiaceho pohľadu na kontext politických snáh, ktoré Ľ. Košut predstavoval. Ťažisková línia výkladu J. M. Hurbana sa teda odvíja od chápania a vyhodnotenia poznatkov o situácii Slovákov a národnostných pomeroch, ktoré tvorili jednu z určujúcich obsahových zložiek predrevolučného vývinu a potom i revolučných pohybov v Uhorsku v rokoch 1848 – 1849.

J. Botto bol od J. M. Hurbana o jednu generáciu mladší, a preto ho v prístupe k postave Ľ. Košuta nedeterminovali faktory, ktoré sú príznačné pre priamych aktérov v zlomových dejinných udalostiach a zvrtoch. Usiloval sa s prirodzeným odstupom času osvetliť slovenský emancipačný proces v súvislostiach s tendenciami v uhorskom politickom dianí, kde Ľ. Košut zaujímal výnimočnú pozíciu. Je však evidentné, že aj J. Botto kládol hlavný dôraz na tie otázky, ku ktorým slovenská historiografia pokladala za potrebné vyjadriť sa zásadným spôsobom.

Uvedené otázky možno bližšie konkretizovať na základe funkcií, ktoré v predmetnom období slovenská historiografia plnila. Jednou z prvoradých bolo osvetľovanie emancipačného a národnopolitického vývinu, kde sa kládol dôraz na jeho významné prejavy. Vzhľadom na to sa autori zameriavali na jednotlivé problémy minulosti cez prizmu manifestovania a uplatňovania

2 Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848 – 1849. Budapešť 1903.

národnej individuality Slovákov. Dejiny viacnárrodného Uhorska sa tak stali predmetom výkladu a hodnotenia z pozícií primárnych otázok a kritérií spoločenského pokroku, a to v rovine formovania sociálnych vzťahov, občianskych a národných práv a slobôd. Ústavné pomery, štátnopolitickú doktrínu, politický systém, ideové prúdy i dianie v spoločensko-politickej sfére, činnosť inštitúcií a osobností, ktoré ich predstavovali, si slovenská historická spisba všímala v reláciach, ktoré zodpovedali potrebe nachádzať príčiny a dôsledky ich pôsobenia na jednotlivé národné subjekty a občianstvo vôbec. Z týchto konštatovaní možno vyvodit' záver, že aj pohľady autorov historických prác na významné osobnosti sa zakladali v prvom rade na posudzovaní ich verejného pôsobenia v konkrétnej politicko-mocenskej štruktúre.

Prvým autorom, ktorý sa obširne venoval politickému profilu a činnosti Ľ. Košuta, bol J. M. Hurban. Stalo sa to v nedokončenej biografickej práci o Ľudovítovi Štúrovi a v memoároch Rozpomienky, ktoré uverejnil v 80. rokoch 19. stor. v Slovenských pohľadoch.³ O význame uvedených prác pre poznanie slovenského emancipačného pohybu od 30. rokov 19. stor. až po leto 1849 svedčí skutočnosť, že ich autorom je popredný slovenský činiteľ predmetného obdobia. Na jednej strane treba brať do úvahy, že ide o vyjadrenie názorov a postojov na prebiehajúce deje ich súčasníkom a aktívnym účastníkom, a na druhej strane neopomenúť fakt, že autor tematiku spracoval s odstupom troch desaťročí. To mu umožnilo, poznajúc následný politicko-spoločenský vývoj, objektivizovať svoju interpretáciu podávanej problematiky, pričom je pochopiteľné, že jeho zámerom bolo osvetliť genézu a kontext slovenského národného pohybu.

Prioritným zámerom autora bolo osvetliť celkový rámec pôsobenia Ľ. Štúra a prostredníctvom jeho postavy poukázať na dobové politicko-spoločenské faktory a pomery v štáte, za akých sa mohli uskutočňovať slovenské emancipačné snahy a podujatia. Z hľadiska našej témy je preto nevyhnutné zdôrazniť, že autor uvádza Ľ. Košuta a jeho účinkovanie v špecifickom zaradení v orgánickom kontexte, lebo išlo nesporne o dominantne sa presadzujúcu postavu vtedajšieho maďarského politického a verejného života.

Podrobná analýza vyjadrení J. M. Hurbana o Ľ. Košutovi by vyžadovala súbežne skúmať aj názory a postoje Ľ. Košuta, aby sa dosiahol potrebný komparatívny efekt. Pre účely našej témy možno zhrňujúco uviesť aspoň základné hodnotenia, ktorými J. M. Hurban charakterizoval Košutove postoje k slovenskej otázke.

O predrevolučnom období pôsobenia Ľ. Košuta uvádza J. M. Hurban predovšetkým jeho výraznú účasť na presadzovaní maďarizačných tendencií, ktorá

3 Používame texty uvedených prác v knižnom vydaní HURBAN, J. M.: Ľudovít Štúr. Rozpomienky. Bratislava 1959.

sa prejavovala najmä v žurnalistike a na pôde evanjelickej cirkvi. Dokumentuje to živéním protislovenských nálad na evanjelickom lýceu v Bratislave, súčinnosťou Ľ. Košuta a K. Zaya pri zásahoch proti slovenským ústavom na evanjelických lýceách i odmietavým postojom Ľ. Košuta k akcii so Slovenským prestolným prosbopisom v roku 1842.⁴

Osobitný akcent mali pasáže o Košutovom vplyve na slovenskú šľachtu, ktorú si získal pre svoj politický program. J. M. Hurban s jasným zámerom podčiarkol, že Ľ. Košuta pokladal za „syna tohoto slovenského národa“, ktorý bol „talent v najeminentnejšom slova zmysle“, avšak „nebol génius, nebol štátnik, akého mnohorejazyková krajina uhorská potrebovala.“⁵ V kontraste s deklarovaním jeho slovenského pôvodu poukázal J. M. Hurban, že Ľ. Košut neuznával Slovákov za národ, čo vyplývalo z jeho predstavy o uhorskom štáte ako maďarskom štáte.⁶ K opísanému obrazu Ľ. Košuta patrí nesporne premena jeho názorov na poddanskú otázku počas činnosti snemu v rokoch 1847 – 1848. J. M. Hurban približuje túto skutočnosť ako výraz Košutovej vlastnosti politiky meniť svoje zásady a činnosť.⁷

J. M. Hurban pokladal protislovenskú orientáciu v postojoch Ľ. Košuta za príznačnú tendenciu utvárania maďarského národného štátu.⁸ V tomto kontexte osvetľuje aj Košutov postup voči Slovákom, keď sa ešte pred prijatím Žiadostí slovenského národa v máji 1848 zasadzoval za prijatie prísnych štatariálnych opatrení proti prejavom slovenského národného pohybu. Podľa J. M. Hurbana teda nie Viedeň a kamarila, ale práve vedúce kruhy maďarskej politiky na čele s Ľ. Košutom determinovali svojím postupom vývin tak, že došlo k ozbrojenému vystúpeniu Slovákov.⁹

Otázku orientácie slovenského povstania osvetľuje J. M. Hurban pôsobením viacerých podstatných faktorov. Za jeho hlavnú príčinu pokladal skutočnosť, že slovenské záujmy o národnú sebarealizáciu boli napriek legálne predkladaným návrhom slovenskej strany odmietané vládnymi kruhmi a priamo Ľ. Košutom a miesto konštruktívnych rokovaní sa vládna moc rozhodla riešiť túto otázku nastolením štatária. Jedinou cestou k národnej sebazáchove bol preto v danej konštelácii revolučných udalostí ozbrojený boj.¹⁰ Po týchto skúsenostiach nemohli Slováci ani Košutovu akciu zo Segedína začiatkom roku 1849 s proklamáciou o rovnoprávnosti Slovákov pokladať za serióznú a vierohodnú,

4 Tamže, s. 65, 119, 248, 256, 274, 276-278, 332.

5 Tamže, s. 283-284.

6 Tamže, s. 424, 433, 439.

7 Tamže, s. 527-529.

8 Tamže, s. 545-546, 551-552.

9 Tamže, s. 588, 606, 635, 645.

10 Tamže, s. 639, 658-659.

pretože prišla až v čase, keď pozície mocenských orgánov a samotného L. Košuta nemohli poskytovať nijakú záruku, že tieto myšlienky dokážu uskutočniť v praxi.¹¹

Vzhľadom na časový záber uvádzaných Hurbanových prác z nich možno vyvodzovať názory na pôsobenie L. Košuta len do jari 1849. Napriek tomu poskytujú dostatočný informačný zdroj o základných súvislostiach retrospektívneho vnímania úlohy Košutovej osobnosti v revolučných rokoch 1848 – 1849.

J. Botto vo svojej syntetickej práci Slováci, vývin ich národného povedomia,¹² ktorej dva diely vyšli v rokoch 1906 a 1910, zaznamenal aktivity L. Košuta od jeho verejného pôsobenia v 30. rokoch 19. storočia. Poukázal na veľký účinok novín Pestí Hirlap, ktoré L. Košut založil, a ich funkciu v reformnom procese. Zdôraznil, že „*Košut a Széchényi zasadzovali sa za reformy v záujme maďarstva rovnako vrele; rozdiel medzi nimi bol len ten, že Széchényi chcel vládu a zemanov získať šetrným spôsobom, kdežto Košut žiadal opravy menom zákona a prirodzeného práva.*“¹³ V tejto súvislosti upozornil i na vyhranenosť odlišného taktického postupu medzi tábormi prívržencov obidvoch protagonistov ako reprezentantov hlavných prúdov a zoskupení maďarských politických síl.¹⁴ Na inom mieste J. Botto uvádza, že medzi tri popredné postavy vtedajších maďarských národných snáh patril taktiež František Deák.¹⁵

J. Botto tiež zaznamenal, že Košutove politické zámery sa prenášali do pomadžarčovania evanjelickej cirkvi.¹⁶ Poukázal, že od 30. rokov 19. storočia „*na seniorálnych a dištriktuálnych konventoch rozkazovali maďarónski zemania, oddaní zámerom Ľudvika Košuta, ktorého životnou hlavnou snahou bolo pomadžarčiť celé Uhorsko; natisli nielen maďarské zápisnice cirkevných konventov, ale v nich i maďarskú rokovaciu reč.*“¹⁷

11 Tamže, s. 724-726, 771.

12 Používame text BOTTO, J.: Slováci, vývin ich národného povedomia. 3. vydanie. Bratislava 1971. (Ďalej: Slováci...).

13 Tamže, s. 53 a n.

14 K tejto otázke poskytuje bližšie informácie MÉSÁROŠ, J.: Štefan Séčeni v pohľade jeho slovenských rovesníkov. Historický časopis, 40, 3, 1992, s. 326-334. Stať vyšla k 200. výročiu narodenia Š. Séčeniho.

15 BOTTO, J.: Krátka historia Slovákov. Turč. Sv. Martin 1914, s. 56-58.

16 BOTTO, J.: Slováci..., s. 73, 76, 79.

17 BOTTO, J.: Michal M. Hodža. Životopisný náčrt. Turč. Sv. Martin 1911, s. 18. Napríklad aj J. Francisci spomína „takmer neodolateľnú“ agitačnú činnosť L. Košuta, redaktora a vydavateľa Pestí Hirlapu, keď ako svetský funkcionár presadzoval tendencie v smere maďarizácie evanjelickej cirkvi a školstva, a osobitne jeho vystúpenia proti Slovenskému ústavu na evanjelickom lýceu v Bratislave. FRANCISCI, J.: Vlastný životopis. Črty z doby moysesovskej. Bratislava 1956, s. 111-113. Autobiografia bola publikovaná v Slovenských pohľadoch v roku 1909.

Prirodzene, že Košutovu postavu a jeho úlohu v revolúcii 1848 – 1849 podal J. Botto v kontexte s charakteristikou celkového pohybu v Uhorsku pri zohľadnení relevantných faktorov, v ktorých sa odrážali záujmy zúčastnených strán.¹⁸ Možno všeobecne zhrnúť, že kontúry Bottovho hodnotiaceho výkladu sa nie náhodou zhodujú s názormi J. M. Hurbana, keďže jeho práce zaradil J. Botto k základným prameňom, o ktoré sa opieral pri koncipovaní textov o predmetnom období.

Pravda, mimo pozornosti J. Bottu neostali ani aktivity Ľ. Košuta počas emigrácie v Taliansku a pôsobenie jeho prívržencov a stúpencov politického programu v Uhorsku.¹⁹ Osobitne zdôraznil Košutovu pomoc zo zahraničia počas provizória v prvej polovici 60. rokov 19. storočia pri presadzovaní dohody o vyrovnaní s Viedňou.²⁰ Za významné hodnotenie Ľ. Košuta možno pokladať, že J. Botto jednoznačne charakterizoval zmysel maďarských politických snáh napriek formálnemu uznávaniu platných zásad štátoprávneho vyrovnania roku v 1867 ako nadväzovanie na program z roku 1848. Podľa neho totiž existoval potenciálny tlak na zmenu štátoprávneho usporiadania, a to aj cestou určitého spochybňovania jasnosti dohôd o obsahu dualizmu: „*Zo skutkov Košutových roku 1848 a 49, z jeho útočenia na dualistické vyrovanie, z utvorenia sa strany nezávislosti na sneme je zrejmé, že Košut a jeho prívrženci poznali len jednu spoločnú záležitosť, totiž panovníkovu osobu... Nedorozumenia zo strany Maďarov teda nebolo, oni pokladali samých seba v každom ohľade za samostatných, nezávislých.*“²¹ Domnievame sa, že analýza tejto tézy na pozadí prebiehajúceho historického procesu tvorí dôležitý kľúč k poznaniu a hodnoteniu stratégie maďarskej politiky v rámci habsburskej monarchie.

Treba zdôrazniť, že J. Botto venoval osobitnú pozornosť Ľ. Košutovi najmä v rade statí, ktoré sa týkali dôležitých problémov a kľúčových udalostí počas revolúcie 1848 – 1849 v Uhorsku. Vedúcu úlohu Ľ. Košuta pri určovaní smerovania maďarskej revolúcie a činnosti novozvoleného parlamentu a vlády pripomína J. Botto napríklad i v súvislosti s presadzovaním sa Košutových stúpencov v Gemerskej stolici proti tamojšiemu slovenskému pohybu. Štatariálny súd tu vyniesol rozsudky smrti nad „tromi sokolmi“ – Jánom Franciscim, Štefanom Markom Daxnerom a Michalom Bakulínom,²² ku ktorým mal ako osoba životne spätá s Gemerom zvlášť blízky vzťah.

18 BOTTO, J.: Slováci..., s. 85-91, 97 a n.

19 Tamže, s. 126, 129, 137, 154, 198-200.

20 Tamže, s. 195, 197.

21 Tamže, s. 208.

22 BOTTO, J.: Ján Francisci roku 1848. Príspevok k dejinám „Troch sokolov“. Slovenské pohľady 1905, č. 3, s. 177-183; BOTTO, J.: Vianoce vo väzení. Z dejov 1848. roku. Slovenské pohľady 1910, č. 12, s. 705-706, 713.

Zbavenie habsburskej dynastie uhorského trónu 14. apríla 1849 nazval J. Botto „šarlatánska detronisácia“ a „detronisačná komédia“, keďže tento akt parlamentu pokladal za neústavný, nevyvolal ani očakávaný ohlas v zahraničí a celý zámer Ľ. Košuta konštituovať nezávislé Uhorsko pod jeho vedením ako gubernátora sa skončil zo známych príčin neúspešne.²³ Za signifikantné pre Bottov výklad výsledkov a dôsledkov smerovania politiky Ľ. Košuta možno uviesť, že v aktuálnom čase vzniku predmetnej state sa František Košut, syn Ľ. Košuta, stal skutočným tajným radcom panovníka a tým sa podľa J. Bottu spreneveril nielen vlastným politickým zásadám, ktoré dovtedy hlásal, ale aj zásadám, ktoré presadzoval jeho otec. To v širšom kontexte vysvetľoval J. Botto ako prejav nedôslednosti maďarských štátnikov, lebo dokonca aj obaja Košutovci menili i zásadné názory podľa okolností.²⁴

Chybny strategický postup Ľ. Košuta videl J. Botto aj v čase, keď už bolo jasné, že ruská armáda začala intervenciu na podporu habsburskej dynastie v Uhorsku. Vyhlásenie „krížovej vojny“ proti ruskej armáde 27. 6. 1849 pokladal vzhľadom na mocenské pozície maďarskej revolučnej armády a rozpory v jej najvyššom velení za krok, ktorý neprospeľ maďarskej revolúcii, keďže maďarské snahy smerovali v konečnom dôsledku proti záujmom Rakúska i Ruska, ktoré sa potom rozhodli spoločne postupovať pri potláčaní odporu maďarskej revolučnej armády. J. Botto v tejto súvislosti hodnotí Košutove verejné vystupovanie ako rozporuplné, lebo už nenachádzal dostatočnú podporu ani v maďarských politických kruhoch, ani jeho proklamácie smerom k západnej Európe nevzbudili reálny vplyv na rozhodnutia príslušných vládnych miest zapojiť sa do účinnej podpory ozbrojeného boja za samostatnosť Uhorska.²⁵ V kritické situácii ostávalo Ľ. Košutovi podľa J. Bottu len to, aby „urobil Görgeyho diktátorom a sám zutekal do Turecka. A bolo po krížovej vojne.“²⁶

J. Botto konštatoval, že Ľ. Košut sa usiloval „svoje obrovské chyby zakrývať, uvaľujúc ich na iných“, napríklad na A. Görgeyho, ktorý bol po neúspešných vyjednávaniach s ruským velením prinútený realitou mocenských pomerov 13. 8. 1849 kapitulovať.²⁷ Z Bottovho výkladu tejto otázky vyplýva, že hlavnú zodpovednosť za snahu, aby sa maďarské vojsko vzdalo radšej ruskému a nie cisárskemu vojsku, čo malo nielen štátoprávny, ale aj symbolický význam, niesol napriek vtedajšej Görgeyho funkcii najvyššieho veliteľa predsa len Ľ. Košut.

23 BOTTO, J.: Snem debrecínsky a detronisácia Habsburgovcov roku 1849. Náskres dejepisný. Slovenské pohľady 1908, č. 4, s. 193-210.

24 Tamže, s. 193.

25 BOTTO, J.: Krížová vojna v Uhorsku roku 1849. Dejepisná črta. Slovenské pohľady 1908, č. 6, s. 321, 324, 326, 327.

26 Tamže, s. 330.

27 BOTTO, J.: Či pri Világoši bol Görgey zradcom? Slovenské pohľady 1908, č. 10, s. 585, 587.

Neprekvapuje preto, že J. Botto charakterizoval Ľ. Košuta v metaforickej podobe ako „štátnika s dvoma dušičkami“. V tomto výraze mu išlo o gnómicky formulovanú rozpornosť Košutových postojov v principiálnych otázkach. Prvá sa týkala Košutovho zásadného odporu k „Austrii“ a habsburskej dynastii, lebo najprv ostro odsudzoval ruskú intervenciu, ale neskôr ponúkol uhorskú korunu práve ruskému cárovi a po revolúcii rátal s možnou pomocou Ruska vo vystúpení proti Rakúsku.²⁸ Druhá sa týkala prijatia tzv. národnostného zákona 28. 7. 1849. Pripomína, že Ľ. Košut sa najprv dehonestujúco vyjadroval o nemaďarských národnostiach a potom, keď už ruská intervencia priamo ohrozovala jeho postavenie, zaujal navonok zmierlivé, konciliančné postoje. Tie však vyplývali len z vypočítavosti, pretože predstavitelia nemaďarských národností nemali vtedy racionálny dôvod, aby mohli reálne predpokladať, že vládnej moci ide o skutočné zmierenie s národnosťami a nastolenie národnostnej rovnoprávnosti. V odôvodňovaní tejto tézy argumentoval J. Botto tým, že snem, ktorý od januára 1849 zasadal v Debrecíne, potom krátko v Pešti a Segedíne, nemal legítimné právomoci, aby prijímal zákony. Zároveň dal do popredia i argument, že Ľ. Košut, ktorý si uvedomoval dôležitosť podpory Nemaďarov pre úspech odporu proti Habsburgovcom, považoval národnostný zákon len za „medový motúzik“, aby si získal ich náklonnosť, ale len v prospech maďarskej revolúcie.²⁹

Za neučelný a nerealizovateľný označil J. Botto v podstate aj tzv. Kútahyjský program Ľ. Košuta z roku 1851 o usporiadaní Uhorska a riešení národnostnej rovnoprávnosti. Uznal síce, že v jazykovej otázke znamenal uvedený plán nesporný pokrok oproti príslušným zákonom z roku 1848, ale nebol postavený na zákonnej báze uhorského štátu a teda reálne mohol plniť pre Ľ. Košuta len propagandistickú úlohu. Ďalším podstatným argumentom J. Botto, ktorým spochybňoval hodnotu a hodnovernosť uvedeného plánu, bolo, že národnostnú otázku rieši na základe individuálnych práv jednotlivcov a nie na základe práv národných celkov. Pre etnické národy, ktoré, ako bolo známe, už deklarovali v programoch, že majú tiež svoje národnopolitické záujmy, tak neuznáva nijaké politické práva. Názory a vyhlásenia Ľ. Košuta o separatizme uhorských Nemaďarov odmietol ako vecne neopodstatnené, pretože v rokoch 1848 a 1861 žiadali práva vždy v rámci uhorskej ústavy a pri potvrdzovaní celistvosti štátu, preto teda nemohlo ísť o dezintegráciu Uhorska.³⁰

J. Botto si dobre uvedomoval medzinárodné súvislosti maďarskej revolúcie a, prirodzene, i neskoršie Košutove snahy dosiahnuť v zahraničí čo najširšiu podporu. V uvedených zámeroch taktiež videl z maďarskej strany „medový

28 BOTTO, J.: Štátnici s dvoma dušičkami. Dejepisná rozprava. Slovenské pohľady 1909, č. 3, s. 177-189.

29 Tamže, s. 193-195, 197.

30 Tamže, s. 199, 203-205.

motúzok, podávaný západnej Európe“, aby sa stotožnila s utvorením samostatného maďarského štátu, ktorý by šíril západnú kultúru vo východnej časti Európy.³¹ V Košutovom pláne dunajskej konfederácie z 1.5.1862 videl prejav cieľavedome prezentovaných úmyslov vytvoriť takú podobu spojenia štátnych útvarov, v ktorých by Uhorsko malo fakticky vedúcu pozíciu a tak by si zabezpečili hegemoniu aj maďarské politické záujmy.³²

V obsiahlej analýze politickej situácie v Uhorsku na začiatku 20. storočia sa J. Botto niektorými myšlienkami vrátil k maďarským politickým aspiráciám od revolúcie 1848 – 1849 a uviedol, že L. Košut v emigrácii v roku 1866 *„konšpiroval proti habsburskej dynastii s Itáliou a s Pruskom, ...aby v Uhorsku boli revolučné nepokoje*“, pričom rátal, že k revolúcii by sa mali pridať aj národnosti *„povstaním proti Rakúšanom*“.³³ Napriek týmto snahám získať verejnú mienku Európy monarchia nestratila veľmocenské postavenie, pričom však vyrovnaním v roku 1867 dosiahli Maďari v Uhorsku hegemoniu nad nemaďarskými národmi. Vzhľadom na známe Košutove postoje v národnostnej otázke počas revolúcie 1848 – 1849 sa však predstavitelia nemaďarských národov k jeho vyhláseniam v tzv. Kútahyjskom programe a v pláne dunajskej konfederácie postavili s nedôverou. Hoci v maďarských politických kruhoch si získal značnú podporu, výsledky rokovania o vyrovnaní ho neuspokojili, lebo v zásade dezavovali myšlienku nezávislosti Uhorska a jeho vedúcu pozíciu v štáte.³⁴ To však neznamenal, že v maďarskej politike stratila táto myšlienka kontinuitu, pretože ju aj v podmienkach dualizmu udržiavala politická strana, ktorá sa programovo hlásila k hodnotám a tradíciám maďarskej revolúcie 1848 – 1849. Pragmatické konanie jej predstaviteľov, medzi ktorými bol na poprednom mieste F. Košut, však muselo rešpektovať existujúci ústavný stav a preto sa dostávalo do kontroverzných situácií a určitého lavírovania. J. Botto kvalifikoval niektoré zjavné kroky predstaviteľov tejto línie ako opustenie ideí revolúcie 1848 – 1849 maďarskou politikou na začiatku 20. storočia a príklon k habsburskej dynastii a dualizmu, čo vykreslil na príklade fiktívneho rozhovoru L. Košuta so synom Františkom v roku 1913.³⁵

Bottove práce o udalostiach súvisiacich s revolúciou 1848 – 1849 v Uhorsku môžeme charakterizovať ako najvýznamnejší príspevok slovenskej historickej spisby k uvedenej problematike v predmetnom období. Rezumujúc Košutove názory a odozvu jeho koncepcií vo vtedajších mocensko-politických pome-

31 Tamže, č. 5, s. 257.

32 Tamže, s. 261, 263.

33 BOTTO, J.: Malá revolúcia. Rozprava dejepisná. Slovenské pohľady 1910, č.1, s. 1-3.

34 Tamže, s. 5.

35 BOTTO, J.: Košútov sen o maďarskej republike. Fantázia a história. Slovenské pohľady 1913, č. 10-11, s. 650-656.

roch v Európe a pri zohľadnení relevantných faktorov, ktoré určovali politické smerovanie habsburskej monarchie, J. Botto konštatoval: „*Košut tak hovoril a konal, ako to každodenná politická potreba vyžadovala. Bol tedy dobrým, ale nešťastným politikom. Pravda, že mu potom nedôslednosť, hapkanie, vacillovanie, časté menenie náhľadov a zásad, a tak dve dušičky, oprávnené vytýkali. Len v jednom bol dôsledným: nenávidel panovníka, rakúskeho cisára a neprišiel do Uhorska.*“³⁶ Táto stručná charakteristika stála na poznaní, že vo vlasti Ľ. Košut nedokázal naplniť zmysel svojho celoživotného snaženia, ostal však postavou, ktorá symbolicky koncentrovala dominantný obsah maďarskej národnej a štátnej myšlienky. V tomto kontexte je ešte vhodné pripomenúť, že práve v Bottových prácach možno sledovať snahu o odpoveď na dominantnú otázku, prečo sa revolúcia 1848 – 1849 v Uhorsku skončila napokon s výsledkami a dôsledkami, ktoré nemohli splniť pôvodné očakávania ani na maďarskej strane, ani u nemaďarských národov.

Záverom sa žiada vysloviť poznámku, ktorá vyplynula zo štúdia materiálu k predmetnej téme. Práce oboch autorov svedčia, že vznikali na základe dobrej orientácie v maďarskej, rakúskej a českej odbornej literatúre a v pramennom materiáli, ktorý bol v tom čase dostupný. Uvedomovali si odlišnosti výkladu a hodnotenia činnosti Ľ. Košuta i skutočnosť, že vnímanie historických udalostí, v ktorých Ľ. Košut vystupoval, sa v slovenskom a maďarskom prostredí objektívne zakladalo na tradícii zdôrazňovania iných hodnotových okruhov spoločenského a politického charakteru. Z uvedeného vyplýva, že postava Ľ. Košuta sa z hľadiska slovenskej historiografie nemôže adekvátne chápať bez organických väzieb na rámec slovenských dejín vo vzťahu k dejinám Uhorska a slovensko-maďarských vzťahov. Ak teda často dochádzalo k personifikácii ideí, programov, inštitucionálnych rozhodnutí a udalostí vo verejnom živote sledovaného obdobia s osobou Ľ. Košuta,³⁷ znamenalo to len potvrdzovanie, že Ľ. Košut bol postavou, ktorá rozmerom a historickým dosahom svojho pôsobenia zohrala v dejinách Uhorska a maďarského národa osobitne významnú rolu a ktorá nechýba ani v učebniciach dejepisu všetkých národov, ktoré tvorili súčasť habsburskej monarchie.

Autor: PhDr. Milan Podrimavský, CSc.
Historický ústav SAV
Klemensova 19, 813 64 Bratislava
histpodr@savba.sk

36 Pozri pozn. č. 31, s. 265.

37 Ako výstižný príklad takejto personifikácie slúži pojem „Košutova revolúcia“, ktorý použil J. Botto v súvislosti so zmenami po demisii vlády Ľ. Batthyány v septembri 1848. BOTTO, J.: Krátka historia Slovákov. Turč. Sv. Martin 1914, s. 70.

ANGAŽOVANOSŤ ANDREJA HALAŠU V NÁRODNOM ŽIVOTE SLOVÁKOV *

(príspevok k životu a dielu)

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

JURČIŠINOVÁ, N.: Involvement of Andrej Halaša in the national life of the Slovaks. In: *Annales historici Prešoviensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 129-141.

Among important Slovak national personalities of the 2nd half of the 19th and the beginning of the 20th century ranks Andrej Halaša. His well-rounded activities helped to develop cultural and social life of Slovakia of the given period. As early as during his studies at the Protestant College in Prešov he contributed to the publishing of the student handwritten journal *Pokrok* (Progress). After finishing his studies Andrej Halaša worked as a lawyer, but he continued to be engaged in the national movement. He took part in the building and activities of the National House and the Slovak Museum Association. He also worked as a treasurer of the Slovak National Party and organized political and promotional meetings. He gave speeches at pre-election gatherings and co-organized August feasts in Martin. It is important to mention Andrej Halaša's contribution to the development of the Czech-Slovak cooperation, such as representation of the Slovaks at the Ethnographic Exhibition in Prague in 1895. He developed contacts with the Czechoslovak Union (Československá jednota), the association of the Slovaks in Prague, and was permanently in touch with the Slovak student group *Detvan* in Prague. Halaša worked also as an editor and a journalist. Among his hobbies belonged theatre where he worked as a director, actor, prompter and technician. He activated ethnographic work in Slovakia, resulting in the collections of folk songs, proverbs and local geographical names in central and eastern Slovakia. During all his life he showed excellent organizational skills and thanks to his hard and varied work is considered one of the most active personalities of his time.

Medzi významné osobnosti slovenského národného života druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia nesporne patrí advokát, organizátor národného života, pokladník, divadelník a zberateľ národopisného materiálu Andrej Halaša. Slovenská historiografia doposiaľ adekvátne nedocenila jeho prínos pre slovenské národnoemancipačné hnutie. Súčasníci a spolupracovníci si A. Halašu vážili a cenili si jeho všestrannú aktivitu. Nazývali ho „národným mravcom“.¹

A. Halaša sa narodil 17. 9. 1852 v dolnooravskej dedinke Zásكالie. Pochádzal z viacdetnej roľníckej rodiny. Po skončení ľudovej školy pokračoval v štúdiu na slovenskom gymnáziu v Revúcej. V septembri 1867 z neho odišiel a školu dokončil v Levoči, kde v roku 1871 získal maturitu. V rokoch 1871

* *Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/2221/05 s názvom Východné Slovensko v 20. storočí.*

1 HALAŠA, Pavol - BUKOVSKÁ, Želmíra. Sprievodca po Národnom cintoríne. Martin : Matica slovenská, 1981, s. 73.

– 1873 študoval právo na právnickej akadémii prešovského evanjelického kolégia. Škola svojou úrovňou prispievala i v 19. storočí k rozvoju školstva na Slovensku. Študenti prešovského evanjelického kolégia viedli čulý mimoškolský život. Organizovali sa v rôznych spolkoch a vzdelávacích krúžkoch², svoje názory a postoje prezentovali aj na stránkach študentských časopisov. Jedným z nich bol rukopisný ilustrovaný satiricko-humoristický zábavník Prorok, ktorý spolu s Jánom Alexandrom Fábrym a Jánom Trégerom vydával aj A. Halaša.³ Tu prejavil svoju neúnavnú pracovitosť a činorodosť. Patril k najaktívnejším členom redakčného kolektívu a svojimi článkami prispel k obohateniu života študentov na kolégiu. Almanach Prorok (vychádzal v rokoch 1871 – 1873) bol jedinečnou výpoveďou o študentských časoch na prešovskom kolégiu počas Halašovho štúdia. Odrážal aktuálne problémy študentského života, ale pozornosť venoval aj domácim i zahraničným aktualitám. Názov časopisu používal Halaša ako jeden zo svojich pseudonymov.⁴

Po skončení štúdia pôsobil ako koncipient v Dolnom Kubíne u Ignáca Radlinského. Po ročnom pôsobení odišiel v roku 1874 do Turčianskeho Sv. Martina, kde získal miesto v advokátskej kancelárii Pavla Mudroňa. V tomto roku sa začala nová etapa jeho života. Bola spätá s mestom, ktorému zostal verný až do smrti. Po zložení advokátskych skúšok v roku 1875 sa stal spoločníkom P. Mudroňa. V roku 1882 sa oženil s jeho dcérou Annou, významnou národnou pracovníčkou a neúnavnou divadelnou ochotníčkou.⁵

Od príchodu do Martina sa A. Halaša popri advokátskom povolaní aktívne zapájal do národného života. Bol jedným z tých, ktorí v tichosti a bez hluku vykonávali mnohostranné úlohy, pričom nehľadeli na osobný prospech, ale na prospech slovenského národa. *„Čo konal na našom národnom poli v dielach politických, spoločenských a spolkových, objavovalo sa síce očiam obecnstva, ale predsa nie v úplnej miere. Kto sa na to zblízka neďíval, neuveril by, koľko práce on pri tom všetkom vynaložil - duševnej i fyzickej, kde aká sa vyžadovala, kedy ktorá bola najsúrnejšie potrebná. Celá kniha väčších i drobnejších príhod dala by sa napísať, keby ich bolo možno všetky sossbierať.“*⁶

2 Bližšie: FRANKOVÁ, Libuša: K národnokultúrnym aktivitám slovenskej spoločnosti na prešovskom kolégiu v 30. rokoch 19. storočia. In: Prešovské evanjelické kolégium v kontextoch európskeho historického a filozofického vývinu. Ed. Rudolf Dupkala. Prešov : ManaCon, 1998, s. 103-120; VASILEOVÁ, Darina: Záujmová činnosť študentov jednotlivých ústavov kolégia v Prešove po roku 1848. In: Prešovské evanjelické kolégium ..., s. 121-131.

3 SEDLÁKOVÁ, Viera: Andrej Halaša. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 2.

4 ORMIS, Ján: Slovník slovenských pseudonymov. Martin : Slovenská národná knižnica, 1944. Používal aj pseudonymy Jachym Prorok a Nep. Odkundes. Články v Proroku boli napísané v bibličtine, dokonca i v šarišskom nárečí.

5 Andrej Halaša. (Nekrológ). In: Národné noviny (ďalej NN) XLIV., 1913, č. 39, s. 3.

6 Zomrel A. Halaša. In: Živena IV., apríl 1913, č. 4, s. 123.

V Martine pracoval v Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku, založenom v roku 1869. V snahe zlepšiť jeho vydávateľskú činnosť zriadil pri ňom v roku 1886 Kníhkupecko-nakladateľský spolok, v ktorom po večeroch pripravoval knihy na expedovanie. Úzko spolupracoval so Slovenským spevokolom, spolkom slovenských žien Živena a s martinskými redakciami. Zaslúžil sa o postavenie Národného domu v Martine, o založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS), organizoval augustové národné slávnosti v Martine. Ako advokát obhajoval záujmy a práva ľudu. Patril vždy medzi hlavných zakladateľov slovenských hospodárskych, priemyselných a peňažných ústavov.⁷ Spoluzakladal martinský Priemyselný spolok a vykonával funkciu jeho prvého zapisovateľa. Zúčastnil sa na zakladaní banky Tatra, bol dlhoročným členom výboru a cenzorom Sporiteľne.⁸

Po zatvorení Matice slovenskej (v roku 1875) stratili Slováci inštitúciu pre svoje národné a kultúrne snahy. Slovenskí národní činitelia si uvedomovali nevyhnutnosť zbierať a uchovávať predmety národnej kultúry. Po mnohých úvahách a plánoch sa 20. 3. 1887 zišli poprední martinskí predstavitelia na porade, na ktorej Matúš Dula navrhol postaviť Národný dom. Zvolili dočasnú správu, ktorá mala dohliadať na prípravu stavby. Jej správcom sa stal M. Dula, tajomníkom Ďuro Čajda a pokladníkom A. Halaša.⁹ V tejto funkcii plnil náročné úlohy. Organizoval zbierky, získaval nových spoluvlastníkov (bol jedným z nich), evidoval všetky podiely a dary a i. Po otvorení Národného domu (12. 8. 1890) sa podieľal na jeho činnosti. Zvláštnu pozornosť venoval odbornému spracovaniu a ukladaniu fondov v priestoroch Národného domu. V korešpondencii často vyzýval priateľov, aby sa aktívne zapájali do zbierok pre múzeum a bibliotéku. Zozbieraný materiál bolo potrebné triediť a postupne katalogizovať. Na túto náročnú prácu sa podujal práve A. Halaša. Jeho hlavnými pomocníkmi boli Andrej Sokolík, Svetozár Hurban Vajanský, Jozef Škultéty a Pavol Sochán.¹⁰

Významná bola činnosť A. Halašu v MSS. Podieľal sa na jej ustanovení, bol aktívny pri nábore nových členov, usiloval sa o zbierkové fondy. Stal sa členom dočasnej správy, ktorá bola ustanovená v roku 1893 na čele s predsedom Andrejom Kmeťom. Dočasne mu zverili funkciu pokladníka, ktorú vykonával až do svojej smrti. Evidoval nových členov a mal na starosti vyberanie členských poplatkov. Okrem toho zbieral a triedil národopisné exponáty a budoval

7 Reflexie nad Andrejom Halašom. In: Matičné čítanie VI., 1973, č. 7, s. 4.

8 Andrej Halaša. (Nekrológ). In: Národný hlásnik 46, 1913, č. 15, s. 2.

9 SOKOLÍK, Viliam: Z bojov o pokladnicu slovenskej kultúry. Martin : Matica slovenská 1966, s. 20.

10 Bližšie: SOKOLÍK, V.: Z bojov o pokladnicu ..., s. 19-67.

katalógy knižnice MSS. Jeho organizačné schopnosti a pracovné úsilie boli vynikajúce. Činnosti MSS venoval všetok svoj voľný čas. Nešlo len o administratívne práce. V korešpondencii i osobne neustále vyzýval svojich priateľov, ale aj úplne neznámych ľudí, aby prispeli k rozvoju spoločnosti. Dokázal nájst' aj nové spôsoby získavania peňazí. Keď boli Martinčania nútení predat' tovaréň na celulózu,¹¹ každý účastinár mal dostať 10 korún nad nominálnu cenu svojej účastiny z predajnej ceny. Vtedy rozposlal stovky listov účastinárom, aby sa sumy, ktorú dostanú „navyš“, zriekli v prospech MSS. Plán sa vydaril a do pokladnice pribudla pekná čiastka. MSS nepotrebovala len finančné prostriedky. Zameriavala sa na zbieranie všetkého, čo sa týkalo slovenského ľudu. V mene MSS uverejňoval A. Halaša v novinách a časopisoch námety na zbieranie predmetov. Vyzýval Slovákov, aby posielali napr. staré knihy, listiny, obrazy, sochy, protokoly, pečiatky, staré peniaze, medaily, výšivky, taniere a podobné veci. Sám chodil do slovenských dedín a obohatil fondy MSS o výšivky, taniere, maľované skrine a i. Zozbierané predmety sa museli triediť a uložiť v muzeálnych miestnostiach. A. Halaša sa do tejto činnosti zapojil bez nároku na akúkoľvek odmenu a dokázal svojím oduševnením za ciele MSS nadchnúť aj iných. Vďaka dobrým kontaktom získaval dobrovoľníkov najmä z radov študentov. Jedným z nich bol aj Fedor Houdek. Halašovu prácu ocenil J. Škultéty: „*Niet v našom muzeume predmetu, na ktorom by nebolo znat' ruku Halašovu. Činnosťou svojou utvoril si sám pomník, zanechajúc nezmazateľné stopy svojej práce.*“¹² Zvláštnu pozornosť venoval katalogizovaniu fondu knižnice. Činnosť MSS reprezentovali tiež Sborník MSS a Časopis MSS, do ktorých Halaša prispieval. V Sborníku mal na starosti stále rubriky, ktoré poskytovali informácie o činnosti spoločnosti a v Časopise uverejňoval výsledky svojich terénnych výskumov i muzeálnej činnosti. Popri A. Kmeťovi a Jánovi Petrikovichovi mal veľký podiel nielen na založení MSS, ale najmä na jej činnosti.

A. Halaša sa všestranne prejavoval i v politike. Možnosť pracovať v tejto oblasti sa mu naskytla vtedy, keď sa stal advokátskym spoločníkom predsedu Slovenskej národnej strany (ďalej SNS) P. Mudroňa. Mal s ním spoločnú kanceláriu a bol jeho zaťom, a tak politické dianie a problémy s tým spojené ho správdzali i v každodennom živote. Hlásil sa k martinskému centru SNS. I keď nezastával na pôde SNS poprednú reprezentatívnu funkciu, korešpondencia a materiály nachádzajúce sa v jeho pozostalosti v Martine sú dôkazom aktívne-

11 Bližšie: HOLEC, Roman: Zápas o martinskú celulózku ako najväčší projekt česko-slovenskej hospodárskej spolupráce pred 1. svetovou vojnou. In: Historické štúdie 35, 1994, s. 49-72.

12 Dopisy. In: NN XLIV., 1913, č. 40, s. 3. Bližšie: SOKOLÍK, V.: Z bojov o pokladnicu ..., s. 67-113.

ho podielu na činnosti strany. V pozadí vykonal v prospech SNS veľa. Tridsať rokov bol neplateným pokladníkom, na starosti mal teda najmä účty a ekonomiku. SNS potrebovala finančné prostriedky, ktorých nikdy nebolo dosť. A. Halaša sa snažil získať finančnú pomoc i zo zahraničia, najmä od Slovákov žijúcich v Amerike.¹³ Bol zástancom uvážlivého využívania finančných prostriedkov a darov. Tvrdil, že hmotná chudoba na Slovensku je len druhoradou otázkou. „*Súrnejšou a páľčivejšou otázkou na Slovensku je chudoba duševná. Nemáme škôl, vzdelávateľných spolkov, nemáme roduverných kňazov a učiteľov, literatúra živori, spoločensko-národný život upadáva. Tejto chudobe treba zo všetkých síl a bezodkladne odpomáhať*“¹⁴, napísal neznámemu do Ameriky. Nesúhlasil s tým, aby sa zbierky pre Slovákov minuli len na jedlo či ošatenie. Chcel ich dať na rozvoj vzdelania, vydávanie kníh, novín, časopisov a na financovanie ďalších aktivít pre pozdvihnutie národného vedomia Slovákov.

Na pôde SNS viedol rozsiahlu agendu, ktorá pozostávala z organizovania politických a agitačných volebných schôdzí, vymáhania volebného práva a pod. Zapájal sa do práce pri každých voľbách a vystupoval na predvolebných zhromaždeniach. Keď sa v roku 1877 stal P. Mudroň predsedom SNS, dostal sa Halaša priamo do centra politického diania. Pri snemových voľbách bolo jeho starosťou odpísať zoznam voličov a bol často veliteľom „kortešov“. Národné noviny ocenili i túto stránku jeho činnosti: „*Nebolo v okrese temer voliča, ktorého Slovenská národná strana oprávnená bola medzi svojich počítať, že by sa Halaša s ním počas volebného pohybu nebol videl*“.¹⁵ Z poverenia SNS evidoval represálie orgánov uhorskej vlády proti národovcom a proti slovenskej študujúcej mládeži, hlásiacej sa k slovenskej národnosti. Organizoval rozsiahle zbierky na podporu nadaných chudobných slovenských študentov, ale zvlášť pre študentov vyhodených zo škôl v bývalom Uhorsku pre vlastenecké zmýšľanie. Podieľal sa na ich umiestnení na uhorské, ale najmä na české stredné a vysoké školy. Bol pravou rukou predsedu Kuratória štipendiálnych slovenských základín v Turčianskom Sv. Martine P. Mudroňa. Ako skúsený organizátor a stratég „*mal v evidencii každý pohyb, každú zmenu v ďalšom okolí a so všetkým vedel počítať pri kombináciách do budúcnosti*“.¹⁶

A. Halaša si rozvážnou povahou, nekonfliktným a slušným správaním získal dôveru mnohých mladých národovcov. Mladšia generácia politikov si

13 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ďalej ALU SNK) Martin, sign. 37 X 6. List A. Halašu neznámemu adresátovi z 25. 1. 1903.

14 ALU SNK Martin, sign. 37 X 6. List A. Halašu neznámemu do Ameriky z 5. 1. 1905.

15 Andrej Halaša. (Nekrológ) In: NN XLIV., 1913, č. 39, s. 3.

16 Andrej Halaša. (Nekrológ) In: Prúdy IV., 1913, č. 8, s. 306. Blížšie: POLONEC, Andrej: Andrej Halaša - k 50. výročiu úmrtia. In: Sborník Slovenského národného múzea. Etnografia 4, roč. LVII., 1963, s. 100-101.

vážila jeho politické názory. List Milana Hodžu Halašovi z roku 1911 svedčí o tom, že ho považoval za rozhladeného, spoľahlivého a čestného človeka. Predostrel mu svoje názory a zaujímal sa o jeho postrehy a prosil ho o „najprísnejšiu diskretnosť“.¹⁷ Rovnako aj jeho rovesníci sa často s dôverou naňho obracali a oboznamovali ho so svojimi názormi, ťažkosťami, starosťami či zámermi. Žiadali od neho pomoc, pochopenie či vyjadrenie názoru. Svedčí o tom bohatá korešpondencia s osobnosťami jeho doby - s Andrejom Hlinkom, V. Šrobárom, Pavlom Blahom, Metodom M. Bellom, M. Dulom, Františkom Skyčákom, Milanom Ivankom, Karolom Salvom, Júliusom Bottom, Antonom Bielekom, F. Houdekom a mnohými inými. So svojimi zámermi v poslednom období života ho oboznámil i Štefan Marko Daxner, ktorý zdôrazňoval možnosť využiť náboženské cítenie ľudu k povzbudeniu záujmu o spoločenské otázky, k občianskemu a politickému vystupovaniu.¹⁸ Rovnaké úsilie sa snažil v tom istom čase rozvinúť vo svojom pôsobisku na Spiši vo Veľkom Hnilci farár a neskorší predseda MSS Štefan Mišík. Narazil však na nepochopenie svojich farníkov. V liste Halašovi sa na nich pošťazoval: „*Ťažko je tu započat' nejakú akciu ohľadom národného upovedomenia, keď sú v ohlade mravno-náboženskom nie ľahko prístupní dobrým radám duchovného pastiera.*“¹⁹ Š. Mišík sa zaradil k mimomartinským príslušníkom SNS, ktorí apelovali na vedenie strany v Martine, aby prejavilo zvýšený záujem o pozdvihnutie národného hnutia v tomto regióne. S dôverou opäť oslovil Halašu a požiadal ho o pomoc: „*Jestli myslíte, že v mojich okolnostiach možno v národnom smere lepšie učinkovať, než dosiaľ, ráčte ma o tom láskave poučiť alebo vyslať sem jedného zo Svojich dôverníkov, aby sa o situácii mojej a o pomeroch na Spiši vôbec infácie loci presvedčil.*“²⁰ V. Šrobár ho zase požiadal o podporu pri vydávaní časopisu Hlas.²¹

Spolupracovníci si Halašovu pomoc a prácu vysoko cenili. Pri jeho pohrebe v roku 1913 podpredseda SNS M. Dula povedal: „*Hoci si pracoval po tichu a skromnosti, teraz mi už Tvoja skromnosť nezabráni povedať, že si bol užitočným a statným pracovníkom a že slovenský národ Tvojich služieb nikdy nezabudne.*“²² Množstvo drobných úloh, ktoré vykonal na pôde SNS, boli pre neho samozrejmosťou. Mal široký okruh záujmov a naplno sa venoval viacerým činnostiam. Ochotne pomohol tam, kde ho potrebovali.

17 ALU SNK Martin, sign. 37 D 11. List M. Hodžu A. Halašovi z roku 1911.

18 PODRIMAVSKÝ, Milan: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava : Veda, 1983, s. 98.

19 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27. 10. 1892.

20 ALU SNK Martin, sign. 37 H 16. List Š. Mišíka A. Halašovi z 27. 10. 1892.

21 ALU SNK Martin, sign. 37 J 40. Listy V. Šrobára A. Halašovi z 8. 11. 1902 a 26. 11. 1902.

22 Dopisy. In: NN XLIV., 1913, č. 40, s. 3.

Národné aktivity A. Halašu sa nepáčili uhorským úradom. Dôvod na zásah proti nemu a na jeho potrestanie našli v spoluúčasti na demonštratívnom vítaní Ambra Pietora 24. 6. 1898, ktorý sa do Martina vrátil z politického väzenia. Po niekoľkých súdnych rokovaniach ho s ďalšími martinskými národovcami odsúdili na tri mesiace väzenia. Väznený bol v Banskej Bystrici do 24. 12. 1900.²³

A. Halaša mal čulé kontakty s českými predstaviteľmi. Výrazne sa podieľal na rozvíjaní česko-slovenských vzťahov. Udržiaval písomné kontakty s českými predstaviteľmi, ako boli Karel Kálal, Antonín Reis, Jaroslav Vlček, a s českými kultúrnymi spolkami. Jedným z tých, ktorí ho požiadali o pomoc a ústretovosť, bol český vedec, filozof, pedagóg, politik, zakladateľ novodobého československého štátu a jeho prvý prezident Tomáš Garrigue Masaryk. V súvislosti s pripravovaným prekladom nemeckej brožúry o Slovákoch mal záujem o to, aby aj Slováci boli s jej obsahom oboznámení. Poprosil preto Halašu, aby mu podľa vlastného zväženia poslal adresy, na ktoré by brožúry zaslal.²⁴ Známy slovakofil, spisovateľ a učiteľ K. Kálal ho viackrát vyzýval k tomu, aby u Slovákov vzbudzoval väčší záujem o rozvíjanie česko-slovenskej spolupráce.²⁵ A. Halaša urobil aj v tejto oblasti veľa. Významne sa podieľal na príprave Národopisnej výstavy československej v Prahe v roku 1895. Bol členom Slovenského výstavkového výboru v Martine, ktorý s veľkým zaujatím organizoval účasť Slovákov. Osobne zabezpečoval zhromažďovanie a expedovanie vystavených predmetov. Využíval pritom skúsenosti z roku 1885, keď Živene pomáhal organizovať výstavu slovenských výšiviek v Martine. V jeho rukách sa sústreďovala celá agenda výstavy. Výkonný výbor Národopisnej výstavy československej v Prahe sa s mnohými otázkami a prosbami obracal najčastejšie práve naňho. V 115-člennej slovenskej delegácii vedenej P. Mudroňom, ktorá sa zúčastnila na výstave v Prahe, bol aj A. Halaša. Pri tejto príležitosti on a A. Kmeť dostali čestné uznanie, diplom i pamätnú medailu za veľký podiel na dôstojnej reprezentácii Slovákov na výstave.²⁶

Skutočne úzka bola jeho spolupráca so slovakofilským spolkom Československá jednota (ďalej ČJ), založeným v Prahe 7. 5. 1896, a ktorý si za jednu zo svojich prvoradých úloh stanovil cieľavedomo rozvíjať česko-slovenskú spoluprácu. Medzi prvých, ktorí boli na Slovensku oboznámení s myšlienkou ustanovenia spolku, patrili i A. Halaša. Už 3. 5. 1896 mu adresoval Ján Smetanay list za spolok slovenských študentov v Prahe Detvan, v ktorom mu oznámil, že

23 POLONEC, A.: Andrej Halaša ..., s. 101.

24 ALU SNK Martin, sign. M 25 A 45. List T. G. Masaryka A. Halašovi z 22. 3. 1903.

25 ALU SNK Martin, sign. 37 E 29. List K. Kálala A. Halašovi z 21. 5. 1900.

26 Blížšie: JURČÍŠINOVÁ, Nadežda: Slováci na Národopisnej výstave československej v Prahe rok 1895. In: Slovánský přehled 88, 2002, č. 4, s. 593-600.

v Prahe bude ustanovený „*Spolok československý za účelom podporovať kultúrne snahy Slovákov. Bude knižnice k nám posielat', mládež študujúcu a remeselnícku podporovať, poslednej miesta u majstrov opatrovať*“.²⁷

Za účinný prostriedok vytvárania porozumenia a pochopenia pre Slovensko považoval výbor ČJ slovenské večery s originálnym k Slovensku sa viažucim programom. Už v prvom roku existencie zorganizoval v spolupráci s členmi spolku Detvan 1. slovenský večer. Pozvali naň popredné osobnosti českého politického života. Dovedna 1400 pozvánok rozoslali organizátori po Prahe, na Slovensko ich zaslali 200 a ďalších 46 zvláštnych príspevkov „vynikajúcim osobnosťou“. Zabezpečením adres Slovákov poverili členov spolku Detvan. Niekoľko slovenských adres zaslal na žiadosť prvého starostu ČJ Františka Pastrnka A. Halaša. Jeho meno nechýbalo ani medzi pozvanými hosťami.²⁸

Na Slovensku pôsobil spolok prostredníctvom svojich dôverníkov a spolupracovníkov, keďže politický režim v Uhorsku tu neumožňoval vytvárať miestne odbory ČJ.²⁹ Medzi prvými, ktorých výbor oslovil a ponúkol im spoluprácu bol opäť A. Halaša. dostal výzvu ČJ k spolupráci pre Slovákov - Vyhlásenie k dôverníkom ČJ z 22. 4. 1897. Výbor spolku v ňom objasnil zameranie a náplň práce dôverníkov ČJ, ale i cieľ spolku - pestovať česko-slovenské kultúrne záujmy a podporovať chudobnú mládež, ktorá sa chcela v ktoromkoľvek odbore vzdelávať.³⁰ Na túto ponuku reagoval A. Halaša do týždňa kladne. F. Pastrnkovi do Prahy oznámil, že „*dôverníctvo pre Martin a okolie s ochotou prijímam*“.³¹ Medzi ním a prvým starostom spolku F. Pastrnkom (i neskoršími starostami Františkom Táborským a Josefom Rotnáglom) prebiehala bohatá korešpondencia.

A. Halaša bol v stálom kontakte so spolkom a zapojil sa do jeho rôznorodej práce, predovšetkým do jeho „knižnej akcie“. V rámci nej boli na Slovensko zasielané knihy a časopisy i celé knižnice. Výbor spolku sa naňho s dôverou obracal. V jednom z listov ho požiadal: „*Kdekoli bylo by možno zříditi knihovnu dobře spravovanou, oznamte nám jména těch, kdož by byli ochotni je spravovati a my knihy pošleme*“.³² V roku 1900 pristúpil spolok vo vzťahu

27 ALU SNK Martin, sign. 37 J 9. List J. Smetanaya A. Halašovi z 3. 5. 1896. J. Smetanay spolu s G. Novomestským zastupovali v prvom výbore ČJ Slovákov.

28 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. Pozvánka ČJ A. Halašovi na I. Slovenský večer 24. 11. 1896. A. Halaša sa 1. slovenského večera nezúčastnil. František Pastrnek bol významný český jazykovedec a profesor slovanskej filológie na českej univerzite v Prahe.

29 V Čechách a na Morave pôsobil spolok prostredníctvom miestnych odborov, ktoré ustanovili prívrženci a členovia ČJ v mestách a mestechách.

30 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi z 22. 4. 1897.

31 Literárni archív Památníku národního písemnictví (ďalej LA PNP) Praha, fond F. Pastrnek. List A. Halašu F. Pastrnkovi z 30. 4. 1897.

32 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi bez dátumu.

k Slovákom k realizácii myšlienky, ktorej pôvodcom bol známy český politik František Ladislav Rieger a ktorej obsahom bolo zriadiť stálu výstavku českej literárnej produkcie v Martine. Bližšie o tomto zámere informovali A. Halašu 28. 2. 1900. Keďže chceli podniknúť konkrétne kroky na jej uskutočnenie, t. j. rokovať s českými nakladateľmi, bolo pre nich dôležité stanovisko martinských činiteľov k tejto záležitosti. Podľa návrhu F. L. Riegra mala byť výstavka umiestnená v miestnosti MSS a eventuálne mohla byť spojená s predajom kníh.³³ Odpoveď A. Halašu F. Patrnkovi prišla v priebehu niekoľkých dní. Uvítal myšlienku stáleho skladu českých kníh v Martine, no, žiaľ, považoval ju podobne ako J. Škultéty za nerealizovateľnú. Upozornil na to, že v miestnostiach MSS takýto sklad nebolo možné zriadiť, pretože bola „muzeálna spoločnosť pod stálym dozorom vlády rovnajúcim sa neprestajnej inkvizícii“.³⁴ Zároveň poznamenal, že s kupovaním českých kníh na Slovensku „tak zle vec nestojí ako si bratia Česi predstavujú“. Uviedol niekoľko príkladov a dodal: „Meno vite časopisectvo, belletria a poesia môže sa vykázat' slušným počtom stálych odberateľov na Slovensku. menej odoberá sa odborných diel, čo je vzhľadom nato, že nemáme stredných škôl a vysokých škôl, ani odborných ústavov, snadno k vysvetleniu“.³⁵ Tým, ako sám ďalej podotkol, nechcel zľahčovať význam a dôležitosť skladu českej literatúry na Slovensku a navrhoval zvážiť, či by českí nakladatelia a kníhkupci neboli ochotní odoslať každú českú knihu, ktorú vydajú, redakcii Národných novín. Takto by sa v redakcii vytvoril sklad kníh a slovenská verejnosť by navyše získala stále informácie o dielach českej literatúry. F. Pastrnek ocenil jeho návrh a požiadal ho o jeho spresnenie: konkrétne na akú slovenskú adresu posilať časopisy a knihy a v akom počte. V priebehu mesiaca prišiel do Prahy od Halašu presný a precízne spracovaný zoznam tých redakcií a organizácií, kam bolo podľa neho vhodné zasielať české knihy a časopisy.³⁶ Myšlienka F. L. Riegra sa i zásluhou A. Halašu postupne realizovala. V novembri 1902 došlo na Halašovu adresu zasielateľskou firmou J. Seidla „větší množství knih pro Martinskou knihovnu“ a v decembri 1902 ďalších 103 exemplárov kníh.³⁷ ČJ mu aj v nasledujúcom období zasielala väčšie i menšie zásielky kníh a časopisov, čo sa nezaobišlo bez problémov. Niektoré dodávky kníh i celých knižníc sa nevyhli konfiškácii úradmi. Úloha dôverníkov v knižnej akcii spočívala jednak vo vybratí vhodného miesta na zriadenie knižnice

33 ALU SNK Martin, sign. 37 CH 18. Listy F. Pastrnka A. Halašovi z 28. 2. 1900 a z 18. 3. 1900.

34 LA PNP Praha, fond F. Patrněk. List A. Halašu F. Patrnkovi zo 14. 3. 1900.

35 LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Halašu F. Patrnkovi zo 14. 3. 1900.

36 LA PN Praha, fond F. Pastrnek. List A. Halašu F. Patrnkovi z 10. 4. 1900.

37 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. Listy ČJ A. Halašovi z 21. 11. 1902 a z 15. 10. 1902; LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo schôdze výboru ČJ z 4. 12. 1902.

a v odporúčaní zodpovedného pracovníka, jednak a v rozširovaní kníh a časopisov, ktoré od spolku dostali.

A. Halaša sa podieľal nielen na knižnej akcii spolku, ale aj na spolupráci s učňovskou mládežou. „Učňovská akcia“ spočívala v tom, že ČJ so svojimi dôverníkmi a spolupracovníkmi umiestňovala slovenskú remeselnícku mládež na vyučenie sa remeslu u českých majstrov v Čechách a na Morave. Keďže spolok chcel, aby aj táto jeho činnosť prebiehala bez ťažkostí, požiadal okrem iných i A. Halašu, aby dal výboru ČJ dopredu vedieť, koľko učňov chce ten-ktorý dôverník poslať do Čiech na vyučenie, aké podmienky si kladú rodičia a na aké remeslo chcú dať svojho syna.³⁸ Výbor ČJ s ním úzko spolupracoval i pri udeľovaní podpôr a štipendií slovenským študentom, ktorí študovali na českých stredných a vysokých školách, a to z dôvodu, že bol nielen ich dôverníkom, ale mal na starosti aj administratívne záležitosti Kuratória štipendiálnych slovenských základín v Martine. Výbor ČJ mu zasielal zoznam podporovaných študentov i výšku podpôr. Výmennou informácií získali prehľad o podporovaných slovenských študentoch. Vyhli sa tomu, aby niektorý študent dostal podporu z viacerých zdrojov.³⁹ A. Halaša ako dôverník ČJ poskytoval výboru požadované informácie o podporovaných slovenských študentoch, ktorí študovali na českých školách.⁴⁰

ČJ požiadala A. Halašu o pomoc pri organizovaní slovenských večerov v českých mestách, ktorých súčasťou bola prednáška o Slovensku a slovenský kultúrny program. Mali záujem o jeho námety a návrhy, ako takéto večierky usporiadať, aby z nich mali Slováci čo najväčší prospech. Práci dôverníkov prikladala ČJ veľký význam, pretože boli jej najdôležitejším spojovacím článkom so Slovenskom. Halašu vyzvala tiež k tomu, aby získaval ďalších slovenských dôverníkov a spolupracovníkov ČJ.⁴¹ Výboru ČJ záležalo i na mienke A. Halašu o obsahovej náplni česko-slovenských porad, ktoré spolok pravidelne zvolával do Luhačovic v rokoch 1908 – 1913. V liste z roku 1911 ho požiadali o stanovisko „*jaká themata považujete za nejdůležitější, aby o nich bylo jednáno*“.⁴² Výbor ČJ pripisoval luhačovickým poradám veľký význam. Svedčí o tom aj vyjadrenie jeho posledného predvojnového starostu J. Rotnáglu, ktorý

38 Bližšie: ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi z 21. 11. 1902, 15. 3. 1898 a 25. 9. 1897.

39 ALU SNK Martin, sign. 37 Z 3. List ČJ Kuratóriu štipendiálnych slovenských základín z 27. 12. 1898, 20. 12. 1899 a i.

40 LA PNP Praha, fond F. Pastrnek. List A. Halašu z 30. 1. 1897 a 20. 2. 1897.

41 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi z 15. 3. 1898; Andrej Halaša. In: Ročenka Československé jednoty a XVIII. výroční zpráva za správní rok 1913. Praha: Tisk A. Reis, nákladem ČJ, 1914, s. 10.

42 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi z 26. 6. 1911 a 28. 7. 1913.

A. Halašovi napísal, že sa stali „*dôležitým forem k projednání otázek vyplývajících z myšlenky československé vzájemnosti, podávají zřetelný obraz rozvoje našeho hnutí*“.⁴³

Spolok získaval od Halašu i údaje o vtedajšom kultúrnom, spoločenskom a spolkovom živote Slovákov. S dôverou mu ponúkol spoluprácu i Antonín Reis pri zakladaní časopisu Revue Naše Slovensko.⁴⁴ Podobných príkladov spolupráce A. Halašu so spolkom ČJ, ktorý sa výraznou mierou podieľal na rozvíjaní česko-slovenskej spolupráce a pomoci Slovensku pred prvou svetovou vojnou, bolo oveľa viac. Úzke kontakty udržiaval i so slovenským akademickým spolkom Detvan v Prahe, ktorého zakladajúcim členom sa stal v roku 1883. Aj neskôr bol so spolkom v stálom kontakte.⁴⁵

Dôležité miesto v živote A. Halašu zohrávalo divadlo. Množstvo rukopisných materiálov i početná korešpondencia sú dôkazom toho, že divadlo bolo jeho veľkou vášňou. Martin sa stal koncom 19. storočia centrom ochotníckeho divadelného života na Slovensku a veľkú zásluhu na tom mal A. Halaša ako duša tamjšieho divadelného života. V Martine zorganizoval okolo 200 ochotníckych divadelných predstavení, ku ktorým preložil desiatky divadelných hier z češtiny, nemčiny, poľštiny, ruštiny, srbochorvátčiny a maďarčiny. Vydal vyše 30 hier, čiastočne pôvodných, no zväčša vlastných prekladov, čím obohacoval divadelný život na Slovensku. Preklady vydával v Divadelnom ochotníku a v Divadelnej knižnici. Bol hercom (stvárnil 170 postáv), režisérom, dramaturgom, aranžérom, zapisovateľom, v prípade potreby i šepkárom a technickým pracovníkom.⁴⁶ Vlastnil bohatý divadelný archív, z ktorého požičiaval či už veselohry, či drámy slovenským národovcom, ktorí ho o to požiadali.⁴⁷

Rozsah aktivít a činnosť A. Halašu sa divadelnou činnosťou nevyčerpáva. Neúnavnou organizačnou prácou zaktivizoval národopisnú činnosť na Slovensku. Zúčastňoval sa na terénnych výskumoch ľudovej kultúry. Po dedinách hľadal, kupoval predmety ľudového umenia, podivuhodne dobre poznal interiéry dedinských domčekov a salašov. Doma získané predmety čistil, katalogizoval, usporadúval. Zapisoval si tiež ľudové piesne pre druhý zväzok maticného Sborníka slovenských národných piesní, povestí, prísloví, ktorý vydala Matica slovenská v roku 1874. Zozbieral vyše 10 000 ľudových piesní. Časť

43 ALU SNK Martin, sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi z 28. 7. 1913. V zozname účastníkov luhačovických porád, ktorý je v LA PNP Praha, fond ČJ sa Halašove meno neuvádzalo.

44 ALU SNK Martin, sign. M 25 B 2. List A. Reisa A. Halašovi z 20. 3. 1907.

45 Bližšie: ALU SNK Martin, sign. 37 J 9. List J. Smetanaya A. Halašovi z 3. 5. 1896; sign. 37 M 25. Legitimácia Ondreja Halašu ako zakladajúceho člena slovenského spolku Detvan.

46 ČAJOVSKÝ, Ladislav - ŠTEFKO, Vladimír: Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980. 1. vydanie. Bratislava : Obzor, 1983, s. 54.

47 ALU SNK Martin, sign. 37 J 40. Listy V. Šrobára A. Halašovi zo 4. 7. 1900 a 4. 3. 1902.

z nich vyšla v zbierke Písne slovenské, ktorú vydal pražský študentský literárny spolok Slávia v roku 1880 pod pseudonymom Prorok. A. Halaša do nej prispel 275 piesňami z Turca, Šariša, Oravy a Gemera. Celkove jeho zbierka obsahuje 20 000 piesní. Podieľal sa aj na zostavení zbierok Slovenské spevy I., II. Zozbierané príslovia a porekadlá uverejňoval v Časopise MSS. Zaoberal sa odborným spracovaním pamiatok ľudovej kultúry. Svoju prácu v tejto oblasti si veľmi cenil, preto sa ho veľmi dotkli necitlivé vyjadrenia S. H. Vajanského (v Národných novinách) k ešte ani nevydanej zbierke slovenských piesní. S veľkým rozhorčením reagoval na jeho urážky, ktoré považoval za nemiestne, drzé a nečestné.⁴⁸

V rámci muzeálnej činnosti aj publikoval, o. i. súpis ľudových piesní, porekadiel a miestopisných názvov zo stredného a východného Slovenska.⁴⁹ Výsledky terénnych výskumov a národopisnej činnosti zverejňoval najmä v Časopise MSS a v Sborníku MSS.⁵⁰ Prispieval do Národných novín, a to aj pred príchodom do Martina - článkami pod názvom Listy z kraja.⁵¹ Často písal príspevky do humoristického časopisu Veselé listy, v rokoch 1890 – 1892 bol redaktorom Slovenských pohľadov. Osvetovými a náučnými článkami prispieval do Národného hlásnika, v ktorom bol v rokoch 1898 – 1899 zodpovedným redaktorom. Nastolňoval v nich problémy slovenských novín a časopisov, slovenských kníh, potreby zakladania knižníc, navrhol, ako by sa dalo pomôcť slovenskému ľudu. Veľmi často kritizoval ľahostajnosť Slovákov k národnému životu. Bol zástancom aktívnej práce na národnom poli „tu a teraz“ a nechcel premýšľať o tom, čo by mohlo byť o sto rokov, lebo - ako napísal do Národných novín - „*tieto myšlienky nás nespasia, no rozmýšľajme s úprimnosťou nad tým, že čo a kde sme my a pomníme, že keď prítomnosť našu nerobíme, nechceme si urobiť skvelou, budúcnosť zaiste sa takou sama neurobí*“.⁵² Vyzýval Slovákov, aby čítali Národné noviny, Slovenské pohľady, Sokola, Černokňažníka, Priateľa školy a literatúry. Vysoko vyzdvihoval prínos tejto tlače: „*Tri razy prečítaj ich od a do z, a vždy nájdeš dačo nového, poučného, zaujímavého*“.⁵³ A. Halaša zdôrazňoval, že nestačí hlásať lásku k národu, ale treba ju dokázať činom. „*Slovom, musia sa preň zakladať knižnice, nedelnie školy, pomocnice, musíme*

48 ALU SNK Martin, sign. 37M 22. List A. Halašu redakcii Národných novín z roku 1901.

49 POLONEC, A.: Andrej Halaša ..., s. 102. Bližšie: SEDLÁKOVÁ, V.: Andrej Halaša ..., s. 5-8; Andrej Halaša. (Nekrológ). In: NN XLIV., 1913, č. 39, s. 3.

50 Bližšie: HALAŠA, A.: K názvosloviu slovenských výšiviek. In: Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti I., 1898, č. 26; HALAŠA, A.: Príslovia a porekadlá. In: Časopis MSS I., 1898, č. 10, 11, 24-25 a i.

51 Bližšie: Listy z kraja. In: NN IV., 1873, č. 58, 61, 63, 67, 68, 71.

52 Listy z kraja. In: NN IV., 1873, č. 61, s. 1.

53 Listy z kraja. In: NN IV., 1873, č. 61, s. 2.

*mať vandrovných učiteľov, spolky!*⁵⁴ Ako nasledovaniahodný príklad uvádzal Čechov.

A. Halaša bol nadšeným turistom. Z jedného zo svojich výletov v Tatrách (1912) sa, žiaľ, vrátil vážne chorý. O niekoľko týždňov sa jeho zdravotný stav zhoršil - dostal zápal pľúc. Ani po operácii, ktorej sa podrobil vo februári 1913, sa jeho stav nezlepšil. Ako 61-ročný zomrel 4. 4. 1913. Rozlúčiť sa s ním a prejavíť úctu jeho mnohostrannej práci prišlo mnoho známych osobností slovenského národného života, ale aj veľa jednoduchých ľudí. P. O. Hviezdoslav napísal k pietnemu aktu báseň *Za Ondrejom Halašom*, ktorá bola uverejnená v Dennici.⁵⁵ O úcte k Halašovi svedčia i slová M. Dulu vyslovené pri rozlúčke s ním: *„Ako láska tvorí divy, tak i jeho láska k národu činila temer nemožnosti: vychovávali sme mládež štipendiami, keď nebolo škôl, nebolo Matice, stvorili sme Nakladateľský spolok, pre spoločnosť vytvorili sme spoluvlastnícky Dom, pre muzeálne zbierky budovu Muzeum. Na týchto tvorbách veľký, ľví podiel mal Andrej Halaša, a pritom nezanedbával svoj úrad, ani rodinu. Našiel si pri týchto úmorných prácach i čas a príležitosť poučovať svoj národ, že je i on národom súcim a povolaným k slobode a vzdelanému národnému životu. Našiel i čas a príležitosť k politickej borbe s nepravínikom.*⁵⁶ A. Halaša je pochovaný na Národnom cintoríne v Martine. Počas augustových slávností v roku 1923 mu odhalili pomník symbolizujúci postavu dievčaťa v kroji, ktorú vytvoril moravský sochár František Úprka.

Život A. Halašu sa vyznačoval pracovitosťou. Usilovný a agilný zúčastňoval sa na všetkom, čo sa v Martine podnikalo. Nikdy nepracoval na reprezentatívnom mieste, ale vždy len ako výkonný orgán, konateľ, tajomník, pokladník. Sám vykonával to, čo inde bolo úlohou celých organizácií či platených úradníkov. Svojou mnohostrannou činnosťou patrila takmer štyri desaťročia k najaktívnejším a najvšestrannejším osobnostiam slovenského kultúrneho a spoločenského života.

Autor: PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Inštitút histórie, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov
jurcisin@unipo.sk

54 Listy z kraja. In: NN IV., 1873, č. 67, s. 1.

55 HVIEZDOSLAV, P. O.: *Za Ondrejom Halašom*. In: Dennica XV., 1913, č. 4, s. 1.

56 Dopisy. In: NN XLIV., 1913, č. 40, s. 3.

ZAČIATKY PÔSOBNIA ÚVERNEJ (SLOVENSKEJ) BANKY V ROKOCH 1879 – 1918

PATRIK DERFIŇÁK

DERFIŇÁK, P.: Beginnings of the Credit (Slovak) Bank in the years 1879 – 1918. In: *Annales historici Prešoviensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 142-168.

The contribution deals with the development of the entrepreneurship of one of the biggest Slovak financial institutions on the turn of the 19th and 20th centuries under the conditions during the Habsburg monarchy. Based on the examples of the particular, more significant, business transactions, we attempted to outline the opportunities available for smaller financial institutions of non-Hungarian nationalities. Ružomberok Credit Society, later the Credit Bank, worked its way towards the leading position among Slovak banks through the cautious financial policy. Moreover, the bank established more than one up to the present time working Slovak industrial enterprises, chiefly in the field of wood processing and food industry. At the same time, the society became a place where political and cultural interests of the Slovaks gathered. Among the members of the board of directors and among the shareholders of the bank, a number of significant people can be found.

Už zakladatelia prvých sporiteľníc, úverných pokladníc či svojpomocných družstiev na Slovensku, spomeňme aspoň Samuela Jurkoviča či Daniela Licharda, sledovali pri svojej práci niekoľko dôležitých cieľov. Jedným z nich bola aj podpora sporivosti Slovákov, ktorá by ich po vytvorení určitej finančnej základne dostala z rúk rôznych špekulantov a úžerníkov a pomohla účinnejšie sa presadiť aj v národnej oblasti. Práve spomínaní úžerníci, využívajúci stále rastúcu potrebu finančných prostriedkov na kúpu či zveľadenie hospodárstva, požadovali také vysoké úroky z pôžičiek, že to dlžníka privádzalo často do bezvýchodiskovej situácie. Keď nestačil splácať úroky ani požiadanú istinu, zadlžoval sa čoraz viac, až nakoniec prišiel o svoje hospodárstvo.

Z komplikovanej situácie, ktorá sa stále vo väčšej miere prejavovala na hospodárskom zaostávaní Uhorska, neponúkali východisko ani prvé bankové inštitúcie, ktoré boli na území Slovenska od roku 1842 postupne zakladané vo forme účastinných spoločností. Okrem národnostného hľadiska, keďže patrili väčšinou maďarskému alebo rakúskemu kapitálu, tu rozhodovala najmä veľkosť poskytovaných úverov. Poskytovanie z ich pohľadu drobných úverov, o ktoré mali záujem predovšetkým slovenskí roľníci, remeselníci a obchodníci, bolo totiž administratívne i právne pomerne náročné. Pre banky disponujúce väčším kapitálom to nebolo veľmi rentabilné. Omnoho výnosnejšie bolo úverovať rýchlo sa rozvíjajúci uhorský priemysel. Ten spočiatku, najmä v potravinárskom a textilnom priemysle, zaručoval aj rýchlu návratnosť investovaných prostriedkov. A tak ostatní, menší klienti boli pri uspokojovaní svojich potrieb stále viac odkázaní na svojpomoc.

Práve do tejto kategórie podnikania, aspoň počas prvých rokov existencie, môžeme zaradiť aj Slovenskú banku. Pod názvom Ružomberský účastinársky úverkový spolok, účastinná spoločnosť v Ružomberku, ju založili v roku 1879 bratia Peter a Daniel Makovický. Príslušníci druhej generácie slovenskej evanjelickej podnikateľskej rodiny Makovických i vzhľadom na svoje obchodné aktivity už dlhší čas pripravovali založenie národného slovenského peňažného ústavu. Ten mal, podľa ich zámeru, vyplniť vyššie spomínanú medzeru na peňažnom a úverovom trhu najmä, v regióne Liptova.

Bratia Makovickí boli príslušníkmi veľmi zaujímavej liptovskej rodiny. Ich otec bol krajčírom v Liptovskom Mikuláši. Napriek celoživotnej snahe sa mu nepodarilo našetriť dosť peňazí ani na to, aby mohol dať všetkých svojich synov vyštudovať. A tak sa najstarší z bratov Ján stal evanjelickým farárom a dvaja mladší pomocníkmi v obchode. A o tom, že sa im v obchode darilo, svedčí aj záznam, ktorý si o nich v roku 1890 urobil spisovateľ Martin Kukučín: „... *múdri Makovickovci sa zakladaním fabrik iste, iste blížia tomu, že budú milionári*“.

Zakladateľom rodinných podnikov bol Peter Makovický, starší z dvojice budúcich obchodníkov. Po vyučení u Ladislava Sopka v Liptovskom Mikuláši (1837 – 1841) pôsobil ako obchodný pomocník u Filipa Scherza v Bratislave. Pomerne skoro, už ako dvadsaťšesťročný, si v roku 1850 založil samostatný obchod v Ružomberku. Obchod so zmiešaným tovarom viedol v prenajatých priestoroch spočiatku sám, neskôr spolu s bratom Danielom ako firmu Bratia Makovickovci.¹

Obchod sa postupne rozrastal, a preto si otvorili aj pobočku s textilným tovarom. Bratia spoločne podnikali do konca roku 1878, keď Daniel, po vyrovnaní všetkých záväzkov, z firmy odišiel. S Petrom však neprestali spoločne podnikáť a už v nasledujúcom roku spoločne založili svoj najvýznamnejší podnik Ružomberský účastinársky úverkový spolok² (ďalej spolok). Aj napriek tomu, že pracoval ako účastinná spoločnosť, Petrovi potomkovia si v ňom udržali rozhodujúci vplyv prakticky až do jeho poštátnenia v roku 1945. Vytvorenie spolku im veľmi uľahčil liberálne koncipovaný uhorský zákon z roku 1875. Podľa neho totiž stačilo oznámiť príslušným úradom založenie podniku, pri-

1 WINKLER, T.: Dušan Makovický – tragické hľadanie života. Martin 1990, s. 15.

2 Názov spoločnosti sa v priebehu rokov postupne menil. Do roku 1893 to bol Ružomberský úverkový účastinársky spolok, úč. spol. v Ružomberku, v rokoch 1893 – 1904 Ružomberský úverný spolok, úč. spoločnosť, od roku 1904 do 1919 Úverná banka, úč. spoločnosť. V roku 1919 sa Úverná banka premenovala na Slovenskú banku, úč. spoločnosť a pod týmto názvom pracovala až do svojho znárodnenia v roku 1945. V texte do roku 1904 používame na označenie spoločnosti pojem spolok, od roku 1904 Úverná banka.

ložiť prospekt a zoznam upisovateľov účastín.³ Aj v prípade ružomerského spolku bol vypracovaný a zverejnený prospekt spoločnosti, súčasne bola vydaná výzva na upisovanie účastín, pod ktorú sa podpísalo pätnásť zakladateľov. Medzi nimi môžeme nájsť mená: Matúš Dula, Jozef Houdek, Karol Krčméry, atď. Z profesií dominujú obchodníci, advokáti a kňazi.

Ako sa v zakladajúcom prospekte píše, cieľom spoločnosti bolo: „... *jednak povzbudzovanie sporivosti, jednak zveľaďovanie hospodárstva, priemyslu a obchodu poskytovaním potrebného hotového groša na úver*“.⁴

Podľa schválených stanov mal spolok prijímať vklady, poskytovať pôžičky a eskontovať zmenky. Napriek úsiliu miestnych konkurentov zabrániť vzniku nového finančného ústavu sa zakladateľom podarilo upísať všetkých 600 účastín v hodnote 50 zlatých. Záujem o ne bol pomerne veľký, žiadosti viacerých záujemcov o získanie týchto cenných papierov mohli uspokojiť dokonca iba čiastočne. V staršej literatúre sa síce môžeme stretnúť so zmienkami o tom, že ústav vznikol iba vďaka tomu, že účastiny, o ktoré nebol záujem, zaplatil Peter Makovický, treba však konštatovať, že toto tvrdenie nie je celkom objektívne, vychádza z významného postavenia, ktoré si táto rodina udržala počas celej existencie ústavu. Pri jeho vzniku bol najväčším účastinárom Daniel Makovický, ktorý zaplatil 40 účastín, jeho bratia Peter a Ján mali 25 a 15 účastín. Spoločne tak z celkového počtu 600 vydaných účastín vlastnili viac ako 13 %. Už 3. júna 1879 sa tak v Ružomberku mohlo uskutočniť zakladajúce valné zhromaždenie, na ktorom 53 prítomných účastinárov schválilo stanovy a zvolilo prvého správcu spolku. Na obdobie troch rokov sa ním stal Daniel Makovický. Spolu s ním bolo zvolených aj 18 členov výboru a traja členovia dozornej rady. Založenie spoločnosti i stanovy, podľa ktorých mal spolok pracovať, vzala sedria v Ružomberku na vedomie 28. júna 1879.

Zo základného imania 30 tisíc zlatých splatili účastinári iba polovicu. Podľa vtedajších zákonov a zvyklostí mal byť zvyšok uhradený do troch rokov zo zisku a z rezervného fondu spoločnosti. Keďže vlastný kapitál spolku bol skutočne minimálny, prvoradou úlohou bolo prilákať čo najviac vkladateľov. Získané vklady boli úročené v závislosti od dĺžky výpovednej lehoty od 6 do 7,5 %. Z takto zhromaždených prostriedkov boli poskytované úvery s 9-10 percentným ročným úrokom. V období, keď najmä u menších súkromných pôžičiek neboli zriedkavé sadzby až okolo 30 % ročne, to ružomerskému spolku zabezpečovalo široký okruh zákazníkov. Konštatovalo sa to aj v správe pre účastinárov v roku 1881, keď Karol Krčméry opisoval začiatky pôsobenia spolku:

3 Zákonný článok XXVII. z roku 1875 nevyžadoval u novozakladaných účastinných spoločností prakticky žiadne rozsiahlejšie povoloňacie konanie.

4 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 13

„Hneď na začiatku nášho účinkovania sa v Ružomberku dvanásť od sta z malých chudobných pôžičiek znížil na 10, čím viac tisíc zlatých roľník i robotník náš zosohuje, následkom čoho je v stave dlh ľahšie splatiť. Väčšie ale pôžičky na deväť zo sta znížené boli...“⁵

Aj vďaka tomu sa vlastný kapitál, splatený akcionármi, i priebežne získané vklady čoskoro vyčerpali a bolo potrebné získať nové zdroje v podobe reeskontného úveru od iného peňažného ústavu. Už v roku 1880 poskytla spolku prvých 15 tisíc zlatých, za ktoré sa zaručili všetci členovia vedenia, sporiteľňa v Banskej Bystrici. S podobnými záväzkami, vyplývajúcimi z nedostatku kapitálu, zápasila až na krátkodobé výnimky Slovenská banka počas celej svojej existencie.

O tom, že spolok bol od počiatku svojej existencie úspešný, rozhodlo viacero faktorov. Dôležitá bola predovšetkým opatrnosť pri poskytovaní úverov. Tie boli kryté prevažne záložným právom na nehnuteľnosti alebo zaručené najmenej dvoma solventnými ručiteľmi. Spolu s minimálnymi prevádzkovými nákladmi to umožnilo podnikanie bez väčších finančných strát. O tom, že z činnosti spolku mali prospech aj jeho akcionári, svedčí napríklad aj skutočnosť, že vďaka úveru, ktorý poskytli Petrovi Makovickému, mohol ten už v roku 1880 kúpiť staršiu ružomberskú bryndziareň. Tú potom postupne prebudoval a jej prevádzku zracionalizoval, takže po niekoľkých rokoch začala výborne prosperovať a stala sa známou po celej habsburskej monarchii.

V roku 1881 však zomrel jeden zo zakladateľov a prvý správca ružomberského spolku Daniel Makovický. Na urýchlene zvolanom mimoriadnom valnom zhromaždení, vedenom Karolom Krčméřym, bol za nového správcu, podľa očakávania, zvolený Peter Makovický. Súčasne bol poverený aj správou majetku po svojom bratovi a disponoval aj jeho účastinami.⁶

V tom čase už kvôli výraznému nárastu objemu finančných operácií bolo nutné prenajať aj prvé obchodné priestory. Boli pomerne skromné a pozostávali v podstate iba z jednej izby s oblokmí na ulicu.

O výsledkoch hospodárenia spolku v priebehu prvých rokov činnosti môžeme konštatovať, že boli úspešné. Aj napriek neustále stúpajúcim prevádzkovým nákladom a postupnému poklesu úrokových sadzieb na poskytované úvery, čo bol dôsledok konkurencie ďalších miestnych peňažných ústavov, vykazoval spolok každoročne zisk. V rokoch 1880 – 1882 ho nerozdelili akcionárom vo

5 A NBS Bratislava, fond Slovenská banka (ďalej iba SB), Riaditeľstvo, kr. 6, Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia 26. mája 1881.

6 ALU SNK Martin. Makovický – rodina. Finančné záležitosti. 49DN19. Okrem vlastných tak Peter Makovický zastupoval aj 39 účastín svojho brata, takže ako najsilnejší účastinár kontroloval značnú časť kapitálu i hlasovacích práv Spolku.

forme dividend, ale celý ho ukladali do rezervného fondu. Takto zhromaždené prostriedky boli po schválení účastinármi na valnom zhromaždení 18. marca 1883 použité na doplnenie základného imania spoločnosti, ktoré tak konečne už aj reálne dosiahlo sumu 30 tisíc zlatých. Súčasne bola schválená výmena dočasných potvrdení za listinné účastiny v nominálnej hodnote 50 zlatých tak, „*aby sa spolok upevnil a ako plnoletý muž smelo na svoje vlastné nohy si zastal*“.⁷ Zo zisku sa navyše vyplatilo 450 zlatých nielen ako odmeny členom správy, ale viacerými drobnými príspevkami sa podporil nákup učebníc pre ružomberské siroty či vybavenie dobrovoľného hasičského zboru a účastinári osobitne prispeli i postihnutým požiarom v Černovej.

Podobne aj v nasledujúcom roku 1883 spolok stále rozširoval svoje obchody, rástli vklady i výška poskytnutých úverov. Z dosiahnutého čistého zisku 8 232 zlatých a 22 grajciarov sa preto vedenie spolku so súhlasom valného zhromaždenia akcionárov rozhodlo vyplatiť prvú, a to hneď 16 percentnú dividendu, t. j. 8 zlatých na jednu účastinu. Zostávajúce prostriedky boli prevedené do rezervného fondu, ktorého výška dosiahla 5 001 zlatých a 38 grajciarov. Vlastné prostriedky spolku sa tak zvýšili na 35 001 zlatých.

Napriek dosiahnutým úspechom bol Ružomberský účastinársky úverkový spolok stále iba malým, regionálnym ústavom s veľmi obmedzenými zdrojmi a bez významnejšieho vplyvu. Pritom práve v roku 1883 možno nájsť prvý zárodok toho, čo v nasledujúcich rokoch umožnilo vybudovať z neho postupne jednu z najväčších regionálnych bánk, pôsobiacich na území dnešného Slovenska, a najsilnejší finančný ústav pod kontrolou formujúceho sa slovenského kapitálu. V roku 1883 bol totiž založený Ružomberský účastinný spolok, továreň na drevolátku. I keď spolok priamo neupísal žiadne účastiny tohto podniku, propagoval ich medzi svojimi zákazníkmi a už od nasledujúceho roku mu začal poskytovať úvery. Neskôr sa táto továreň stala dôležitým podnikom priemyselného koncernu Slovenskej banky. Spojenie s papierenským priemyslom sa postupne rozširovalo aj v nasledujúcich rokoch. O niečo neskôr totiž Jozef Hodek a Peter Makovický založili na tzv. ružomberskom hámri druhú továreň na drevovinu. Oba tieto podniky, už od začiatku personálne i finančne prepojené, mohli tak úzko spolupracovať.

Rok 1884 je pre dejiny slovenského peňažníctva mimoriadne významný. Vtedy bola založená v tom čase najväčšia slovenská banka - Hornouhorská banka Tatry. V priebehu celého roka bol postupne upisovaný na tú dobu značný účastinný kapitál vo výške 800 tisíc zlatých. Na založení banky sa významne podieľal aj ružomberský spolok, jeho správcu Petra Makovického zvolili za čle-

7 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Správa z 3. valného zhromaždenia 18. marca 1883. V upravenej podobe pozri aj In: 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 19.

na správnej rady. Na účet spolku bolo upísaných 100 účastín, každá v nominálnej hodnote 100 zlatých. To bola vzhľadom na stále pomerne skromnú výšku vlastného kapitálu nezvyčajne vysoká investícia. Pred vlastnými účastinármi to však na valnom zhromaždení odôvodnil správca Peter Makovický nasledovne: „*Pri všestranne vzťahujúcom sa závide potreboval by spolok náš vstúpiť do bližšieho potyku a spojenia s daktorým mohutnejším ústavom peňažným, aby v prípade potreby nestál o samote...*“ Ani pri tejto investícii však vedenie spolku nezanedbalo vlastné záujmy. Ako ďalej pokračoval jeho správca: „...*Na upísané účastiny vydal náš Spolok vkladnú knižku rečenej banke a úrokujee 4% nie len tieto svoje peniaze, ale ešte iných, u nás pre túže banku složených 41 098 zlatých, z čoho samého nám značný osov vyplýva.*“⁸

Spolku sa okrem toho podarilo umiestniť u svojich klientov ďalších 360 účastín a prispieť tak viac ako 11 percentným podielom k založeniu banky. Aj keď kvôli administratívnym prekážkam a odporu uhorských vládnych kruhov sa jej činnosť mohla začať až v roku 1886, predsa bol pokus založiť silnú slovenskú banku napokon úspešný.

Nasledujúce roky boli pre uhorské hospodárstvo veľmi zložitým obdobím. Charakterizoval ich nedostatok hotových peňazí, stagnácia obchodu i priemyselnej výroby. Nerozvinuté a kapitálovo slabé uhorské hospodárstvo, závislé najmä od poľnohospodárstva, potravinárskeho a textilného priemyslu bolo na podobné výkyvy ešte citlivejšie ako priemyselne vyspelé krajiny. Súčasne sa prudko zostril konkurenčný boj medzi jednotlivými peňažnými ústavmi o nové vklady, ktorých bolo podstatne menej ako v predošlom období. Rastom úročenia vkladov a poklesom úrokových sadzieb na poskytované úvery sa banky snažili získať nových klientov, súčasne však znižovali svoje zárobokové možnosti.

Táto situácia sa prejavila aj na hospodárení spolku, ktoré sa síce podarilo udržať v zisku, ale na úkor jeho rastu. Výška majetkovej súvahy zostala totiž len na úrovni predchádzajúceho roku, aj to vďaka novým finančným zdrojom. Potrebnú hotovosť poskytla Peštianska vlastenecká prvá sporiteľničná spoločnosť aj vďaka tomu, že sa za jej splatenie zaručili všetci členovia správy celým svojím osobným majetkom.

Postupne rástol aj majetok spolku, ktorý tvorili účastinná istina, rezervy a vklady. Na konci roka presiahol už hranicu pol milióna zlatých.⁹ Aj keď bol investovaný veľmi bezpečne, vkladatelia museli mať k spolku veľkú dôveru. V prípade bankrotu by totiž pri minimálnom základnom imaní a veľmi malej pokladničnej hotovosti 5 932 zlatých (len 1,5 % všetkých vkladov) znášali stra-

8 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Správa pre účastinárov za rok 1884.

9 Presne 500 048 zlatých 46 grajciarov.

ty najmä oni. Rok 1886 bol vzhľadom na pretrvávajúce hospodárske problémy zaujímavý len tým, že na valnom zhromaždení 14. apríla 1886 bol do spolkového výboru zvolený syn Petra Makovického Vladimír, neskôr správca, riaditeľ a predseda správnej rady Slovenskej banky.¹⁰

Ani v rokoch 1887 – 1888 sa hospodárska situácia v Uhorsku výraznejšie nezlepšila a spolok by toto obdobie pravdepodobne prečkal bez väčšieho rastu, ale aj strát. Došlo však k udalosti, ktorú môžeme porovnať s ťažkosťami ústavu na začiatku tridsiatych rokov dvadsiateho storočia, teda v čase veľkej hospodárskej krízy¹¹. Časť členov vedenia spolku sa totiž rozhodla založiť si konkurenčný peňažný ústav – Ružomerskú priemyselnú banku. Vytvorili novú účastinnú spoločnosť so základným imaním 50 tisíc zlatých.

Vznik novej konkurenčnej inštitúcie výrazne skomplikoval situáciu spolku. Sprewádzal ju totiž značný odliv vkladov, čo bolo v situácii, keď minimálny vlastný majetok nepostačoval na zabezpečenie chodu ústavu, problematické. Navyše jeden z najväčších dlžníkov spolku nečakane zbankrotoval. Aj keď jeho pôžička bola krytá nehnuteľným majetkom, domom v Ružomberku, musel spolok v záujme záchrany celej poskytnutej sumy dom vo verejnej dražbe kúpiť za 8 000 K. Keď sa k tomu pridala slabšia úroda, ktorá drobných roľníkov prinútila vybrať si časť úspor, zdalo sa, že nádejne sa rozbiehajúci ružomerský ústav bude musieť svoju činnosť ukončiť.¹² V skutočne kritickej situácii Peter Makovický, aby čo najrýchlejšie získal pre spolok existenčne dôležité hotové peniaze, ponúkol Úverovej banke v Banskej Bystrici za pôžičku 40 tisíc zlatých do zálohy celý svoj nehnuteľný majetok v Ružomberku.¹³

Komplikovanú situáciu sa však podarilo postupne vyriešiť a upokojiť. Vyberanie vkladov sa zastavilo. Spolok stále pracoval so ziskom a svojim účastinárom, najmä z obavy, aby sa nezbavovali svojich podielov za každú cenu, vyplácal 16 percentnú dividendu.

Vysoké náklady, spočívajúce vo využívaní drahého reeskontného úveru, výplate vysokých podielov na zisku účastinárom, v spojení s recesiou v hospodárstve spôsobili, že prvoradým cieľom ústavu bolo zachovanie svojej existencie bez ohľadu na rast či pokles bilančnej sumy.

Až rok 1890 je v histórii spolku konečne obdobím obratu k lepšiemu. Na výročnom valnom zhromaždení účastinárov boli zmenené stanovy, predĺže-

10 V tom čase bol Peter Makovický už spolumajiteľom aj vedúcim firmy, ktorej patrili dva obchody a bryndziareň v Ružomberku.

11 Bližšie pozri napríklad DERFIŇÁK, P.: K postaveniu Slovenskej banky v rokoch 1929 – 1938. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 7. Banská Bystrica 2004. s. 77-86.

12 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Zápisnica z valného zhromaždenia 16. marca 1890.

13 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 24.

ná doba trvania spolku až do roku 1930 a zakotvená možnosť zvýšiť základné imanie až do výšky 120 tisíc zlatých. V priebehu roka umožnila postupne rastúca výška vkladov obyvateľstva vedeniu ústavu opäť nielen rozširovať poskytovanie úverov, ale výraznejšie investovať aj do nákupu cenných papierov.

Prvá polovica 90. rokov 19. storočia je pre tento finančný ústav významná viacerými udalosťami. Prvýkrát sa napríklad účastníci dočkali zníženia dovtedy stabilnej úrovne dividend. V roku 1892 došlo k jej poklesu na 12%, teda o celú štvrtinu. Tento krok bol však podľa vyjadrenia správy nutný vzhľadom na zlú úrodu a stále silnejúcu konkurenciu ostatných miestnych finančných ústavov, najmä Priemyselnej banky.

Rok 1892 sa niesol aj v znamení zintenzívnenia obchodných kontaktov s českými bankami, najmä Živnostenskou bankou. Ako s poskytovateľkou takého potrebného reeskontného úveru s ňou prvá nadviazala obchodné kontakty Hornouhorská banka Tatra v roku 1887. Postupne aj ďalším ústavom so slovenskou správou podarilo nadviazať podobné obchodné vzťahy. Od konca 80. rokov si menšie sumy požičiaval aj ružomerský spolok. Ale až od roku 1892 sa podarilo dosiahnuť, že sa, pravdaže po dôkladnom preskúmaní účtovných kníh, zvýšili úverové limity pre Hornouhorskú banku Tatra na sto a pre ružomerský spolok na 20 tisíc zlatých.¹⁴

Aj keď sa neskôr, najmä po roku 1918, objavili hlasy a výroky o bratskej pomoci slovanských národov utláčaných v rámci habsburskej monarchie, nie je možné preceňovať národnostný význam prenikania českého kapitálu na územie obývané Slovákmi. Živnostenská banka bola súkromná účastinná spoločnosť, ktorej prvoradým cieľom bolo zarábať peniaze. Slovenským ústavom poskytovala úvery v priemere o pol percenta drahšie ako maďarským bankám, takže to bol pre ňu v prvom rade výhodný a pomerne bezpečný obchod. Ústavy so slovenskou správou na druhej strane potrebovali získať hotové peniaze, pretože kapitálovo boli slabé a svojimi vlastnými nízkymi prostriedkami či postupne získavanými vkladmi nestačili pokryť záujem klientov o úvery. Vzhľadom na to, že maďarské ani rakúske banky im neboli ochotné požičať významnejšie sumy, úver poskytnutý českou bankou, aj keď o niečo drahší, bol pre nich vhodnou príležitosťou, ako mohli ďalej rozširovať svoje podnikanie.

V nasledujúcom roku 1893 sa na valnom zhromaždení účastníarov po prvýkrát zmenil názov ústavu na Ružomerský úverný spolok, účastinná spoločnosť. Rozhodlo o tom 29 účastníarov, vlastníacich či zastupujúcich 266 kusov cenných papierov. Z nich priamo Makovickým patrilo 103 kusov, pričom Peter st. mal 29, Ján 15, Peter ml. 1 a Vladimír Makovický 58 účastín. Ďalších viac

14 NEČAS, C.: Na prahu české kapitálové expanze. Praha 1981, s. 38.

ako 100 kusov vlastnili ich príbuzní, zamestnanci a členovia správy.¹⁵ Súčasne bolo konečne prijaté rozhodnutie o prvom zvýšení základného imania spoločnosti na 50 tisíc zlatých. Vedenie spolku, poučené tým, že sa nemožno spoliehať len na neisté vklady obyvateľstva, ktorých prudký pokles v roku 1888 viedol takmer k likvidácii ústavu, rozhodlo o vydaní 400 kusov účastín v nominálnej hodnote 50 zlatých. Aby sa zohľadnilo úspešné pôsobenie ústavu, vytvorené rezervy a ďalšie aktíva, nové účastiny boli pôvodným akcionárom ponúknuté po 75 zlatých, nad tento pomer po 80 zlatých a neúčastinárom po 90 zlatých.¹⁶ Takto získané ážio bolo pripojené k riadnemu rezervnému fondu, ktorý dosiahol 40 870 zlatých. Vlastné prostriedky spolku sa tak vyšplhali na hodnotu 90 870 zlatých.

V tomto období bola založená aj prvá filiálka spolku v Trstenej. Jej správcom sa stal miestny advokát Eugen Vilček. Okrem toho sa spolok podieľal na založení troch ďalších spoločností. Okrem Továrne na papierovú drevolátku v Ružomberku a spolku Helios pre mechanickú a elektrickú industriu v Budapešti a Žiline upísala správa aj väčší počet akcií Myjavskej banky v Myjave.¹⁷ Tá vznikla vďaka iniciatíve miestneho obchodníka Samuela Jurenku so základným imaním 30 tisíc zlatých. Vzhľadom na to, že sa zakladateľom nepodarilo upísať všetky účastiny, zostávajúce prevzal na svoj účet ružomerský spolok. Takto pokračoval v budovaní tradície pomoci vznikajúcim peňažným ústavom so slovenskou správou, ktoré vzhľadom na finančnú slabosť zakladateľov mali zvyčajne problémy pri získavaní základného kapitálu, potrebného na začatie obchodnej činnosti. Súčasne tak ružomerský spolok vytváral akúsi sieť menších spolupracujúcich bánk, ktorým zasa v prípade potreby mohol výhodne požičiavať voľné finančné prostriedky.

V nasledujúcom období sa vďaka účasti na viacerých priemyselných podnikoch i vcelku stabilizovanej hospodárskej situácii v Uhorsku vývin Spolku podstatne zrýchlil. Postupne bola rozširovaná účasť najmä na zakladaní nových finančných inštitúcií. V roku 1898 sa spolok podieľal napríklad na upisovaní účastín Ľudovej banky, úč. spol. v Novom Meste nad Váhom. Väčší počet účastín sa podarilo umiestniť aj medzi klientov polku. Vďaka opatrnému vedeniu jej zakladateľa dr. J. Markoviča sa Ľudová banka stala prosperujúcim a rýchlo rastúcim ústavom.

15 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Zápisnica z 13. valného zhromaždenia 5. marca 1893.

16 Každý majiteľ troch starých akcií si mohol za výhodnejšiu cenu kúpiť dve nové akcie. Okrem lacnejšieho získania cenných papierov mal tento spôsob výhodu v tom, že si pôvodní akcionári udržiavali nad bankou kontrolu.

17 HORVÁTH, S. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918. Bratislava 1975, s. 73.

Stále pretrvávajúcim problémom ružomerského spolku v tomto období však bola likvidita. Vklady klientov, aj keď postupne rástli, nestačili kryť rýchlu úverovú expanziu ústavu, a preto neustále vzrastala závislosť od drahých úverov z iných bánk. Správa spolku preto účastinárom na valnom zhromaždení 25. marca 1899 navrhla zvýšenie základného imania z 50 na 100 tisíc zlatých. Malo byť vydaných tisíc nových účastín v nominálnej hodnote 50 zlatých. Dovtedajším účastinárom boli účastiny ponúknuté po 100 zlatých za kus a neúčastinárom po 130 zlatých. Nová emisia účastín sa napriek pomerne vysokej cene rozpredala veľmi rýchlo. Aj vďaka tomu dosiahli vlastné prostriedky spolku sumu 216 tisíc zlatých. V tom čase aj vklady obyvateľstva konečne presiahli už dlhšie atakovanú miliónovú hranicu. Nové peniaze spolu so zvýšením limitu na úver čerpaný v brnenskej filiálke Živnostenskej banky¹⁸ vytvorili dobrú východiskovú pozíciu pre obdobie hospodárskej depresie, ktorá postihla Uhorsko na prelome 19. a 20. storočia.

Aj po tomto, v poradí už druhom zvyšovaní základného kapitálu, si členovia rodiny Makovických dokázali udržať v spolku významnú pozíciu. Z celkovo vydaných 2 000 kusov účastín im priamo patrilo najmenej 322, z toho Peter st. mal 34, Peter ml. 40 a Vladimír Makovický 238 účastín. Ďalšie stovky kusov vlastnili ich príbuzní a zamestnanci spolku. Vedúci ružomerskej centrály A. Thomesz mal napríklad 90 účastín, hlavný účtovník G. Klein 40, členovia správy J. Houdek 50, J. Burian 33, právnik spolku J. Beniač 21 atď. To do istej miery zaručovalo záujem všetkých o úspešnú prácu spolku a súčasne vytváralo silnú skupinu lojálnych účastinárov, hlasujúcich spoločne.¹⁹

Napriek tomu, že stagnácia priemyselnej a poľnohospodárskej výroby ďalej zvyšovala už aj tak vysoké výťahovalecť, spolku sa vďaka opatrnej obchodnej politike darilo zvyšovať finančný obrát i počet klientov. Práve stúpajúci počet klientov, no už nevyhovujúce obchodné priestory prinútili vedenie ústavu riešiť otázku vlastnej, samostatnej bankovej budovy, ktorá by už svojím vzhľadom dostatočne reprezentovala úspechy firmy. Začiatkom roku 1901 bol preto kúpený tzv. Čížinskovský dom a s ním susediaci pozemok v Ružomberku za 34 tisíc korún. Súčasne správa poverila známeho budapeštianskeho architekta Milana M. Hraminca, aby vypracoval potrebné stavebné plány.²⁰

Zo zaujímavejších aktivít spolku v roku 1901 možno ešte spomenúť účasť na založení Žilinskej cementárne. Iniciátorom tejto akcie bol jeden zo zakladateľov spolku Ján Milec, ktorý pôsobil v Žiline ako advokát. Po vcelku úspeš-

18 NEČAS, C.: Na prahu české kapitálové expanze. Praha 1981, s. 56.

19 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6. Zápisnica z 20. valného zhromaždenia 25. marca 1900.

20 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 27.

nom rozbehu výroby však väčšinu účastín skúpil beočínsky cementársky koncern, patriaci Uhorskej všeobecnej úverovej banke.

Nasledujúci rok bol zaujímavý z viacerých dôvodov. Vzhľadom na to, že uhorské hospodárstvo a najmä priemyselné podniky ešte neprekonali krízu, dopyt po úveroch mal skôr klesajúcu tendenciu. Súčasne však banky zaznamenali značný príliv vkladov amerických vystaňovalcov, ktoré vzhľadom na situáciu paradoxne nebolo možné vždy vhodne investovať. V takejto situácii sa ocitol aj ružomberský spolok, ktorý príležitosť využil na takmer úplné splatenie pôžičiek od iných bánk.

Aspoň stručnú zmienku si zaslúži aj založenie Turčiansko-martinskej továrne na celulózu, účastinnej spoločnosti v Turčianskom Svätom Martine. Vzhľadom na to, že touto udalosťou sa už zaoberali viacerí bádatelia,²¹ obmedzíme sa na konštatovanie, že podnik napriek modernému vybaveniu nedostal úradné povolenie na začatie výroby. Spolok priamo i prostredníctvom svojich klientov investoval do tejto akcie pomerne veľkú sumu, ktorá sa mu našťastie po predaji Brašovskej celulózovej továrne takmer celá vrátila. Zvyšok hodnoty účastín venoval spolok Muzeálnej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine.

Úspešnejší bol spolok pri upisovaní účastín novozakladaných finančných ústavov so slovenskou správou. Spomeňme aspoň Staroturanský úverový spolok v Starej Turej, Nadlackú ľudovú banku v Nadlaku a Zvolenskú ľudovú banku vo Zvolene. Začalo sa aj so stavbou ružomberskej bankovej budovy, ktorú realizoval staviteľ Ján Króner s rozpočtom 51 600 korún.²² Budova bola dokončená v rekordnom čase, a tak sa spolok mohol už 28. júna 1903 sťahovať do nových priestorov.

Podľa záverečnej bilancie môžeme konštatovať, že celý rok 1903 bol úspešný. Spravovaný majetok dosiahol výšku takmer 5 miliónov korún, z toho vlastné prostriedky tvorili 450 tisíc korún. Pomerne vážnym problémom však bola znovu stúpajúca reeskontná zaťaženosť, spôsobená viacerými väčšími investíciami a úverovou expanziou. Tá na konci roku presiahla polmiliónovú hranicu a mala stále rastúcu tendenciu.

Rozvoj spolku sa ešte zintenzívnil, keď namiesto odstupujúceho Petra Makovického zvolili za nového správcu jeho syna Vladimíra.²³ Ten pri riadení ústavu pokračoval v otcových šľapajach, no podobne, ako mnoho ďalších príslušníkov jeho generácie, bol výrazne ovplyvnený názormi T. G. Masaryka.

21 Napr.: HOLEC, R.: Zápas o martinskú celulózku ako najväčší projekt česko-slovenskej spolupráce pred I. svetovou vojnou. In: Historické štúdie 35. Bratislava 1994, s. 50-69.

22 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 28.

23 Stalo sa tak na 26. riadnom valnom zhromaždení, uskutočnenom v Ružomberku 12. marca 1904.

Uvedomoval si, že pri uplatňovaní svojich politických ambícií nemajú Slováci bez silnej hospodárskej základne nádej na úspech. Poučený situáciou pri zakladaní martinskej papierne sa v ešte väčšej miere sústredil na zakladanie drobných účastinných peňažných ústavov. Proti tejto forme podnikania sa totiž len veľmi ťažko dali nachádzať rôzne, najmä legislatívne, prekážky. Nové banky, sporiteľne či spolky so slovenskou správou vznikali prevažne na strednom a západnom Slovensku. Vďaka vzájomnej držbe účastín bývali pomerne tesne prepojené so silnejšími slovenskými bankami. No nielen v hospodárskej oblasti mali tieto ústavy kľúčový význam. Dôležitú úlohu zohrávali v kultúre, politike a spoločenskom živote. Financovali vydávanie kníh a časopisov, ale napríklad aj kampane slovenských politikov.²⁴

Na už spomínanom valnom zhromaždení účastinári okrem voľby nového predsedu opäť schválili zvýšenie základného imania spoločnosti. Vynútil si to neustále rastúci objem obchodov. Je zaujímavé, že sa uskutočnilo menej obvyklým, no pre účastinárov veľmi výhodným spôsobom. Z obehu sa stiahlo 2 000 kusov dovtedy platných účastín v nominálnej hodnote po sto korún. S použitím 200 tisíc korún z riadneho rezervného fondu bol vydaný rovnaký počet účastín, ale už v hodnote 200 korún. Súčasťou emisie bolo aj ďalších päťsto účastín v rovnakej nominálnej hodnote. Tie boli ponúknuté dovtedajším účastinárom v kurze po 250 korún a v pomere jedna nová na štyri staré účastiny. Výsledkom tejto operácie bol rast základného imania na pol milióna a pokles rezerv na 85 284 korún.²⁵

Významnou zmenou bolo aj schválenie nového názvu ústavu na Úverná banka, účastinná spoločnosť. S tým bola spojená aj čiastočná zmena stanov, ktorou vedenie ústavu reagovalo na nárast ústavu, zvyšujúci sa počet akcionárov a rozrastajúcu sa obchodnú agendu. Spomeňme aspoň najdôležitejšie zmeny: každá účastina dáva majiteľovi jeden hlas, trvanie spoločnosti bolo predĺžené na 75 rokov, výhradné vedenie banky bolo zverené správcovi a jeho zástupcovi.

Enormné suchá v roku 1904 prehĺbili problémy viacerých slovenských bánk i malých priemyselných podnikov, ktorým požíčiavali peniaze. Svedčí o tom aj list Vladimíra Makovického Ondrejovi Halašovi, kvôli problémom v Dielni na náradie v Martine: „...na každý pád, nakoľko sily stačia prispejem k tomu, aby Tatra a Sporiteľňa vybrdli z terajšieho položenia. Len maj prosím Ťa trpezlivosť, lebo teraz ma tak tlačí známa Ťi záležitosť Heliosa, že predbežne i pri najlepšej vôli nemožno mi zaoberať sa takouto otázkou.“²⁶

24 Napr.: CHUDJAK, F.: Prečo Július Markovič nebol zvolený za poslanca. In: Historická revue 11, 2000, 3, s. 15-16.

25 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 4, č. 19.

26 ALU SNK Martin, fond V. MAKOVICKÝ, 37 G 36, list Makovického Ondrejovi Halašovi zo dňa 23.2.1904.

Ťažkosti spomínané v liste sa nakoniec nepodarilo uspokojivo vyriešiť. Tatrabanka a Sporiteľňa v Martine investovali veľké sumy do účastín tamorej Dieľne na náradie. Keď sa však podnik kvôli odbytovej kríze dostal do problémov, museli mu, aby ho udržali v prevádzke, požičiavať ďalšie a ďalšie peniaze. Ružomerská Úverná banka však v Heliose skončila ešte horšie. Len začiatkom roku 1905 odpísali z peňazí poskytnutých tomuto podniku 9 800 K ako nenávratne stratené. Neskôr vedenie Úvernej banky predalo ďalšie svoje pohľadávky voči Heliosu v celkovej výške 35 tisíc korún za 28 tisíc korún banke Tatra. Napriek strate sedem tisíc korún to správna rada hodnotila ako úspech.²⁷

Nedostatok nových vkladov navyše celkovo obmedzil možnosti poskytovania úverov a investovania. Preto sa Úverná banka v tomto roku zúčastnila kúpou 30 účastín po 60 korún len na vytvorení Kysáčskej ľudovej banky, účastinnej spoločnosti v Bážke.

Situácia sa vďaka dobrej úrode v nasledujúcom roku čiastočne zlepšila, a tak sa banka mohla finančne zapojiť do akcionovania firmy Kováč a Stodola, továreň na remeň v Liptovskom Mikuláši, a založenia celulózky v Žiline. Kým továrni na remeň bol schválený úver v celkovej výške 220 000 K, krytý zmenkami, cennými papiermi a osobnou zárukou Kornela a Emila Stodolovcov, účastiny celulózky v Žiline sa spolku pre veľký záujem iných nepodarilo kúpiť.²⁸ Vzhľadom na to, že súčasne bolo potrebné dofinancovať výstavbu budovy pre pobočku v Trstenej a výraznejšie doplniť rezervný fond, klesla dividenda akcionárov na 8 %.²⁹

K lepším rokom v histórii Úvernej banky patril rok 1906. Dobrá úroda, rast cien pozemkov a prílev úspor amerických vystaľovalcov vyvolali opäť zvýšený zakladateľský ruch. Vďaka prichádzajúcim peniazom vznikali ďalšie nové banky i priemyselné podniky. Z prílevu peňazí, prichádzajúcich zo zámoria, ťažila aj Úverná banka, u ktorej rástla výška vkladov na vkladné knižky i bežné účty dovtedy nezvyčajnou rýchlosťou. To jej umožnilo podieľať sa nákupom účastín na vzniku Hospodárskej banky v Trnave a Ľudovej banky v Hlohovci, obe zo základným imaním 100 tisíc korún. Ďalších 45 kusov cenných papierov zakúpila správna rada aj pri zvyšovaní účastinnej istiny Ľudovej banky v Novom Meste nad Váhom, a síce zo 120 na 180 tisíc korún. V. Makovický to členom správnej rady odôvodnil takto: „*Novomeská ľudová banka uzavrela zvýšiť akciový kapitál. My tam máme 90 účastín, pripadá nám teda z nových 45 kusov. Doteraz platí tento ústav 10% dividendy a pretože je obozretné a svedomite vedený navrhujem, aby sme toto naše právo využili.*“³⁰

27 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 12, Zápisnica správnej rady z 5. septembra 1905.

28 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 12, Zápisnica správnej rady z 31. mája 1905.

29 65. výročná správa Slovenskej banky za rok 1944. Bratislava 1945, [bez stránkovania].

30 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 12, Zápisnica správnej rady z 22. februára 1906.

Najdôležitejšou akciou v tomto roku však bolo založenie Uhorskej papierne, účastinnej spoločnosti v Ružomberku so základným kapitálom 2 milióny korún. Vzhľadom na finančné možnosti Úvernej banky to bol príliš veľký podnik. Nemohla ho teda financovať sama. Zvolila preto cestu verejného úpisu účastín, pričom sama ich prevzala značný počet. Veľa účastín upísali aj osoby rôzne spojené s Úvernou bankou, takže sa jej v podstate podarilo udržať nad podnikom kontrolu. Postupne ho pomerne dobre technicky vybavila, až bol schopný vyrobiť zhruba 700 vagónov celulózy a baliaceho papiera ročne.³¹

Stále rastúcou angažovanosťou na priemyselnom a finančnom podnikaní sa rýchlo vyčerpali voľné prostriedky banky. Na valnom zhromaždení 9. marca 1907 účastinári preto schválili návrh správy na ďalšie zvýšenie základného imania – z 500 tisíc na 1 milión K. Správna rada vydala 2 500 kusov nových účastín v nominálnej hodnote po 200 K. Aby sa zohľadnili dovtedajšie výborné hospodárske výsledky, rezervy, pravidelne vyplácané výnosy a ďalšie aktíva starým účastinárom sa účastiny predávali po 280 a novým záujemcom po 310 K.

I napriek vyššej cene mala emisia úspech. V snahe udržať si svoj vplyv na riadenie banky kúpili takmer všetky účastiny, predkupným právom i cenou zvýhodnení, starí účastinári. V tom čase možno medzi nimi nájsť viacero významných osobností slovenského hospodárskeho i politického života. Viac ako 100 kusov účastín vlastnil napríklad A. Hlinka, významnejšie podiely vlastnili však aj členovia rodín Pálkovcov, Lackovcov, Emil a Kornel Stodolovci, Houdekovi a mnohí ďalší. Vlastné prostriedky banky, tvorené splateným základným imaním, rezervami a fondmi zo zisku, tak dosiahli 1 381 592 korún.³²

V tomto období vrcholili snahy českej Živnostenskej banky o prienik do ostatných častí habsburskej monarchie i jednotlivých balkánskych krajín. Súčasťou expanzie sa okrem cukrovarníckeho a textilného priemyslu stala aj oblasť papierenského priemyslu na Slovensku. Prostredníctvom svojej viedenskej pobočky začala najprv spolupracovať so Žilinskou továrňou na celulózu. Živnobanka poskytla žilinskej celulóžke prvý, 200 tisícový, úver na zaplatenie časti kúpnej ceny lesného komplexu Kamienica v Haliči v roku 1907. Hneď v nasledujúcom roku povolila banka vedeniu tohto podniku aj miliónový hypotekárny úver, splatný počas nasledujúcich pätnástich rokov, určený na modernizáciu a rozšírenie podniku.

V roku 1908 poskytla Živnobanka úver aj Uhorskej papierni v Ružomberku. Počiatočný 400 tisícový úver bol rýchlo zvýšený na milión korún, splatných v priebehu nasledujúcich dvadsiatich piatich rokov s tým, že banka si ako krytie zabezpečila záložné právo na budovu továrne a príslahlé pozemky. Kvôli týmto

31 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 33.

32 65. výročná správa Slovenskej banky za rok 1944. Bratislava 1945, [bez stránkovania].

pomerne vysokým pôžičkám poverila centrála Živnobanky svoju viedenskú filiálku, aby kúpila balíky účastín oboch podnikov „za účelom zastoupení ústavu našeho ve správní rade celulóze.“³³

V priebehu roka 1908 sa však výrazne zhoršovala hospodárska situácia Uhorska. Predovšetkým na peňažnom trhu sa prejavovala veľká nestabilita. Vedenie Úvernej banky preto iba v minimálnom rozsahu poskytovalo nové úvery a výrazne obmedzilo svoju účasť na zakladaní nových spoločností. Menšie sumy investovala Úverná banka len do Ľudovej banky v Jablonke a Obchodnej banky v Skalici, ktoré vznikli so základným kapitálom 100 tisíc korún. Kúpou účastín v hodnote 5 000 K sa podieľala aj na založení Ľudovej banky v Bratislave so základným kapitálom 200 tisíc K, ktorú už o tri roky neskôr úplne pohltila a premenila na svoju filiálku.

Úvernej banke sťažovala situáciu v tomto roku okrem slabej úrody, pravidelne prinášajúcej odliv úspor roľníckeho obyvateľstva, i účasť vo viacerých priemyselných podnikoch. Vyhlásenie konkurzu Prvej oravskej petrolejovej rafinérie v Trstenej, ktorej požičala niekoľko desiatok tisíc korún, ohrozilo napriek zárukám značnú časť týchto prostriedkov. Vedenie banky dlho rokovalo s touto firmou, ktorej spoluzakladateľom bol bývalý zamestnanec Úvernej banky M. Maťuga. Napokon, aby požičané peniaze zachránili, museli spolu s ďalšími veriteľmi celú rafinériu kúpiť. Celá transakcia odčerpala značnú časť voľných prostriedkov banky a straty sa podarilo umoriť až predajom podielu v rafinérii počas prvej svetovej vojny.³⁴

Ešte väčšie starosti spôsobovali banke jej podiely v papierenských podnikoch, ktoré tiež zápasili so značnými odbytovými ťažkosťami. Žilinská celulózka vykázala za rok 1908 stratu takmer 110 tisíc korún a ani ružomerská továreň na tom nebola lepšie. Obom podnikom bolo nutné dodať nový kapitál prostredníctvom zvýšenia základného imania, čo sa aj v priebehu rokov 1909 a 1910 realizovalo. Podniky pre svoje prežitie nutne potrebovali nový kapitál. Prevzatie podielu za 6 % prioritných účastín vydaných v hodnote 1 200 000 u žilinskej a pol milióna korún v ružomerskej celulózke však kládlo veľké nároky na voľné prostriedky, ktorých Úverná banka nikdy nemala nazvyš. Navyše, po investovaní viac ako 800 tisíc korún v rokoch 1909 a 1910, už aj Živnobanka odmietla investovať do slovenských papierní ďalšie peniaze, čím sa zložitá situácia banky a jej podnikov ešte viac skomplikovala.

Predstavitelia Úvernej banky boli preto nútení urýchlene pristúpiť k ďalšiemu zvýšeniu svojho účastinného kapitálu z jedného na 2 milióny korún.

33 NEČAS, C.: Na prahu české kapitálové expanze. Praha 1981, s. 61.

34 Bližšie A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 12, Zápisnica správnej rady z 19. februára 1907 a n.

Upisovanie novej emisie cenných papierov sa uskutočnilo v októbri 1909. Päťtisíc kusov nových účastín v nominálnej hodnote 200 korún ponúkli starým účastinárom po 280 a neúčastinárom po 310 korún. Emisia bola úspešná, dopyt po účastinách dokonca prevýšil ponuku o štyristo kusov. Vlastné prostriedky banky tak dosiahli sumu 2 880 000 K.³⁵

Zvýšením základného imania sledovalo vedenie banky okrem získania prostriedkov pre podnikanie v priemysle ešte jeden dôležitý cieľ. Usilovalo sa o rozšírenie činnosti aj do oblasti hypotekárneho bankovníctva a s tým spojeného vydávania záložných listov.³⁶ Pred prvou svetovou vojnou sa však banka k tomuto druhu podnikania nedostala a po roku 1918 už bola konkurencia taká silná, že sa o to ani nepokúsila.

V priebehu roku 1909 vykazovali papierenské podniky kontrolované Úvernou bankou stále straty. Až v závere roka sa situácia čiastočne zlepšila, a to najmä vďaka vytvoreniu tzv. „papierovej únie“, ktorá sústredila predaj vyrobeného papiera do jednej centrály. Ušetrené prostriedky, ktoré sa tak postupne uvoľňovali, mohla banka použiť aj pri zakladaní nových finančných ústavov s väčšinovou slovenskou správou. Z viacerých spomenieme aspoň Ústrednú banku v Budapešti, Všeobecnú banku v Lučenci, Piešťanskú banku, všetky so základným kapitálom 200 tisíc korún, či Sedliacku banku v Kovačici.³⁷

Majetok Úvernej banky dosiahol na konci roku 1909 hodnotu 7 795 000 korún a tvorili ho prevažne investície do zmeniek a menších pôžičiek. Vykázaný zisk, takmer 141 tisíc korún, mohol byť podstatne vyšší, keby nebolo potrebné využívať drahé úvery od iných finančných ústavov. Vzhľadom na nedostatok vlastného kapitálu a dlhodobých vkladov dlhovala Úverná banka v tom čase iným bankám viac ako 3 milióny korún.³⁸

Reeskontné financovanie realizovala Úverná banka najmä cez viedenskú filiálku Živnostenskej banky. Získanie úveru z iných zdrojov v rámci Uhorska bolo pre banku so slovenskou správou v tom čase mimoriadne komplikované. Viaceré pokusy nadviazať kontakty v centrálnej Rakúsko-uhorskej banke skončili neúspešne. Ani peštianske veľkobanky nemali z rôznych dôvodov väčší záujem o spoluprácu s malými, vidieckymi a navyše „panslávskymi“ bankami.

35 65. výročná správa Slovenskej banky za rok 1944. Bratislava 1945, [bez stránkovania].

36 Tento zámer, podľa zákonného článku XXXVI z roku 1878, schválilo aj výročné valné zhromaždenie 29. marca 1909 v Ružomberku.

37 Okrem toho sa podieľala aj na zvýšení základného imania napr. Ľudovej banky v Novom Meste nad Váhom, zo 180 na 500 tisíc K, Meštianskej banky v Trenčíne, zo 100 na 200 tisíc K, Hospodárskej banky v Trnave, zo 100 na 200 tisíc K atď.

38 Presne 3 110 129 korún. Taký vysoký dlh vytváral veľké úverové napätie a ľahko mohol ohroziť likviditu banky. Bližšie napr.: 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 36.

Zadĺženosť u Živnostenskej banky však prakticky neustále stúpala. Preto sa vedenie pražskej banky aj napriek dostatočnému ručeniu usilovalo kontrolovať bezpečnosť poskytnutých úverov. Najjednoduchšou cestou bol nákup cenných papierov ružomerskej banky. Živnostenská banka sa preto v nasledujúcich rokoch začala postupne podieľať na jednotlivých emisiách účastín. Na návrh svojej brnenskej filiálky napríklad pražská centrála kúpila v roku 1909 tisíc kusov účastín po 300 korún s podmienkou, že celé ážio novej emisie bude pridelené rezervnému fondu. Keďže si vyhradila právo dosadiť jedného svojho zástupcu do správnej rady Úvernej banky, na valnom zhromaždení v marci 1910 bol za jej člena zvolený hlavný riaditeľ viedenskej filiálky Živnostenskej banky Jozef Špitálsky.³⁹ V tom istom roku boli účastiny Úvernej banky kótované Živnostenskou bankou na pražskej burze. Tým sa podstatne uľahčilo obchodovanie s nimi, čo pražská centrála v nasledujúcich rokoch aj často využívala. Uvažovalo sa i nad možnosťou obchodovať tieto cenné papiere na budapeštianskej burze. To by nielen zvýšilo atraktivnosť účastín Úvernej banky, ale umožňovalo by to i ľahšie získavať nový kapitál. Do začiatku prvej svetovej vojny však už k tomu nedošlo.

Vedenie Úvernej banky sa usilovalo využiť každú vhodnú príležitosť na rozšírenie svojej obchodnej siete. Preto keď sa na začiatku roku 1910 dostala do menších ťažkostí Ľudová banka v Bratislave, ktorú Úverná banka pomáhala zakladať, pohltila ju a premenila na svoju filiálku. Jej podiel v bratislavskom ústave pritom nebol veľký. Oveľa dôležitejšie boli v tomto prípade kontakty s vedúcimi predstaviteľmi Ľudovej banky F. Jurigom a F. Skyčákom. Pri fúzii dostali pôvodní účastinári Ľudovej banky možnosť výmeny. Za tri svoje pôvodné účastiny dostali jednu účastinu ružomerskej banky. Vedenie i zamestnanci v Bratislave mali zostať na svojich miestach. Mimoriadne valné zhromaždenie 3. júla 1910 v Bratislave fúziu po pomerne búrlivej diskusii schválilo. Do vedenia bratislavskej filiálky boli týmto valným zhromaždením súčasne potvrdení: Ferdiš Juriga, Dr. Augustín Ráth, Vladimír Makovický a Jozef Špitálsky. Otvorenie obchodnej činnosti novej filiálky, od ktorej si vedenie veľa sľubovalo, bolo naplánované na 1. máj 1911.⁴⁰

Valné zhromaždenie Úvernej banky v roku 1910, na ktorom mali rozhodujúci počet účastín Makovickovci, ich príbuzní a zástupcovia Živnostenskej banky, odsúhlasilo aj viaceré ďalšie zmeny. Zmenil sa napríklad názov banky na Úverná banka, účastinný spolok, ale i, čo je dôležitejšie, viaceré vnútorné predpisy. Spomeňme aspoň to, že vedenie ústavu a schvaľovanie obchodov

39 NEČAS, C.: Na prahu české kapitálové expanze. Praha 1981, s. 54.

40 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Jegyzökönyv, Népbank r.t. Pozsony, z 25. mája 1910.

prešlo zo spolkového výboru na správu. Výboru zostalo len právo kontrolovať účty, podávať návrhy na rozdelenie zisku a rozhodovať o personálnych otázkach.⁴¹

Aj na príklade pohltenej bratislavskej banky sa účasť na vzniku nových finančných ústavov ukázala ako pomerne výhodná. Preto ešte v priebehu roku 1910 upísaním a splatením rôznych objemov účastín pomohla ružomberská Úverná banka založiť napríklad Hospodársku banku v Brezovej, Ľudovú banku v Štubnianskych Tepliciach a Pomocnicu v Brezne.⁴²

V období tesne pred prvou svetovou vojnou dokázalo vedenie Úvernej banky úspešne pokračovať v podnikateľskej expanzii. Najmä rok 1911 priniesol podstatné rozšírenie obchodov. Výrazne k tomu prispelo aj valné zhromaždenie, ktoré sa konalo 21. marca 1911 v Ružomberku. Jeho účastníci schválili ďalšie zvýšenie základného kapitálu banky, z 2 na 3 milióny korún. Päťtisíc nových účastín, opäť v nominálnej hodnote po 200 K, bolo dovtedajším účastinárom ponúknutých po 282 a novým záujemcom po 312 K. Aby sa zabezpečil predaj všetkých emitovaných cenných papierov, bol vytvorený garančný syndikát. Jeho členovia, Živnostenská banka, Zemská priemyselná banka v Budapešti a členovia vedenia Úvernej banky sa zaviazali prebrať všetky nepredané účastiny.

Živnostenská banka sama prebrala z emisie 1 000 kusov účastín po 300 K. Polovicu z nich umiestnila na účet viedenskej filiálky a ďalších 10 % u svojej budapeštianskej afilácie Országos Iparbank. Napriek tomu nemožno celkom súhlasiť s názorom, že po tejto emisii sa Úverná banka stala afiláciou Živnostenskej banky.⁴³ Tá mala totiž v priamej dražbe len necelých 2 tisíc z 15 tisíc vydaných účastín, čiže sotva 14 %. Na 32. valnom zhromaždení Úvernej banky v roku 1912 tak jej zástupca J. Špitálsky disponoval okrem 121 vlastných aj 1 680 kusmi účastín Živnostenskej banky. Členovia rodiny Makovických vlastnili v tom čase priamo najmenej 991 účastín a ďalších 921 účastín zastupovali. O rok neskôr sa podiel Živnostenskej banky znížil, J. Špitálsky tak začiatkom roku 1913 zastupoval okrem 121 vlastných aj 923 účastín Živnostenskej banky. To na priame ovládnutie ústavu určite nestačilo. Oveľa výraznejší vplyv na riadenie Úvernej banky však uplatňovala cez poskytované úvery, čo sa prejavilo najmä v nasledujúcich rokoch.⁴⁴

41 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Zápisnica z 30. valného zhromaždenia 29. marca 1910.

42 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 38.

43 NEČAS, C.: Na prahu české kapitálové expanzie. Praha 1981, s. 55.

44 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr.6, Zápisnice z 32. a 33. valného zhromaždenia účastinárov, z rokov 1912 a 1913.

V apríli 1911 sa rozšírila sieť obchodných zastúpení ružomberskej banky o novú pobočku v Žiline. Vedenie ústavu súčasne rozhodlo aj o zapojení do novej a v tom čase mimoriadne zaujímavej podnikateľskej činnosti – parcelačných obchodov. Do vlastníctva banky sa totiž podarilo získať D'Harcoutovské panstvo v Tepličke pri Žiline, pozostávajúce z viac ako 821 katastrálnych jutár pôdy, kaštieľa, krčmy a viacerých hospodárskych budov. Správna rada tak reagovala na neustále silnejúcu kritiku, najmä zo strany slovenských národovcov. Tí právom poukazovali, vzhľadom na zhoršujúcu sa hospodársku situáciu v krajine, na výrazný pokles cien pôdy. Nákupom jednotlivých veľkostatkov a ich následnou parceláciou mohli banky so slovenskou správou dobre zarobiť. Súčasne poskytnutím lacných úverov slovenským roľníkom sa pôda mohla dostať do rúk tým, ktorí ju najviac potrebovali. Úverná banka i jej predstavitelia, najmä Vladimír Makovický, preto začali rokovať o kúpe viacerých väčších i menších majetkov.⁴⁵ Z rôznych dôvodov sa ale prevažná väčšina rokovaní skončila neúspešne. Veľkostatok v Tepličke si však správa banky ponechala pomerne dlho a predala ho až po prvej svetovej vojne.

Okrem investícií do nákupu pozemkov prostriedky získané z predaja nových účastín použili sčasti aj na upisovanie nových účastín viacerých bánk, napríklad Roľníckej a priemyselnej banky vo Veľkých Levároch, Zemskej priemyselnej banky v Budapešti, Meštianskej banky v Topoľčanoch či Všeobecnej banky v Lučenci. Úverná banka sa spolupodieľala aj na založení Sereďskej ľudovej banky a Roľníckej banky v Hliníku.

V tomto roku sa predstavitelia troch slovenských bánk opäť odhodlali k akcii, ktorej cieľom bolo schválenie čerpania reeskontného úveru z Rakúsko-uhorskej banky. Delegácia, tvorená Dr. Júliusom Markovičom, Matúšom Dulom a Vladimírom Makovickým, sa napriek prijatiu u ministra financií i guvernéra centrálnej banky dostala len k odovzdaniu memoranda. Konkrétny výsledok však, napriek početným prisľubom, ich cesta nepriniesla.⁴⁶

Ešte dôležitejším dôvodom ich cesty bola kritická situácia Hornouhorskej banky Tatra, do ktorej sa dostala sčasti aj vlastnou vinou. Dlhé roky totiž spolupracovala s bankovým domom P. V. Rovnianek v Pittsburgu. Pri bankrote tejto firmy však stratila viac ako 1,5 milióna korún. Keď sa k tomu pripočítali ďalšie straty z riskantných domácich obchodov, prišla banka o viac ako 2 milióny K. Správy, ktoré vzápätí prenikli na verejnosť, znepokojili veriteľov i vkladateľov. Tatra musela začať rýchlo splácať svoje reeskontné záväzky i vyplácať vklady. Takýto stav, ak by trval dlhšiu dobu, by nevyhnutne viedol k zániku banky.

45 HOLEC, R.: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 73.

46 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918. Bratislava 1975, s. 91.

Preto bolo potrebné zorganizovať záchrannú akciu. Nakoniec sa do nej vo väčšej miere zapojili síce iba ružomberská Úverná banka a Sporiteľňa v Turčianskom Sv. Martine, no situáciu sa im podarilo stabilizovať. Rast Hornouhorskej banky Tatra sa však kvôli množstvu dlhov a pošramotenej povesti na dlhý čas zabrzdil.

Od roku 1912 sa začala komplikovať aj situácia ostatných bánk na území Uhorska. V problémovom predvojnovom období hospodárskej stagnácie sa všetky finančné ústavy snažili poskytovanie nových úverov skôr obmedziť. Zahraničný kapitál pomaly opúšťal habsburskú monarchiu, čo viedlo k všeobecnému poklesu kurzov cenných papierov. Aj vkladatelia si vo väčšej miere vyberali svoje vklady.

V snahe zvýšiť príťažlivosť sporenia a najmä získať čo najväčší objem dlhodobých a lacných peňazí podniklo vedenie Úvernej banky viaceré zaujímavé akcie. Jednou z nich bolo napríklad najmä v rámci bratislavskej pobočky rozšírené zakladanie *Združení spoločných vkladateľov*. Členovia takéhoto združenia upísali jeden, prípadne i viac podielov. Tým sa zaviazali pravidelne mesačne alebo týždenne vkladať do banky presne stanovenú sumu v priebehu nasledujúcich piatich rokov. Týždenná splátka bola stanovená na dve koruny, stačilo ju však platiť iba počas prvých 45 týždňov v roku. Mesačnú splátku stanovili na sedem korún a päťdesiat halierov. Oboma spôsobmi uložil sporiteľ v priebehu roka na jeden podiel 90 korún. Suma na jeho účte dosiahla po piatich rokoch 450 korún, pričom banka sa zaviazala, že mu po splnení všetkých podmienok zaokrúhli celú sumu jednorazovými vyplatenými úrokmi na päťsto korún.

V podstate klasické sporenie sa vedenie banky rozhodlo pre sporiteľov za atraktívniť zaujímavým spôsobom. Každému združeniu vkladateľov, ktoré sa predajom 100 podielov uzavrelo, bolo pridelených na dobu päť rokov celkovo 25 žrebov. Okrem výherných žrebov Peštianskej sporiteľne či Hypotekárnej banky to boli aj žreby Uhorského červeného kríža, budapeštianskej baziliky či Sanatória kráľovnej Alžbety. Hlavná výhra pridelených žrebov, ktorých žrebovanie sa uskutočňovalo 16-krát ročne, bola až jeden a pol milióna korún. Žiadnemu zo združení sa ju síce nepodarilo získať, zaujímavé však boli aj menšie výhry. Tie sa potom rozdelili rovnomerne medzi jednotlivých sporiteľov a vyplátili sa im po ukončení päťročného cyklu spolu s nasporenou sumou. Z peňazí na jednotlivých účtoch bolo možné v prípade potreby čerpať aj skôr, ako uplynula dohodnutá doba sporenia. Bolo to však spojené s pomerne vysokou pokutou, preto banka umožňovala klientom vziať si úver až do výšky 70 % nasporenej sumy.⁴⁷

47 Bližšie o podobných aktivitách napr. Kalendár Úvernej banky na rok 1914. Ružomberok 1914, s. 86-87.

V zhoršujúcich sa ekonomických podmienkach začala aj Živnostenská banka ako najväčší veriteľ uplatňovať voči Úvernej banke tvrdšie prostriedky. Jej vedenie trvalo najmä na okamžitom znížení poskytnutého reeskontného úveru, ktorý sa v polovici roku 1912 vyšplhal už na takmer 5 miliónov korún.⁴⁸ Pod tlakom rastúcich nákladov zo zvýšených úrokových sadzieb sa už k 31. decembru 1912 podarilo splatiť prvý milión korún. Prostriedky získala správa najmä výrazným obmedzením poskytovania úverov. V snahe šetriť sa uskutočnila aj vnútorná reorganizácia ústavu. Súčasne správna rada predbežne odmietla ponuky na otvorenie nových filiállok v Nitre a Košiciach. Z portfólia cenných papierov boli postupne predávané účastiny slovenských bánk, ktoré Úverná banka nakúpila pri ich založení.

Ako už viackrát predtým, tak aj v tomto období bolo nutné pomáhať slovenským bankám. Postihnutou bola, inak veľmi úspešná, Myjavská banka. Ohováranie a letáky o riskantných pozemkových obchodoch, na ktorých sa podieľala, vyvolali paniku a vkladatelia začali hromadne vyberať svoje peniaze.⁴⁹ Banka, aby ich vyplatila, musela vyberať svoje vklady v iných slovenských bankách. Poskytnutím rýchleho preklenovacieho úveru z ružomberskej centrály sa však situáciu podarilo upokojiť a celý politicky podfarbený útok sa skončil neúspešne.

Aj napriek nie najlepším hospodárskym podmienkam sa Úvernej banke dарило postupne zvyšovať objem svojich obchodov. Cez žilinskú pobočku napríklad založila novú expozitúru v Rajci a Skláreň, úč. spoločnosť na výrobu chemického skla v Žiline, so základným kapitálom 600 tisíc korún. Správna rada, hoci v menšej miere, nakúpila aj ďalšie cenné papiere, napr. pri zvyšovaní účastinného kapitálu Meštianskej banky v Trenčíne či Hospodárskej banky v Trnave.

Za svoj stabilný rozvoj vďačila banka agilnej správnej rade, ktorá sa usilovala okrem tradičných bankových obchodov a investícií do cenných papierov rozšíriť činnosť ústavu aj v ďalších oblastiach. Medzi tradičné patrila napríklad spolupráca s poisťovňami pri predaji a sprostredkovaní poistenia. Okrem toho sa predovšetkým bratislavská pobočka venovala rôznym parcelačným a pozemkovým obchodom, expozitúra v Senci sa zasa orientovala na predaj poľnohospodárskych strojov. Najaktívnejšia bola pobočka v Žiline. Okrem postupnej parcelácie a predaja pozemkov mala na starosti dohľad nad činnosťou a financovaním tamorejšej, spočiatku nie veľmi výnosnej, sklárne. Žilinská pobočka navyše spravovala aj tovarové oddelenie banky, ktoré vo veľkých množstvách predávalo predovšetkým ostravské uhlie, ale aj koks a vápno.⁵⁰

48 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918. Bratislava 1975, s. 131.

49 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 42.

50 Kalendár Úvernej banky na rok 1914. Ružomberok 1914. s. 46-47.

Vojna na Balkáne však spôsobila, že hospodárska situácia sa v roku 1913 ešte viac zhoršila. Nedostatok peňazí a rast cien tovarov spôsobili aj stúpanie úrokových mier. To bolo pre Úvernú banku, odkázanú vo veľkej miere na drahé úvery, osobitne nepríjemné. Veľkú časť zisku ústavu odčerpala navyše aj krádež značnej sumy peňazí, spáchaná dlhoročným zamestnancom advokátskej kancelárie, zastupujúcej banku. Tieto okolnosti a náklady na založenie expozitúry v Púchove i vytvorenie finančnej rezervy na krytie strát z poklesu kurzov cenných papierov znížili vyplácanú dividendu z 9 na 6 %.

Do postupnej normalizácie hospodárstva habsburskej monarchie začiatkom roku 1914 zasiahla prvá svetová vojna. Okamžitou reakciou zneisteného obyvateľstva na vyhlásenie vojny bolo hromadné vyberanie vkladov z finančných inštitúcií. Počiatočná neistota a panika ochromili prakticky všetok obchod v krajine. Banky obmedzili a neskôr takmer úplne zastavili poskytovanie nových úverov podnikom i obyvateľstvu. Celkovú krízu zvyšoval nedostatok peňazí v hotovosti. Do troch dní od vyhlásenia všeobecnej mobilizácie totiž z obehu zmizli všetky drobné kovové mince s obsahom drahých kovov.

Zo zamestnancov Úvernej banky, celkovo 40 úradníkov a päť sluhov, nastúpilo do armády hneď po vyhlásení mobilizácie dvanásť osôb. Ďalší nasledovali postupne, po odvodoch. Do konca roku 1914 odišlo do armády celkovo 31 zamestnancov. Ich miesta sa obsadzovali iba postupne, a to najmä ženami.⁵¹ I podniky v záujmovej sfére banky mali veľké problémy s nedostatkom pracovných síl. Papierne museli na niekoľko týždňov dokonca úplne zastaviť výrobu a aj neskôr ju obnovili iba čiastočne. V priebehu prvého roku vojny sa preto investovalo len minimálne. V podstate sa poskytovali iba drobné úvery roľníkom, ktoré síce patrili medzi málo výnosné, ale vzhľadom na to, že boli spravidla kryté nehnuteľnosťami, boli veľmi bezpečné.

Neisté vojnové pomery pocítili aj účastníci. Účastníci valného zhromaždenia v apríli 1915 na schválili návrh správnej rady zníženie dividendy na 3 % a vytvorenie osobitného rezervného fondu. Z neho sa mali uhrádzať prípadné vojnové straty a nedobytné pohľadávky. Proti zriadeniu fondu a za vyššie dividendy bolo iba niekoľko menších účastníarov, vedených A. Hlinkom. Tých však členovia rodiny Makovických a J. Špitálsky, zastupujúci Živnostenskú banku, bezpečne prehlasovali. A tak už takmer polovica zo zisku v roku 1914 smerovala do fondu, čo predstavovalo celkovo 120 tisíc korún.⁵²

Hospodárska situácia v celej krajine sa však postupne menila. Priemysel, ktorý sa preorientoval na vojnovú výrobu, nestačil v plnej miere uspokojovať potreby ani civilného obyvateľstva. Zo skladov sa preto rýchlo vypredali aj

51 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 8, Služobné pomery zamestnancov.

52 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6, Zápisnica z valného zhromaždenia 13. mája 1915.

staré zásoby. Roľníci mali roku 1915 veľmi dobrú úrodu, ktorú mohli výhodne speňažiť. Remeselníci, ktorí nenarukovali, mali dostatok objednávok a dobre zarábali. Nedostatok peňazí sa postupne zmenil na ich prebytok. Dopyt po úveroch klesal a rástli vklady.

Prílev nových peňazí umožnil Úvernej banke v priebehu roka 1915 znížiť svoju zadlženosť voči iným finančným ústavom na 2,5 milióna korún. Aj dosiahnutý koncoročný zisk umožňoval vyplatiť pomerne vysoké dividendy. Účastinári sa však vzhľadom na odporúčanie správnej rady predbežne uspokojili iba so štvorpercentným výnosom.

Koncom roku 1915 a v nasledujúcom období dosiahli ceny výrobkov takú úroveň, že sa začala vyplácať i obmedzená prevádzka priemyselných podnikov. Uhorská papiereň predajom svojej produkcie splatila dokonca časť dlhov, ktoré mala v Úvernej banke. Výrobu obnovila žilinská skláreň i petrolejová rafinéria v Trstenej. Slušné výnosy plynuli aj z hospodárenia veľkostatkov v Tepličke, Nitrianskych Novákoch a Krpeľanoch. Poľnohospodársku produkciu z týchto majetkov predávala banka cez vlastné tovarové oddelenie, obchody s poľnohospodárskou produkciou patrili počas vojny k mimoriadne výnosným. V tom čase ich predstihli iba investície do nehnuteľností. Na území Slovenska sa vo veľkom špekulovalo s nákupom a predajom pozemkov. Na tomto podnikaní sa v druhej polovici vojny začali zúčastňovať aj viaceré české banky. Napríklad brnenská Moravská agrárna a priemyselná banka kúpila v roku 1917 za 3 158 000 K panstvo v Bytčici pri Žiline. Po niektorých organizačných zmenách v hospodárení a menších investíciách ho o dva mesiace neskôr úspešne ponúkla na predaj za 3 750 000 K. V priebehu dvoch mesiacov tak dosiahla hrubý zisk takmer 600 tisíc korún.⁵³

Priaznivá situácia na finančnom trhu, ktorá pretrvávala prakticky až do konca vojny, umožnila správnej rade postupne zvyšovať základný kapitál banky. Prvá emisia, schválená účastinármi 12. marca 1917, bola skôr opatrným pokusom overiť záujem potencionálnych investorov. Zvýšenie z 3 na 4 milióny korún, vydaním 5 000 kusov účastín v nominálnej hodnote po 200 korún sa však podarilo bez najmenších problémov. Starým účastinárom (vlastniacim 3 účastiny) bola ponúknutá jedna nová za 260 korún. Čo nerozobrali pôvodní účastinári, to sa predalo vo verejnom úpise po 280 korún.

Vzhľadom na veľký záujem o nové účastiny i stále pretrvávajúci prebytok peňazí na trhu správa navrhla nové zvýšenie základného imania. Mimoriadne valné zhromaždenie už 18. novembra 1917 schválilo zvýšenie zo 4 na 6 miliónov korún, a to v dvoch etapách. Ešte v roku 1917 vydali ďalších 5 000 účastín,

53 HOLEC, R.: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 79.

opäť v nominálnej hodnote po 200 korún. Starým účastinárom ich ponúkli už za 300, novým záujemcom po 330 korún. Záujem prevýšil ponuku takmer dvojnásobne.⁵⁴

Prakticky všetky finančné ústavy v Uhorsku mali v tom čase veľké problémy s vhodným investovaním peňazí, ktoré si u nich ukladali menší aj väčší vkladatelia. Vkladové úroky rýchlo klesali a jednou z mála možností na zhodnotenie voľných prostriedkov bol nákup uhorských vojnových dlhopisov. Aj Úverná banka mala podobné problémy. Vklady v priebehu roku 1917 vzrástli takmer o tretinu⁵⁵ a o poskytovanie úverov nebol medzi klientmi záujem. Väčšiu sumu, ktorú správna rada banky získala predajom podielu na petrolejovej rafinérii v Trstenej, použili na úplnú likvidáciu záväzkov voči iným bankám.

Spokojní mohli byť aj účastinári. Valné zhromaždenie zo zisku za rok 1917 schválilo vyplatenie deväťpercentnej dividendy. Zostávajúce voľné prostriedky sa správna rada rozhodla investovať do cenných papierov. Vojnové dlhopisy však nakupovala len v menšom objeme, skôr sa sústredila na drahšie, ale v prípade potreby ľahšie predajné predvojnové cenné papiere. Tento postup sa po roku 1918 ukázal ako veľmi prezieravý.

V marci 1918 sa realizovala v poradí druhá etapa zvyšovania základného kapitálu banky. Pri predaji ďalších 5 000 účastín záujem aj napriek vyššej cene, 320 pre pôvodných a 350 korún pre nových účastinárov, opäť výrazne prevýšil ponuku. Prispel k tomu aj široký okruh miest, kde bolo možné tieto cenné papiere získať. Upisovali sa nielen v ružomerskej centrále Úvernej banky, o jej filiálkach v Bratislave, Žiline a Trstenej či v expozitúrach v Čadci, Púchove, Senci a Rajci, ale aj vo všetkých pobočkách Živnostenskej banky. Okrem toho si ich záujemcovia o nové účastiny mohli kúpiť cez Zemskú priemyselnú banku v Budapešti, Sporiteľňu v Turčianskom Sv. Martine, Zvolenskú banku vo Zvolene a ďalšie menšie slovenské ústavy.⁵⁶

Vedenie Úvernej banky, povzbudené úspechmi pri prvých emisiách a počítajúc so zvýšeným záujmom o úvery po skončení vojny, sa rozhodlo ešte viac zvýšiť finančnú silu banky. Už začiatkom roku 1918 pripravilo plán ďalšieho zvýšenia základného kapitálu zo 6 na 10 miliónov korún. Opäť sa mal realizovať v dvoch etapách: v priebehu roku 1918 o 2 milióny a v nasledujúcom roku o ďalšie dva milióny korún. Plán bol schválený, mimoriadne valné zhromaždenie účastinárov už 16. septembra 1918 odsúhlasilo prvú etapu. Podľa nariadenia uhorskej vlády, vydaného tesne po tomto dátume, však každé zvyšovanie

54 50 rokov Slovenskej banky. Bratislava 1930, s. 49.

55 Pričom vklady obyvateľstva sa zvýšili z 8,7 na 11,7 milióna korún. Bližší pohľad na bilancie poskytuje tabuľka č. 1.

56 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 12. Výzva na upisovanie účastín.

účastinného kapitálu bolo podmienené súhlasom vlády. Správna rada preto vypracovala žiadosť o povolenie ďalšieho zvyšovania základného kapitálu banky. Je zaujímavé sledovať, ako sa oficiálna verzia odoslaná v maďarskom jazyku do Budapešti líši od tej, ktorá sa zachovala v slovenčine ako odôvodnenie žiadosti pre členov správy. Kým verzia pre budapeštianske ministerstvo kladie dôraz na zvýšenú potrebu finančných prostriedkov na obnovu krajiny po víťaznej vojne, verzia pre správnu radu je oveľa realistickejšia. Poukazuje predovšetkým na znehodnotenie meny počas vojny i na možnosti nových obchodov, ktoré sa črtajú po skončení vojny, v podstate bez ohľadu na jej výsledok.⁵⁷

Vzhľadom na to, že z Budapešti neprišlo schválenie novej emisie účastín, vedenie ružomerského ústavu celú akciu dočasne odložilo. Prudký nárast vlastných a zverených prostriedkov Úvernej banky počas prvej svetovej vojny dokumentuje tabuľka.

Tabuľka č. 1: Nárast vlastných a zverených prostriedkov Úvernej banky.⁵⁸

Rok	Zákl. imanie (v tis.K)	Rezervy (v tis.K)	Vlastné prostriedky	Vklady (v tis.K)	Spolu (v tis.K)
1914	3 000	1 269	4 269	7 421	11 690
1915	3 000	1 395	4 395	10 226	14 621
1916	3 000	1 404	4 404	12 466	16 870
1917	5 000	2 623	7 623	20 178	27 801
1918	6 000	3 376	9 376	35 931	45 307

Ešte v priebehu roku 1918 investovala Úverná banka svoje voľné prostriedky do množstva nových emisií slovenských účastinných spoločností, ktoré tiež využívali konjunktúru na posilňovanie svojej kapitálovej základne. Z viacerých spomeňme aspoň tie najväčšie: Sporiteľňa, úč. spol. v Turčianskom Sv. Martine z 1,1 na 3 milióny korún, Zvolenská ľudová banka z 1 na 3 milióny korún, Pomocnica v Brezne z 510 tisíc na 1,5 milióna korún. Z ďalších spoločností to boli napr. Trnavská vidiecka ľudová banka alebo Lacko, Pálka a spol. v Liptovskom Sv. Mikuláši. Väčšie sumy, zaručujúce rozhodujúci vplyv v nových spoločnostiach, investovala správa do založenia Továrne na papierové výrobky v Ružomberku, so základným kapitálom 600 tisíc korún, a do Železolejárne a továrne na emailové vane v Bratislave, so základným kapitálom 1 milión korún.

57 A NBS Bratislava, SB, Riaditeľstvo, kr. 6. Jegyzőkönyv, 16. septembra 1918.

58 Zdroj: 65. výročná správa Slovenskej banky za rok 1944. Bratislava 1945, [bez stránkovania].

V priebehu prvej svetovej vojny Úverná banka nielen že neutrpela väčšie straty, ale jej vedenie využilo toto obdobie na rýchly rozvoj ústavu. I napriek vojnej inflácii sa podarilo podstatne zvýšiť kapitálovú silu banky, výšku vkladov a rozšíriť účasti aj vo viacerých perspektívnych výrobných podnikoch, ktoré neskôr vytvorili kostru jej priemyselného koncernu. Zabezpečili sa tak dobré východiskové podmienky, aby banka po skončení prvej svetovej vojny mohla ďalej úspešne pracovať. V závere roku 1918 však po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie vznikla nová – Československá republika. Aj predstavitelia nového štátu si uvedomovali, že pre existenciu štátu, ale i rozvoj jeho hospodárstva má rozhodujúci význam rozvinutý a funkčný bankový systém. Kým v českých krajinách malo dominantné postavenie niekoľko naozaj silných účastinných bánk, ktoré dopĺňala hustá sieť menších ústavov (sporiteľní, záložní a pod.), na Slovensku bola situácia podstatne odlišná. Okrem veľkých budapeštianskych bánk, ktoré financovali väčšie podniky a ktorých činnosť bola vytvorením nového štátu na dlhší čas paralyzovaná, tu existovalo 209 malých účastinných bánk a 233 drobných úverných družstiev. Mnohé z nich patrili maďarskému, nemeckému alebo židovskému kapitálu, ktorý často nemal záujem pôsobiť ďalej v nových podmienkach. Značná časť ich prostriedkov bola navyše umŕtvená v nelikvidných cenných papieroch, najmä uhorských vojnových dlhopisoch. Ich hodnota sa po vojne stala veľmi problematická a nebolo možné predať ich za rozumnú cenu. Spolu s rozhodnutím odoslať zvyšky hotovosti, cenné papiere a všetky cennosti pred príchodom vojenských jednotiek do Budapešti to spôsobilo, že po upokojení pomerov sa títo bankári ocitli jednoducho bez peňazí a museli obmedziť svoju činnosť. Ich pozície začali okamžite obsadzovať rýchlo sa rozširujúce pobočky českých bánk a sčasti aj pobočky slovenských bánk. Pomerne rýchly rozvoj im uľahčovala malá zaťaženosť starými pohľadávkami, čo spolu s podporou štátnej i komunálnej správy ponúka- lo široké možnosti zisku.

Koncom roka 1918 existovalo na Slovensku len 32 finančných ústavov, v ktorých mali prevahu proslovensky orientovaní účastinári.⁵⁹ Len 8 z nich však disponovalo kapitálom väčším ako 1 milión korún a 4 z nich mali účastinný kapitál dokonca nižší ako 100 tisíc korún. Medzi najväčšie slovenské banky v tom čase patrili:

59 Almanach československého peněžnictví. Praha 1928, s. 293-294.

Tabuľka č. 2: Najväčšie slovenské banky v roku 1918.

Názov	Účas. kapitál (v tis. Kč)	Rezervy (v tis. Kč)	Počet obch. miest
1. Úverná banka, Ružomberok	6 000	3 062	8
2. Sporiteľňa, Turč. Sv. Martin	3 000	1 250	4
3. Zvolenská ľudová banka, Zvolen	2 881	823	6
4. Hospodárska banka, Trnava	2 000	570	5
5. „Tatra“ banka, Turč. Sv. Martin	1 600	-	6
6. Pomocnica, úverná banka, Brezno	1 500	153	1
7. Všeobecná banka, Lučenec	1 056	170	2
8. Ľudová banka, Nové Mesto nad Váhom	1 000	249	3

Účastinný kapitál všetkých slovenských bánk dosiahol na konci roku 1918 spolu takmer 25 miliónov korún.⁶⁰ Účastinná istina Uhorskej všeobecnej úvernej banky v Budapešti v tom čase dosahovala napr. 120 miliónov, a to pritom nebola najväčšia banka v Uhorsku.

Úverná banka, od roku 1919 Slovenská banka, sa vďaka opatrnému, no súčasne veľmi cieľavedomému podnikaniu svojho vedenia a predovšetkým členov rodiny Makovických dokázala postupne vypracovať na najväčší finančný ústav s centrálou na území dnešného Slovenska. Postupne budovaná sieť pobočiek i spolupráca s českými bankami, najmä Živnostenskou bankou, jej zabezpečila dostatok zdrojov aj na investície do priemyselných podnikov, pričom silné pozície si vybudovala najmä v drevárskom a papiernickom priemysle. Veľkú časť svojich aktivít zamerali jej predstavitelia aj na financovanie roľníkov a remeselníkov. Tým na jednej strane poskytovali cenovo prístupné úvery, na druhej strane v nich mali početných a väčšinou veľmi spoľahlivých zákazníkov. Slovenská banka sa tak aj vďaka ich pomoci mohla vypracovať z malých začiatkov na najsilnejšiu bankovú inštitúciu Slovákov pred prvou svetovou vojnou a dosiahla aj najväčšie úspechy pri budovaní pozícií slovenského kapitálu v Uhorsku.

Autor: PaedDr. Patrik Derfiňák
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Inštitút histórie, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov
derfinak@unipo.sk

60 Almanach československého peněžnictví. Praha 1928, s. 294.

MICHALOVCE V ČASE VZNIKU PRVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY*

IMRICH MICHNOVIČ

MICHNOVIČ, I.: Michalovce during the establishment of the first Czechoslovak republic. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 169-178. Before the establishment of the Czechoslovak republic in 1918, Zemplín region, including the town of Michalovce, was traditionally lagging behind the national-emancipation activities undertaken by the other parts of Slovakia. The cause lay predominantly in unequal development of the Austro-Hungarian monarchy. There was a lack of the Slovak societies, the press, and patriotic consciousness of the intelligentsia. In the contribution, the author discusses in detail intricate events in autumn 1918 in Michalovce and some other villages of Zemplín region. The author draws mainly on the contents of various newspaper articles of that time.

Ani po viac ako troch desaťročiach od vydania prvej monografie o národno-demokratickej revolúcii na východnom Slovensku v roku 1918¹, neobohatila slovenská historiografia nijakým podstatným spôsobom naše poznanie o tomto fenoméne národných dejín v regióne Zemplína, pravda, samotné Michalovce a ich najbližšie okolie nevynímajúc.² Širokej odbornej verejnosti sú dostatočne známe závery historikov, prečo tento kút východného Slovenska ako celok zaostával za národno-emancipačným pohybom ostatných častí Slovenska pred vznikom Československej republiky. Príčiny vidia predovšetkým v nerovnomernom vývine rakúsko-uhorskej monarchie, v rámci ktorej predstavoval Zemplín jeden z najmenej rozvinutých regiónov, a to po každej stránke: hospodárskej, politickej i spoločensko-kultúrnej. Logické je potom poznanie, že o dramatických udalostiach súvisiacich so zánikom monarchie a vznikom

* *Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/2221/05 s názvom Východné Slovensko v 20. storočí.*

1 TAJTÁK, L.: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972.

2 Toto konštatovanie platí podľa nášho názoru aj napriek tomu, že v uplynulých desaťročiach boli publikované viaceré syntetické práce nielen o dejinách viacerých zemplínskych miest (Dejiny Trebišova, Dejiny Vranova nad Topľou, Stropkov, Sečovce, Snina, Vranov nad Topľou v 20. storočí, Dejiny Humenného), ale aj obcí (Dejiny obce Soľ, Kelča stará a nová, Žalobín kedysi a dnes, Dejiny Čierneho nad Topľou, Dvorianky, Dejiny obce Hlinné, Dejiny Skrabského, Moravany a iné). Regiónu Zemplína sa iba okrajovo dotýkajú reálne publikované v monografii M. Hronského o slovenských národných radách a gardách v roku 1918 (Slovensko na rázcestí. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976.). Výnimku predstavuje najnovšia monografia prešovského historika P. Švorca Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939). Prešov : Universum, 2003.

Československej republiky na tomto území máme, ako na to neraz poukázali aj ďalší historici, najmenej konkrétnych správ. Ani v Michalovciach, v srdci slovenskej časti Zemplína, hoci predstavovali jeho najrozvinutejší sídelný organizmus, neboli v dôsledku víťaziacej maďarizácie v predvečer vzniku republiky žiadne verejné prejavy slovenského národného hnutia. Absentovali slovenské spolky, tlač, národne uvedomelá inteligencia. Až pod vplyvom správ o revolučných udalostiach v Rusku, o porážkach rakúsko-uhorskej armády na bojiskách svetovej vojny, o neodvratne sa blížiacom konci vojny, ale aj o tzv. českých aspiráciách na vytvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov pribúdali nielen prejavy národného sebauvedomenia, ale pod vplyvom dlhotrvajúcich sociálnych útrap i prejavy živej nespokojnosti zemplínskeho ľudu. Ako ukázal ďalší priebeh revolučných udalostí v Michalovciach a v ich okolí, nositeľmi týchto správ boli predovšetkým navrátilci z ruského zajatia, vojaci z frontu a nepatrná hŕstka národne prebudených roľníkov z vidieka. Nie náhodou sa za takýchto pomerov do centra udalostí spejúcich k zániku monarchie, ktoré sú i v Michalovciach evidentné od prvých dní novembra 1918, na pozíciu jej zachovania dostali ako hlavní aktéri príslušníci miestnej promaďarskej honorácie (štátni úradníci, zamestnanci, obchodníci či remeselníci). Strach z možnej živej revolty slovenského ľudu, namierený práve proti nim, ako najbližším predstaviteľom nenávidenej štátnej moci, spôsobil, že v záujme záchrany režimu v intenciách nariadenia budapeštianskej Károlyiho vlády začali organizovať maďarskú národnú gardu (Nemzetőrség) a občiansku stráž (Polgárőrség). Prostredníctvom týchto ozbrojených oddielov neváhali na potlačenie spontánneho vystúpenia ľudu použiť akékoľvek represívne prostriedky, vrátane brachiálnej moci.

K použitiu takýchto prostriedkov v Zemplíne aj vskutku došlo, o čom sa širšia československá verejnosť dozvedela až po desiatich rokoch. Na celý rad podnetov (od pozostalých, od veliteľa četníckej stanice v Bracovciach, od predstaviteľov politických strán a štátnych orgánov) začali policajné a súdne orgány nové prešetrenie „výčinov maďarskej chasy“ z jesene roku 1918, keďže predchádzajúce vyšetrovanie, ktoré sa uskutočnilo krátko po vzniku republiky, neprinieslo žiaduce výsledky. A tak sa pravda o „krvavých maďarských zverstvách“ dostala po prvýkrát na stránky domácej, ale i zahraničnej (najmä maďarskej) tlače až na prelome rokov 1931/1932. Z obsahu viacerých novinových článkov, podrobne opisujúcich udalosti z jesene 1918 v Michalovciach a v niektorých ďalších zemplínskych obciach³, je možné zostaviť nasledujúcu mozaiku.

3 Zavraždenie dvoch slovenských roľníkov v Žbincach r. 1918. In: Gazdovské noviny, 25. decembra 1931; Ako prenasledovala maďarsko-židovská „stráž“ roľníkov v Zemplíne. In: Gaz-

Podľa novozistených skutočností „krváva perzekúcia započala sa v Michalovciach, kde majiteľ mlyna Landesman zo strachu pred rabovaním žiadal z Nového Mesta pod Šiatrom vojenskú posilu, ktorá by zjedнала poriadok“.⁴ Podnetom na túto žiadosť sa stalo „domnelé rabovanie, prevedené údajne dňa 1. a 2. novembra v Michalovciach“, z ktorého boli (okrem iných) podozriví aj z vojny sa navrátiť občania z obce Žbince (Michal Jurčo a Mikuláš Kučík). Pravdou je, ako vyplynulo z vyšetrovania týchto udalostí, že „v uvedených dňoch bezvládia vyrabovalo alebo lepšie povedané vykradlo v Michalovciach niekoľko neznámych individuí tri obchody, z ktorých jeden bol obchod s cukrovinkami (Štern), druhý obchod s odevmi a tretí s krátkym tovarom. Je ale logické, že krádeže v týchto obchodoch nezúčastnili sa dedinčania okresu michalovského, alebo dokonca okresov vzdialených.“⁵

Avšak skôr, ako pristúpili maďarské orgány k potrestaniu týchto previnilcov, museli najprv potlačiť nepokoje v obci Parchovany pri Sečovciach. Tu totiž „došlo 3. novembra k akémusi miestnemu povstaniu, vyprovokovanému bezohľadnosťou vystupovania rôznych maďarských veličín, ktoré cítili za sebou ochranu mocného miestneho magnáta Andrássyho. Zvlášť nenávidený bol notársky pomocník L. Kossuth, proti ktorému sa ľud vzbúril a ho aj zavraždil“.⁶ Preto auto s 18 vojakmi a četníkmi z Nového Mesta pod Šiatrom (Sátoraljaujhely), o asistenciu ktorých požiadal V. Landesman, majiteľ michalovského mlyna a elektrárne, aby chránili mesto pred ďalším rabovaním, namiesto do Michaloviec zamierilo do vtedajšieho Sečovského okresu. Za použitia „ukrutných násilností pod titulom vyšetrovania zavraždenia L. Kossutha“ zastrelili niekoľkých občanov Sečoviec a Parchovian.⁷

Až po týchto udalostiach vraj „na popud židovských občanov zriadená bola v Michalovciach občianska stráž, ktorá išla po šlapajach sátoraljaujhelyskej

dovské noviny, 8. januára 1932; Maďarské ukrutenstvá v Zemplíne r. 1918 (Četnícko-vojenské perzekúcie - Strieľali ľudí ani divú zver). In: Slovenský východ, 15. januára 1932; Budú vo Weissbergerovej veci rozhodovať peniaze (Judášsky groš za zmenu výpovedí - Napriek tomu ale väzenie - Weissbergera zastupuje maďarský soc. dem. senátor dr. Farkás). In: Gazdovské noviny, 15. januára 1932; Weissberger zostane vo väzbe. In: Slovenský východ, 15. januára 1932; Ako v Zemplíne r. 1918 zabíjali ľudí (Výčiny maďarskej chasy - Hrozná pravda). In: Gazdovské noviny, 22. januára 1932; I vo vranovskom okrese vraždili (Beštiálne popravy v Hlinnom - A inde to tiež nevyzeralo lepšie). In: Slovenská politika, 6. februára 1932; V záujme histórie treba vyšetriť vraždenie r. 1918. In: Slovenský východ, 7. februára 1932; I na okolí Vranova vraždili roku 1918. In: Gazdovské noviny, 12. februára 1932; Krvavé maďarské zverstvá v Zemplíne r. 1918 (Čo sa stalo v Parchovjanoch? - Neopísateľné ukrutenstvá). In: Gazdovské noviny, 5. februára 1932.

4 Ako v Zemplíne r. 1918 zabíjali. Ref. 3.

5 Ako prenasledovala maďarsko-židovská „stráž“ roľníkov v Zemplíne. Ref. 3.

6 Ako v Zemplíne r. 1918 zabíjali ľudí. Ref. 3.

7 Maďarské ukrutenstvá v Zemplíne. Ref. 3.

tlupy, ktorú dokonale napodobnila. Jej činy vyvrcholili zastrelením 2 roľníkov v Žbincech“. Keď po viac ako desaťročí dal veliteľ Četníckej stanice v Bracovciach podnet na vyšetrovanie tejto udalosti, postupne sa zistilo, a to aj na základe uskutočnenej exhumácie obetí, že išlo „vlastne o vraždu“, ktorú 10. novembra 1918 vykonala „*lietajúca četnícko-vojenská hliadka (michalovská »občianska stráž«*), ... *pod velením samozvaného komandanta, maďarského žida, a teraz, zo zastrelenia dvoch žbinceckých roľníkov podozrivého, Samuela Weissbergera, michalovského milionára“*.⁸ Členovia tejto stráže aj v obci Úbrež „*pochytali niekoľko roľníkov, a každý z nich dostal dvacatpäť rán palicou... Tyranie týchto roľníkov bolo údajne prevedené ako odvetá za rabovanie, ktorého sa občania z Úbreže mali zúčastniť v Michalovciach... Dedinčania rozprávajú, že vtedajšia michalovská občianska stráž konala podobné výpravy do rôznych obcí, a že ich členovia jednali s občanmi veľmi neľudsky“*.⁹ Na dokreslenie atmosféry týchto dní autor predchádzajúcej novinovej správy ešte uviedol, že „*kolujú v Michalovciach povesti, veľmi pravdepodobné, že istí neslovenskí občania, členovia občianskej stráže, obsadili príchody do mesta a strieľali na ľudí, idúcich do mesta, ako po zveri*.“¹⁰

Tieto, ale i celý rad ďalších represívnych opatrení proti revoltujúcemu slovenskému obyvateľstvu sledovali nielen ochranu dovtedajšieho spoločensko-politického systému a integritu Uhorska, ale aj pacifikáciu jeho tŕžob po odtrhnutí územia Slovenska od Uhorska a pripojeniu k Československej republike, vyhlásenej 28. októbra 1918 v Prahe. Pravda, v tejto situácii už slovenské obyvateľstvo dokázalo odolávať nielen promaďarskej agitácii, vyzývajúcej ho „*na pripojenie sa do Ostrova slobody*“¹¹, ale aj tendenciám odtrhnúť východné Slovensko od ostatných častí Slovenska, čiže deleniu Slovákov na „*západných a východných*“, ako to presadzovala „*Vichodoslovenská rada*“, založená začiatkom novembra 1918 v Prešove.¹²

Stanovisko prouhorsky orientovaných občanov k zvýšenej národnopolitickej aktivite zemplínskeho ľudu za pripojenie k ČSR nachádzame v liste michalovského advokáta M. Löwyho zo 6. novembra 1918 adresovaného O. Jászimu, maďarskému ministrovi pre národnosti v Károlyiho vláde. M. Löwy ministrovi „*radil, aby sem vyslali ľudových rečníkov, ktorí ovládajú slovenský jazyk, ale ktorí sú verní maďarskej štátnej myšlienke. Navrhoval, aby títo rečníci zdôrazňovali, že v českom štáte by ľud čoskoro stratil svoju národnosť, zatiaľ čo*

8 Ako prenasledovala maďarsko-židovská „stráž“ roľníkov v Zemplíne. Ref. 3.

9 Ref. 8.

10 Ref. 8.

11 Pamiatka slávneho účinkovania podvihorlatských roľníkov v r. 1919. In: Gazdovské noviny, 18. januára 1929.

12 TAJTÁK, L.: Národnodemokratická revolúcia..., s. 68.

v maďarskom štáte by ju mal zabezpečenú. Vyslovil názor, že ľud v tomto kraji ťažko porozumie Čechovi a vraj len preto si želá český štát, lebo aspoň čiastočne sa s Čechmi môže dorozumieť. Žiadal urýchlené opatrenia, lebo vraj českí agitátori už teraz navštevujú dediny. Kto boli tí skutoční agitátori to nepriamo prezrádza, keď píše o tom, že rozprával s vojakmi, ktorí utiekli z frontu, alebo sa vracali do svojich domovov v okrese Vranov, Michalovce a Humenné. Títo vojaci, podľa neho celkom otvorene vyhlasovali, že v prípade ľudového hlasovania sa s radosťou pripoja k československému štátu. Löwy zdelil, že títo vojaci sa mu aj na to sťažovali, že v minulosti nemohli používať svoju reč a že páni nedávali na ich slovenskú národnosť¹³. Správy o činnosti tzv. českých agitátorov nemožno podľa L. Tajtáka považovať za objektívne, keďže niet žiadnych dokladov o tom, že Slovenská národná rada v Martine vyslala v tom období do Zemplína nejakých agitátorov. Pravdou je, že „agitátorov“ predstavoval sám zemplínsky ľud, stále viac politicky a národne dospievajúci.

Ak je na jednej strane pravdou, že nemáme správy o tom, že v Michalovciach alebo v niektorej obci okresu bol založený miestny výbor Slovenskej národnej rady či slovenská národná garda¹⁴, tak na druhej strane vieme, že Michalovčania sa dištancovali od samozvaných predstaviteľov Východoslovenskej rady a nimi 11. decembra 1918 v Košiciach vyhlásenej Slovenskej ľudovej republiky. Nepriamo to potvrdzuje aj záznam v Pamätnej knihe Veľkej obce Michalovce: „Maďarská agitácia nemala valného vplyvu a nemala ani dostatok fyzickej sily a možnosti časovej k intenzívnej práci.“¹⁵

Veľmi skromné sú aj správy o národnopolitickom pohybe v tomto kúte Zemplína. Zo samotných Michalovciac nepoznáme žiadnu, viac ich je z okolitých dedín a pochádzajú až z doby obsadzovania Slovenska československým vojskom v decembri 1918. Upozorňujú nás na ne najmä spomienkové články na prevratové udalosti, publikované v medzivojnovom období pri príležitosti výročí vzniku Československej republiky. Práve z ich obsahu sa dozvedáme, že nie je pravdivý „dojem, že tu bolo mŕtvo a ticho... Aj predvečer prevratu zastihuje u nás usilovných pracovníkov národných... V Zemplíne Mitrovčák a Milutin Križko vykonali dľa svojich síl všetko, čo za daných okolností bolo možné. ... Keď sa dostala do Zemplína správa o príchode nášho vojska do Košíc, pobrali sa Mitrovčák, Žalobín a Činčár s ešte druhými... zistiť situáciu v Košiciach.“ Povedané slovami malozalužického notára E. Ballaya, jedného z aktérov tejto doby, „zemplínsky vidiek volal naše vojsko,... začal sa starať, aby sa

13 TAJTÁK, L.: Národnodemokratická revolúcia..., s. 74.

14 Porovnaj Súpis doteraz zistených orgánov novej moci na Slovensku r. 1918 – 1919, ktorý uverejnil M. Hronský: Slovensko na rázcestí..., príloha č. 8.

15 Štátny archív (ŠA) Košice, pob. Michalovce, fond Obecný notársky úrad Michalovce (ONÚ Mi), Pamätná kniha Veľkej obce Michalovce, s. 12.

o ňom vedelo a na mnohých miestach začal sa dokonca organizovať“.¹⁶ Tak to bolo napríklad v obciach Veľké a Malé Zalužice, Lúčky, Hažín, Závadka, ale i v ďalších. A preto už krátko po oslobodení Košíc koncom decembra 1918 sa „slovenský ľud Zemplína nemohol dočkať príchodu našej armády, mal obavy, aby snád Zemplín nezostal mimo hranicu novej republiky a rozhodol sa preto k akciám, z ktorých najvýznamnejšou bolo vyslanie deputácie do Košíc.“¹⁷

Z podnetu notára Eugena Ballaya a roľníka Juraja Lukáča z Malých Zalužíc bolo na 7. januára 1919 zvolané ľudové zhromaždenie, na ktorom sa v tamorejšej gréckokatolíckej ľudovej škole a v jej okolí zúčastnilo vyše 600 roľníkov zo širokého okolia Michaloviec a Sobraniec. Zišli sa, aby si pripomenuli neblahé skúsenosti s odchádzajúcim maďarským režimom, s pomadžarčeným kňazstvom, učiteľstvom a úradníctvom. Zhromaždenie sa konalo v čase, keď ešte v „živej pamäti mal ľud hrozné, nemilosrdné rekviracky. Veď úrodu z r. 1918, rovno od mlátenia brali. Násilne odobraný a odháňaný dobytok s plačom a s preklinaním bol sprevádzaný. Ešte aj zo šiat vyzlieknutý, olúpený ľud, na štátne pôžičky musel znášať mozoľný svoj groš. Kde otec, kde synovia, kde bratia boli oplakávaní, zhynuvší vo válke!“¹⁸ V takomto ovzduší bola jednomyselne prijatá a schválená rezolúcia („spísaná od slova do slova tak, ako sme vtedy vedeli slovensky písať“):

„Slávni Bratia Česi! Pod Vihorlatom v dedinách bývajúci ľud, shromažďili sme sa dňa 7. januára roku 1919 v Zalužiciach a prečítali sme to pismo, ktorým Československá Krajina odpoveď Maďarom dala (leták čsl. vlády: Odpoveď Maďarom). My, ako ku slovenskému národu patriaci ľudia sa s tým každým slovom spojujeme a s radostným srdcom slávných a víťazných našich bratov Čechov! Len prestáva nám byť srdce na ten tu od židov rozširovaný chýr, že my a náš kraj nebude patriť ku Československej krajine.

Slávni Bratia Česi! My bárs slovenskú reč trošku ináč hovoríme, zato s telom a dušou do slovenského národa patríme. Prosíme a aj žiadame to od Vás, víťazní Bratia naši, aby ste náš kraj a ľud čím skôr ku Československej republike pripojili!

Zato posielame vyslancov našich k Vám, že by Vás o účinkoch našich presvedčili, že by ste ich potešili a oni navrátiac sa, do našich srdcí dôveru a radosť priniesli.“¹⁹

16 Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928. Zost. J. G. Štancel. Košice 1928, s. 55. Zemplínsky vidiek volal naše vojsko (Shromaždenie dedín pod Vihorlatom - Deputácia v Košiciach). In: Slovenský východ, 30. decembra 1928.

17 Ref. 16.

18 Ref. 16.

19 Pamiatka slávneho účinkovania..., ref. 11. V zastúpení zhromaždeného ľudu rezolúciu podpísali: malozalužický notár Eugen Ballay, malozalužický richtár Ján Čarný, veľkozalužický

Uvedenými vyslancami boli: Juraj Lukáč (M. Zalužice), Gregor Boroš, Ján Vojník (V. Zalužice), Juraj Hura, Michal Ivaňo (Lúčky), Michal Činčár, Pavel Pirč (Hažin) a Ondrej Kostik (Baškovce). Po „*mnohých prekážkach dostali sa do Košíc 10. januára 1919, práve keď sa tam odbývala vojenská slávnosť pri príležitosti návštevy prvého slovenského ministra dr. Vavra Šrobára. Oduševnených zástupcov slovenského ľudu zemplínskeho prijal minister dr. Vavro Šrobár, generál Piccione, plukovník Schöbel...*“. Po odovzdaní rezolúcie, ktorou sa dediny pod Vihorlatom dožadovali pripojenia k ČSR, bola deputácia ubezpečená, že ani tu žijúci Slováci „*nezostanú pod maďarským panstvom, ale stanú sa tiež slobodnými občanmi československého štátu.*“²⁰

Podľa zápisu v Pamätnej knihe Veľkej obce Michalovce už toho istého dňa 10. januára 1919 „*o pol desiatej hodine vlakom z Trebišova prišlo prvé vojsko československé. Na základe uznesenia obecného zastupiteľstva bolo uvítané mestskou radou. Uvítaciu reč predniesol rímskokatolícky dekan Alexander Oppitz po zemplínsky. Obec postarala sa o ubytovanie dôstojníkov a vojska. Vojsko ihneď vzalo do svojich rúk verejnú bezpečnosť, bola zriadená vojenská polícia a na železnici vojenská správa. Ľud bol už vopred informovaný o obsadení Slovenska československým vojskom, ktoré správy prichádzali zo západu a donášali ich hlavne Židia. Donášali správy hlavne dobré, takže obyvateľstvo očakávalo vojsko bez strachu*“²¹

O tom, čo nasledovalo po začlenení Michaloviec do ČSR, nemáme veľa konkrétnych správ. Z kusých, nie vždy časovo presných údajov v Pamätnej knihe Veľkej obce Michalovce môžeme pre ilustráciu použiť aspoň tieto: „*Bola sľubovaná parcelácia, úradný jazyk slovenský, úradníci ktorí tento jazyk neovládali boli poprekladaní a na ich miesto daní noví, ktorí znali slovensky. Bolo sľubované zriadenie družstiev hospodárskych, udeľovanie podpôr,... a najmä všímali si demobilizovaných vojakov, ktorých bývalá vláda chcela získať pre seba. V Michalovciach bola usporiadaná okresným hlavným slúžnym Ondrejom Bajuzom schôdza v hoteli Zlatý býk, na ktorú boli pozvaní všetci malorolníci, bezzemci i demobilizovaní vojaci a každý mohol predniesť svoju žiadosť, ktorej uskutočnenie bolo sľubované a ktorá sa zapisovala... Schôdze politic-*

richtár Juraj Ivanko, za obec Lúčky jej richtár Ján Hura, za Hažin richtár Jozef Janovský, za Závadku richtár Pavel Levkuš a je tu aj podpis organizátora zhromaždenia Juraj Lukáča ako zapisovateľa.

20 Zemplínsky vidiek volal naše vojsko, ref. 16. Nesporne najzasvätenjší rozbor fenoménu hranice novokonštituovaného Československa na prelome rokov 1918 – 1919 nachádzame v monografii ŠVORC, P.: *Krajinská hranica ...*, s. 124-130.

21 ŠA Košice, pob. Michalovce, Pamätná kniha Veľkej obce Michalovce, s. 12. Podľa iných autorov Michalovce boli obsadené československým vojskom 12. januára 1919. Pozri HOUDEK, F.: *Oslobodenie Slovenska*. In: *Vpád maďarských boľševikov na Slovensko roku 1919*. Trnava 1936, s. 76.

kých strán neboli dovolené. Československé vojsko bolo v Michalovciach od 10. januára do 8. júna 1919 a za túto dobu bol kľud.“²² Funkciu richtára obce vykonával nielen v týchto prevratových mesiacoch, ale nepretržite už od roku 1906 do roku 1920 Vojtech Walkovszky.

„Kľud“, o ktorom písal mestský kronikár, bol, pravda, relatívny, keďže bolo potrebné konštituovať nové mocenské orgány štátnej moci, zabezpečiť po každej stránke plynulý chod mesta. Avšak bolo to príliš krátke obdobie na celkovú konsolidáciu spoločensko-politických a hospodárskych pomerov. Keď československé vojsko koncom apríla 1919 prekročilo demarkačnú čiaru s Maďarskom a zahájilo intervenciu proti Maďarskej republike rád, prešla táto 20. mája do protiútok a jej červená armáda prenikla na Slovensko. Všetky správy hovoria o tom, že na „Turice, 8. júna 1919 bol učinенý útok na Michalovce. Československé vojsko v Michalovciach, ktoré bolo len nepočetné - iba dve stotiny mužov - opustilo bez boja Michalovce a ustúpilo za Laborec smerom k Užhorodu, kde stáli hlavné sily operačné. Veliteľom týchto bol francúzsky generál Hennocque“.²³

Další priebeh udalostí mal už pomerne rýchly spád. Ustupujúce československé vojsko (1. rota 1. pluku Slovenskej slobody a 200 mužov 1. práporu Slováckej brigády) už 7. júna vo večerných hodinách spálilo stráňanský most a v nedeľu ráno (8. júna) aj most pri Meďove. Ústup československého vojska a obsadenie Michaloviec maďarskou červenou armádou 9. júna sprevádzali straty a obete na oboch stranách, počas delostreleckého ostreľovania mesta boli poškodené aj niektoré objekty a budovy (komín elektrárne, hotel Hviezda, Sulyovského dom, cintorínska škola a i.).²⁴

Podobne ako na iných miestach Slovenska maďarskí „červenoarmejci v Michalovciach boli vítaní a prijatí s veľkým nadšením“ nielen ľavicovo orientovanými stúpecami miestnej organizácie sociálnodemokratickej strany, ale aj promaďarskou „buržoáziou, keďže sa nazdávala, že nastala vhodná chvíľa na uskutočnenie iredentistických zámerov“. Z Nového Mesta pod Šiatrom prišiel „bolševický komisár Szabó v doprovode michalovského obchodníka Š. Hermana, ktorý bol za celý čas obsadenia Michaloviec v službách bolševických“.²⁵ Do čela miestneho bolševického direktória, vyhláseného Andrejom Uhrinom na ľudovom zhromaždení pred hotelom Zlatý býk, bol zvolený michalovský advokát Dr. Mor Löwy.²⁶ Do radov maďarskej červenej armády vstúpilo okolo šesťdesiat Michalovčanov.

22 ŠA Košice, pob. Michalovce, Pamätná kniha, s. 12-13.

23 Ref. 22, s. 14-15.

24 Ref. 23.

25 Ref. 23.

26 Slovák, 6. februára 1920.

Po prvý raz mesto bolo v rukách maďarských boľševikov do štvrtka 12. júna 1919. Ráno tohto dňa „vtrhlo do mesta československé vojsko 26. a 38. pluku. Po uliciach strieľali a hádzali ručné granáty. S vojskom prišlo obyvateľstvo z okolných dedín, ktoré rabovalo... Tiež niektorí tunajší ľudia im pomáhali. Obyvateľstvo bolo poschovávané v pivniciach alebo sa rozutekalo do dedín. Hlavná ulica bola v krátkom čase úplne vyplienená, židovské obchody úplne vykradené a výklady vybité. Zo zásob zbožia nezostalo nič. O 12. hodine zakročením podplukovníka 36. pešieho pluku Pouznera bol rabovaniu učinенý koniec. Škoda týmto vznikla odhadovala sa na 5 miliónov korún. Bola vylúpená i pošta a nádražie“.²⁷

Avšak až na rozkaz francúzskeho generála Destremova bolo zatknutých približne 50 ľudí, ktorí sa dostali do postavenia rukojemníkov, a z nich mali byť po zastrelení jedného československého vojaka (údajne dvomi občanmi z Humenného) a po vyhlásení stanného práva ešte v deň jeho zabitia desiaty rukojemníci zastrelení. Až po dlhšom vyjednávaní deputácie mesta s generálom sa docielilo to, že „počet obetí určených k zastreleniu bol znížený na jedného muža... Los padol na Adolfa Deutscha, ktorý bol ženatý, bezdetný, krátko predtým sa vrátil z ruského zajatia. Exekúcia bola o 4. hodine po obede na dvore okresného súdu československými vojakmi prevedená“. Keď MUDr. Leopold Guttman, obecný lekár, potvrdil jeho smrť, bol A. Deutsch pochovaný. Nebola to však jediná obeť týchto dní. Následkom pouličných prestreliek boli niekoľkí Michalovčania (Štefan Köver, Alžbeta Tirpáková, vdova Kákošová, Izidor Glück, Michal Maščeník) a iní ranení (Tomko, Ambriško, Kužma).²⁸

Ostreľovanie mesta maďarským vojskom pokračovalo aj vo večerných hodinách 12. júna. V noci z 13. na 14. júna zaútočila maďarská pechota na Michalovce a mesto opäť obsadila. V rukách červenej armády bolo až do pondelka 16. júna 1919, kedy „ustúpili boľševici z Michaloviec a viacej sa nevrátili“. Československé vojsko opäť obsadilo mesto a ostala tu časť 28. pešieho pluku s posádkovým veliteľom ppl. Demuthom. Krátku dobu v sztárayovskom kaštieli pobudol generál Destremov, ktorý vedením politickej správy poveril ppl. Šanera. Jemu a členom vojenskej správy mesta pripadla úloha, čo najskôr konsolidovať pomery v meste a v okrese. Podľa pamätníkov týchto udalostí boli účastníci bojov v radoch maďarskej červenej armády, členovia direktória

27 ŠA Košice, pob. Michalovce, Pamätná kniha, s. 15.

28 Ref. 27. Po takmer dvoch desaťročiach sa k tejto udalosti vrátil dopisovateľ miestnych novín v článku: Epizóda zo Zemplína. In: Nový Zemplín, 2. júla 1938. Píše o nej v autobiografii Po priamych cestách aj michalovský katechét profesor Dr. Štefan Hlaváč (Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2001, s. 81-82.) a po odstupe niekoľkých desaťročí si na túto dramatickú udalosť spomenul aj Michalovčan Ľudovít Pavlo, predseda Slovenskej ligy v Amerike, v knihe spomienok Na vlnách času. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1995, s. 11-12.).

i nadšenci nových poriadkov pozatváraní, bití, trýznení, súdení. Niektorým sa podarilo utiecť a dlho sa nemohli v Michalovciach ukázať.²⁹ Z pohľadu súčasníka boli tieto udalosti vnímané takto: „*Rušivo zasiahlo do sľubného vývoja Michaloviec vpád maďarských bolševikov a niektoré momenty z neho ostanú na večné časy škvrnou istých vrstiev tedajšej inteligencie, maďarsky orientovanej, ktorá zaujala pasívne stanovisko vyčkávacie, pri tom ale netajila sa sympatiami voči pochybným sľubom Maďarov.*“³⁰

Autor: Doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Inštitút histórie, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov

29 Dokumenty 40-ročného boja strany za záujmy robotníkov a roľníkov v Michalovskom okrese. Prešov 1961, s. 22; Almanach Zemplína (Michalovce 1056 – 1956). Košice 1958, s. 32-33.

30 KUPKA, F.: Navštívte Michalovce. Michalovce : Tlačiareň Neumann, 1938, s. 10.

REGIONALIZMUS A OBLASŤ ŠARIŠA V 30. ROKOCH 20. STOROČIA*

VIERA HUDEČKOVÁ

HUDEČKOVÁ, V.: Regionalism and Šariš region in the 30's of the 20th century. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 179-195.

The contribution deals with the activities of the Economic Committee for Šariš and the Neighbouring Districts, the regional organization that was active in the 30's of the 20th century in the region. Initiatives of this movement were focused on the enhancement of the economic potential of small towns and villages in this part of Eastern Slovakia and emphasized the development of the branches that were, on one hand most vulnerable, but on the other hand, they represented the basis of the economy in the area.

Po vzniku ČSR v roku 1918 bol v českej časti štátu a na Slovensku evidentný odlišný charakter a stav všetkých odvetví ekonomiky, infraštruktúry, siete a orientácie školstva, justície i samosprávnych orgánov. Navyše bolo na území oboch uvedených celkov možné rozlíšiť i regióny s odlišným stavom hospodárstva a rozdielnou životnou úrovňou obyvateľstva. Región Šariša na východnom Slovensku bol ukážkou mnohých odlišností aj v porovnaní s celoslovenskými pomermi.

Jedným z ekonomicko-politických smerov, ktorý si za prvoradú úlohu svojej činnosti vytýčil likvidáciu nežiaducich oblastných rozdielov, bol regionalizmus. „*Jeho cieľom bolo zaangažovať všetky súčasti politického systému, významné osobnosti politického i ekonomického diania, samosprávne orgány, záujmové, ekonomické či sociálne združenia, odborové organizácie a pod. Pre myšlienku, aby sa predovšetkým zistila čo najpresnejšia „celospoločenská diagnóza“ jednotlivých oblastí štátu.*“¹ Očakávalo sa, že po analýze takýchto oblastných prieskumov bude možné pristúpiť k formovaniu takej štátnej ekonomickej politiky, ktorá by krikľavé rozdiely medzi regiónmi odstránila.

Regionalizmus vznikol v polovici 19. storočia vo Francúzsku ako hospodárske, politické a kultúrne hnutie, usilujúce o väčšiu samostatnosť jednotlivých regiónov voči centrálnej moci štátu. Dnešná moderná regionálna politika hovorí o posilňovaní vnútornej energie občanov komunít i regiónu a o vzťahoch a formách, ako to dosiahnuť, ako motivovať občanov riešiť vlastné problémy a potreby. Dnes sa zdôrazňuje najmä úloha regionalizmu pri posilňovaní se-

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/2221/05 s názvom *Východné Slovensko v 20. storočí*.

1 Bartlová, A.: Regionalizmus na Slovensku v medzivojnovom období. In: Veľká politika a malé regióny. Zost. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner. Prešov : Universum, 2002, s. 177.

bavedomia ľudí, aby sa stávali slobodní, tolerantní, zodpovední za svoje sociálno-ekonomické, kultúrne i environmentálne prostredie. V súčasnosti býva ako základná podmienka pre utváranie regiónov vyzdvihovaná ich sociálna subjektivita.² Už v úvode našich zamyslení však možno konštatovať, že o takomto chápaní prirodzených regiónov uvažovali aj národohospodári v medzivojnovom období.

Regionalizmus na Slovensku a rovnako i v ďalších krajinách Európy mal viacero vývojových etáp. Od romantizujúcich prejavov v literatúre a umení sa po vzniku Československej republiky rodí ako hnutie zachraňujúce pred vysťahovalectvom a hromadnou emigráciou z niektorých chudobnejších oblastí, snaží sa hľadať príčiny týchto javov a navrhovať ekonomické riešenia priamo v domácom prostredí.

Hneď po vzniku republiky mal regionalizmus zreteľnú podobu v českom prostredí, najskôr sa presadil v južných Čechách. Českí regionalisti zdôrazňovali úlohu ekonomicko-kultúrnej prevýchovy občanov a obyvateľstva, bojovali za premyslenejšie poskytovanie investícií a rozmanitých štátnych podpôr. Na čele českého regionalistického hnutia boli predovšetkým agráристи a hoci propagovali v rámci regionalizmu spoluprácu všetkých politických strán a prúdov, neubránili sa tomu, aby uprednostňovali predovšetkým vlastné stranícke záujmy.

Regionalistické hnutie na Slovensku vzniklo práve na základe vplyvov z českých krajín. Slovenskí národohospodári začali v tlači uverejňovať názory českého propagátora regionalizmu Václava Verunáča, najmä jeho akcentovanie komplexného hospodárskeho programu, cieľavedomej štátnej hospodárskej politiky a spolupráce všetkých hospodárskych rezortov.³

V roku 1929 vznikla na Slovensku odborná a záujmová inštitúcia Slovenská spoločnosť národohospodárska. Za svoj dlhodobý cieľ si vytýčila úlohu odstrániť na Slovensku zaostalosť v oblasti národného hospodárstva a modernizovať ekonomiku zavádzaním nových metód a svetových trendov. Sústredili sa tu slovenskí politici a národohospodársky orientovaní intelektuáli, sociológovia a vedci z niektorých ďalších oblastí, v popredí boli predovšetkým Imrich Karvaš a Peter Zaťko.⁴ Obaja boli zamestnancami Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave a vzhľadom na toto postavenie sa usilovali, aby ich činnosť nebola stotožňovaná s praxou niektoej z vtedajších fungujúcich politických strán. Skupina regionalistov si založila vlastný tlačový orgán, bol ním nezávislý časopis *Politika*. Vo svojich spomienkach charakterizoval P. Zaťko toto periodikum takto: „*jedinou záväznou smernicou pre nás bol záujem slovenského*

2 <http://forum.isu.cz/spov>.

3 Bartlová, A.: Regionalizmus na Slovensku..., s. 180.

4 Cambel, S.: Štátnik a národohospodár M. Hodža. Bratislava : Veda, 2001, s. 161.

*národa a súčasne aj záujem československej republiky ako spoločného štátu Čechov a Slovákov.*⁵

Regionalisti videli východisko z vtedajšej neutešenej hospodárskej situácie okrem iného aj v nadstraníckosti, nevyhovoval im program žiadnej z významnejších na Slovensku pôsobiacich politických strán, aj keď nemožno poprieť, že najbližšie mali k agrárnej strane. Pri presadzovaní sociálno-ekonomického modelu riešenia akútnych hospodárskych problémov Slovenska chceli ísť evolučnou cestou, za čo ich kritizovali najmä niektorí komunisti.

Za prvoradú zásadu svojho snaženia pokladali zmiernenie tuhého pražského centralizmu v slovenskej časti republiky. V ďalšom postupe požadovali aj na tomto teritóriu, teda v rámci Slovenska, rešpektovanie regionálnych osobitostí a daností. Napriek častému dištancovaniu sa od oficiálnej politiky agrárnej strany (tak ako sa jej profil presadzoval v celorepublikových rozmeroch) mali slovenskí regionalisti tiež veľa spoločného s programom popredného slovenského agrárnika Milana Hodžu, najmä v podobe, do akej ho sformoval tento politik na začiatku 30. rokov 20. storočia.

Milan Hodža chápal regionalizmus ako obhajobu špecificky slovenských hospodárskych záujmov, ako smerovanie k decentralizácii verejného života, uskutočňovanej s cieľom posilňovať súčasne jednotu Československej republiky a podporovať slovenský aktivizmus na celoštátnej úrovni.⁶

Od počiatku stmefovania regionalistického úsilia zdôrazňovali jeho stúpenci že v nijakom prípade nie sú za zmenu štátoprávnej formy Československej republiky. Navrhovali ale, aby sa uvažovalo o rovnomernejšom rozmiestnení priemyselných závodov po celom území štátu, ale aj samotného Slovenska, požadovali elektrifikáciu zaostalých oblastí, osobitne na východnom Slovensku, volali po budovaní rovnomernej infraštruktúry. Napriek deklaráciám o národohospodárskom zameraní hnutia významnú súčasť ich úsilia predstavovalo dôrazné zasadzovanie sa o rozvoj školstva, najmä odborného, a snaha o založenie vysokej školy technického smeru. Rovnako volali i po zvýšení kompetencií miestnych a oblastných administratívnych orgánov.

Záujem regionalistov o otázky vzdelania bol celkom pochopiteľný – od zrušenia troch slovenských gymnázií nemali Slováci stredné školy a aj keď po vzniku Československej republiky a vydaní školského zákona bolo možné v 20. rokoch zaznamenať kvalitatívny skok v oblasti vzdelávania, nedostatok slovenskej inteligencie bol stále evidentný. Napriek svojej štátotvornej orientácii upozorňovali regionalisti, že riešenie tohto nedostatku len príchodom českej inteligencie je prechodné. Za najprirodzenejšiu cestu naopak považovali

5 Národohospodár Peter Zaťko spomína. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1994, s. 25.

6 Cambel, S.: Štátnik a ..., s. 164.

nevyhnutnosť vytvárať vhodné podmienky pre výchovu vlastnej slovenskej inteligencie.

Regionalistické úsilie bolo tak nielen stelesnením ekonomického reformného zápasu, ale aj istým protestom proti niektorým existujúcim nedostatkom, proti niektorým praktickým prejavom čechoslovakistického centralizmu. Požiadavka účinnejšej decentralizácie verejného života bola proklamovaná ako jeden z pilierov fungujúcej jednoty československého štátu. Počas hospodárskej krízy sa M. Hodža intenzívnejšie zapojil do práce na Slovensku. Musel reagovať nielen na pretrvávajúce neduhy v štruktúre slovenského hospodárstva, ale aj na problémy, ktoré navyše vyvolala hospodárska kríza. Zúčastnil sa na viacerých verejných zhromaždeniach po celom Slovensku a vyzýval k vypracovaniu spoločného akčného programu. Po Hodžovom vystúpení v Senici v decembri 1930 padlo rozhodnutie založiť regionálne ústredie, istú spoločensko-hospodársku bázu, regionálne centrum, do činnosti ktorého by boli zainteresované aj ďalšie korporácie, ako Obchodná a priemyselná komora, Slovenská roľnícka jednota, Zväz slovenských priemyselníkov a ďalšie lokálne inštitúcie.

Priebeh a dôsledky hospodárskej krízy len urýchlili presvedčenie o potrebe takto orientovanej oficiálnej základne pre hospodársku a politickú spoluprácu všetkých zainteresovaných a na podnet Milana Hodžu bol v roku 1931 založený Národohospodársky ústav pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. Cieľom tejto inštitúcie bolo podchytiť všetkých pracovníkov, jednotlivcov i korporácie, ktoré sa mohli podieľať na hospodárskom povznesení Slovenska. O. Ruman v Slovenskej ročenke zaznamenal: „*Krajinský prezident Jozef Orságh z podnetu poslanca Hodžu zvolal do Bratislavy na deň 20. januára 1931 viacerých pracovníkov verejného, politického a hospodárskeho života Slovenska, aby rokovali o potrebe slovenského regionálneho ústavu.*“⁷

Zmysel založenia uvedenej inštitúcie charakterizoval O. Ruman, ale aj niektorí ďalší zakladatelia nasledovne: „*Tento ústav má byť akési ústredie hospodárskeho života na Slovensku, platformou, na ktorej by sa mali zjednotiť priemysel a jeho rozmanité odvetvia, poľnohospodárstvo a všetka kultúra, súvisiaca s pôdou, kupectvo a remeslo, otázky sociálno-politické, tarifnej politiky, odpomáhanie nezamestnanosti, vysťahovalectva. Toto ústredie všetkých hospodárskych prameňov na Slovensku, spolu so slovenskou parlamentnou delegáciou, malo by zahojiť otvorené rany Slovenska a napokon, čo je hlavné, Slovensko politicky zjednotiť.*“⁸

7 Ruman, O.: Slovenský regionálny ústav. In: Slovenská ročenka, Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej ročenky, 1932, s. 266..

8 Ruman, O.: Slovenský regionálny ústav..., s. 266.

Aby koordináčna práca tejto ustanovizne mala zmysel, vznikali v jednotlivých regiónoch Slovenska národohospodárske zbory, ktoré mohli účinne a za-interesovane, so znalosťou miestnych pomerov reagovať na lokálne potreby a boli nižšími článkami regionalistického hnutia.

Národohospodársky ústav odporučil, aby regionálna činnosť na Slovensku bola založená na prirodzenom rozdelení regiónov, a navrhol ich členenie: Považie so sídlom v Trenčíne, Orava, Liptov a Turiec so sídlom v Liptovskom Mikuláši (možno uvažovať aj o Ružomberku), stredné Slovensko so sídlom vo Zvolene, Nitriansko so sídlom v Nitre, západné Slovensko so sídlom v Trnave, Šariš so sídlom v Prešove, Košicko so sídlom v Košiciach, Zemplín so sídlom v Michalovciach, Podtatransko so sídlom v Spišskej Novej Vsi.⁹

Samotné východné Slovensko regionalisti nechápali ako jeden celok, tvorili ho oblasti s rozdielnymi hospodárskymi potrebami. Prirodzenou geografickou, ale aj etnografickou jednotkou bola oblasť Šariša, kam patril vtedajší prešovský, sabinovský, bardejovský, stropkovský a giraltovský okres. Týchto päť šarišských okresov spájali už niekoľko mesiacov predtým týždenník Šariš, ktorý pôsobil v ľudovýchovej a osvetovej činnosti.¹⁰

Idea existencie koordinátora pre regionálne hospodárske, ale aj širšie chápané povzbudenie spoločenského života našla v tomto regióne nadšených vyznavačov. Na čele prípravných prác bol prešovský riaditeľ Slovenského evanjelického kolegiálneho gymnázia, pedagóg českého pôvodu Dr. Stanislav Treybal. Na spomínanom ustanovujúcom zhromaždení sformuloval takto základné pohnútky, vedúce k potrebe ustanovenia spomínaného združenia: „*Po perióde centralizačnej, ktorá po prevrate bola nutná pri tvorbe nového jednotného štátu, nastáva perióda diferenciacná. Túto diferenciaciu potrebuje tak prekrvené centrum, ktoré samo nestačí riešiť úlohy nového štátu, tým viac ju potrebujú periférne čiastky, ktoré vzdialené sú od centra trpia nedokrvnosťou... Slovensko je priveľký celok a Bratislava je veľmi vzdialeným strediskom hlavne pre východné Slovensko. Preto sa celé Slovensko rozdeľuje na menšie kraje, ktoré sa centralizujú okolo menších stredísk a zriaďujú si Národohospodárske regionálne odbory...*“¹¹ Dôrazne však pripomína, že zriadením národohospodárskeho strediska v Šariši, kraji odľahlom od štátneho i zemského centra, ide jeho protagonistom iba o povzbudenie hospodárskeho a kultúrneho života, nie o hnutie, vybočujúce či narúšajúce štátny celok: „...zachovávame vždy na mysli celok ná-

9 Z činnosti Nársboru pre Šariš. In: Šariš, 15. 7. 1933.

10 Bližšie viď: Hudečková, V.: Národohospodársky zbor pre Šariš a jeho činnosť v okrese Sabinov v 30. rokoch 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Zost. M. Pekár. Prešov : ManaCon, 2002, s. 53-62.

11 Křížek, J.: Národohospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy založený v Prešove. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 17 (25. 4.), s. 2.

*rodný i štátny, ostávame v medziach národnej i štátnej solidarity. Práve tým, že sa regionalizmus usiluje o pozdvihnutie jednotlivých čiastok na úroveň celku, pracuje pre jednotu národa i štátu. Regionalizmus neznamená separatizmus. Sily regionálne sú diferenciálne, ale nie centrifugálne. Regionalizmus sústreďuje rozptýlené sily, znamená nové uplatnenie pre inteligenciu malých miest.*¹²

Na zakladajúcom zhromaždení, ktoré sa konalo v nedeľu 19. apríla 1931 o 3 hodine poobede vo veľkej dvorane Čierneho orla v Prešove, bolo prítomných viac ako 200 delegátov. S cieľmi nového záujmového združenia a s jeho programom už boli oboznámení, už v prípravnej fáze rozvírili zakladajúci členovia zboru rozsiahlu informačnú kampaň nielen na stránkach tlače, ale aj formou prednášok a besied. Predsedníctvo Národohospodárskeho zboru pre Šariš začalo svoju činnosť v zložení: Dr. Gejza Fritz, Ján Vančo, Dr. Alexander Duchoň, Ján Dobránsky, Mojmír Dvořák, Karol Straka, Ing. Alois Kubíček, Ing. Jan Křížek, Samuel Gyorgy, Ing. Ján Pelikán, Ing. Eugen Bárkány.¹³

Jeden zo zakladajúcich členov zboru, poľnohospodársky odborník a riaditeľ strednej roľníckej školy v Sabinove – Orkucanoch od začiatku presadzoval zásadu rozdelenia východoslovenského regiónu na dva zbory: zemplinský a šarišský. Zastával názor, že „...Zemplín je krajom rovinatým, repárskym, Šariš oblasť vrškovitá, obilninárska a dobytkárska. Ľud v Zemplíne je majetný, v Šariši pre nedostatok poľí chudobný. Distribúcia, dovoz a odvoz produktov z kopcov je iná ako z rovín.“¹⁴

Záležitosti zboru spravovalo valné zhromaždenie, výbor a predsedníctvo. Valné zhromaždenie sa konalo raz do roka, najneskôr do marca, výbor tvoril predseda a 14 členov, zvolených valným zhromaždením. Vo výbore boli aj poslanci a senátori národného zhromaždenia, zástupca okresného výboru za každý okres, delegáti ďalších významných korporácií. Od takéhoto zloženia si iniciátori práce zboru sľubovali dynamickejšie prenášanie úloh na príslušné štátne a hospodárske orgány.

Už od svojho vzniku organizoval Národohospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy pravidelné plenárne zasadnutia svojich výborov, na ktorých sa plánovala činnosť organizácie. Už v lete roku 1932 mohol zbor konštatovať, že „...oblasť nášho účinkovania zaujíma 5 okresov s územím 3 655 km², na ktorom žije 180 000 obyvateľov v 389 obciach. Z tých je už v Národohospodárskom zbore organizovaných 200 obcí, t. j. 52 %.“¹⁵

12 Tamtiež.

13 Šariš, roč. 2, č. 22, 1931 (30. 5.), s. 4.

14 Pred založením národohospodárskeho zboru pre Šariš v Prešove. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 15 (11. 4.), s. 1.

15 Plenárne zasadnutie výboru Národohospodárskeho zboru v Prešove. In: Šariš, roč. 3, 1932, č. 24 (11. 6.), s. 3.

Národohospodársky zbor bol vnútorne štrukturovaný. Jednotlivé okresy zo šarišskej oblasti sa pripojili k tejto národohospodárskej organizácii formou okresných poradných zborov. V marci 1934 bol založený okresný poradný zbor pre okres Bardejov, v júli 1934 okresný poradný zbor pre okres Vranov nad Topľou¹⁶, do konca roka 1935 vznikli okresné poradné zbory aj v Stropkove a v Sabinove.¹⁷

Ťažiskom činnosti zboru okrem okresných poradných zborov mali byť odborné pracovné komisie, ktoré vznikali postupne podľa potrieb a charakteru oblasti a mali odborne a organizačne zabezpečovať činnosť v jednotlivých oblastiach záujmu zboru. K najdôležitejším z nich práve v Šariši patrili: poľnohospodárska, lesnícka, drevárska, vodohospodárska, dopravná komisia, komisia pre turistiku a kúpele, osvetová komisia a niektoré ďalšie.

Stručný prehľad a charakteristiku jednotlivých oblastí činnosti Národohospodárskeho zboru pre Šariš a susedné okresy sme priniesli už v minulých ročníkoch tohto zborníka. Tentoraz chceme venovať pozornosť dvom ťažiskovým a navzájom sa podmieňujúcim oblastiam, v ktorých národohospodársky zbor pracoval veľmi cieľavedome a sústredene – hľadaniu ciest na zlepšenie situácie v doprave a v drevárskom odvetví hospodárstva.

Drevárstvo patrilo medzi najdôležitejšie hospodárske odvetvia na východnom Slovensku, a teda aj v šarišskej oblasti. Toto odvetvie však na rozhraní 20. a 30. rokov utrpelo obrovské straty, ktoré boli zapríčinené komplikáciami v doprave a najmä stratou zahraničných trhov.

Najčastejšou formou prvotného spracovania dreva bolo jeho opracovanie na pilách, drevoobrábajúcich podnikov už bolo menej, aj to boli len podniky remeselníckeho charakteru, nie priemyselné závody. Najpočetnejšie boli truhlárske a nábytkárske dielne, ktoré však disponovali minimálnou strojovou výbavou. Na konci 20. rokov bolo na Slovensku a Podkarpatskej Rusi okolo 430 piliarskych závodov.¹⁸ Boli schopné spracovať iba asi polovicu vyťaženej guľatiny, zvyšok sa prepravoval do českých krajín alebo sa vyvážal do zahraničia. Píly pre nedostatok spracovateľských odvetví nemali dosť odberateľov a boli do značnej miery závislé od zahraničného vývozu. Z celkovej východoslovenskej produkcie bolo na vývoz určených 70 %. Zostávajúcich 30 % pripadalo na palivové drevo, stavebné drevo, banské stavebné drevo, železničné podvaly a pod.¹⁹

Prvé ťažkosti s odbytom drevnej hmoty sa objavili na začiatku roka 1929, keď opadol záujem najmä o smrekové drevo. Obavy z najhoršieho zažehnala

16 Regionálne hnutie na Vranovsku. In: Šariš, roč. 5, 1934 č. 26-27 (14. 7.), s. 3.

17 Z činnosti Národohospodárskeho zboru pre Šariš... In: Šariš, roč. 7, 1936, č. 4 (25. 1.), s. 1-2.

18 Horváth, P.: Príručka hospodárskej štatistiky Slovenska. Bratislava, 1935, s. 49.

19 Němcová, V.: Kríza drevárskeho priemyslu na východnom Slovensku. In: Historický časopis, roč. 36, 1988, č. 1, s. 46.

načas konjunktúra v obchodovaní s palivovým drevom. Postupne sa však začali hromadiť nepredané zásoby dreva a drevených výrobkov, s narastajúcou krízou nepriaznivo spolupôsobil pokles záujmu o stavebné drevo, znížila sa výroba v papierenskom priemysle, poklesla ťažba v baniach. To malo za následok rapidný pokles cien dreva a drevených polotovarov.

Na kríze v drevárskom priemysle sa však rozhodujúcim spôsobom podpísalo zhoršenie vývozných podmienok. Napríklad trh tradičného západného odberateľa Nemecka ovládol náš silný konkurent v tejto oblasti - Poľsko. Katastrofálne pôsobilo takmer úplné zastavenie exportu dreva do Maďarska v dôsledku tzv. colnej vojny.²⁰ Československá vláda totiž v rámci ochrannárskej politiky radikálne obmedzila dovoz poľnohospodárskych produktov z Maďarska a tamojšia vláda ako odpoveď prijala podobné opatrenia a zastavila dovoz československých surovín, najmä dreva.

Odbytová kríza na začiatku 30. rokov v oblasti drevárstva doliehala vo veľkej miere najmä na región Šariša. Pozastavenie vývozu dreva do Maďarska malo v tejto časti východného Slovenska priam katastrofálne následky: „Zastavením vývozu dreva do Maďarska bol najviac poškodený Šariš, lebo jeho vývoz smeroval vždy z najväčšej čiastky do Maďarska“, konštatovalo sa v článku denníka Slovenský východ, „Maďarsko krylo až 80 % svojej potreby kresaného dreva zo Šariša a aj stavebné drevo nižšej kvality pochádzalo z veľkej časti odtiaľ. Aké citelné je zastavenie vývozu dreva do Maďarska, objasní niekoľko čísel: v roku 1927 asi 280 vagónov, 5200 m³ drevárskeho materiálu v hodnote asi 1 650 000 Kč, v roku 1928 asi 1095 vagónov, 18 200 m³ drevárskeho materiálu v hodnote asi 5 350 000 Kč, v roku 1929 asi 1320 vagónov, 24 800 m³ v hodnote 6 620 000 Kč, v roku 1930 asi 1010 vagónov, 19 250 m³ v hodnote 4 610 000 Kč v roku 1931 asi 78 vagónov, 1 800 m³ v hodnote 298 000 Kč, v roku 1932 asi 49 vagónov, 510 m³ v hodnote asi 195 000 Kč.“²¹

Producenti drevnej hmoty mali eminentný záujem o urýchlené začatie rokovania s Maďarskom a o obnovenie vzájomných obchodných kontaktov. Tento problém inicioval aj vznik lesníckej a drevárskej komisie pri Národohospodárskom zbere pre Šariš a susedné okresy, ktorá sa zo všetkých síl usilovala zachrániť fungovanie tohto hospodárskeho odvetvia, ktoré prežívalo katastrofálny úpadok. Komisiu tvorilo 14 členov a bola vytvorená tak, aby v nej boli zastúpení majitelia lesov, obchodníci s drevom, lesní odborníci a majitelia píl. „Keďže je takto zaistená spolupráca všetkých interesantov v otázkach týkajúcich sa hospodárstva lesného a hospodárskeho celého nášho Šariša, sme pre-

20 Faltus, J. – Průcha, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. Bratislava : VPL, 1969, s. 65.

21 Šarišské drevárstvo vo svetle krízy. In: Slovenský východ, roč. 14, 1932, č. 262 (16. 11.), s. 14.

*svedčení, že nám bude možno riešiť celú radu aktuálnych vecí veľkého významu pre naše hospodárstvo.*²²

Národohospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy sa pre vážnosť situácie rozhodol riešiť vzniknutý problém priamo na príslušnom ministerstve. Jeho zástupcovia žiadali pri osobných stretnutiach urýchlené rokovania o obnovení vývozu s maďarskou vládou. Všetky akcie národohospodárov na oživenie ťažby a spracovania dreva boli podnikané s vedomím, že ide o životne dôležitú otázku regiónu, že pokles drevárskej produkcie je súčasne príčinou ďalších ťažkostí: straty na mzdách v niektorých častiach regiónu pri tejto jedinej možnosti obživy vyvolávajú nulovú kúpyschopnosť, neschopnosť investovať, a tak sa prehlbuje bieda miestneho obyvateľstva.

Východoslovenskí národohospodári prezieravo upozorňovali, že by mohli byť následne ohrození konkurenciou: „*Maďarsko dnes drevo potrebuje a keď toto nebude dodané československými exportérmi, bude ho Maďarsko kupovať z Rakúska alebo Rumunska.*“²³

Problémy s ťažbou dreva a najmä s jeho odbytom narastali, situácia sa neúmerne zhoršovala, a preto vzniklo prirodzené úsilie o vytvorenie organizácie, ktorá by obhajovala záujmy východoslovenských drevovýrobcov v celoštátnom meradle. Prezident košickej obchodnej komory Milan Maxoň sa po poradách so zainteresovanými vo februári 1931 rozhodol ujať iniciatívy a založiť takúto záujmovú organizáciu. V tlači to komentoval nasledovne: „*Skutočnosť odpovedá, že na žiadosť najvýznamnejších drevárskych firiem nášho obvodu a pri spolupráci riaditeľstiev štátnych lesov, hodlá košická komora utvoriť zvláštny Drevohospodársky ústav. Tento ústav má vyplniť medzeru, ktorej dôsledky interesenti pociťujú zvlášť pri terajšej drevárskej kríze. Ústav má byť otvorený za súhlasu a podpory zainteresovaných ministerstiev obchodu, zemedelstva, ďalej za spolupráci a prispievania záujemníkov. Má to byť polooficiálna ustanovizeň pre skúmanie a hájenie drevohospodárskych vecí. Ide o takú ustanovizeň, ktorá má zbližovať tunajších drevárov s hospodárskymi záujmami našej vlasti.*“²⁴

V septembri 1932 sa v Prahe uskutočnila porada československej drevárskej rady o rozdelení podielov na rekompensačnom vývoze reziva do Maďarska.. Šarišských národohospodárov na tomto rokovaní zastupoval dr. J. Fritz. Pre východné Slovensko bolo pridelených 29 vagónov reziva, ktoré mali byť exportované. Rozdelenie tohto kontingentu reziva pre jednotlivé východoslo-

22 Referáty na verejnej schôdzi Národohospodárskeho zboru v Prešove. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 46, s. 2.

23 Kompenzačné dohody s Maďarskom. In: Šariš, roč. 3, 1932, č. 44, s. 3.

24 Nová organizácia drevárskeho priemyslu na východnom Slovensku. In: Slovenský východ, roč. 13, 1931, č. 42, s. 8.

venské oblasti a konkrétne firmy sa uskutočnilo až na pôde Drevohospodárskeho ústavu v Košiciach. Šariš získal 5 exportných vagónov, ktoré pripadli štyrom drevárskym firmám.²⁵ Podľa odhadov však čakalo v oblasti košickej komory 80 000 až 100 000 vagónov dreva.

Medzištátne rokovania na najvyššej úrovni dospeli k dočasnej obchodnej dohode, podľa ktorej malo Maďarsko dodať do Československa bravčový dobytok a za to malo byť z východného Slovenska vyvezených ďalších 20 vagónov palivového dreva. V záujme oživenia vývozu dreva z východného Slovenska požadovali národohospodári, aby sa vláda pokúsila rokovať o vývoze reziva do Anglicka, odkiaľ sa dovážala káva a ryža.

Nespokojnosť s hospodárskou situáciou, najmä v oblasti drevárstva, vyjadrili zástupcovia šarišského regiónu na verejnej manifestácii konanej, 12. novembra 1933. V rezolúcii, ktorá bola na manifestácii prijatá, boli zakotvené požiadavky, ktoré mali prelomiť stagnáciu v drevárskom odvetví. *„Drevársky priemysel v Šariši, ktorý živil tisíce lesných robotníkov a roľníkov – povozníkov, od roku 1930 upadá, lebo stratil svoje prirodzené a hlavné odbytište – Maďarsko, úbytok len na mzdách robí niekoľko miliónov Kč ročne. Preto žiadame pre Šariš spravodlivý prídelenie kontingentu na kompenzačnom vývoze.“*²⁶

Národohospodársky zbor propagoval vytváranie výrobných a distribučných programov, ktoré by vykazovali poznatky o domácej spotrebe dreva a reziva, evidovali možnosti exportu do zahraničia a na ich základe by bola ťažba regulovaná. Tým by sa do istej miery čelilo presýteniu trhu, aspoň čiastočne by bol zaistený súlad medzi dopytom a ponukou. *„Bude nevyhnutné nahradiť distribučný chaos pevne organizovaným poriadkom a vhodnou úpravou z hľadiska spotrebiteľa.“*²⁷

Viacerí odborníci z oblasti drevovýroby sa napríklad dožadovali zavedenia ochranného cla na dovoz dreva z cudziny a vyslovovali sa za vývoz použitím všetkých dostupných prostriedkov, najmä znížením dopravných taríf, zriaďovaním odborných pracovísk, ako napr. výskumného ústavu lesníckeho a pod. Výrazne sa v tomto smere angažoval riaditeľ Štátnych lesov a statkov v Solivare Alojz Kubiček. Dokazoval, že na západe krajiny existuje dostatok drevárskych podnikov, preto ich netreba zakladať i na východe, treba však hľadať hospodárnejšie spôsoby, ako vhodne zužitkovať drevnú hmotu tak, aby sa do zahraničia nevyvážali suroviny a polotovary, ale hotové výrobky.

Drevárstvo na severovýchode Slovenska malo odlišné záujmy a potreby ako v ostatných častiach Slovenska. Preto národohospodársky zbor inicioval

25 Z činnosti Národohospodárskeho zboru pre Šariš. In: Šariš, roč. 3, 1932, č. 36, s. 1-2.

26 Hospodárska manifestácia v Prešove. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 44 (18. 11), s. 2.

27 Kubiček, A.: Národohospodársky obchodný význam. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 13 (1. 4.), s. 1-2.

založenie Družstva šarišského drevohospodárstva v Prešove. Družstvo vzniklo v máji 1933 a delilo sa na sekciu majiteľov lesov, lesoodborníkov, producentov, veľkoobchodníkov s drevom, maloobchodníkov s drevom, povozníkov. Členské podiely boli v družstve stanovené na 1 000 Kč a zápisné predstavovalo 50 Kč. Predsedom družstva sa stal statkár Štefan Bornemisza, za národohospodársky zbor boli do družstevnej správy delegovaní A. Kubíček, P. Kačírek, B. Rýdlo, J. Pelikán, M. Sántó.²⁸

K istému posunu k lepšiemu došlo v oblasti drevárskeho priemyslu na začiatku roka 1934. Upravili sa vzťahy s Maďarskom, čo si vyžiadalo zriadenie inštitúcie pre koordináciu medzištátneho obchodu s drevom. Bolo v Bratislave zriadené družstvo pre vývoz dreva do Maďarska pod názvom Dredoma.²⁹ Úlohou družstva bolo regulovať export dreva, rozdeľovať a kontrolovať mieru vyčerpania ponúkaného vývozu, dohliadať na vývozné ceny. Národohospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy ihneď po vzniku družstva Dredoma prejavil v mene šarišského drevárskeho priemyslu záujem o spoluprácu a členstvo. Výsledkom tejto národohospodárskej iniciatívy bol vstup šarišského drevohospodárskeho družstva do novovzniknutej koordinačnej inštitúcie. Tento krok bol možnosťou získať primeraný podiel na exporte dreva v rámci krajiny.

Medzi zaujímavé aktivity národohospodárskeho zboru v rámci podpory drevárskeho priemyslu patrila propagácia výstavby drevených rodinných domov. Zbor spolupracoval s výborom Stavebného družstva v Prešove. Bolo nevyhnutné zorganizovať informačné akcie, lebo tak poisťovne, ako aj peňažné ústavy pristupovali k stavbám dreva s nedôverou, napr. poisťovne odmietali drevené stavby poisťovať. Aktivisti národohospodárskeho zboru pripravili vysvetľovacie aktivity, ktoré mali informovanosť obyvateľstva o výhodách drevených budov uviesť na pravú mieru. Na túto tému sa rozohreli plamenné diskusie v regionálnej tlači. Obhajcovia myšlienky drevených stavieb argumentovali najmä technickými vylepšeniami, ktoré mali drevo upraviť a postaviť na roveň klasickým materiálom. Argumentovali aj cenovou nenáročnosťou, čím by sa riešil tak nedostatok bytov pre menej majetné vrstvy, ako aj podpora rozvoja a oživenia drevárskeho priemyslu.³⁰

Problémy drevárskeho priemyslu boli spojené aj s ťažkosťami v doprave vo východoslovenskom regióne, ale i na celom území Slovenska. Už spomínaná nejednotnosť taríf a riedka sieť železníc komplikovali vývoz a odbyt drevnej hmoty. V posledných mesiacoch hospodárskej krízy bola vláda nútená urobiť niektoré opatrenia najmä pri zladžovaní a unifikácii tarífnych poplatkov súk-

28 Družstvo šarišského drevohospodárstva. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 20 (20. 5.), s. 4.

29 Národohospodársky zbor. In: Šariš, roč. 5, 1934, č. 4 (3. 2.), s. 7.

30 Trojizbový murovaný dom stál v tom čase 100 tisíc Kč, rozlohou podobný drevený 80 tisíc. Zdroj: Stavba drevených domov. In: Šariš, roč. 3, 1932, č. 34 (10. 9.), s. 1.

romných a štátnych železníc. V denníku Slovenský východ bola uverejnená odozva na opatrenia železničnej správy pri hľadaní východiska v zlej situácii drevárstva: „*S uznaním konštatujeme, že železničná správa podáva pomocnú ruku tiež slovenskému a podkarpatskému drevárskemu priemyslu a lesníctvu v terajšej jeho tiesni. Menovite vítame významnú slavu (20 – 25 %), poskytnutú pre vývoz palivového dreva do Maďarska zo Slovenska. Očakáva sa, že podobná slava bude ešte v tomto týždni poskytnutá aj pre rezivo.*“³¹

Od 1. novembra vydalo ministerstvo železníc vyhlášku o čiastočnej úprave železničných taríf s okamžitou platnosťou. Vyhláška zvýhodňovala dopravu viacerých drevárskych komodít.

V roku 1934 sa situácia v drevovýrobe pomaly upokojovala. Obnovovala sa výroba na pílach, niektoré začali pracovať i na dve smeny. Obrat spôsobilo aj zlepšenie a rozšírenie exportných možností, najmä vývozu do Nemecka, ale aj do vzdialenejších krajín: Anglicka, Švajčiarska, Belgicka, Holandska, Francúzska a Talianska. Východné časti Slovenska mohli konštatovať zlepšenie už v lete 1934, aj keď úroveň predkrízovej produkcie dosiahli tunajšie podniky až po roku 1936.³²

Železničná sieť na slovenskom území bola po vojne v zlom stave. Mnohé trate boli prerušené, bol tu nedostatok vagónov, lokomotív i personálu. Veľa tratí bolo súkromných a bolo potrebné ich postupne poštátniť. Situáciu komplikovala aj skutočnosť, že vo vtedajšej železničnej sieti existovalo veľké množstvo rôznych typov povrchových stavieb, vyše sto rozmanitých výhybkových systémov, rozdielne zabezpečovacie a signalizačné zariadenia. Trate v novom štáte bolo preto potrebné unifikovať.

V auguste 1919 prišla do Prešova komisia ministerstva železníc, úlohou ktorej bolo začať s prípravnými prácami na výstavbe nových tratí: z Prešova cez Hanašovce do Vranova a z Bardejova cez Zborov, Svidník, Stropkov do Medzilaboriec. Aktivitu zosilneli pred prvými parlamentnými voľbami v roku 1920, keď s návrhmi na prekonanie nepriaznivej situácie v doprave na východnom Slovensku prichádzali viacerí politici a národohospodári.³³ Okrem už spomínaných dvoch plánovaných tratí uvažovalo sa aj o železničnom spojení medzi Vranovom, Stropkovom a Humenným, zverejnený bol aj úmysel vybudovať železnicu z Vranova cez Michalovce, Užhorod do Chustu. Za najpotrebnejšiu považovali národohospodári trať z Prešova cez Vranov do Strážskeho. V súvislosti s jej výstavbou sa poukazovalo nielen na jej hospodársky význam, ale zdôrazňovaný bol aj jej strategický dosah.

31 Tarifné výhody východoslovenského priemyslu. In: Slovenský východ, roč. 13, 1931, č. 111 (14. 5.), s. 3.

32 Němcová, V.: Kríza drevárskeho priemyslu ..., s. 56.

33 Tamtiež, s. 36.

Na podporu tohto projektu vznikali petičné zhromaždenia, viaceré verejné akcie, kde boli veľmi podrobne analyzované výhody a zdôvodňovaná potreba takéhoto spojenia. Počas 20. rokov však tento projekt uskutočnený nebol. Nové nádeje v súvislosti s jeho oživením vznikli paradoxne v čase hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov, kedy sa hovorilo o pláne vlády uzavrieť vysokú investičnú pôžičku, ktorá mala z veľkej časti pokryť práve výstavbu železníc.³⁴

Informácie o ponuke zahraničnej pôžičky vláde ČSR ihneď povzbudili tých, čo boli na výstavbe uvedenej trate zainteresovaní a začala sa skutočne nátlaková akcia, aby sa v rámci pôžičky uprednostnila nová železničná trať. V Prešove bola zvolaná porada zainteresovaných, ktorá sa pod patronátom starostu mesta K. Straku uzniesla, aby „...z pôžičky bolo patričnou čiastkou pamätané na vybudovanie transversálnej dráhy Prešov – Vranov – Michalovce. Na tejto dráhe je zainteresovaný nielen celý prešovský volebný okres, ale aj ministerstvo železníc uznalo svojim prípisom zo dňa 14. decembra 1926 túto trať za najvhodnejšiu pre zhustenie železničnej siete na východnom Slovensku.“³⁵ Signatári upozornili, že o potrebe trate sa hovorí už viac ako 30 rokov. Všetci zainteresovaní jej nevyhnutnosť nepopierajú, no napriek tomu sa projektu stále kladú do cesty prekážky.

V roku 1933 sa do presadzovania myšlienky vybudovať uvedenú trať pustil národohospodársky zbor. Na ústrednú železničnú radu a na ministerstvo železníc podal memorandum o akútnej potrebe vybudovať spomínanú železničnú spojnicu a na svojom rokovaní označil túto trať za najvážnejšiu a najnaliehavejšiu požiadavku Šariša. Argumentoval znížením nezamestnanosti, odvozom poľnohospodárskych produktov smerom na západ štátu, lacnejším odvozom dreva, ale aj predpokladom, že sa „...odkryje a využije nerastné bohatstvo Šariša a východného Slovenska, ktoré podmieňuje v prvom rade vhodné železničné spojenie.“³⁶

Oddaľovanie a prieťahy so začatím výstavby trate Prešov – Vranov – Michalovce vyvolávali nespokojnosť a burcovali v protestných akciách. V novembri 1934 sa vo dvorane Čierneho orla v Prešove konala rozsiahla manifestácia, na ktorej sa zúčastnili zástupcovia zo šiestich okresov východného Slovenska a opakovane sa za realizáciu zasadzovali. Dohodli sa aj na urgentnom presadení budovania železnice v smere Podolíneč – Orlov. Tým by sa východ republiky spojil so západom aj druhou koľajou v popradskom údolí. Túto železničnú sieť by dopĺňovala spojka Margecany – Prešov.

Na podporu celého súboru naliehavých požiadaviek sa vyslovil aj podpredseda národohospodárskeho zboru, poslanec Ján Vančo v poslaneckej snemov-

34 Michnovič, I.: Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Zost. M. Pekár. Prešov : ManaCon, 2001, s. 38.

35 O lepšie železničné spojenie na východnom Slovensku. In: Slovenský východ, roč. 12, 1931, č. 43 (21. 2.), s. 2.

36 Hospodárske snemovanie v Šariši. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 40 (28. 10.), s. 2.

ni. Argumentoval pomocou osvedčených a všeobecne známych faktov: „Železničné spojenie bolo za Uhorska vybudované smerom na juh do Budapešti, a preto je dnes nedostatočné, ba priamo zlé, lebo nespojuje východnú časť republiky k západu, k jeho terajšiemu centru. Nedostatok tohto spojenia veľmi zle pociťuje dnes už náš roľník, lesník, a drevoobchod na východnom Slovensku, hlavne v Šariši.“³⁷ Ministerstvo dopravy o týchto argumentoch vedelo, začiatok prác, napriek hotovému generálnemu projektu z roku 1924, bol však pre nedostatok financií stále odďaľovaný.

V roku 1936 národohospodársky zbor znovu odoslal urgentnú rezolúciu na ministerstvo a naliehavo zopakoval všetky dôvody na čo najrýchlejšie otvorenie výstavby. K jej realizácii sa opäť neprikročilo. V roku 1937 navštívili funkcionári národohospodárskeho zboru vtedajšieho ministerského predsedu Milana Hodžu. Medzi viacerými požiadavkami dominovala otázka nevyhnutnosti zabezpečiť strategické spojenie na východe republiky. Napriek tomu, že na projekt už bola vyčlenená finančná čiastka vo výške 220 000 000 Kč na trasu Prešov – Vranov a ďalších 70 000 000 Kč na trasu Podolínec – Orlov, napriek tomu, že bol hotový aj stavebný plán, s výstavbou sa nezačalo. Niekoľko desaťročí plánovaná trať bola napokon realizovaná až v rokoch 1939 – 1943. Po ročnej prevádzke bola však vojnovými akciami vážne poškodená a čakala na povojnovú rekonštrukciu.

Pred prvou svetovou vojnou mala cestná doprava na Slovensku len obmedzený význam. Po vojne jej význam stúpol a koncom 20. rokov začínala byť cestná doprava silnou konkurenciou pre železnice. Postupne sa autobusová a nákladná doprava stávala dôležitým národohospodárskym činiteľom, čo dokazuje aj skutočnosť, že v 30. rokoch bola na východnom Slovensku postavená pomerne dostupná sieť čerpacích benzínových staníc.

Autodopravu podporovalo nielen nižšie dopravné náklady na kratšie vzdialenosti a možnosť dopravy až priamo k príjemcovi, ale aj menšie náklady na obaly, pohotovosť dopravy, doprava bez prekládok a pod. Výroba výkonnejších áut v 30. rokoch umožňovala, aby autá na seba preberali čoraz väčší podiel prepravovaného tovaru a prekonávali stále väčšie vzdialenosti.³⁸

Rozšírenie automobilizmu však narážalo aj na určité prekážky. Boli to najmä vysoké ceny automobilov, ktoré boli zapríčinené tým, že ČSR zaviedla v roku 1922 vysoké clá na ich dovoz, aby tak podporila domácu, no nie celkom rozvinutú výrobu. Negatívny dopad na jej rozvoj mala aj dopravná daň a neskôr zavedená daň z motorových vozidiel i pomerne vysoká cena pohonných hmôt.

Rozhodujúcou príčinou, ktorá brzdila rozvoj automobilizmu, bola predovšetkým nízka kvalita cestnej siete. Bolo potrebné zmeniť nielen smer cestných

37 Reč poslanca Jána Vanču. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 47 (9. 12.) s. 1.

38 Faltus, J. – Průcha, V.: Přehled hospodářského vývoje ..., s. 91-92.

spojov, ale hlavne podporovať výstavbu nových ciest. Od vzniku samostatnej republiky sa ozývali varovné hlasy, ktoré zdôrazňovali potrebu riešenia správy štátnych a krajinských ciest. Už v roku 1920 vypracovali kompetentné orgány plán prestavby systému slovenských štátnych ciest a utvorenia nových cestných spojov v rovnobežkovom smere. Išlo o vznik štyroch základných magistral zo západu na východ: podunajskej, južnej, strednej a severnej. Realizácia tohto smelého plánu však narážala na nedostatok finančných prostriedkov. Problémy boli aj s hľadaním firiem, ktoré by mali skúsenosti so stavbami ciest a mostov. Opäť platilo, že najzanedbanejšie situácia bola vo východoslovenskom regióne, najmä v Šariši.

Už na porade prípravného výboru pre vznik národohospodárskeho zboru inžinier Š. Omelka v súvislosti s touto problematikou upozorňoval: „*Udržiavanie 1 km stojí 200 tisíc korún. Práca by stála 180 miliónov. Financuje to štát, krajina, okres. Treba mnoho investovať. Čulé kraje dostanú viac.*“³⁹ Správa ciest sa stala oblasťou, na ktorú dopravná komisia národohospodárskeho zboru zamerala hlavnú pozornosť. Jej aktéri si uvedomovali, že vybudovanie a úprava komunikácií bude mať ďalekosiahly význam pre všetky odvetvia hospodárstva a povedie k poklesu nezamestnanosti vo východoslovenskej oblasti.

Údržba ciest a mostov tvorila v štátnom rozpočte každoročne nemalú sumu a často brzdila aj príspevky na výstavbu nových ciest. Počas hospodárskej krízy sa v tlači verejne objavovali konštatovania o znížení príspevkov na stavbu nových a údržbu existujúcich ciest, aj keď sa zdôrazňovalo, že väčší diel týchto investícií pripadá na slovenskú časť cestnej siete, ktorá je v horšom stave. V zlej situácii sa odporúčalo šetriť a krátiť výdavky, napríklad pri úprave okrajov ciest, pri dopĺňaní stromoradií a nových výstražných tabulí.⁴⁰ Bolo to však núdzové opatrenie a nemohlo sa uplatňovať dlhšiu dobu, pretože by ohrozilo bezpečnosť cestnej dopravy. Ministerstvo verejných prác napríklad v roku 1932 uskutočnilo „...stavbu 10 v zemi slovenskej z 29 mostov vybudovaných v celej republike. Jedným z najväčších mostov je most č. 60, vedúci nad riekou Torysou u Kendíc na štátnej silnici Košice – Zborov o 1 otvore, 38m svetlosti a nosnej konštrukcie zo železového betónu, s oblúkovitými nosníkmi a zavesenou mostovkou“.⁴¹

Program dopravnej komisie národohospodárskeho zboru sa v otázke cestnej správy zamerával na vybudovanie cesty Lenartov – Čirč – Orlov, na úpravu trasy Drienovská Nová Ves – Košice, Drienov – Varhaňovce, Prešov – Petrovany – Močarmany – Drienov – Lemešany – Košice, Tuhriná – Žehňa – Dúb-

39 Poľnohospodárska výroba a poľnohospodárska kríza. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 42 (4. 11.), s. 1.

40 Z príspevkov na stavbu štátnych silníc a mostov pripadá na Slovensko 70 %. In: Slovenský východ, roč. 13, 1933, č. 15 (19. 1.), s. 2.

41 Stavby silníc a mostov na Slovensku. In: Slovenský východ, roč. 13, 1932, č. 55 (6. 5.), s. 3.

rava.⁴² Národohospodársky zbor požadoval aj spevnenie a rozšírenie cesty z Pečovskej Novej Vsi cez Olejnikov, Majdan, Livov, Livovskú Hutu, ktorá by spojila okres Sabinov s Bardejovom, a na jej realizáciu žiadal od štátneho cestného fondu finančnú podporu. Ministerstvo verejných prác túto podporu v roku 1932 sľúbilo⁴³, realizácia stavby sa však odkladala. Opodstatnený význam mala aj požiadavka, aby zainteresované a zodpovedné inštitúcie spolu so svojimi odborníkmi vypracovali dlhodobý koncepčný komunikačný program, aby sa chaoticky neriešili len havarijné stavy, ale aby sa predchádzali.

K otázke výstavby a úpravy ciest v regióne Šariša zaujal zásadné stanovisko predseda organizácie Stanislav Treybal: „*A vedľa železa dráh potrebujeme betón hradských. Boli by sme slepi, keby sme nevideli čo všetko sa previedlo v obore silničnom na Slovensku od prevratu, ako sa nám hradské zlepšili. Ale v Šariši potrebujeme nutne aj nové silničné zlepšenie zo západu na východ. A z tých najdôležitejších je spojenie bardiovského okresu so sabinovským a spojenie giraltovského o stropkovským.*“⁴⁴

Komisia národohospodárskeho zboru požiadala ministerstvo financií a verejných prác o uvoľnenie financií na stavbu uvedených ciest. Postup úradných miest pokladala za pomalý, pretože aktuálnosť začatia bola podľa nej zrejmá: „*Trvá to už dlho. Veď akciu so spojkou Lenartov – Čirč – Orlov započal Národohospodársky zbor ešte v roku 1931 a až v 4. roku sa pracuje na projekte. Pri známej komplikovanosti administratívy našich príslušných kruhov môže trvať ešte roky, dokiaľ sa zaistia finančné prostriedky. Šariš však potrebuje tejto verejnej investície hneď.*“⁴⁵

Krajinské zastupiteľstvo sa pod silným tlakom východoslovenských okresov v máji 1933 uznieslo vytvoriť podmienky na realizáciu prác a finančne zabezpečiť výstavbu cesty Bardejov – Lenartov, ale aj cesty Stropkov – Medzilaborce a spojenie Prešov – Stará Ľubovňa premeniť na krajinskú cestu s prípojkou na poľskú Muszynu. „*Krajinské zastupiteľstvo v Bratislave uznalo dôvody, ktoré Národohospodársky zbor v Prešove v svojich podaniach opäť hlásal, lebo vybudovanie uvedeného spojenia ako jedinej komunikácie spájajúcej severovýchodnú časť Slovenska so sieťou silníc pod Tatrami je nevyhnutné.*“⁴⁶ Pre národohospodársky zbor bolo pochopenie ich analýz a rozborov

42 Bližšie pozri: Referáty na verejnej schôdzi Národohospodárskeho zboru v Prešove. In: Šariš, roč. 2, 1931, č. 46 (28. 11.), s. 2.

43 Pozoruhodné úsilie o hospodárske povznesenie Šariša. In: Slovenský východ, roč. 14, 1932, č. 61 (13. 3.), s. 1.

44 Treybal, S.: Hospodárske požiadavky Šariša. In: Šariš, roč. 4, 1933, č. 44 (18. 11.), s. 1.

45 Národohospodársky zbor. In: Šariš, roč. 5, 1934, č. 23 (16. 6.), s. 6.

46 Nové silnice na východnom Slovensku. In: Slovenský východ, roč. 15, 1933, č. 121 (24. 5.), s. 2.

situácie istou satisfakciou, povzbudením v ďalšej činnosti, aj keď nedostatok finančných prostriedkov neumožňoval realizovať plány takým tempom, aké si jeho predstavitelia želali.

Národohospodársky ústav v Bratislave spolu s Národohospodárskym zborom pre Šariš a susedné okresy vyhlásili mesiac október v roku 1934 za takzvaný cestný mesiac. Počas neho sa uskutočnili oblastné manifestácie, ktoré požadovali vyriešenie otázky správy cestných komunikácií na Slovensku. Aj národohospodársky zbor usporiadal vlastné zhromaždenie, na ktorom odzneli konkrétne požiadavky na urýchlené vyriešenie neúnosnej dopravnej situácie. Dopravná komisia národohospodárskeho zboru vydala aj vlastné tzv. Šarišské vyhlásenie, v ktorom požadovala úpravu ciest a mostov v kraji, vybudovanie spomínaných spojení Lenartov – Čirč – Orlov a Giraltove – Fijaš – Lomné – Turiany.⁴⁷

V okresoch Šariša bolo spolu 149 km štátnych a 425 km krajinských ciest. Uvedené údaje naznačovali, že ide o poddimenzovanú cestnú sieť, najmä v porovnaní s českými krajinami. Vo východoslovenskej lokalite bolo nevyhnutné začať s výstavbou nových ciest. Paradoxom bola skutočnosť, že napríklad v šarišskom regióne bola sieť štátnych ciest na jednotku plochy o polovicu menšia ako v Čechách. Požiadavka na prevzatie krajinských ciest štátom bola preto celkom oprávnená.

Dopravná komisia národohospodárskeho zboru vypracovala aj program investícií na stavbu a úpravu uvedených cestných spojnic. Náklady na trasu Lenartov – Čirč – Orlov boli vyčíslené na 4 600 000 Kč a na stavbu cesty Giraltove – Fijaš – Lomné – Turiany na 2 700 000 Kč. Stavba týchto magistrál však počas trvania prvej ČSR nebola nikdy úplne zavŕšená. Výstavba nových ciest a železničných tratí narážala na podstatnú prekážku: nedostatok finančných prostriedkov.

Konkrétnymi krokmi dokázal Národohospodársky zbor pre Šariš a susedné okresy koncepcie prispievať k chápaniu zmyslu regionálnych snáh. Problémy odvetví, ktoré sme v predchádzajúcom texte charakterizovali, boli v jeho činnosti nastoľované v oveľa širšom kontexte spolu s akútnymi potrebami všetkých sfér hospodárskeho a spoločenského života v regióne Šariša.

Autor: PhDr. Viera Hudečková, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Inštitút histórie, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov

47 Veľká manifestácia Šariša a okolia. In: Šariš, roč. 5, 1934, č. 42 (10. 11.), s. 1.

HLINKOVA SLOVENSKÁ ĽUDOVÁ STRANA A JEJ ČINNOSŤ V ŠARIŠSKO-ZEMPLÍNSKEJ ŽUPE V ROKOCH 1939 – 1945*

MARTIN PEKÁR

PEKÁR, M.: Hlinka's Slovak People's Party and its activities in Šariš-Zemplín county in 1939 – 1945. In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 196-214.

The contribution deals with Hlinka's Slovak People's Party which was determining factor of the political and social life in Slovakia during the period from the end of 1938 till the end of the war. The author discusses the structure, the personnel and the activity of the party in the eastern part of Slovakia in the region of Šariš-Zemplín county. The author monitors the development of the issues in the context of legislative changes and the changes of the state regime. Some typical and specific features in the given region are pointed out. The attention is paid to the breakdown of the regime and to the court cases with the local representatives of regime

Po októbri 1938 a najmä po 14. marci 1939 sa postavenie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v slovenskej spoločnosti a v politickom systéme podstatne zmenilo. Táto skutočnosť našla svoj odraz v legislatíve rovnako ako v spoločnom či straníckom živote.

Ústava Slovenskej republiky z 21. 7. 1939 zakotvila v šiestej hlave najzákladnejšie ustanovenia týkajúce sa politických strán. V § 58 bolo kodifikované výnimočné postavenie HSLĽS. Stala sa jedinou stranou, prostredníctvom ktorej sa slovenský národ smel zúčastňovať na štátnej moci. Postavenie HSLĽS v slovenskej spoločnosti bolo legislatívne precizované zákonom č. 245/1939 Sl. z. z dňa 28. septembra 1939 o HSLĽS. Tento zákon potvrdil a rozviedol do podrobností § 58 ústavy. V zmysle zákona bol najvyšším orgánom strany zjazd, ktorý volil predsedu a 4 podpredsedov strany a ktorý mal rozhodovať o zásadných programových otázkach (zišiel sa iba raz – v októbri 1939). Na celoštátnej úrovni o záležitostiach strany rozhodovalo užšie a širšie predsedníctvo, výkonným orgánom sa stal generálny sekretariát strany. V októbri 1942 bol prijatý nový zákon o HSLĽS (č. 215/1942 Sl. z.). Organizačnými jednotkami ostali miestne, okresné a župné organizácie riadené po novom predsedom, predsedníctvom a výborom.¹ Ústrednými orgánmi sa stali Vodca, predsedníct-

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/2221/05 s názvom *Východné Slovensko v 20. storočí*.

1 Výbor podľa zákona z roku 1939 pozostával z predsedu a menovaných členov, podľa zákona z roku 1942 ho tvorili presne určení jednotlivci - členovia strany a zároveň funkcionári HG, HM a pod.

tvo, ústredný výbor a zjazd. Výkonným orgánom ostal generálny sekretariát. Zákon zaviedol aj súdne orgány.

Hlinkova slovenská ľudová strana mala v roku 1937 necelých 50 tisíc členov, koncom roku 1938 už 120 tisíc a v roku 1943 takmer 300 tisíc členov.² Maximálny počet členov 294 580 dosiahla HSĽS v roku 1944.³ Na jej čele stál Jozef Tiso. Celoštátnym tlačovým orgánom strany bol denník *Slovák*. Najmä pre potreby funkcionárov miestnych organizácií vychádzal od októbra 1940 do konca roka 1944 politicko-organizačný mesačník *Organizačné zvesti HSĽS* a v rokoch 1941 – 1944 inštruktážny časopis s prednáškami *Politická škola HSĽS*. Strana riadila verejný život v štáte. Jej súčasťou sa stali Hlinkova garda, Hlinkova mládež a zjednotené odborové a stavovské organizácie. Jestvujúcu tendenciu (V. Tuka) spojiť podľa vzoru Nemecka, Talianska či Španielska štátny aparát s aparátom strany sa síce nepodarilo realizovať, no personálnym prepojením HSĽS reálne ovládala značnú časť štátnych úradov, do ktorých dosadzovala sympatizantov. Tento fakt spoločne s možnosťou získať židovský majetok mal veľký podiel na prudkom náraste členskej základne strany. Paradoxom je však aj skutočnosť, že práve nedostatok vhodných kádrov na vysoko kvalifikované posty spôsobil, že štátny aparát, v ktorom mnohokrát ostali pracovať pôvodní, nie celkom lojálni úradníci, sa postupne stal jedným z vplyvných miest, kde sa organizovala opozícia voči režimu. Strana jednoducho obsadila špičkové riadiace funkcie v štáte, avšak v roku 1939 ani neskôr nedisponovala dostatočným množstvom často vysoko špecializovaných odborníkov, hodiacich sa do výkonných funkcií.

Charakter činnosti HSĽS predurčovala skutočnosť, že strana bola od počiatku organizovaná a vedená prísne z centra. Schválení funkcionári sa museli riadiť pokynmi vedenia strany, čo značne obmedzovalo a určovalo ich prácu. Hoci najmä pre činnosť miestnych organizácií nejestvovali presné usmernenia činnosti a apelovalo sa na samostatnosť, viac ako tvorivosť sa očakávala horlivosť pri plnení príkazov. Každodenná stranícka práca oscillovala okolo organizovania najrozmanitejších politicko-výchovných, hospodárskych a kultúrno-vzdelávacích kurzov a podujatí. Ich hlavným cieľom bolo pôsobením na široké masy dosiahnuť viditeľné výsledky, a tak zabezpečiť akceptovanie danej podoby slovenskej štátnosti. Uvedené aktivity sa rozvíjali vo všetkých regiónoch a boli v podstate jediným programom, ktorý HSĽS mala. Dosiahnutím autonómie a krátko na to vznikom slovenského štátu sa totiž vyčerpala

2 KAMENEC, Ivan: Hlinkova slovenská ľudová strana po októbri 1938. In: *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Zost. Ľ. Lipták. Bratislava : Archa, 1992, s. 223.

3 KORČEK, Ján: Obdobie prvej Slovenskej republiky a protifašistického odboja. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 220.

podstata programu HSLS, naposledy formulovaného ešte v roku 1936. Za danej zahraničnopolitickej i vnútroptickej situácie sa nepodarilo vytvoriť nový ucelený reálny politický program, ktorý by vychádzal z tradičných princípov (kresťanstvo, stavovský štát, autoritatívny režim) a ktorý by bol v súlade s národno-socialistickou ideológiou. Za program sa považovali vyhlásenia predsedu, ktoré sa stávali záväznými. Z tohto stavu vyplývali pre každodenný život mnohé nejasnosti. Činnosť strany sa často javila ako živelná a jediným jasným politickým cieľom bolo udržanie slovenskej štátnosti.⁴

Politický systém slovenského štátu bol postavený na národnostnom princípe. Dominantným štátotvorným národom boli Slováci, ktorých mala v politickom živote reprezentovať štátostrana – Hlinkova slovenská ľudová strana. Východ Slovenska sa z národnostného hľadiska mohol na prvý pohľad javiť ako celkom bezproblémový, pretože po arbitráži tu Slováci tvorili bezmála 80 % obyvateľstva a mali jasnú prevahu. Bližší pohľad prezradí, že z 11 okresov predstavovali viac ako 80 % až v siedmich. V dvoch okresoch sa však k Slovákom hlásilo podstatne menej ako polovica obyvateľov. Podrobnejšie tabuľka č. 1.

Tab. č. 1: Podiel Slovákov v okresoch ŠZŽ podľa sčítania z roku 1940

Okres	Prítomné obyvateľstvo	Z toho Slovákov	%
Bardejov	43 114	29 133	67,57
Giraltovce	22 202	17 903	80,64
Humenné	41 188	34 151	82,91
Medzilaborce	22 601	2 728	12,07
Michalovce	64 973	56 007	86,2
Prešov	86 154	74 370	86,32
Sabinov	45 736	36 801	80,46
Stropkov	17 351	12 714	73,28
Vyšný Svidník ⁵	17 005	6 365	37,43
Trebišov	46 449	41 852	90,11
Vranov n. T.	33 581	28 842	85,89
Spolu	440 354	340 866	77,4

Zdroj: Národnosť prítomného obyvateľstva v roku 1940. In: *Zprávy Štátného plánovacieho a štatistického úradu*, 1, 1946, č. 1, s. 18.

4 KAMENEC, Ivan: *Hlinkova slovenská ...*, s. 227. KAMENEC, Ivan: *Slovenský štát (1939 – 1945)*. Praha : Anomal, 1992, s. 32-33.

Na Slovensku mohla HSĽS po 14. marci nadviazať pri budovaní svojich štruktúr na stav, ktorý tu jestvoval ešte z prvorepublikového obdobia. Mohutný nárast členskej základne a zmenené vnútropolitické i legislatívne pomery však nútili predstaviteľov strany hľadať na nižších úrovniach nové organizačné formy s takou náplňou práce, ktorá by zodpovedala aktuálnym potrebám. Proces budovania straníckych štruktúr bol kontinuálny a spočiatku mal smerovať k dosiahnutiu stavu, ktorý by umožnil spojiť stranícky a štátny aparát.

Regionálne štruktúry HSĽS kopírovali územnosprávne usporiadanie. Základnou jednotkou boli miestne organizácie, ktoré boli združené do okresnej organizácie HSĽS. V župných sídlach pracovali aj župné organizácie. Na týchto troch úrovniach boli podľa zákona č. 245/1939 Sl. z. organizácie strany spravované valným zhromaždením a výborom, ktorý bol menovaný centrálnymi orgánmi.

Základnými organizačnými jednotkami strany sa stali miestne organizácie. Na čele miestnej organizácie HSĽS stál predseda. Jeho hlavnou úlohou bolo usmerňovať a kontrolovať prácu výboru, zastupovať MO navonok a koordinovať činnosť strany s HG a HM. V prípade potreby zastupoval predsedu vo všetkom podpredseda MO. Druhou najdôležitejšou funkciou MO bola funkcia tajomníka. Tajomník bol miestnym „ideológom“ a výkonným prvkom smerom dovnútra organizácie. V každodennej činnosti mala dominovať funkcia predsedu. Už od začiatku to bolo interpretované ako smerovanie k vodcovskému princípu. Dbalo sa na to, aby za predsedov MO boli najčastejšie menovaní agilní a bezúhonní členovia HSĽS na vidieku z radov roľníkov a v mestách zo zástupcov slobodných povolání a robotníkov. Za tajomníkov boli vzhľadom na ich úlohy menovaní takmer výlučne predstavitelia lojálnej inteligencie, čo naznačuje, na čo kládol režim skutočný dôraz. Túto prax využívala propaganda, ktorá tvrdila, že jedine takto je možné dosiahnuť súlad medzi „*národnou pospolitosťou a inteligenciou*“. V rámci výboru pracovali ďalej referenti – sociálny, kultúrny a hospodársky. Každý z nich mal presne vymedzenú oblasť pôsobnosti. Sociálny referent sa mal starať o odstraňovanie sociálnych ťažkostí, čo v praxi znamenalo dbať o nárast sociálnej úrovne dozeraním na vývoj mzdových a cenových pomerov, na bývanie, pracovné podmienky atď. Kultúrny referent mal na starosti usporadúvanie prednášok, divadelných predstavení, dozor nad knižnicami, distribúciu tlače atď. Úlohou hospodárskeho referenta

5 Vyšný Svidník patril v tom čase k okresu Stropkov a pracovala tu len okresná expozitúra. Uvádzame ho ale osobitne, jednak aby bolo možné porovnávať tieto údaje s inými, jednak aby bol zrejmý rozdiel medzi etnickou príslušnosťou obyvateľstva okresov Stropkov a Vyšný Svidník, čo môže čiastočne vysvetliť príčinu rozdelenia pôvodne jedného okresu. K 1. 1. 1944 bola obec Vyšný Svidník spojená s obcou Nižný Svidník, čím vzniklo mestečko Svidník.

bolo predovšetkým to, aby spravoval prostriedky MO HSLS i samotnej príslušnej obce. Organizoval tiež rôzne verejnoprospešné práce. Do vedenia MO popri radových členoch výboru patrili ešte pokladník a revízor. Z praktických dôvodov bola dodatočne ustanovená aj funkcia tlačového referenta, ktorý bol povinný dodávať do straníckej tlače a do rozhlasu správy o udalostiach, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom spájali so stranou.⁶ Od počiatku bola centrálna najviac usmerňovaná práca sociálnych referentov. U ostatných funkcionárov sa očakávalo viac samostatnosti a spolupráca pri hľadaní i plnení úloh s výborom či celou komunitou.

Sieť MO sa v Šarišsko-zemplínskej župe dotvárala na jeseň roku 1940, kedy takmer každá obec v župe mala svoju miestnu organizáciu HSLS.⁷ Podľa bilančnej správy publikovanej v marci 1941 pri príležitosti druhého výročia vzniku SR pracovalo na území ŠZŽ 670 miestnych organizácií HSLS, ktoré združovali viac ako 40 tisíc členov.⁸

Vedenia okresných organizácií HSLS mali po organizačnej stránke analogickú podobu ako MO. Špecifikum v rámci štruktúry predstavovali väčšie mestá, ktoré boli rozdelené na viacero miestnych organizácií. V Šarišsko-zemplínskej župe sa to týkalo len mesta Prešov, v ktorom pôsobili štyri miestne organizácie. Spolu tvorili okresnú organizáciu HSLS Prešov – mesto. Ostatné miestne organizácie pôsobiace v okrese boli združené do okresnej organizácie HSLS Prešov – vidiek (niekedy označovanej aj ako Prešov – okolie). Okresné organizácie nedisponovali vlastnými sekretariátmi. Spravidla patrilo niekoľko z nich pod jeden obvodný sekretariát, ktorý riadil ich činnosť a v spolupráci s okresnými predsedami, prípadne poslancami snemu kontroloval prostredníctvom obvodných dôverníkov činnosť miestnych organizácií a ich funkcionárov. Počet obvodných sekretariátov narastal priamoúmerne s kvantitatívnym nárastom členskej základne. V roku 1940 pracovalo v ŠZŽ päť obvodných sekretariátov – v Bardejove, Humennom, Michalovciach, Sečovciach a v Stropkove. Okresná organizácia Sabinov a obidve prešovské okresné organizácie boli pridelené k župnému sekretariátu HSLS so sídlom v Prešove.⁹ Vo februári 1941 bol zriadený aj obvodný sekretariát v Sabinove, ku ktorému bola pridelená okresná organizácia Sabinov.¹⁰

6 Bližšie *Organizačné zvesti HSLS* október 1940 – máj 1941.

7 Nové organizácie HSLS v Šariši. In: *Slovenská sloboda*, 3, 1940, č. 225 (3. 10.), s. 2.

8 Na východe štátu napredujeme. In: *Slovenská sloboda*, 4, 1941, č. 61 (14. 3.), s. 3.

9 Soznam obvodných sekretariátov a im pridelených okresov. In: *Organizačné zvesti HSLS*, 1, 1940, č. 1, s. 10-11. Soznam župných sekretariátov a im pridelených okresov. In: *Organizačné zvesti HSLS*, 1, 1940, č. 1, s. 11.

10 Nové obvodné sekretariáty HSLS a im pridelené okresy. In: *Organizačné zvesti HSLS*, 2, 1941, č. 2, s. 8.

Najvyššou organizačnou formou strany na regionálnej úrovni bola župná organizácia. Zakladajúce valné zhromaždenie župnej organizácie HSLS v Prešove bolo veľkou spoločenskou udalosťou. Uskutočnilo sa 17. decembra 1939 a medzi vyše 600 prítomnými hosťami boli minister spravodlivosti Gejza Fritz, poslanci Andrej Germuška, Anton Simko, Matej Hut'ka i biskup Jozef Čársky.¹¹

Tab. č. 2: Organizačná štruktúra HSLS v Šarišsko-zemplínskej župe v roku 1941

Župná organizácia HSLS v Prešove	Obvodné sekretariáty	Pridelené okresné organizácie
	Bardejov	Bardejov, Giraltovce
	Humenné	Humenné, Medzilaborce
	Michalovce	Michalovce
	Sečovce	Trebišov, Vranov nad Topľou
	Stropkov	Stropkov
	Sabinov	Sabinov
	-	Prešov - mesto, Prešov - vidiek

Zdroj: viď poznámky 14 a 15

Činnosť strany v župe bola poznačená podobnými problémami ako v ostatných regiónoch vtedajšieho Slovenska. Ako už bolo naznačené, rovnako ako v celoštátnom meradle aj na východe Slovenska bola HSLS nútená vyrovnat' sa s prudkým nárastom členstva a s tým súvisiacou reorganizáciou či permanentným dobudovávaním štruktúr. Prioritou vlády Slovenskej republiky však bola snaha čo najskôr skonsolidovať pomery v novovzniknutom štáte. Predstavitelia štátu si plne uvedomovali slabú stabilitu a komplikovanú situáciu na východe Slovenska. K jej zlepšeniu mala viesť zvýšená pozornosť, ktorá bola východným oblastiam venovaná a ktorá sa prejavovala aj veľmi častými návštevami najvyšších štátnych činiteľov takmer vo všetkých okresoch ŠZŽ. Návštevy slúžili nielen na spoznanie každodennej reality, ale v prvom rade sa stali vhodnou príležitosťou na najrôznejšie prejavy a verejné vystúpenia, ktoré mali širokým vrstvám vysvetliť danú situáciu a dosiahnuť jej akceptovanie. Snahu vlády paradoxne mnohokrát marili samotní radoví členovia a nižší funkcionári HSLS, keď sa dostávali do sporov s politicky neangažovaným obyvateľstvom alebo s členmi rozpustených politických strán, voči ktorým vystupovali často aro-

11 Bližšie krátke správy v *Slováku*, 21, 1939, č. 282 (7. 12.), 288 (15. 12.) a 292 (20. 12.).

gantne a z pozície získanej moci. V sporoch sa odrážala komplikovaná situácia, ktorá vznikla v súvislosti s udalosťami okolo 6. októbra. Členovia i miestni funkcionári nesúhlasili vždy s politikou svojich vedení a prechod k autoritatívnemu systému s jednou slovenskou politickou stranou nebol v regióne taký plynulý ako na celoštátnej úrovni. Ovplyvňovali ho rôzne faktory, pričom dôležitú rolu hrali ani nie ideologické či medzinárodnopolitické otázky, ako skôr medziľudské vzťahy, osobné záležitosti a tradícia. Najčastejšie sa do sporov dostávali ľudáci s bývalými agrárnikmi, ktorí mali na slovenskom vidieku pomerne silnú pozíciu.¹²

Vzhľadom na postavenie HSĽS v štáte štátnobezpečnostný aparát nevenoval pozornosť jej aktivitám, ale podľa potrieb a záujmov vrcholných predstaviteľov len vybraným členom a ich činnosti. Negatívnym sprievodným javom prudkého nárastu členstva bola skutočnosť, že členmi strany sa neraz stávali aj zdiskreditovaní či trestaní jednotlivci. Taký stav bol najmä na miestnej úrovni neúnosný, narúšal dôveryhodnosť strany a poukazoval na korupciu v nej. Vedenie strany si problém a z neho plynúce dôsledky dobre uvedomovalo. Preto bol v spolupráci s ÚŠB v marci 1940 vydaný prísne dôverný príkaz, podľa ktorého bolo nanajvýš žiaduce sledovať práve mravnú čistotu funkcionárov miestnych organizácií HSĽS a HG. V prípade, že bol niekto z nich trestaný, mala byť na ÚŠB podaná správa. Sledovať sa mali predovšetkým prečiny podľa zákona na ochranu republiky, až na druhom mieste prečiny podľa trestného poriadku. Od tohto opatrenia sa očakávalo nielen vnútorné posilnenie a obroda strany, ale predovšetkým to, že prispeje k zaktivizovaniu členskej základne, upadajúcej do letargie. Zistenia ÚŠB potvrdili oprávnenosť konania vedenia strany a aj v ŠŽŽ zaznamenali viacero trestaných funkcionárov (napr. v okrese Trebišov až 6).¹³ Personálne zmeny na regionálnej úrovni vrcholili na prelome rokov 1940/1941. Podľa rozhodnutia širšieho predsedníctva HSĽS sa v čase medzi 13. októbrom

12 K nepokojom tohto charakteru došlo napr. v apríli 1940 v obci Kurima, kde sa vytvorili dve skupiny obyvateľstva. Jedna bola organizovaná okolo miestnej organizácie HSĽS, druhú tvorili bývalí agrárnici združení v miestnom odbore Matice slovenskej. Jadrom nepokojov bol spor o právo využívať tunajší kultúrny dom. Spor podľa hlásení zámerne podnecovali a živili učители, členovia HSĽS Anton Mráz, Ján Kahanec a Jozef Mankovič. Zvažu ukončilo až preloženie prvých dvoch menovaných na iné miesta v novembri 1940. Podobný charakter malo ohrozenie poriadku v Šarišských Sokolovciach, kde sa podľa hlásenia sabinovského okresného úradu tiež nepohodli členovia HSĽS s bývalými agrárnikmi. [ŠA Prešov, fond ŠŽŽ, 375/38-40 ŠB a 624/55-40 ŠB.] Z archívneho materiálu sa nepodarilo zistiť, či agrárnici alebo členovia iných rozpustených strán vytvorili v župe nejaké vyššie ilegálne organizačné formy. Faktom je, že vo viacerých obciach sa organizovali v miestnych odboroch Matice slovenskej.

13 Istý Ján Ifko, predseda miestnej organizácie HSĽS a veliteľ Hlinkovej gardy v osade Albinov pri Sečovciach, bol trestaný dokonca jedenásťkrát. [ŠA Prešov, fond ŠŽŽ, 38/40 ŠB.]

a 10. novembrom 1940 konali na celom Slovensku valné zhromaždenia miestnych organizácií HSLS.¹⁴ Okrem iného boli na nich navrhnutí noví funkcionári, ktorí boli potom na prelome rokov menovaní do funkcií. Podobným spôsobom boli následne dosadené do funkcií nové okresné vedenia.

Tab. č. 3: Prehľad okresných vedení HSLS v župe v roku 1941

Okresná organizácia	Predseda	Podpredseda	Tajomník
Bardejov	Jozef Doruščák, roľník	Albert Lexmann, okresný náčelník	Štefan Reištetter, obvodný tajomník
Giraltovce	Michal Lukáč, r.k. farár	Ján Švec, roľník	Jozef Kafka, učiteľ
Humenné	Ján Nemec, r.k. farár	Ján Tutko, roľník	Vojtech Kováč, úradník
Medzilaborce	Michal Žatkovič, učiteľ v.v.	Anton Stolárik, železničiar	Andrej Zábredský, notár
Michalovce	Ján Pavlík, roľník	Michal Sciranka, roľník	Ján Závadský, učiteľ
Prešov – mesto	Ján Onofrej, roľník	Andrej Prusák, sudca	Imrich Lečko, učiteľ
Prešov – vidiek	Jozef Števek, profesor	Ján Biath, roľník	Július Demeter, učiteľ
Sabinov	Andrej Jusko, škôldozorca	Jozef Zlatohlavý, farár	Vojtech Faith, predn. pošt. úradu
Stropkov	Jozef Burák, kolár	Michal Boňko, riad. ľud. školy	Jozef Senaj, vedúci
Trebišov	Ján Németh, gr.k. farár	Ján Puci, roľník	Michal Zorvan, učiteľ
Vranov nad Topľou	Ján Donič, roľník	Ján Petro, roľník	Štefan Solár, učiteľ

Zdroj: *Organizačné zvesti HSLS*, 2, 1941, č. 5 a 11. *Praktický adresár mesta Prešova 1941*. Prešov : Tatran, 1941, s. 144.

Za predsedu župnej organizácie HSLS v Prešove bol vymenovaný poslanec Andrej Germuška (inak riaditeľ Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Prešove). Podpredsedom sa stal notár z Bardejova Ján Ferdinandy, tajomníkom Prešovčan Michal Drábik (v auguste roku 1941 striedal vo funkcii Antona Mo-

14 Valné zhromaždenia miestnych organizácií HSLS. In: *Organizačné zvesti HSLS*, 1, 1940, č. 1, s. 2.

ravčíka), pokladníkom murár z Prešova Andrej Leščinský, sociálnym referentom michalovský stredoškolský profesor Štefan Hlaváč, kultúrnym referentom brezovický farár Juraj Kišiday, hospodárskym referentom obchodník z Giraltovec Mikuláš Kutlík a revízorom učiteľ z Vyšného Svidníka Michal Boňko.¹⁵

Politický život v župe mal v predmetnom období pokojný charakter a výraznejšie ho nerozbúrila ani kríza vo vládnom tábore pred salzburskými rokovaniami v lete 1940, ani následné prvé vyjadrenia o zavádzaní národného socializmu na Slovensku. Odraz celoslovenského politického diania možno v každodennom živote ŠZŽ badať až začiatkom roku 1941, kedy sa v hláseniach okresných úradov začali vyskytovať poznámky o určitom náraste miery nespokojnosti obyvateľstva v dôsledku protichodných vyjadrení vedúcich politikov na stránkach *Slováka* a *Gardistu*.¹⁶ Tieto „nezrovnalosti“ boli veľmi rýchlo dané na pravú mieru a režimu prišli vhod výkyvy počasia či prvé náznaky vojnových príprav, ktoré od jari naplno zamestnávali pozornosť obyvateľstva. Viac ako obyvateľstvo zaujala táto polemika miestnych funkcionárov. Ich vzájomný pomer najvýstižnejšie charakterizoval v jednom zo svojich neskorších hlásení stropkovský okresný náčelník Neupauer, keď napísal, že tento vzťah je „korektný, avšak nie najideálnejší“. ¹⁷ Nemožno sa čudovať, že súperenie HG a HSLS naberalo v nasledujúcom období na dynamike, hoci v inej podobe, ako tomu bolo na celoštátnej úrovni.

Výsadné postavenie HSLS a jej členov v spoločnosti nieslo so sebou dôležitý záväzok. Keďže sa strana podujala viesť všetok verejný život, všeobecne sa od nej očakával aktívny a tvorivý prístup k občanom na všetkých úrovniach. Pri absencii demokracie aj konštruktívneho a uceleného politického programu to nebolo jednoduché. Navyše verejný život bol v narastajúcej miere riadený v prospech len jednej časti obyvateľstva – členov HSLS a pridružených organizácií.

Činnosť strany v regióne sa spájala predovšetkým s oblasťou hospodárstva a sociálnej sféry. Podmienky práce v jednotlivých regiónoch Slovenska sa odlišovali. Na východe bolo potrebné riešiť azda najviac problémov, a to práve v dvoch uvedených oblastiach. Tejto skutočnosti musel byť prispôsobený hospodársky a sociálny program HSLS v župe. O najaktuálnejších potrebách pravidelne rokovalo zhromaždenie župnej organizácie HSLS. Medzi hospodárske priority patrila regulácia vodných tokov, ktoré hlavne počas záplav v roku 1940 narobili mnoho škôd. Naliehavou potrebou bola výstavba priemyselných pod-

15 *Praktický adresár mesta Prešova 1941*. Prešov : Tatran, 1941, s. 144.

16 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 228/Ib-41 ŠB a 319/Ib-41b ŠB, periodické správy okresných úradov za január a február 1941.

17 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 405/IIa-42 ŠB.

nikov, keďže v župe sa nachádzali iba tri väčšie – prešovský solivar, trebišovský cukrovar a michalovský pivovar. Podmienkou celkového rozvoja regiónu bol rozvoj infraštruktúry. Najviac sa apelovalo na potrebu výstavby cesty Prešov – Vranov – Strážske – Michalovce a železničných spojení Vranov – Stropkov – Vyšný Svidník – Bardejov a Podolínec – Ľubotín. S hospodárskym rozvojom súvisela tiež snaha o združstevnenie liehovarov, výstavbu vzorných mliekarní a zvýšenie hospodárskej a kultúrnej úrovne slovenskej dediny.¹⁸ Hospodárskymi prioritami, ktoré zamestnávali pozornosť najmä funkcionárov v regióne, boli pozemková reforma a arizácia. Úlohou sa stanovilo viacero, boli často finančne i časovo náročné, a tak sa ich mnohokrát nepodarilo zrealizovať. Vcelku však možno konštatovať, že v skúmanom období sa hospodárska i sociálna situácia dočasne zlepšovala. Investičná činnosť, najmä výstavba verejných budov (školy, kultúrne domy, úrady) a komunikácií (cestné i železničné), mala pozitívny dopad na zamestnanosť v regióne, čo sa zas spätne muselo prejaviť na životnej úrovni obyvateľstva. V sociálnej oblasti sa realizovalo niekoľko zaujímavých nápadov. Patril k nim zdravotné prednášky, ľudovýchovné kurzy (úspešné boli najmä kurzy varenia), mliečne akcie, zbierky šatstva, stravovacie akcie pre deti robotníkov, starostlivosť o početné rodiny. Každoročne sa pozornosť venovala tzv. zimnej akcii.¹⁹ Istotne nie všetky podujatia narazili na pochopenie obyvateľstva, najmä vtedy, ak boli povinné. Svoje ciele ale v podstate plnili. Najchudobnejším, teda najnespokojnejším vrstvám dočasne a často na úkor iných skupín obyvateľstva (Česi, Židia) pomáhali, a tak udržiavali potrebnú mieru lojality väčšiny s režimom. Ostatní zo strachu či z oportunizmu na takú formu solidarity pristúpili a navonok pôsobili pasívne. Niektoré aktivity a opatrenia HSLS skutočne spôsobili pozdvihnutie hospodárskej, sociálnej i kultúrnej úrovne časti obyvateľstva. Neponúkali však perspektívu a výsledky práce boli čoraz menšie, preto členstvo strany i obyvatelia upadali do stále väčšej pasivity. Strácali záujem o veci verejné a pod dojemom blížiacej sa vojny sa sústreďovali najmä na zabezpečenie existencie vlastných rodín.

Dôležitým medzníkom vo vývoji politických pomerov počas existencie slovenského štátu sa stal vstup Slovenska do vojny proti Sovietskemu zväzu v roku 1941. Prípravy na vojnu a samotný vstup do nej sa odrazili i v aktivitách politických strán. Hlavnou úlohou členstva HSLS sa stalo byť nápomocným režimu v prípravách na vojnový konflikt a pri zabezpečovaní verejného poriadku. Členom strany boli pridelené najmä dôležité organizačno-kontrolné úlohy.

18 Najsúrnejšie potreby Šariša a Zemplína. In: *Slovenská sloboda*, 3, 1940, č. 245 (26. 10.), s. 2. Hospodársky program HSLS. In: *Slovenská sloboda*, 3, 1940, č. 247 (29. 10.), s. 3.

19 Sociálna starostlivosť HSLS v župe Šarišsko-zemplínskej. In: *Slovenská sloboda*, 3, 1940, č. 248 (30. 10.), s. 2. Zo sociálnej činnosti HSLS v Prešove. In: *Slovenská sloboda*, 4, 1941, č. 44 (22. 2.), s. 2.

Ozbrojené zložka strany – Hlinkova garda sa podieľala na realizácii niektorých bezpečnostných a vojenských opatrení.

Začiatkom jesene 1941 opadala vojnová psychóza a život sa dostával do bežných koľají. Každodenný život bol však výraznejšie poznačený vojnou, ktorá stále viditeľnejšie doliehala na obyvateľstvo. O to ťažšou úlohou bolo udržať jeho lojalitu a stabilitu spoločenských pomerov. Viac ako predtým sa ukazovalo, že Bratislava so svojimi predstavami je Šarišsko-zemplínskej župe, jej občanovi aj jeho potrebám či záujmom vzdialená nielen zemepisne. Pasivita väčšiny obyvateľstva, a to i toho spočiatku angažovaného, nielenže narastala, ale v mnohých prípadoch pomaly prerastala dokonca do nespokojnosti. Krivka vývoja mala napriek sebazáchovným zásahom totalizujúceho sa režimu zostupný priebeh. Tieto okolnosti sa premietali i do politického života a činnosti politických strán, ktorých aktivity a možnosti sa líšili.

HSLS aj v tomto období ostávala dominantným činiteľom politického a spoločenského života slovenskej pospolitosti na všetkých úrovniach. Tempo nárastu členskej základne však z viacerých príčin pokleslo. Spolu s narastajúcou pasivitou sa pod túto skutočnosť podpísalo i vyčerpanie ľudských zdrojov, keďže politická organizovanosť už bola veľmi vysoká, a tiež personálna politika vedenia strany, ktoré obmedzovalo prijímanie nových členov.

V roku 1943 fungovalo na území župy 11 okresných a 695 miestnych organizácií HSLS, združujúcich približne 45 000 členov.²⁰ V porovnaní s rokom 1941 je to len malý kvantitatívny posun.²¹ Na čele župnej organizácie strany v Šarišsko-zemplínskej župe stál tandem Matej Huťka (vystriedal A. Germušku) ako predseda a Michal Drábik ako tajomník. V nadväznosti na ciele vytýčené vedením strany pokračovalo budovanie a reorganizácia straníckych štruktúr. Jednou z priorit ostávalo, aby mala strana v každom okrese obvodný sekretariát, ktorý by koordinoval a kontroloval činnosť podriadených organizácií. Hoci sa túto prioritu nepodarilo realizovať úplne, počet obvodných sekretariátov HSLS v župe narástol z pôvodných päť v roku 1940 na osem v roku 1943. V tabuľke č. 4 uvádzame ich prehľad aj s menami vedúcich funkcionárov.

Zmeny nastali i v počte a samozrejme v personálnom obsadení okresných organizácií. V súvislosti s prijatím zákona o HSLS v októbri 1942 došlo k zrušeniu okresnej organizácie Prešov – mesto, resp. k jej transformácii na miestnu organizáciu.²² Oveľa častejšie dochádzalo k personálnym zmenám. Vychádzali

20 Vyše 45.000 nás je tu. In: *Slovenská sloboda*, 6, 1943, č. 85 (11. 4.), s. 5.

21 V prípade počtu organizačných jednotiek nastal v dôsledku reorganizácií dokonca pokles, keď napr. na začiatku roka 1942 bolo v župe až 703 miestnych organizácií. [HSLS v našej župe. In: *Slovenská sloboda*, 5, 1942, č. 1 (Nový rok), s. 2.] K počtu okresných organizácií viď ďalej.

22 Tak pracovala Strana v Prešove. In: *Slovenská sloboda*, 6, 1943, č. 20 (26. 1.), s. 2.

Tab. č. 4: Prehľad obvodných sekretariátov HSĽS v ŠZŽ a k nim patriacich okresov v roku 1943

Obvodný sekretariát	Pridelené okresné organizácie
Bardejov (obv. tajomník Štefan Reištetter)	Bardejov
Giraltovce (obv. tajomník Michal Navojský)	Giraltovce
Humenné (obv. tajomník Ondrej Sninčák)	Humenné
Medzilaborce (obv. tajomník Štefan Stolárik)	Medzilaborce
Michalovce (obv. tajomník Eduard Alexovič)	Michalovce
Sabinov (obv. tajomník Michal Bucák)	Sabinov
Sečovce (obv. tajomník Imrich Florián Hurinský)	Trebišov, Vranov nad Topľou
Stropkov (obv. tajomník Michal Roman)	Stropkov

Zdroj: *Slovenská ročenka 1943*. Bratislava : Úrad propagandy, 1943, s. 264-265.

najmä zo snahy ústredia aktivizovať členstvo a odstrániť pasívnych, nepohodlných či zdiskreditovaných jednotlivcov. Reorganizačné zhromaždenia väčšieho rozsahu sa konali napr. počas roka 1943. Častým dôvodom na zmeny boli okrem nespokojnosti vedenia aj rôzne prozaické okolnosti, ako napr. nehody na lokálnej úrovni, odchod do dôchodku či úmrtie. Zmeny vo vedení okresných organizácií v rokoch 1942 – 1944 mapuje tabuľka č. 5.

Z organizačného hľadiska sa novinkou stalo zakladanie ženských odborov HSĽS. Dialo sa tak podľa pokynov Generálneho sekretariátu HSĽS, uverejnených v *Organizačných zvestiach HSĽS* v októbri a v novembri 1941. V okresných mestách ŠZŽ sa zakladajúce valné zhromaždenia ženských odborov konali s problémami²³ a s oneskorením až koncom roka 1941.²⁴ Ich činnosť sa orientovala na oblasť sociálnej sféry, dobročinnosti a osvetu. Organizovali rôzne zbierky, trhy či kurzy, určené prevažne ženám.

Skutočne politické aktivity HSĽS na regionálnej úrovni sa obmedzovali na organizovanie návštev predstaviteľov štátu a strany²⁵, na zvolávanie príle-

23 Najväčším problémom bol nedostatok prihlásených žien, preto sa konali náborové akcie, ktoré predchádzali valné zhromaždenia alebo boli s nimi spojené. Členstvo v ŽO bolo samozrejme podmienené členstvom v HSĽS. [Ša Košice pobočka Trebišov, fond Obvodný sekretariát HSĽS Sečovce, Zakladanie Ženských odborov HSĽS – smernice, 11. 11. 1941.]

24 Napr. v Prešove 29. 11. 1941, vo Vranove nad Topľou 7. 12. 1941 atď.

25 Medzi takéto najvýznamnejšie návštevy patrila návšteva J. Tisa v dňoch 5. – 7. 7. 1942 pri príležitosti valného zhromaždenia Jednoty sv. Cyrila a Metoda. Keďže išlo o cirkevnú organizáciu združujúcu slovenských gréckokatolíkov, celá udalosť bola aj veľkým cirkevným sviatkom a zúčastnili sa na ňom desiatky tisíc veriacich. Ďalšou udalosťou, ktorá bola spo-

Tab. č. 5: Predsedovia okresných organizácií HSEŠ v SZŽ v rokoch 1942 – 1944 ²⁶

Okresná organizácia	1942	1943	1944
Prešov – mesto	Ján Onofrej/ Andrej Prusák	-	-
Prešov – okolie	Ján Števek/ Belo Jančáry	-	-
Prešov	-	Ján Jacko	Vincent Šoltis
Vyšný Svidník	-	Michal Boňko	Michal Boňko
Stropkov	Jozef Burák	Štefan Ducko	Štefan Ducko
Michalovce	Ján Pavlík	Koloman Žember	Koloman Žember
Trebišov	Ján Németh	Jozef Rusina	Jozef Rusina
Medzilaborce	Michal Žatkovič	Michal Žatkovič	Michal Žatkovič
Giraltovce	Michal Lukáč	Zoltán Olexa	Ján Švec
Bardejov	Jozef Doruščák	Jozef Vaňo	Jozef Vaňo
Vranov nad Topľou	Ján Donič	Eduard Džatko	Alexander Džatko
Sabinov	Andrej Jusko	Andrej Jusko	Andrej Jusko
Humenné	Ján Nemec	Andrej Tomko	Andrej Tomko

Zdroj: *Slovenská ročenka 1942 a 1943*, denná tlač.

žitostných (napr. reorganizačných) valných zhromaždení, politických porád a na organizovanie politických školení. Politické porady sa konali na rôznych úrovniach. Prerokovávala sa na nich aktuálna situácia v strane i v spoločnosti a určovali sa miestne stranícke priority nielen v politickej oblasti, ale predovšetkým vo sfére hospodárstva, zdravotníctva, dopravy a pod. Jednou z politických priorít bola aktivizácia členstva strany a jeho „prevýchova“, na čo mali slúžiť práve povinné politické školenia. Ich význam a priebeh boli propagandou mimoriadne sledované a aj samotné vedenie strany dbalo na to, aby sa tieto školenia konali v slávnostnej atmosfére a za aktívnej účasti najvýznamnejších

jená s návštevou predstaviteľov štátu a strany (okrem J. Tisa to boli napr. M. Sokol, viacerí ministri a predstavitelia armády atď.) a ktorá nabrala manifestačné rozmery, bolo otvorenie železnice Prešov – Strážske začiatkom septembra 1943. [Veľký sviatok východu štátu. In: *Slovenská sloboda*, 5, 1942, č. 150 (7. 7.), s. 1; Východ a západ tvoria jednotu. In: *Slovenská sloboda*, 6, 1943, č. 203 (7. 9.), s. 1.]

26 Tabuľka má orientačný charakter – pôsobenie jednotlivých predsedov sa nekrylo s kalendárnymi rokmi.

či už celoštátnych alebo miestnych funkcionárov, ktorí prednášali o aktuálnych a straníckych otázkach.²⁷

Každodenná činnosť strany sa rovnako ako v predošlom období realizovala najmä v hospodárskej, sociálnej a kultúrno-osvetovej oblasti, pričom sa realizovali celoštátnym či župným vedením naplánované aktivity. V hospodárskej oblasti sa dokončovali veľké investičné akcie, začaté ešte v predošlom období, ako napr. železničná trať Prešov – Vranov – Strážske²⁸ alebo výstavba justičného paláca v Prešove, no postupne začali z logických dôvodov prevažovať finančne menej náročné projekty, ako vysádzanie ovocných stromov, budovanie vzorných studní a hnojísk a pod. S prehlbujúcou krízou režimu a s približovaním frontu sa však komplikovala aj realizácia týchto aktivít. V sociálnej oblasti sa nadväzovalo na overené akcie, akou bola napr. zimná pomoc. Objavovali sa tiež zbierky pre frontových vojakov²⁹, nemajetných starých ľudí a ľudí postihnutých živelnými pohromami, ktorých bolo vo vojnových rokoch na východe Slovenska dosť. Mimoriadny význam naberala najmä z hľadiska potlačenia ilegálnej činnosti komunistov a z hľadiska udržania sociálneho pokoja či lojality početnej skupiny robotníkov pomoc viacdetským robotníckym rodinám a nezamestnaným. Medzi sociálne aktivity HSLS propagandisticky zaradila aj arizáciu. Arizácia poslednýkrát výrazne akcelerovala v čase vstupu Slovenska do vojny proti ZSSR a už začiatkom roka 1942 sa jej ukončenie na území župy chýlilo k záveru.³⁰ Poslednou, hoci zďaleka nie najmenej dôležitou oblasťou činnosti straníckych organizácií, bola kultúrno-osvetová práca. HSLS od začiatku otvorene hovorila o „*potrebe prevýchovy slovenského človeka*“. V prípade straníckych funkcionárov túto úlohu plnili spomenuté politické školenia, pre bežných občanov boli určené najmä rôzne národné slávnosti a príležitostné manifestácie (14. marca, 1. mája a pod.), „*výchovné*“ divadelné predstavenia či prednášky. Kultúrne referenti strany propagovali tlač, organizovali hromadný odber periodík a politicko-výchovných publikácií. Podnecovali a podporovali poslovenčovanie priezvisk. Azda najzásľušnejšou aktivitou kultúrno-osvetového charakteru bolo zriaďovanie kultúrnych domov na slovenskom vidieku.

Činnosť strany a jej organizačných jednotiek v Šariško-zemplínskej župe zodpovedala celoslovenskej situácii. Napriek opatreniam vedenia HSLS, častým politickým školeniam na najrôznejších úrovniach a propagande práca strany a záujem jej členstva o ňu a obyvateľstva o jej aktivity od roku 1942 perma-

27 Napr. o organizáciách HSLS a ich činnosti, o právach a povinnostiach členov, intervenčnom poriadku, straníckej disciplíne, úlohách jednotlivých funkcionárov a pod.

28 Bližšie: MICHNOVIČ, Imrich: Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Prešov : ManaCon, 2001, s. 32-50.

29 Vôbec prvá na Slovensku sa uskutočnila práve v Prešove.

30 HSLS v našej župe. In: *Slovenská sloboda*, 5, 1942, č. 1 (Nový rok), s. 2.

nentne upadali. Bardejovský okresný náčelník Reinhardt, ktorého možno hodnotiť ako oddaného ľudáka, už v decembri 1942 do situačnej správy napísal, že *„ľudia strácajú smysel pre politické veci, keďže vidia, že ak si sami nepomôžu, tak pomocou politikou si ťažko čo vydobijú. Je treba snád' reálnejšie z ľudí hovoriť, a tým sa udrží kontakt politický aj v dnešných mimoriadnych pomeroch“*.³¹ Ľudia strácali vieru vo víťazstvo Nemecka, hoci k otvoreným prejavom nespokojnosti nedochádzalo.³² Klesala dôvera k štátnym úradom. Popri vojnových situáciách sa HSEŠ na všetkých úrovniach musela vyrovnávať i s korupciou a prospechárstvom v radoch členstva.³³ Dochádzalo k zneužívaniu funkcií. Orgány strany museli riešiť celý rad osobných sporov, sporov kvôli arizácii i narastajúcu nevraživosť medzi straníkmi a gardistami.

Konflikt HSEŠ – HG, ktorý mal na najvyššej úrovni charakter boja o politickú moc a o podobu slovenskej štátnosti, sa v regióne od roku 1942 posúval do roviny osobnej nevraživosti funkcionárov, zápasiacich o vplyv, no najmä o s ním súvisiace materiálne výhody a spoločenskú prestíž. Spory vrcholili v prvej polovici roku 1943. Gardisti sa pokúšali ovplyvňovať činnosť štátnych inštitúcií, odmietali sa zúčastňovať na niektorých oficiálnych straníckych akciách a celá vec išla tak ďaleko, že niekde sa úrady obávali výtržností.³⁴ V Šarišsko-zemplínskej župe sa v súperení presadili straníci. U gardistov sa zrejme pod vplyvom vojnových udalostí postupne začala objavovať nechuť k práci, pasivita a neochota nastupovať do pohotovosti.³⁵ Prešovský policajný riaditeľ Macháček sa ešte v novembri 1943 sťažoval, že miestni gardisti už dokonca *„takmer vôbec nenosia uniformu“*.³⁶

Vojnové útrapy narušali tiež každodenný život bežného obyvateľstva. Ich dôsledky sa pre jeho väčšinu najviac prejavovali v hospodárskej a sociálnej

31 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 5/IIa-43 ŠB.

32 V januári 1943 už Reinhardt do hlásenia napísal, že *„ľudia si prajú víťazstvo sovietskeho zbraní, lebo si myslia, že sa budú mať lepšie“*. Podobný názor prezentoval aj sabinovský okresný náčelník Kapralčík, podľa ktorého *„viac sa počúva Londýn a Moskva, ako domáci rozhlas“*. [ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 48/IIa-43 ŠB.] Vo februári 1943 zas prešovský okresný náčelník Kapalla napísal: *„..... u obyvateľstva badať istú ľahostajnosť, reptanie proti politickým a hospodárskym opatreniam“*. [ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 114/IIa-43 ŠB.]

33 Boli to nepríjemné prípady, ktoré odzrkadľovali komplikovanú dobovú situáciu a ktoré bolo treba utuľtať. Negatívne javy sa nevyhli ani Šarišsko-zemplínskej župe. Napr. v roku 1943 bol obvinený obvodný tajomník HSEŠ z Medzilaboriec Stolárik, že bral úplatky pri židovských transportoch a že si privlastňoval huteľný židovský majetok. [ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 273/IIa-43 ŠB.]

34 Napr. gardisti sa nezúčastnili na oslavách 14. marca v roku 1943 v Bardejove. [ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 196/IIa-43 ŠB.] Najväčšie nehody HSEŠ a HG boli v Humennom. Práve tu sa úrady obávali výtržností. [ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 114 a 319/IIa-43 ŠB.]

35 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 390, 462 a 565/IIa-43 ŠB.

36 ŠA Prešov, fond ŠZŽ, 565/IIa-43 ŠB.

oblasti. Občasné krátkodobé zlepšenie zásobovania len predlžovalo agóniu režimu. Nepriaznivý stav od jari 1944 nepriamo priznávala aj denná tlač, ktorá ale napriek všeobecne známej situácii stále hovorila o hospodárskej stabilite, dočasnej krátkodobej kríze, pochopení zo strany obyvateľstva a o vernosti Vodcovi.³⁷ V príkrom rozpore s propagandistickými tvrdeniami boli nielen uvedené úradné hlásenia, ale i informácie o prechode kompetencie zabezpečovať verejné záujmy štátu zo štátnej správy na armádu či o odstraňovaní Židov a nespoľahlivých osôb z územia ŠZZ.³⁸ Zmenu v spoločnosti či väčší záujem obyvateľstva nevyvolala ani realizácia zákona o zmenách v samospráve obcí.³⁹ Obyvateľov sa oveľa viac dotýkalo približovanie frontu a s tým súvisiace opatrenia.

Až do leta 1944 sa vojnové udalosti dotýkali väčšiny obyvateľov Slovenska len nepriamo. Perzekúcie totalitného systému postihovali iba konkrétne skupiny obyvateľstva a aj zásobovanie bolo vzhľadom na dlhoročný vojnový konflikt prijateľné. Všetky tieto podstatné faktory, ktoré udržiavali obyvateľstvo v poslušnosti a každodenný život v zabehnutých koľajach, však v dôsledku Povstania a príchodu frontu definitívne pominuli. Pomalý prechod frontu cez Slovensko znamenal obrovské ľudské a materiálne straty. Slovenská ľudácka vláda strácala kontrolu nad stále väčším územím, v rozklade bola armáda, polícia, administratíva, celý politický systém.⁴⁰

V atmosfére chaosu a neistoty, predznamenávajúcej koniec vojny a pád Nemecka i s ním spätého ľudáckeho režimu, nastal vo vedení HSĽS posledný zápas o moc, keď sa o slovo hlásila radikálna skupina mladých ľudákov. Pre väčšinu ostaných členov strany priniesla nová situácia nevyhnutnosť zaujať celkom jednoznačný občiansky postoj vo vzťahu k režimu. Kým v predošlom období sa umiernení či vypočítaví ľudáci mohli zaštitíť činnosťou v štruktúrach strany a agilnejší, radikálnejší sa zase mohli prezentovať aktivitou v HG, teraz takéto (často alibistické či zištné) delenie strácalo zmysel. Každý, a tu už máme na mysli všetkých bez ohľadu na politickú či národnostnú príslušnosť, sa musel postaviť na jednu zo strán barikády – teda za alebo proti režimu. Treba povedať, že v tejto existenciálnej situácii sa ukázala skutočná tvár prívržencov režimu. Tí, ktorí dovtedy ešte nerezignovali, prechádzali z pudu sebazáchovy

37 Napr. Slovenský východ pokojne sleduje udalosti. In: *Slovenská sloboda*, 7, 1944, č. 72 (28. 3.), s. 2; Zasadnutie župného výboru Strany v Prešove. In: *Slovenská sloboda*, 7, 1944, č. 127 (6. 6.), s. 2.

38 Opatrenia v Šarišsko-zemplínskej župe. In: *Slovenská sloboda*, 7, 1944, č. 108 (12. 5.), s. 2.

39 O skutočnom význame a podstate tejto zmeny svedčí príklad mesta Prešov, v ktorom sa novým mešťanom stal jeho bývalý vládny komisár (a župný inšpektor Hlinkovej gardy) Anton Sabol-Palko.

40 BARNOVSKÝ, Michal: Slovensko na prelome vojny a mieru. In: *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Zost. V. Štefánský. Bratislava : VĽU MO SR, 1996, s. 182.

vy do pasivity, aby takto vyjadrili svoj negatívny postoj. Absolútnu vernosť režimu zachovalo len malé percento fanatikov, ktorí s ním boli natoľko spätí a zdiskreditovaní, že inú možnosť v podstate nemali. Uvedený stav bol samozrejším vyústením vývoja udalostí ostatných mesiacov, umocneného navyše Povstaním a vojnovými operáciami.

Šariško-zemplínska župa a jej obyvatelia sa v poslednom období existencie slovenského štátu v zložitej situácii ocitli ako prví. Najprv sa túto časť Slovenska nepodarilo naplno zapojiť do SNP. Krátko nato sa stala najexponovanejším územím z vojenského hľadiska. Už 8. septembra 1944 začala Karpatsko-duklianska operácia, ktorá napriek neúspechu vyústila do začiatku oslobodzovania Slovenska smerom z východu.⁴¹

V čase týchto udalostí, ktoré boli sprevádzané aj partizánskymi akciami, sa ľudácky režim naposledy aktivizoval. O nemožné sa pokúšal využitím dvoch hlavných prostriedkov – už naznačenej vlastnej radikalizácie a propagandy.

Radikalizácia režimu v snahe udržať ho bola od začiatku odsúdená na neúspech. Nezodpovedala medzinárodnopolitickým súvislostiam ani reálnej situácii v krajine. Kým na západnom Slovensku si bratislavská vláda ešte udržiavala autoritu, v ŠZŽ sa mohla spoľahnúť už len na hŕstku najvernejších a na autoritu nemeckých zbraní. HSL'S bola v rozklade. Väčšina štátnych úradov reálne neplnila svoju funkciu, zhoršovali sa všetky možnosti efektívneho komunikačného spojenia nielen regiónu s Bratislavou, ale aj v rámci samotného regiónu. Vyhlásenie pohotovosti HG začiatkom septembra 1944 sa tu skončilo fiaskom. Aspoň obmedzenú akcieschopnosť Pohotovostného oddielu HG Prešov sa podarilo dosiahnuť až koncom novembra 1944 po prevelení 100-člennej jednotky Slovenskej pracovnej služby k nemu a po príchode niekoľkých desiatok príslušníkov PO HG zo západného Slovenska. Prešovský PO HG nebol napriek výraznému posilneniu o príslušníkov z iných regiónov po celý čas svojej existencie schopný zasiahnuť do vojenských akcií a aj jeho činnosť v mocensko-represívnej oblasti bola pomerne malá. Zohral skôr pozitívnu úlohu pri evakuačných prácach a v strážnej službe.⁴²

Ľudácka propaganda, vedená najmä dennou tlačou, už tiež nemohla nájsť širší ohlas. Všetky aktivity smerujúce k podpore mobilizácie či k aktivizácii ľudí v prospech režimu skončili neúspechom. Pre absolútnu väčšinu obyvateľ-

41 Bližšie k operácii viď: *Vojensko-politické aspekty Karpatsko-duklianskej operácie*. Zost. B. Klein. Bratislava : VHÚ, 1996. 104 s.

42 Príslušníci PO HG Prešov asistovali len pri zaistovaní mužov, ktorí sa vyhýbali odvodovej povinnosti a opevňovacím prácam. Nepodieľali sa napr. na prenasledovaní Židov, ktoré mali na starosti dôstojníci PO HG zo západného Slovenska. Vďaka strážnej službe PO HG sa najmä v Prešove podarilo predísť rabovaniu a ničeniu majetku. Bližšie: KÁRPÁTY, Vojtech: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004, s. 223-230.

stva bez ohľadu na jeho politickú angažovanosť v predošlých mesiacoch a rokoch sa stalo prioritou zabezpečenie vlastnej fyzickej existencie a, pokiaľ to bolo možné, hmotného majetku. Obyvateľstvo sa pri tom spoliehalo samo na seba, konalo spravidla na vlastnú päsť, a preto sa s výraznejším pozitívnym ohlasom nestretla ani organizovaná evakuácia. Evakuovali tí, ktorí sa vzhľadom na svoju činnosť v zanikajúcom režime mohli oprávnene obávať trestu. Išlo hlavne o tunajších popredných ľudáckych funkcionárov, predstaviteľov úradov, funkcionárov MSS a Nemcov. Väčšina z nich sa však nevyhla povojnovému ľudovému súdom.

Ľudové sudy predstavovali špecifickú formu vyrovnania sa s vojnovými zločincami a kolaborantmi. Delili sa na tri typy – Národný súd, okresné ľudové sudy a miestne ľudové sudy.⁴³ Napriek dnes všeobecne prijímanému názoru, že boli neobjektívne a pri ich práci bežne dochádzalo k porušovaniu elementárnych právnych zásad, sú obžaloby, zápisnice z pojednávanií či výpovede obžalovaných a svedkov cenným materiálom, ktorý umožňuje dotvoriť mozaiku historického vývoja. Vďaka tomuto materiálu je možné kritickejšie pristupovať k priamym dobovým prameňom a prehodnotiť či korigovať niektoré čiastkové závery, a tak vytvoriť plastickejší obraz skúmanej problematiky najmä vo vzťahu k skutočnej podobe režimu na miestnej úrovni, k miere zodpovednosti jednotlivcov a v neposlednom rade k charakteru medziľudských vzťahov.

Osoby, spadajúce pod retribučnú normu, ktoré mali regionálnu pôsobnosť, patrili do kompetencie miestnych a okresných ľudových súdov. Tie vo veľkej miere zmierňovali právny postih súdených osôb. Platí to aj o okresných a miestnych ľudových súdoch, pôsobiacich na území bývalej Šarišsko-zemplínskej župy. Mnohí miestni ľudácki exponenti boli oslobodení alebo odsúdení na symbolický trest verejného pokarhania⁴⁴, čo bolo celkom v súlade so všeobecným trendom. Paradoxne oveľa vyššie tresty mnohokrát dostali „malé ryby“ alebo dokonca niektorí obvinení radoví občania, ktorým sa nepodari-

43 Bližšie: RAŠLA, Anton: *Ľudové sudy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mieriadneho súdnictva*. Bratislava : SAV, 1969. 168 s. SYRŇÝ, Marek: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta Historica Neosoliensia. Tomus 6*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003, s. 137-147.

44 Možno uviesť celý rad príkladov: Oslobodený bol prešovský policajný riaditeľ P. Macháček, ktorý bol aktívny najmä v rokoch 1943 – 1944 a jeho pričinením bol v decembri 1944 do Nemecka odvečnený jeho zástupca a príslušník odboja L. Števonka, ktorý zahynul v koncentračnom tábore. [ŠA Prešov, fond OaMES, OES Prešov, sign. T-ľud 75/45.] Oslobodení boli i bývalí okresní náčelníci R. Kapalla a J. Kapralčík. [ŠA Prešov, fond OaMES, OES Prešov, sign. O-ľud 77/45 a OES Sabinov, sign. T-ľud 36/45.] Predseda OO HSEŠ v Sabinove A. Jusko bol odsúdený na verejné pokarhanie [ŠA Prešov, fond OaMES, OES Sabinov, sign. T-ľud 35/45]. R. Alexy, predstaviteľ Nemcov v Sabinove, bol tiež oslobodený [ŠA Prešov, fond OaMES, OES Prešov, sign. T-ľud 46/47] atď.

lo vyvrátiť často vykonštruované obvinenia. Výnimku predstavovali krajoví poslanci a tí funkcionári, ktorých aktivita presahovala úroveň župy a ktorí sa zodpovedali pred Národným súdom v Bratislave.⁴⁵ Ľudáckych exponentov rôznych úrovní podrobne sledoval po roku 1948 aparát komunistického režimu⁴⁶, ktorý na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia niektoré neprimerane nízke tresty prehodnocoval a zvyšoval. V súvislosti s amnestiou v roku 1960 boli mnohí odsúdení ľudovými súdmi prepustení.

Autor: PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Inštitút histórie, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov
pekar@unipo.sk

45 Napr. poslanec snemu a predseda župnej organizácie HSLS v Prešove M. Hut'ka, ktorému Národný súd v Bratislave vymeral trest 20 rokov väzenia. Prvý prešovský župan Š. Hašík dostal v neprítomnosti trest smrti, nie však za funkciu župana ale ako minister národnej obrany. [VNUK, František: Retribučné súdnictvo a proces s Jozefom Tisom. In: *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Zost. V. Bystrický, Š. Fano. Bratislava : SAP, 1992, s. 305.]

46 Táto agenda je dostupná v A MV SR v Levoči.

PROBLÉMY VO VZŤAHU ČESKOSLOVENSKEHO ŠTÁTU A PROTESTANTSÝCH CIRKVI PO ROKU 1945

(menšinová politika a cirkvi)

ŠTEFAN ŠUTAJ

ŠUTAJ, Š.: Contesting issues in relation between the Czechoslovakian state and protestant churches after year 1945 (a minority policy and churches). In: *Annales historici Prešovensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, pp. 215-237.

The following paper deals with the issues of the protestant churches in Slovakia (Evangelic, Reformed) in connection with the solving of the status of non-Slavic minorities in Slovakia after the World War II. The attention is especially paid to the impacts of measures taken by the Czechoslovakian authorities against non-Slavic minorities (Germans and Hungarians) in relation to the state citizenship, activities of priests of German and Hungarian nationality in their congregations, communication with church members, enactment of the so called Reslovakization, exchange of population between Czechoslovakia and Hungary, transfer of the ethnic Hungarians to the Czech part of the Republic, and to the land reform and confiscation of the church property.

Vzťah medzi cirkvami a predstaviteľmi československej (slovenskej) oficiálnej politiky po druhej svetovej vojne bol dosť napätý. Vyplyvalo to z viacerých faktorov. Nový povojnový režim v rámci presadzovania ľavicových tendencií v politike, ktoré začali v Československu prevládať po roku 1945, obmedzil pôsobnosť cirkví v niektorých oblastiach jej činnosti. Išlo najmä o opatrenia v hospodárskej oblasti (napr. pozemková reforma) či v oblasti kultúry a školstva (napr. zákaz činnosti náboženských mládežníckych spolkov, snaha o jednotnú a štátnu školu, po februári 1948 to už bol zákaz všetkej spolkovej činnosti, ktorá nemala rýdzo náboženský charakter), ktoré postihli všetky cirkvi na Slovensku, aj keď v rozdielnej miere, a zasahovali do rôznych oblastí cirkevného života.

Osobitne komplikovane sa vyvíjal vzťah štátu a cirkvi v oblastiach, kde sa konfesionálna problematika prelínala so vzťahom československého štátu k etnickým menšinám, najmä k Maďarom a Nemcom žijúcim na Slovensku. Najvýraznejšie sa problémy prejavovali v dvoch protestantských cirkvách: evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a reformovanej kresťanskej cirkvi.

Na úvod je potrebné povedať, že v období po roku 1945 nešlo o zásadne nepriaznivé stanovisko štátnej moci k cirkvám, teda ani protestantským cirkvám. Slovenské národné povstanie, ktoré položilo na Slovensku základy povojnovej spoločnosti, bolo celonárodným povstaním. K Hlinkovej slovenskej ľudovej strane v Slovenskej republike inklinovalo katolícke obyvateľstvo a medzi špičkami v Povstaní vytvorenej Demokratickej strany mali významné pozície

evanjelici a naopak katolíci sa v nej presadzovali len postupne pred voľbami v roku 1946. V žiadnom prípade však Povstanie nie je možné označiť za luteránske či katolícke, aj keď je možné pripustiť, že istú úlohu tu zohrala aj konfesionálna príslušnosť.

Medzi najvýznamnejšími protestantskými cirkvami na Slovensku boli významné rozdiely pokiaľ ide o početnosť, ale aj regionálne rozvrstvenie. Väčšina kalvínov sa po Viedenskej arbitráži dostala na územie okupované Maďarskom. Evanjelická cirkev bola početnejšia, hlásili sa k nej slovenské komunity po celom Slovensku a nemecké komunity predovšetkým na Spiši. Príslušníci protestantských cirkví boli zastúpení aj v „revolučne“ vytvorených zákonodarných zboroch v Československu, aj keď prirodzene nie z titulu svojej príslušnosti k cirkvi. Napr. v Dočasnom národnom zhromaždení, ktoré bolo vytvorené v októbri 1945 na základe dohody politických strán, bolo z 300 poslancov 38 evanjelikov a. v., ale ani jeden kalvín a v Ústavodarnom národnom zhromaždení, ktoré vzniklo na základe volieb v roku 1946, bolo z 300 poslancov 20 evanjelikov a. v. Reformovaná cirkev nemala ani v tomto zbore svoje zastúpenie.¹ Významné bolo aj zastúpenie protestantských cirkví v Slovenskej národnej rade. Z najvýznamnejších politikov Demokratickej strany (DS) to boli napr. J. Lettrich, J. Ursíny, F. Hodža, ktorí sa zúčastňovali aj na mnohých významných podujatiach, ktoré organizovala evanjelická cirkev. Poslanec L. Šenšel bol od roku 1945 do 24. marca 1948 zodpovedným redaktorom dvojtyždenníka evanjelickej cirkvi *Cirkevné listy*.² Funkciu generálneho dozorca evanjelickej cirkvi a. v. vykonával v rokoch 1945 – 1948 P. Zaťko, poslanec pražského parlamentu.³ Na mimoriadnom zasadaní generálneho presbytéria evanjelickej cirkvi a. v. 23. júla 1948 boli do komisie k príprave stanoviska k novým cirkevným zákonom menovaní bývalí predstavitelia Demokratickej strany senior L. Šenšel a bývalý povereník I. Štefánik.⁴ Seniorátnym dozorcom evanjelickej cirkvi a. v. v Šahách bol M. Kvetko.⁵ Seniorátnym dozorcom nitrianskeho seniorátu bol poslanec za DS A. Žiak.⁶ V regionálnej politike sa angažoval napr. J. Raab, evanjelický farrár v Bardejove, ktorý bol napr. predsedom ONV v Bardejove.⁷

Predstavitelia Demokratickej strany sa usilovali, aby aj kalvíni mali inštitucionálnu oporu v rámci relevantných povereníctiev. V rámci rokovaní o zostavení Zboru povereníkov po voľbách v máji 1946 predstavitelia Demokratickej

1 *Cirkevné listy*, roč. 59, 16. 11. 1946. č. 23; *Katolícke noviny*, č. 20, 23. 12. 1945.

2 *Cirkevné listy*, roč. 61, č. 7, 3. 4. 1948.

3 *Cirkevné listy*, roč. 61, č. 14, 4. 7. 1948.

4 *Cirkevné listy*, roč. 61, č. 57, 14. 8. 1948.

5 *Cirkevné listy*, roč. 59, č. 16, 12. 8. 1946.

6 *Cirkevné listy*, roč. 59, č. 23, 16. 11. 1946.

7 *Čas*, roč. 2, č. 275, 7. 12. 1946.

strany J. Lettrich a F. Hodža navrhli na rokovaní 9. augusta 1946 predstaviteľom KSS G. Husákovi, L. Holdošovi a L. Novomeskému, aby bol na Povereníctve školstva a osvety zriadený referát pre kultové veci slovenských kalvínov a jeho vedením bol poverený A. Maťašík, farár z Lúčok. Návrh bol potvrdený listom Predsedníctvu KSS 28. augusta 1946.⁸ Požiadavka Demokratickej strany však nebola komunistami akceptovaná. Podobne ani mnohé iné, ktoré boli predmetom diskusií, hoci, ako vyplýva z listu J. Lettricha povereníkovi školstva L. Novomeskému z 10. októbra 1946, v prípade tejto požiadavky existoval prísľub splniť ju. V liste sa uvádza: „*Konštatujem, že ani dosiaľ nebol podaný návrh na vyriešenie otázky menovania Branislava Lichardusa ústredným inšpektorom a Maťašika prednostom oddelenia pre veci kalvínov, hoci v tomto smere si už dávnejšie prejavil ochotu oba prípady kladne vybaviť.*“⁹

Na vzťahu novej československej štátnej správy k protestantským cirkvám sa odrazila skutočnosť, že k nim patrila aj časť obyvateľstva nemeckej a maďarskej národnosti. Dominantnú úlohu tu zohrala etnická, nie konfesijná príslušnosť.

Primárnou strategickou líniou československých štátnych orgánov bolo zbaviť sa nemeckej a maďarskej menšiny. Základom tohto postoja bola téza, že väčšina príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny sa ťažko previnila voči Československej republike v jej krízových rokoch. Preferovanou formou riešenia problematiky neslovanských menšín bol transfer, vysídlenie. V prípade osôb nemeckej národnosti sa ich transfer väčšinou uskutočnil.¹⁰ Vo vzťahu k obyvateľom maďarskej národnosti sa od začiatku uvažovalo aj o výmene slovenskej menšiny v Maďarsku za časť maďarskej menšiny na Slovensku. Predpokladal sa takisto jej transfer mimo republiky. Postupne sa však pre odpor veľmocí popri výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom presadili vnútroštátne formy riešenia – vnútorná kolonizácia obyvateľstva maďarskej národnosti (do vnútrozemia Slovenska, deportácie do Čiech), zmena národnosti (reslovakizácia), presuny v držbe pôdy (pozemková reforma) a pod.

Na základe dekrétov prezidenta republiky E. Beneša a mnohých nariadení Slovenskej národnej rady boli prijaté represívne opatrenia voči obyvateľstvu maďarskej a nemeckej národnosti v Československu. Duch týchto opatrení sa odvíjal už z dikcie Košického vládneho programu. Významnú úlohu v opatreniach voči neslovanským menšinám zohrali predovšetkým ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. o úprave československého štátneho ob-

8 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Povereníctvo školstva a osvety (ďalej PŠaO), kart. 4.

9 SNA Bratislava, f. PŠaO, kart. 4.

10 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: Karpatskí Nemci na Slovensku od druhého svetovej vojny do roku 1953. Bratislava 2004.

čianstva osobám nemeckej a maďarskej národnosti, dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. o konfiškácii majetku Nemcov, Maďarov a zradcov a o fondoch národného majetku¹¹ a v oblasti pozemkovej reformy nariadenie Predsedníctva SNR č. 4/1945 Zb. nar. SNR a jeho ďalšie novelizácie.¹²

Opatrenia štátu voči nemeckej a maďarskej menšine postihovali nielen jednotlivých členov cirkvi týchto národností, ale aj niektoré cirkevné zbory. V štátnej správe existovala tendencia postupovať aj voči majetkom cirkevných zborov, ktoré tvorila väčšina príslušníkov neslovanskej národnosti, ako k nepriateľským majetkom. Nielen cirkevné zbory, ale aj najvyššie cirkevné orgány takýto spôsob riešenia problematiky jednoznačne odmietali, pretože oslabovali ekonomické základy jednotlivých cirkevných zborov.

Cirkevných zborov evanjelickej cirkvi a. v. sa významne dotkol najmä odsun Nemcov zo Slovenska. Časť obyvateľov nemeckej národnosti bola z územia Slovenska evakuovaná už v januári 1945 spolu s ustupujúcimi nemeckými vojskami. Karpatskí Nemci, ktorí sa po prechode frontu chceli vrátiť späť do svojich domovov, boli internovaní v sústredovacích táboroch, nebolo im umožnené osídliť svoje domy a boli pripravovaní na odsun do Nemecka.¹³

V júni 1939 na základe žiadosti cirkevných zborov s nemeckým bohoslužobným jazykom schválila synoda evanjelickej cirkvi a. v. v Liptovskom Mikuláši cirkevný zákon o vypustení nemeckých veriacich zo zväzku evanjelickej cirkvi na Slovensku. Neskôr bola prijatá Ústava nemeckej evanjelickej cirkvi a. v., ktorú schválila aj vláda Slovenskej republiky. Nemecká evanjelická cirkev sa stala organizačne a právne samostatnou jednotkou. Celkovo sa to týkalo 40 cirkevných zborov – 9 v Bratislavskom senioráte, 8 v Podtatranskom senioráte, 21 v Spišsko-mestskom senioráte a po jednom v Gemerskom a Abovsko-zemplínskom senioráte. Zbor povereníkov na svojom zasadnutí 3. augusta 1945 odvolal schvaľovacie doložky o vypustení veriacich nemeckej národnosti z evanjelickej cirkvi a. v. a obnovil platnosť Ústavy evanjelickej cirkvi a. v. z roku 1921.¹⁴ K 1. januáru

11 Tieto dekréty síce boli prijaté až v auguste, resp. v októbri 1945, ale postup československého štátu voči obyvateľstvu nemeckej a maďarskej národnosti ovplyvnili najvýznamnejšie.

12 Podrobnejšie pozri: ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Dekréty prezidenta republiky E. Beneša a Slovensko. Bratislava 2002.

13 Podrobnejšie o tejto problematike píše: GABZDILOVÁ, S.: The changes of attitudes of German minority in Slovakia in Course of World War Second. In: Človek a spoločnosť, 2002, roč. V, č. 2 www.saske.sk/cas; GABZDILOVÁ, S. - OLEJNÍK, M.: Proces internácie nemeckého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1946. In: Historický časopis, 2002, roč. 50, č. 3, s. 423-438, OLEJNÍK, M.: The status of ethnic Germans in Slovakia in the period between the end of the World War II and commencement of their transfer out of Slovakia. Človek a spoločnosť, 2002, roč. V, č. 1 www.saske.sk/cas.

14 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Bratislava 2004, s. 90.

1948 mala Evanjelická cirkev a. v. 414 731 príslušníkov, z toho vo východnom dištrikte 171 178 ľudí a v západnom dištrikte bolo cirkevnými predstaviteľmi evidovaných 243 553 osôb, hlásiacich sa k evanjelickej cirkvi.¹⁵ V tom čase však už bola väčšina príslušníkov evanjelickej cirkvi nemeckej národnosti vysídlená z územia Slovenska. Na oslobodenom území už v roku 1945 dochádzalo k spájaniu za Slovenského štátu rozdelených nemeckých a slovenských cirkevných zborov. Mnohé obce, v ktorých predtým žili Nemci – evanjelici, boli osídlené presídlencami z vojnou poškodených obcí severovýchodného Slovenska, ktorí neboli vždy evanjelici. Konfesionálny faktor nebol v rozhodovaní o presídlení jednotlivých obcí či osôb do opustených nemeckých osád rozhodujúci. V tomto prípade išlo predovšetkým o riešenie sociálnych otázok a do obcí boli presídľovaní obyvatelia zničených obcí Slovenska, resp. sociálne slabšie vrstvy z Oravy, Liptova, severovýchodného Slovenska aj z okolitých slovenských obcí.¹⁶ To komplikovalo aj situáciu pri prípadnom transformovaní majetku nemeckých cirkevných zborov v prospech slovenských cirkevných zborov. V Spišskom senioráte evanjelickej cirkvi a. v., ktorý bol z etnického hľadiska najexponovanejší, bolo v roku 1948 z 10 815 osôb hlásiacich sa k evanjelickej cirkvi už 75 % slovenskej národnosti.

Aj v tomto období, podobne ako v súčasnosti, sa značná časť komunity reformovanej cirkvi hlásila k maďarskej národnosti. V okolí Trebišova od roku 1870 do roku 1910 sa väčšina reformovaných hlásila k maďarskej národnosti. Tento stav pretrvával aj v celom 20. storočí. Evanjelici sa hlásili viac k slovenskej národnosti. Napr. v trebišovskom regióne sa ku gréckokatolíkom a rímskokatolíkom hlásili dve tretiny Slovákov. Pokiaľ ide o Maďarov, asi 50 % sa hlásilo ku kalvínom a 50 % k rímskokatolíkom alebo gréckokatolíkom. Kalvíni prevládali medzi obyvateľstvom v oblastiach, kde sa prehlboval maďarský etnický charakter osídlenia územia.¹⁷ Po II. svetovej vojne bola v reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku nasledovná situácia. Kalvínska cirkev bola rozdelená na 2 dištrikty.¹⁸ Na Slovensku existovalo 9 seniorátov, 208 matkocirkví (fara s kostolom a cirkevná škola), 82 dcérocirkví (kostol bez fary a škola) a 46 filiálok (len kostol). Z 9 seniorátov boli 3 slovenské a 6 maďarských.¹⁹ Maďarská bohoslužobná reč bola zavedená v 169 matkocirkvách, 67 dcérocirkvách a 36 fi-

15 Cirkevné listy, roč. 61, 23. 10. 1948. č. 22.

16 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Bratislava 2004, s. 52 a nasl.

17 SÁPOS, T. A.: A töketerebesi járás népességfejlődése a dualizmus korában. Košice – Kassa 2003, s. 75-77.

18 Kalvínske hlasy, roč. XVIII, č. 1, 20. 1. 1947.

19 V súčasnosti je Reformovanej kresťanskej cirkvi 9 seniorátov z nich 2 sú so slovenskou a 7 s maďarskou rokovacou rečou. (Reformovaná kresťanská cirkev. História a základná

liálkach, kým slovenská bohoslužobná reč bola len v 29 matkocirkvách, 12 dcérocirkvách a desiatich filiálkach. V 10 matkocirkvách a 3 dcérocirkvách bola bohoslužobná reč zmiešaná.²⁰ Právomoci generálneho konventu cirkvi vykonávalo predsedníctvo Organizačného výboru reformovanej kresťanskej cirkvi. Začiatkom roku 1947 sa uskutočnili voľby do synody generálnej reformovanej cirkvi na Slovensku. Jej riadnymi členmi boli dvaja zástupcovia každého seniorátu, senior a svetský zástupca, obyčajne kurátor, a ďalšími členmi boli dvaja zástupcovia úradu organizačného výboru.²¹ Po roku 1945 sa pripravovala nová ústava cirkvi, ktorá však bola štátom ratifikovaná až v roku 1952.²²

Aj v reformovanej cirkvi bola hneď od začiatku badateľná tendencia zachraňovať vlastníctvo cirkevných zborov poslovenčovaním cirkevných zborov. V roku 1945 sa v 14 cirkevných zborech reformovanej cirkvi na základe dobrovoľného rozhodnutia cirkevných zborov zmenila maďarská bohoslužobná reč na slovenskú. V 11 cirkevných zborech v okolí Košíc, ktoré aj štatistika z roku 1930 vykazovala ako slovenské, ale po Viedenskej arbitráži sa zmenil ich bohoslužobný jazyk na maďarský, zaviedol Organizačný výbor reformovanej cirkvi po skončení vojny slovenskú bohoslužobnú reč.²³

Komplikovaná situácia vo vzťahu československej štátnej moci k reformovanej cirkvi v riešení maďarskej otázky sa prejavila aj v tom, že až do roku 1948 sa neuskutočnili ani voľby generálnej cirkevnej rady, ktorej členovia museli byť podľa požiadaviek štátu československými štátnymi občanmi. Štátna kultová správa ešte do januára 1948 neschválila ani dočasný organizačný štatút reformovanej cirkvi. Na príčine boli podľa A. Maťašíka, seniora reformovanej

charakteristika cirkvi. http://66.102.9.104/search?q=cache:Cj4AHhqm6JgJ:www.ekumena.sk/erc/cirkvi/rkc.htm+reformovana+cirkev&hl=sk&lr=lang_sk.)

20 Kalvínske hlasy, roč. XIX, č. 9, 15. 5. 1948.

21 Členmi synody boli: za Užsko-laborecký seniorát Š. Turanský a A. Šikra, za Užský seniorát A. Ujlaky a V. Kiss, za Hornozemplínsky P. Horovčák a J. Matta, za Dolnozemplínsky A. Doboš a L. Madarasz, za Torysský A. Kozár a L. Halaša, za Abajturňanský P. Batta a B. Čaji, za Gemerský I. Varga a Z. Boroš, za Komárňanský Z. Galambos a I. Soos, za Tekovský seniorát informácia chýba. Členmi synody boli tiež J. Tamašula, košický senior, a svetský zástupca organizačného výboru M. Barbarič. (Kalvínske hlasy, č. 2, 20. 2. 1947. Aj keď meno nemôže byť jednoznačným kritériom slovenskosti alebo maďarskosti, čo potvrdzujú aj výsledky prieskumu, ktorý uskutočnila Reslovakizačná komisia (bližšie o tom: ŠUTAJ, Š.: Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne. Košice 1991.), tento zoznam naznačuje snahu o zapojenie slovenských predstaviteľov do vedenia reformovanej cirkvi.

22 Reformovaná kresťanská cirkev. História a základná charakteristika cirkvi. http://66.102.9.104/search?q=cache:Cj4AHhqm6JgJ:www.ekumena.sk/erc/cirkvi/rkc.htm+reformovana+cirkev&hl=sk&lr=lang_sk.

23 Kalvínske hlasy, roč. XVIII, č. 2, 20. 2. 1947.

cirkvi, aj problémy so štátnym občianstvom obyvateľstva maďarskej národnosti, pomalou reslovakizáciou a výmenou obyvateľstva.²⁴

Komplikovane sa vyvíjala najmä otázka majetkov bývalých nemeckých cirkevných zborov evanjelickej cirkvi. Evanjelicá cirkev sa usilovala o poslovenčenie svojich cirkevných zborov a vo vzťahu k Nemcom sústredeným v táboroch sa obmedzila na zabezpečenie duchovnej služby. Predsedníctvo SNR rokovalo o tejto problematike na zasadaní 18. júna 1945. Na zasadaní bolo predložené vyjadrenie Zboru povereníkov, ktoré principiálne neodmietalo preberanie majetkov nemeckej a maďarskej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania slovenskými cirkevnými zbormi, najmä tam, kde bolo osídlené slovenské obyvateľstvo. Aj tak si však Zbor povereníkov vyhradzoval právo riešiť situáciu individuálne, z prípadu na prípad.²⁵ Už na zasadaní Slovenskej národnej rady 30. júla 1945 bol predložený návrh, aby sa majetky nemeckých a maďarských zborov evanjelickej cirkvi a. v. dali do správy slovenských zborov. Materiál predpokladal, že aj tam, kde sa opatreniami národných výborov takýto majetok konfiškoval, bol by okamžite daný do správy evanjelickej cirkvi a. v.²⁶

Na príčine boli právne normy, ktoré sa týkali danej problematiky. Pokiaľ išlo o majetkové vlastníctvo, problematika bola ošetrovaná nariadením Slovenskej národnej rady č. 50 z dňa 5. júna 1945 o národnej správe. Podľa § 5 tohto nariadenia sa „za štátne nespôľahlivé z osôb právnických sa považujú tie, ktorých správne orgány vykonávali činnosť uvedenú v § 4 písm. b), alebo v ktorých kapitálovú alebo majetkovú účasť vlastní alebo majú v držbe osoby uvedené v § 4“.²⁷

Paragraf 4. za štátne nespôľahlivé osoby sa považoval:

„a/ osoby národnosti nemeckej alebo maďarskej, pokiaľ nepreukážu, že sa aktívne zúčastnili boja proti Nemecku alebo Maďarsku, alebo že závažne prispeli k tomu, aby bola znovu nadobudnutá sloboda Československej republiky a slovenského a českého národa,

b/ osoby, ktoré akýmkoľvek spôsobom spolupôsobili pri rozbití a okupovaní Československej republiky alebo jej častí, pri potlačení demokratických slobôd zavedením fašistického režimu, alebo tomu napomáhali, ktoré počas rozbitia a okupácie Československej republiky akýmkoľvek spôsobom aktívne podporovali fašistický režim alebo nemeckých a maďarských okupantov a ktoré trvanie fašistického režimu alebo nemeckej alebo maďarskej okupácie snažili sa akýmkoľvek spôsobom, najmä marením a potlačovaním oslobodeneckého

24 Kalvínske hlasy, roč. XIX, č.1, 20. 1. 1948.

25 SNA Bratislava, f. Úrad Predsedníctva SNR (ďalej ÚP SNR), inv. č. 21, kart. 1, č. 3/1945.

26 SNA Bratislava, f. Úrad Predsedníctva Zbor povereníkov (ďalej ÚP ZP), inv. č. 1, kart. 1.

27 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 50 zo dňa 5. júna 1945 o národnej správe.

*boja slovenského a českého národa, predĺžiť. Za takéto osoby treba považovať najmä význačnejších politických činiteľov fašistického režimu, význačných činiteľov a funkcionárov akýchkoľvek fašistických spolkov a organizácií a ďalej tie osoby, ktoré úmyselne a vedome pomáhali v bankových, priemyselných, obchodných, pôdohospodárskych a podobných podnikoch a hospodárskych a ústavoch všetkého druhu nemeckému alebo maďarskému vedeniu vojny.*²⁸

Rozhodnutím Predsedníctva SNR zo 4. mája 1945 bolo predsedníctvo evanjelickej cirkvi a. v. slovenského cirkevného zboru Bratislave poverené prevziať do svojej správy hnutel'ný a nehnuteľný majetok evanjelického a. v. nemecko-maďarského cirkevného zboru v Bratislave. V zmysle nariadenia SNR č. 26/1945 Zb. nar. SNR mali byť správou majetku poverení kurátori.²⁹ O problematike sa rokovalo aj na zasadaní Predsedníctva SNR 30. júla 1945. Povereníctvo školstva a osvety predložilo na toto rokovanie svoje stanovisko z 26. júna 1945. Podľa tohto listu nemali byť ponechané maďarské cirkevné zbory ev. a. v. ani na prinavrátanom území, ani ďalšom území Slovenska. Zbory „*majú byť v dohľadnej dobe zlikvidované, nemá byť oživený žiaden útvar cirkevnej inštitúcie na podklade menšiny nemeckej alebo maďarskej*“. Povereníctvo školstva predpokladalo, že maďarské a nemecké obyvateľstvo sa „*po vyriešení otázky národnostných menšín na našom území musí po stránke národnej a rečovej prispôbiť a asimilovať*“.³⁰ Už pred prijatím dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Zb., ktorý definitívne riešil problematiku nemeckých majetkov, bolo prijaté i už spomínané rozhodnutie Zboru povereníkov z 3. augusta 1945, ktorým boli majetky zrušenej nemeckej evanjelickej cirkvi a. v. dané do správy Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku.

Prezidentský dekrét č. 108/1945 Zb. jednoznačne hovoril o konfiškovaní majetku, ktorý „*ke dni faktického skončení nemecké a maďarské okupace byl nebo ještě jest ve vlastnictví: 1. Německé říše, Království maďarského, osob veřejného práva podle nemeckého nebo maďarského práva, nemecké strany nacistické, politických stran maďarských a jiných útvarů, organizací, podniků, zařízení, osobních sdružení, fondů a účelových jmění těchto režimů nebo s nimi souvisících, jakož i jiných nemeckých nebo maďarských osob právnických*“.³¹ Za taký sa považoval aj majetok cirkevných zborov nemeckej evanjelickej aj maďarskej reformovanej cirkvi.

28 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 50 zo dňa 5. júna 1945 o národnej správe.

29 SNA Bratislava, f. ÚP ZP, mf. II. A. 350. Materiál k zasadaniu Zboru povereníkov 15. 6. 1945.

30 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, Inv. č. 21, kart. 1, č. 13/1945.

31 www.psp.cz/eknih/ Dekret prezidenta republiky ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy.

Postihnuté boli najmä majetky protestantských cirkví a tých cirkevných zborov, ktorých väčšina príslušníkov patrila k nemeckej alebo maďarskej národnosti a ktoré boli najmä miestnymi úradmi považované za nepriateľské a mali ich konfiškovať, a to napriek uzneseniu Zboru povereníkov a a upozorneniam Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.³² Práve v týchto prípadoch zohrala významnú úlohu snaha transformovať nemecké a maďarské cirkevné zbory na slovenské. Aj v týchto prípadoch sa presadzoval individuálny prístup k majetkom. Podľa zasadania Spišského konventu zo 4. marca 1947 uznesenie Zboru povereníkov č. 5830/1945 a vydanie dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. o konfiškácii majetku Nemcov, Maďarov a zradcov našli cirkevné zbory evanjelickej cirkvi a. v. už v poslovenčenom stave, preto by sa podľa ich názoru uvedené normy nemali na tieto zbory vzťahovať.³³ Pre posúdenie oprávnenosti konfiškácie však zákonné normy povojnového Československa v snahe vyhnúť sa špekulačným majetkovým prevodom tak pri fyzických, ako aj pri právnických osobách stanovovali za predmetné obdobie rôzne dátumy viažuce sa k obdobiu ohrozenia Československej republiky.³⁴ Fakticky však neboli problémy majetku nemeckej evanjelickej cirkvi doriešené ani v roku 1947. O problematike majetku nemeckých cirkevných zborov sa uskutočnili mimoriadne cirkevné porady na Spiši ešte v marci 1947.

Pokiaľ išlo o poľnohospodársky majetok, § 1 nariadenia Slovenskej národnej rady č. 104 z dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov a zradcov a nepriateľov slovenského národa s okamžitou platnosťou konfiškoval majetok *„účastinných a iných spoločností a právnických osôb, v ktorých kapitálovú alebo majetkovú účasť ku dňu 1. marca 1945 prevažne vlastnili alebo mali v držbe osoby nemeckej národnosti, pokiaľ tieto osoby nepreukážu, že sa činne zúčastnili na pro-*

32 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Bratislava 2004, s. 91.

33 Cirkevné listy, roč. 60, 5. 4. 1947. č. 7.

34 Napr. nariadenie č. 4 z 27. februára 1945 pokiaľ ide o vlastníctvo pôdy, stanovovalo okrem iného konfiškáciu poľnohospodárskeho majetku u osôb maďarskej národnosti, ktoré 1. novembra 1938 nemali československú štátnu príslušnosť; nariadenie SNR č. 33 z 15. mája 1945 o ľudovom súdnictve v § 2 ods. b/ hovorilo o osobách, ktoré exponovane pôsobili k 6. októbru 1938 a k 14. marcu 1939; nariadenie SNR č. 50 z 5. júna 1945 o národnej správe ako hranicu pre konfiškáciu určovalo prevody majetku uzavreté po 29. septembri 1938; dekréty prezidenta republiky Edvarda Beneša využívali väčšinou klauzulu vzťahujúcu sa k obdobiu zvýšeného ohrozenia republiky, ktorá bola definovaná v § 18 dekrétu č. 36 Zb. z 19. júna 1945 o potrestaní nacistických zločinců, zrádců a jejích pomáhačů a o mimořádných lidových soudech od 21. mája 1938; nariadenie SNR č. 104 z 23. augusta 1945 stanovovalo za predmetnú dobu obdobie do 1. marca 1945, v ktorom sa sledovala kapitálová účasť osôb maďarskej a nemeckej národnosti v rôznych spoločnostiach.

tifašisticom boji“.³⁵ Takýmto spôsobom bol napr. konfiškovaný dištriktiálny majetok evanjelickej cirkvi vo Zvolene vo výmere 700 k. j. ornej pôdy, 400 k. j. lesa v tekovskom senioráte a problematické z majetkového hľadiska bolo aj prevzatie cirkevných budov pre potreby štátneho školstva.³⁶ Poľnohospodársky majetok konfiškovaný podľa nariadení SNR bol daný do prídelového konania. Pokiaľ ide o lesný majetok, nariadenie SNR č. 104/1945 v § 11 stanovilo, že lesy nad 50 ha boli dávane do správy štátu.³⁷

Omnoho zložitejšia bola situácia v maďarských cirkevných zboroch na juhu Slovenska. Majetky kresťanskej reformovanej cirkvi boli jednoznačne konfiškované takmer v plnom rozsahu³⁸, pretože tam bol prechod od maďarského charakteru k slovenským cirkevným zborom o niečo komplikovanejší.

Predsedníctvo Organizačného výboru Generálnej reformovanej cirkvi na Slovensku zaslalo 20. marca 1946 list Predsedníctvu Slovenskej národnej rady, v ktorom protestovalo proti tomu, že ich cirkevné majetky (v materiáli sa uvádzajú majetky v Čani, Nižnej Hutke, Lučenci, Radvani n/D., Seni a Fedelinciaci³⁹) boli konfiškované. V liste sa uvádza: „*Prečo len s reformovanou cirkvou sa robia také veci. A či r. k. cirkev slúžila iným záujmom na obsadenom území ako reformovaná? Nemecký ev. a. v. majetok sa dal do správy ev. a. v. cirkvi slovenskej a nám reformovanej cirkvi sa ešte i to berie, čo sme ako cirkev nie ako Maďari nadobudli za dávnych čias. Cirkev ako celok nemôže byť súdená za činy jednotlivých prívržencov.*“⁴⁰

Výrazným zásahom do vlastníctva pôdy evanjelickej cirkvi a. v. bol zákon o novej pozemkovej reforme.⁴¹ Už pri jeho predkladaní žiadali predstavitelia cirkvi, aby bol cirkevný majetok posudzovaný odlišne ako iné majetky. Podľa nového zákona totiž mohol mať jednotlivec, ale aj spoločnosť maximálnu výmeru pôdy 50 ha, do čoho mali byť započítané všetky typy pôdy (orná, lesná, pa-

35 Nariadenia Slovenskej národnej rady č. 104 z dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov a zradcov a nepriateľov slovenského národa.

36 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 22, kart. 4.

37 Nariadenia Slovenskej národnej rady č. 104 z dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov a zradcov a nepriateľov slovenského národa

38 Až v roku 2004 sa v jednej z novelizácií zákona o reštitúciách otvoril priestor pre návrat majetku aj pre Reformovanú kresťanskú cirkev. Ako uviedol biskup G. Erdélyi, reformovaná cirkev by mala na základe tohto zákona dostať späť približne 1 220 hektárov pôdy a viac ako 60 budov. (Národná obroda, 10. augusta 2004).

39 Fedelince – v súčasnosti Jesenské.

40 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 22, kart. 4.

41 Išlo o zákon č. 46/1948 Zb. z 21. marca 1948 o trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej a lesnej pôde.

sienky, rybníky, vinice, záhrady...). Takýto majetok mal byť majiteľovi ponechaný len v tom prípade, ak na ňom sám pracoval. Ako sa uvádzalo v článku k tejto problematike, „*takýto návrh hlboko zasahuje i do vlastníctva našich cirkevných zborov, lebo cirkevné majetky neobrába ani cirkevný zbor, ani farár, kantor alebo iný cirkevný funkcionár, ale majú z neho dôchodky*“.⁴² V marci 1948 vlastnili cirkevné zbory evanjelickej cirkvi a. v. 4 004 ha ornej pôdy, 1 456 ha lúk, 982 ha pasienkov, 1 361 ha lesov a 306 ha záhrad a viníc.⁴³ V tomto výpočte nebol zahrnutý majetok generálnej cirkvi v Beckovskej Lieske. Pri rokovaniach s predstaviteľmi štátu (J. Ďuriš, V. Široký, K. Gottwald, a J. Ševčík) v júni 1948 sa podľa slov generálneho dozorca evanjelickej cirkvi P. Zaťku rokovalo práve o odkúpení jediného lesného statku cirkvi v Beckovskej Vieske.⁴⁴

Opatrenia štátu voči obyvateľstvu maďarskej a nemeckej národnosti sa prejavili aj v vo vzťahu k protestantským kňazom. Poverenie štátu školstva a osvetu v materiáli predkladanom na zasadanie Predsedníctva SNR navrhovalo, aby boli ihneď vykázaní duchovní, ktorí boli dosadení na južné Slovensko v čase jeho okupácie a aby protestantské cirkvi postavili mimo funkcií aktívnych svetských i duchovných funkcionárov svojej cirkvi nemeckej a maďarskej národnosti.⁴⁵ Podľa nariadenia SNR č. 44/1945 Zb. nar. SNR a nariadenia č. 99/1945 Zb. nar. SNR mali byť aj duchovní nemeckej a maďarskej národnosti uvoľnení z výkonu povolania. Komplikované bolo predovšetkým postavenie duchovných evanjelickej cirkvi nemeckej národnosti. Otázka štátneho občianstva pri farároch neslovenskej národnosti mala rozhodujúci význam nielen pre ich prípadné pôsobenie v cirkvi, ale aj pre zabezpečenie ich osobných životných potrieb (platy, dôchodky, sociálne podpory a pod.). V Spišskom senioráte evanjelickej cirkvi a. v. bola táto otázka definitívne usporiadaná pri všetkých 6 farároch, pôsobiach v tom čase v senioráte, ktorí nestratili československé štátne občianstvo. Väčšinou nemecké boli farnosti v Mníšku n/H., Ľubici, Kežmarku, Švedlári a Vrbove, kde pôsobili nemeckí kňazi.⁴⁶ V marci 1947 na zasadaní konventu Spišského a Podtatranského seniorátu, kde sa vytvoril jednotný Spišský seniorát, bolo konštatované, že cirkevné zbory seniorátu sa poslovenčili. Zároveň bola vznesená požiadavka, aby strata štátneho občianstva u farárov, ktorí v januári 1945 opustili svoje miesta, mala za následok aj stratu kňazského úradu.⁴⁷

42 Cirkevné listy, roč. 61, č. 4, 21. 2. 1948.

43 Cirkevné listy, roč. 61, č. 5, 6. 3. 1948.

44 Cirkevné listy, roč. 61, č. 17, 14. 8. 1948.

45 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 21, kart. 1, č. 13/1945.

46 Cirkevné listy, roč. 61, , č. 10, 15. 5. 1948. Aj v publikácii GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Bratislava 2004, s. 91 sa píše o piatich duchovných.

47 Cirkevné listy, roč. 60, č. 7, 5. 4. 1947.

Kňazi maďarskej národnosti boli vo všeobecnosti, bez ohľadu na konfesiu, považovaní za oporu maďarizácie a šíriteľov myšlienok iredentizmu. Aj v tlači boli cirkvi na Slovensku neraz podrobované kritike za to, že kňazi maďarskej národnosti neboli odtransportovaní do Maďarska (najmä tzv. anyási, teda tí, ktorí prišli na územie južného Slovenska po jeho okupácii po Viedenskej arbitráži), resp. neboli zaradení do výmeny obyvateľstva.⁴⁸

Zabezpečenie kongruy pre kňazov neslovenskej národnosti bolo problémom nielen pre protestantské cirkvi ale, tiež pre rímskokatolíckych a gréckokatolíckych kňazov. Košický biskup Jozef Čársky vo svojom liste z roku 1945 konštatoval, že smernica zo 4. júna 1945 „*odporuje platným zákonom o kongruu duchovných a pozbavuje získaných práv nevinných ľudí*“.⁴⁹ Ako východisko zabezpečenia platov pre kňazov, bez ohľadu na konfesiu, sa ako najschodnejšie, no účelové riešenie ukazovala reslovakizácia. Ako sa píše v liste povereníka pôšt J. Lukačoviča prešovskému biskupovi P. Gojdičovi z 15. 2. 1947, štátne orgány sa snažili urýchliť reslovakizačný proces kňazov, aby sa čím skôr zabezpečili ich mzdy.⁵⁰ Poslanec za Demokratickú stranu L. Šenšel, senior evanjelickej cirkvi a. v. navrhoval, aby na prechodnú dobu, kým sa Nemci a Maďari nenaučia štátnu reč, mohli byť v službe na morálnu zodpovednosť cirkevnej vrchnosti aj duchovní nemeckej a maďarskej národnosti.⁵¹

Na Slovensku stratili duchovní nemeckej a maďarskej národnosti na základe nariadenia SNR č. 99/1945 Zb. nar. SNR aj nárok na kongruu a odpočívne platy dňom 31. júla 1945. Nariadenie o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov teda postihlo nielen farárov maďarskej a nemeckej národnosti, ktorí nedostávali od štátu mzdu – kongruu, ale zastavené boli aj výplaty dôchodkov farárom maďarskej a nemeckej národnosti. Povereniec SNR pre školstvo a osvetu už pred vydaním tohto nariadenia vydalo 4. júna 1945 smernicu, podľa ktorej „*osoby, ktoré nemajú československé štátne občianstvo alebo sú národnosti nemeckej a maďarskej, nemajú vôbec nárok na výplatu kongruy, odpočívnych alebo zaopatrovacích platov*“.⁵² Výnimku z nariadenia, a teda možnosť poberať kongruu, dostalo podľa informácie Poverenia školstva 6 aktívnych duchovných evanjelickej cirkvi a. v. nemeckej národnosti, 9 aktívnych duchovných maďarskej národnosti a 18 duchovných reformovanej cirkvi maďarskej národnosti (zo 172). Z penzistov získali právo dostávať prí-

48 Národná obroda, roč. 3, č. 94, 23. 4. 1947.

49 Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, pobočka Prešov, f. Gréckokatolícke biskupstvo, kart. 972, č. 750/1945.

50 ŠA Prešov, pobočka Prešov, f. Gréckokatolícke biskupstvo, kart. 981, č. 720/1947.

51 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, Stenografický zápis zo zasadania pléna SNR 23. – 24. augusta 1945.

52 ŠA Košice, pobočka Košice – okolie, f. ONV Košice – okolie, kart.3, č. 418/1945 prez.

spevok od štátu 2 Nemci evanjelici, 2 Maďari evanjelici a 4 Maďari z reformovanej cirkvi (z 9).⁵³ V dekréte o udelení výnimky bola stanovená podmienka, že zmenia pôsobisko a presťahujú sa na etnicky čisté slovenské územie. Ak by sa do stanovenej lehoty nepresťahovali, bola by im kongrua opäť zastavená. Problémom však bolo, že väčšina cirkevných zborov reformovanej cirkvi mala sídlo na území južného Slovenska.⁵⁴ V súvislosti s vybavovaním výnimiek pre reformovaných kňazov a ich presťahovaním na nové pôsobiská navrhlo Povereníctvo školstva a osvetu v liste z 26. júla 1947 Povereníctvu vnútra urobiť v záujme bezpečnosti štátu opatrenia: „*Prísne sledovať činnosť duchovných akéhokoľvek vierovyznania. Nesmie ísť o znemožnenie duchovenstva v jeho funkcii dušpastierskej, ale iba o prísnu evidenciu jeho prejavov a práce podľa štátnoobčianskych resp. náboženských noriem.*; *zaviesť zostrený dozor nad tými duchovnými maďarskej národnosti, ktorí sú určení na odsun; ak sa proti niektorému duchovnému akéhokoľvek vierovyznania zavedie trestné stíhanie, okamžite bude táto skutočnosť oznámená Povereníctvu školstva a osvetu; štátna správa kultová si vyhradzuje pri vydávaní cestovných pasov do zahraničia zaujať svoje stanovisko.*“⁵⁵

Sociálne otázky kňazov maďarskej národnosti však neboli doriešené ešte ani v októbri 1948, keď sa po navrátení československého štátneho občianstva obyvateľstvu maďarskej národnosti začala problematika jednoznačne riešiť podľa proticirkevného modelu komunistickej strany.

Na Slovensku bol nariadením SNR č. 34/1945 Zb. n. SNR z 26. mája 1945 poštátnený všetok školský a internátny majetok, ktorý vlastnili cirkvi a mal byť prevedený do správy štátu. Toto nariadenie bolo novelizované nariadením č. 80/1948 Zb. nar. SNR. Podľa § 6 nariadenia č. 34/1945 Zb. nar. SNR mala byť za poštátnený majetok poskytnutá náhrada na základe osobitného nariadenia. To však nikdy nevyšlo a náhrada nebola nikdy poskytnutá. V roku 1947 sa uvažovalo o ďalšej novelizácii tohto nariadenia. Subkomisia SNR, ktorá o probléme rokovala, však dospelá 4. marca 1947 k záveru, že problematiku je potrebné upraviť celoštátnou normou, aby sa záležitosti školstva riešili v celom štáte jednotne.⁵⁶ Nový školský zákon, ktorý prijalo Ústavodarné národné zhromaždenie po komunistickom prevrate 22. apríla 1948 už konfiškoval všetok školský a internátny majetok bez náhrady.

53 SNA Bratislava, f. PŠaO, inv. č. 2, fasc. 313.

54 SNA Bratislava, f. PŠaO, inv. č. 2, fasc. 313. List Predsedníctva organizačného výboru reformovanej cirkvi na Slovensku z 12. apríla 1948 Povereníctvu školstva a osvetu; List Povereníctva školstva a osvetu z 28. júla 1947 Povereníctvu vnútra.

55 SNA Bratislava, f. PŠaO, inv. č. 2, fasc. 313., č. 20 921/1947.

56 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 51, kart. 38.

Najväčšie kresťanské cirkvi na Slovensku zaujímali vo vzťahu k riešeniu maďarskej otázky rezervované stanovisko, čo bolo priamo podmienené rozsahom opatrení československých štátnych orgánov voči neslovanským menšinám a odvádzalo sa od línie československej štátnej politiky.

Príkladom hľadania východiska takejto rozpornosti je článok poslanca Demokratickej strany, seniora reformovanej cirkvi A. Maťašíka v košických novinách *Demokrat*. A. Maťašík na jednej strane uznával, že záujem štátu a jeho bezpečnosť ani národnostné sebauvedomenie nie sú dostatočným dôvodom na vysídlenie obyvateľstva nemeckej a maďarskej národnosti, ale zároveň uvádzal: „*Máme však právo, ba až povinnosť uskutočniť tento bod programu našej vlády z dôvodov hlbších. Nemci a Maďari sa stali predvojom hitlerovského Nemecka a horthyovského Maďarska. Dali sa stiahnuť lžou a stali sa jej fanatickými vyznávačmi.*“⁵⁷ A. Maťašík musel vybojovať vnútorný spor medzi konfesionalitou a etnicitou v podmienkach, keď štátna politika uplatňovala v národnostných otázkach radikálne riešenia. Sám A. Maťašík bol v regióne východného Slovenska známy svojím citlivým prístupom k cirkevným a svetským veciam a svojím vplyvom sa mu v niektorých prípadoch podarilo zmeniť už podané návrhy na vytrhnutie niektorých ľudí z ich prostredia a napr. zabrániť ich zaradeniu do výmeny obyvateľstva.

K problematike osôb maďarskej a nemeckej národnosti na Slovensku sa vyjadrilo Memorandum evanjelických cirkevných korporácií z 9. júla 1945. Okrem iného sa v ňom uvádzalo: „*My slovenskí evanjelici, zástupcovia evanjelických korporácií, Zväzu evanjelickej mládeže, Kuzmányho kruhu evanjelických akademikov, Hurbanovho kruhu evanjelických teológov, združení Rastislava a Lúčanského, Vnútro-misijného spolku Štirovej evanjelickej spoločnosti žiadame: – pri budúcom mierovom vyjednávaní pripojiť ku Slovensku tých Slovákov, ktorí bývajú pozdĺž južnej hranice Slovenska; ostatným vymôcť presťahovanie; akciu presťahovania umožniť organizovaným, urýchlenným vysťahovaním nespoľahlivých nemeckých a maďarských občanov, v zmysle reči E. Beneša.*“⁵⁸

Riešenie problematiky maďarskej menšiny po druhej svetovej vojne sa najcitlivejšie dotklo práve kalvínskej cirkvi. Aj tu, najmä v radoch duchovných, ktorí niesli farchu zodpovednosti za svojich veriacich, nastal problém, ako riešiť svoju úlohu v postavení, keď záujem štátu zasahoval cirkev na najcitlivejšom mieste – v komunikácii s veriacim. Najväčšie kresťanské cirkvi na Slovensku, aj keď sa usilovali prezentovať slovenskosť svojich cirkevných zborov, sa v zásade pridržiavali princípu, aby sa bohoslužby uskutočňovali v jazyku, ktorému

57 *Demokrat*, roč. 2, č. 121, 25. 11. 1945.

58 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 428, kart. 466, č. 3587/1945.

veriaci rozumejú. Napr. podľa správy Národnej bezpečnosti z decembra 1945 z Veľkej Idy odbavovali kňazi reformovanej cirkvi cirkevné obrady so spevom v maďarskej reči.⁵⁹ Ak sa zišli maďarskí farári reformovanej cirkvi na pastoraálnej konferencii, okamžite ich vyšetrovala Národná bezpečnosť.

Počas Slovenského národného povstania bolo prijaté nariadenie Slovenskej národnej rady zo 6. septembra 1944, ktorým sa na Slovensku ponechávali len tie školy s maďarským vyučovacím jazykom, ktoré boli zriadené do 6. októbra 1938. Toto nariadenie už vlastne pripravovalo situáciu na predpokladaný návrat odtrhnutých území južného Slovenska naspäť k Československej republike. Zo strany Povereníctva školstva a osvety bola v prvom období po vojne zreteľná tendencia ponechať maďarské národnostné školstvo v duchu demokratickej zásady: „*slovenské dieťa patrí do slovenskej školy a maďarské do maďarskej*.“⁶⁰ Obežník Povereníctva školstva a osvety zo 7. marca 1945 vydal obežník o zápise žiactva a organizovaní národných škôl na vrátenom území v duchu uvedenej zásady. V ďalšom období, a to nielen v súvislosti s prijatím Košického vládneho programu, nastal však postupný odklon. V máji 1945 sa prestávalo vyučovať na maďarských školách, hoci na mnohých školách sa vo vyučovaní v maďarskej reči pokračovalo.

Aj po tom, keď bolo maďarské národnostné školstvo na Slovensku fakticky likvidované,⁶¹ sa len v 96 školách vyučovalo náboženstvo kalvínskych žiakov v slovenskej reči. V 224 školách na to neboli podľa cirkevných predstaviteľov vhodné rečové predpoklady a vyučovanie sa uskutočňovalo v maďarskom jazyku. V 136 nedeľných školách sa uskutočňovalo vyučovanie náboženstva, z nich len v 18 v slovenskom jazyku a v 118 v maďarskej reči. Týmto spôsobom vlastne kalvínska cirkev na Slovensku zabezpečovala čiastočné vyučovanie žiactva v maďarskom jazyku, aj keď len v oblasti náboženskej výchovy. Aj odbor mládeže Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku vykazoval, že v združeniach a biblických krúžkoch sa mládeže zo 135 v 99 rozprávalo po maďarsky.⁶² Nariadením Povereníctva školstva a osvety z 8. apríla 1947 mali duchovní maďarskej a nemeckej národnosti zakázané vyučovať náboženstvo na školách.

Aj po komunistickom prevrate sa v činnosti akčných výborov Národného frontu objavovali tendencie pokračovať v tvrdej línii, pokiaľ išlo o používanie maďarského jazyka v cirkvách. Napr. Okresný akčný výbor NF v Galante vy-

59 ŠA Košice, pobočka Košice – okolie, , f. ONV Košice – okolie, inv. č. 56, kart. 15, č. 211/1945 prez.

60 Pravda, roč. 2, č. 13, 20. 2. 1945.

61 GABZDILOVÁ, S.: Školy s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku o druhej svetovej vojne, Košice 1991.

62 Kalvínske hlasy, roč. XIX, č. 9, 15. 5. 1948.

dal 27. februára 1948 nariadenie, aby sa vo všetkých kostoloch v okrese odbovali bohoslužby nie v maďarskej, ale v slovenskej reči.

Vo vzťahu k maďarskej menšine sa postupne vykryštalizovali základné formy riešenia postavenia tejto menšiny v Československu. Na jednej strane museli akceptovať skutočnosť, že sa nepodari zrealizovať základnú ideu československej politiky – vytvoriť štát bez neslovanských menšín. Na druhej strane však i naďalej odmietali vytvoriť predpoklady pre akceptovanie menšinových, kolektívnych či individuálnych práv pre neslovanské menšiny, ktoré by mohli využívať v rámci existujúcich etnických spoločenstiev. Základom tejto politiky mala byť postupná eliminácia a asimilácia neslovanských menšín. Tieto formy riešenia maďarskej otázky sa významnou mierou dotýkali aj protestantských cirkví na Slovensku, a to tak kňazov, ako aj príslušníkov cirkvi maďarskej národnosti. Je preto prirodzené, že aj cirkvi a ich predstavitelia si k nim utvárali svoje postoje a prezentovali svoje stanoviská.

Na základe dohody z 27. februára 1946 sa uskutočňovala výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Podľa článku V. Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (ďalej Dohoda) mal byť z územia Československa do Maďarska presťahovaný taký počet obyvateľov maďarskej národnosti, ktorý sa rovnal počtu osôb slovenskej a českej národnosti, ktoré sa prihlásili na presťahovanie z Maďarska do Československa. Podľa článku VIII. mali byť do Maďarska jednostranne presťahované osoby maďarskej národnosti, ktoré sa dopustili trestných činov podľa § 1 – 4 nar. SNR č. 33 z 13. mája 1945 (o ľudovom súdnictve) a podľa § 5 tohto nariadenia.

V rámci Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom boli obyvatelia maďarskej národnosti vymieňaní nie na základe dobrovoľnosti, ako to bolo u Slovákov, ktorí sa v Maďarsku prihlásili na výmenu obyvateľstva, ale boli vybraní československými úradmi. Do výmeny obyvateľstva boli zaraďovaní aj kňazi maďarskej národnosti, ktorí boli považovaní za nositeľov iredentistických názorov medzi obyvateľstvom. Podľa správy Osídľovacieho úradu pre Slovensko bolo na výmenu do Maďarska určených 103 duchovných, podľa správy z októbra 1948 bolo odsunutých 89 duchovných, z toho 12 na základe článku VIII. Dohody ako vojnoví previnilci.⁶³ Celkovo bolo v rámci Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom presídlených 55 487 osôb maďarskej národnosti a z Maďarska do Československa 59 774 osôb slovenskej národnosti. Celkom presídlilo z Československa do Maďarska v rokoch 1945 – 1948 89 660 osôb, z toho asi 34 000

63 ŠA Prešov, pobočka Prešov, f. Gréckokatolícke biskupstvo, kart. 982, č. 2142; SNA Bratislava, f. PŠaO, inv. č. 2, fasc. 313.

mimo dohody o výmene obyvateľstva. Z Maďarska do Československa sa v rokoch 1945 – 1948 presťahovalo 73 273 osôb, z nich asi 12 000 mimo rámec výmeny obyvateľstva.⁶⁴

Nemôžeme jednoznačne povedať, že by predstavitelia najväčších cirkví na Slovensku zásadne odmietli uskutočňovanú výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, aj keď hovoriť o jej jednoznačnej podpore by taktiež nebolo namieste. Toto konštatovanie sa týka aj protestantských cirkví.

Jasne to vyplýva najmä zo správy konventu Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. Biskup V. P. Čobrda v správe uvádzal: „*V zásade nič nemôžeme namietat' proti snahe vytvoriť z nášho štátu čisto slovanský štát, bez inorečových a inonárodných menšín. Prichodí mi to ako potrebná operácia, ktorá je bolestná síce, ale keď sa vydarí, znamená požehnanie a dobrodenie pre trpiaceho. Ale ako kresťania a evanjelici musíme ľutovať, že sa v tejto otázke nepokračovalo vždy správne a spáchali sa veci, ktoré sa nezrovnávajú ani s Božou vôľou, ani s ľudskou spravodlivosťou, ale ani s intenciami pána prezidenta, ktorý vo svojich prejavoch opätovne zdôrazňoval, aby sa s Nemcami a Maďarmi zaobchádzalo vždy humánne a dôstojne.*“⁶⁵ V tejto reči sa odrážali najmä skúsenosti a výsledky odsunu Nemcov zo Spiša, ktorí patrili k evanjelickým farnostiam, ale slová V. Čobrdu predznamenávali aj postoj k riešeniu menšinových otázok v republike v širšom rámci.

Evanjelický biskup S. Osuský sa sám zúčastnil na práci Československej presídľovacej komisie v Maďarsku, ktorá bola zriadená na organizovanie náboru Slovákov na presídlenie z Maďarska, a v čase od 28. marca do 9. apríla navštívil 10 slovenských evanjelických obcí v Maďarsku a propagoval výmenu obyvateľstva medzi Slováckmi v Maďarsku.⁶⁶ Po návrate na Slovensko žiadal Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, aby boli na Slovensko čo najskôr premiestnení štátni a verejní zamestnanci, ktorí boli prepustení zo služby vo svojom maďarskom pôsobisku práve z toho dôvodu, že sa prihlásili na výmenu obyvateľstva, a aby boli presídlenci umiestňovaní kompaktné, aby mohli cirkevné zbory ďalej pracovať. Členom komisie bol aj evanjelický farár J. Dérier, ktorý vo svojom liste Predsedníctvu SNR z 3. júna 1946 navrhol, aby sa okrem tých, ktorí sa dobrovoľne prihlásia na výmenu obyvateľstva, odsunulo z Maďarska na Slovensko ďalších 200 000 Slovákov a zo Slovenska do Maďarska 200 000 Maďarov.⁶⁷ Aj keď tento radikálny názor nebol ojedinelý, nezískal

64 SNA Bratislava, f. Generálny tajomník (ďalej GT), č. 522 Správa Osídľovacieho úradu o ukončení výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.

65 Cirkevné listy, roč. 59, č. 22, 2. 11. 1946.

66 Národná obroda, roč. 2, č. 91, 1. 4. 1946.

67 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 22, kart. 4.

podporu v radoch politických špičiek a v slovenských národných orgánoch sa o takomto riešení nikdy vážne neuvažovalo.

Problematickou výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom sa zaoberal aj druhý povojnový konvent Západného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. 17. októbra 1946. V súvislosti s presídľovaním Slovákov z Maďarska žiadal čo najskoršie presídlenie Slovákov z Maďarska, požadoval presídľovať do jednej obce príslušníkov jedného vierovyznania a pri presídlení viac ako 1 000 príslušníkov evanjelickej cirkvi zriadiť v obciach systematizované miesto kňaza. Odporúčal presídľovať obyvateľstvo tam, kde už je evanjelický cirkevný zbor, alebo tam, kde dosiaľ bývali kalvíni.⁶⁸ Čabiansky evanjelický farár M. Francisci bol osobitne poverený starostlivosťou o tých Slovákov, ktorí sa prihlásili na presídlenie.⁶⁹

Zo 100 000 predpokladaných slovenských presídlencov z Maďarska sa odhadovalo, že asi 60 000 z nich budú evanjelici. Z Maďarska z počtu presídlených Slovákov malo byť asi 65 % evanjelikov, presídlenci z Juhoslávie mali byť podľa odhadu až na 95 % evanjelici a z Rumunska malo byť 60 – 70 % presídlených Slovákov evanjelikov.⁷⁰

Podľa predsedu Osídľovacieho úradu J. Čecha sa z náboženského hľadiska na presídlenie z Maďarska hlásilo najviac evanjelikov z južných oblastí Maďarska a potom katolíci zo severných priemyselných oblastí.⁷¹

V súvislosti s ďalšími formami riešenia maďarskej otázky na Slovensku súhlas s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom vyjadril v Košiciach 5. apríla 1946 aj Organizačný výbor generálnej Reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorý výmenu zároveň podporil.⁷²

Ďalšou formou riešenia maďarskej otázky v Československu mala byť reslovakizácia. Reslovakizačná akcia bola organizovaná štátom, ktorý si od nej sľuboval záchranu pomaďarčených Slovákov pred presídlením do Maďarska (aby nevymieňali Slovákov za Slovákov pri výmene obyvateľstva). V konečnom dôsledku sa reslovakizácia stala prostriedkom záchrany pre slovenských Maďarov pred represívnymi akciami československých štátnych orgánov a pre štátne orgány nástrojom na poslovenčovanie južného Slovenska.

V priebehu rokov 1946 – 1948 bolo podaných 135 317 žiadostí o reslovakizáciu, ktoré sa dotýkali 410 820 osôb. V 84 141 prípadoch došlo k zamietnutiu, a tak sa reslovakizovalo 362 679 osôb. Ak by sme do počtu podaných žiadostí

68 Cirkevné listy, roč. 59, 16. 11. 1946. č. 23.

69 Cirkevné listy, roč. 59, 12. 8. 1946. č. 16.

70 ŠA Prešov, pobočka Prešov, f. Gréckokatolícke biskupstvo, kart. 982, č. 1746/1947 List R. Frašťackého z 3. júla 1947 nitrianskemu biskupovi K. Kmeťkovi.

71 Národná obroda, roč. 2, č. 101, 17. 4. 1946.

72 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 22, kart. 4.

zaradili aj 41 269 osôb, ktoré boli z rôznych dôvodov vyradené z prehľadov (napr. smrť, útek do Maďarska a pod.), celkový počet žiadostí o reslovakizáciu by dosiahol 452 089.

Reslovakizácia sa netýkala obyvateľstva nemeckej národnosti, ale iba Maďarov, a preto sa jej význam prejavil viac medzi kalvínmi ako medzi luteránmi. Mnoho veriacich, ktorí sa hlásili ku kalvínom, sa prihlásilo k reslovakizácii. Vo fonde Slovenskej ligy a Reslovakizačnej komisie však v tomto smere nie sú údaje, ktoré by sa dali považovať za presné a hodnoverné, sú to len neúplné správy o príslušnosti reslovakizantov k náboženstvu za niektoré okresy. Z pohľadu štátnej správy bola za veľmi dôležitú považovaná reslovakizácia duchovných. Organizátorom reslovakizačnej akcie išlo o to, aby získali pre slovenskú národnosť aspoň tú časť maďarských kňazov, ktorá svoju maďarskosť nedávala jednoznačne najavo, resp. tých, ktorí ovládali slovenský jazyk. Za stavu, keď kňazi maďarskej národnosti boli vo svojej činnosti obmedzovaní štátom, nebolo možné zabezpečiť náboženský život a náboženské obrady pre kalvínov na južnom Slovensku. Problematické to bolo aj z toho hľadiska, že časť kňazov maďarskej národnosti bola spolu s ďalšou maďarskou inteligenciou považovaná za nositeľov maďarizácie na juhu Slovenska a mnohí boli za svoju činnosť v rokoch 1939 – 1945 postavení aj pred ľudové súdy. (napr. na východnom Slovensku reformovaní farári Magda a Ujlaky). V roku 1946 sa zo 195 aktívnych duchovných reformovanej (kalvínskej) cirkvi 23 hlásilo k slovenskej národnosti, ale u 8 z nich bola táto národnosť považovaná za spornú. Zo 172 aktívnych kňazov, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti sa 80 prihlásilo k reslovakizácii.⁷³ Z uvedených čísel teda vyplývalo, že postoj vedúcich predstaviteľov reformovanej cirkvi k reslovakizačnej akcii nemohol byť bezpodmienečne pozitívny. Časť jej predstaviteľov z radov kňazov označovala reslovakizáciu zároveň za odkalviňovanie obyvateľstva a neváhali tento názor aj oficiálne, často v rámci svojich cirkevných zborov, ale aj tlače, povedať. Organizačný výbor generálnej Reformovanej kresťanskej cirkvi v Košiciach 5. apríla 1946 protestoval proti tomu, aby sa v praxi uplatňovala téza „*čo kalvín, to Maďar*“, lebo tým boli poškodzované aj ekonomické záujmy cirkvi, aj jednotlivých osôb hlásiacich sa ku kalvínom. Prejavovalo sa to pri posudzovaní národnosti obyvateľstva, v konfiškácii pozemkového vlastníctva a ďalších hmotných majetkov cirkvi či pri reslovakizácii.⁷⁴ A. Granatier, jeden z organizátorov reslovakizačnej akcie, v liste predsedovi SNR a predsedovi Demokratickej strany J. Lettrichovi napísal: „*Mnoho kalvínov sa prihlásilo za Slovákov. Keby sme ich prihlášky akcep-*

73 Kalvínske hlasy, roč. XVIII, č. 2, 20. 2. 1947.

74 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 22, kart. 4.

tovali, dostávame sa do ťažkého polohenia tým, že de facto ich nebudeme môcť reslovakizovať pre nedostatok kňazov.“⁷⁵

Vedúci predstavitelia kalvínskej cirkvi, najmä A. Maťašík, ktorý bol jednou z najvýznamnejších osobností medzi kalvínskymi duchovnými slovenskej národnosti a bol aj poslancom SNR za Demokratickú stranu, sa usilovali o to, aby kalvínska cirkev aj prostredníctvom reslovakizácie prešla týmto ťažkým obdobím s čo najmenšími stratami, pokiaľ išlo o personálne aj majetkové zabezpečenie cirkvi. A. Maťašík zdôrazňoval, že Boha je možno oslavovať kalvínskym spôsobom aj v slovenskej reči, ale pripomínal: „*Nepriateľov slovenského národa a Československej republiky nech štát trestá podľa svojej mienky. Nech ich vykáže do Maďarska, alebo nech ich uväzní, ak sú na to dôvody. Ale trýzniť ľudí duševne a hmotne, bez akéhokoľvek právneho dôvodu je neľudské, a tým menej ľudovodemokratické.*“⁷⁶

Napriek uvedenému však napr. podľa informácie obvodného úradu národného výboru vo Veľkých Kapušanoch v obciach, kde žili kalvíni, reslovakizácia nedosiahla také výsledky ako v dedinách, kde bolo obyvateľstvo rímskokatolíckeho alebo gréckokatolíckeho náboženstva.⁷⁷

Po vrátení československého štátneho občianstva obyvateľom maďarskej národnosti v októbri 1948 sa jednoznačne ukázalo, že reslovakizačný proces bol vo väčšine prípadov vynútenou akciou štátu a časť reslovakizantov sa vracala k maďarskej národnosti a dožadovala sa aj používania maďarčiny pri náboženských obradoch. O problematike reslovakizácie, používania maďarčiny pri bohoslužbách a majetku cirkvi rokoval generálny dozorca evanjelickej cirkvi P. Zafko 30. júna 1948 s prezidentom K. Gottwaldom, s ministrom pôdohospodárstva J. Ďurišom, s ministrom školstva Z. Nejedlým, so štátnym tajomníkom ministerstva národnej obrany J. Ševčíkom a s podpredsedom vlády V. Širokým. V júli 1948 rokovali predstavitelia evanjelickej cirkvi opäť s povereníkom školstva L. Novomeským, ale aj s predsedom Zboru povereníkov G. Husákom a s povereníkom pôdohospodárstva M. Faltanom.⁷⁸ Povereníctvo školstva vo svojom liste z 30. mája 1949 reagovalo na požiadavky niektorých obcí, ktorých obyvatelia reslovakizovali, o opätovné zavedenie maďarčiny do kostolov požiadavkou, aby sa „v takých prípadoch nič nemenilo...lebo by boli zmarené výsledky reslovakizačného procesu“.⁷⁹

Zvýšenú pozornosť doma i v zahraničí vyvolali deportácie obyvateľstva maďarskej národnosti do Čiech. Už v polovici roku 1945 sa československé

75 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, Inv. č. 22, kart. 5.

76 Kalvínske hlasy, roč. XVIII, č. 1, 20. 1. 1947.

77 ŠA Košice, pobočka Trebišov, f. ONV V. Kapušany, č. 81/48.

78 Cirkevné listy, roč. 61, č. 17, 14. 8. 1948.

79 ŠA Košice, pobočka Košice – okolie, f. OAV SNF Moldava, kart. 7, č. 600/1949.

štátne orgány pokúšali využiť obyvateľstvo maďarskej národnosti na rekonštrukčné a poľnohospodárske práce v okolí ich bydliska. Odsun obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska na práce do Česka v povojnovom období prebiehal v troch etapách. Každá z nich sa uskutočnila v iných podmienkach a aj s odlišnými zámermi. V prvej fáze od septembra až decembra 1945 boli odváňané osoby maďarskej národnosti plošne bez výberu. Táto fáza odsunu nezohľadňovala ani princíp lojality jednotlivcov maďarskej národnosti k Československu. Najrozsiahlejšou fázou odsunu obyvateľstva maďarskej národnosti do Česka bola časť, ktorá sa uskutočnila koncom roku 1946 a začiatkom roku 1947. V rokoch 1946 – 1947 bolo zo Slovenska v rámci odsunových akcií vysídlených 44 129 osôb maďarskej národnosti. Z nich 2 154 rodín odišlo dobrovoľne (2 489 osôb) v rámci akcie na pomoc českému poľnohospodárstvu v rámci druhej fázy odsunu v polovici roku 1946⁸⁰, hoci sú stále vykazovaní v súvislosti s akciou nábora na základe dekrétu č. 88/1945 Zb. Asi 12 000 ľudí bolo odsunutých do Čiech v druhej polovici roku 1945 v prvej fáze odsunu.

Predstavitelia protestantských cirkví starostlivo sledovali akcie štátu na zníženie počtu obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku. Snáď najzreteľnejšie sa k problematike výmeny obyvateľstva aj odsunu Maďarov do Čiech vyslovili predstavitelia evanjelickej cirkvi, a. v. S. Osuský, J. Déer, P. Teriansky, V. Koričanský, J. Kmeť a ďalší vo vyhlásení z 10. decembra 1947, keď napísali: „...aby bol zaistený mier a pokoj po II. svetovej vojne, budujúc na trpkých skúsenostiach z minulosti, bola vyriešená zásada vytvoriť štáty národné, bez menšín. Táto zásada viedla zodpovedných činiteľov k vyvezeniu Nemcov a výmene Maďarov. Ak sa stali nejaké prechmaty, či už pri premiestňovaní Maďarov do Čiech, alebo pri prevážaní do Maďarska, tieto čo najrozhodnejšie odsudzujeme a sme za ľudské a kresťanské pokračovanie v tejto historickej práci“.⁸¹

Z pohľadu evanjelickej cirkvi neboli tieto špecifické akcie (reslovakizácia, odsun Maďarov do Česka), ktoré sa dotýkali predovšetkým maďarskej národnosti, také podstatné, pretože sa priamo nedotýkali príslušníkov tejto cirkvi. Neznamená to však, že sa nimi nezaoberali.

Na základe listu biskupského úradu evanjelickej cirkvi a. v. Predsedníctvo SNR uložilo podpredsedovi Zboru povereníkov M. Polákovi prešetriť, či sa vojaci pri presídľovacej akcii obohacujú na úkor náboristov, ktorí vlastné veci zanechávajú vo svojich domoch.⁸²

80 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Š.: Riešenie maďarskej otázky v rokoch 1948 – 1949. In. Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu. Opava 1985, s. 338-340.

81 Cirkevné listy, roč. 61, č. 4, 21. 2. 1948.

82 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 23, kart. 6, č. 1/47.

V podstatne väčšej miere postihli povojnové deportácie príslušníkov reformovanej cirkvi. Na zhromaždení kalvínskych duchovných užského seniorátu 17. februára 1947 opísal farár B. Magda svoje zážitky z odsunu do Čiech v Beši (Gabčíkove). Farár B. Magda označil akciu za násilnú, poznamenanú účasťou vojska a Národnej bezpečnosti. Zhromaždení farári protestovali proti násilnostiam, namiereným proti najzákladnejším ľudským právam. V prijatej zápisnici zhromaždenie farárov konštatovalo, že „celá presídľovacia akcia má priame znaky proticirkevné, lebo 85 % presídliť sa majúcích osôb sú členmi našej cirkvi“.⁸³ Možno usudzovať, že aj duchovní reformovanej cirkvi boli zaradzovaní do odsunu do Česka. Svedčil o tom list Kancelárie prezidenta republiky z 13. septembra 1947 synodálnej rade Českobratskej cirkvi evanjelickej, podľa ktorého až po 14. februári 1947 bol vydaný rozkaz, že duchovní sa nemajú zaraďovať do odsunu.⁸⁴ Podnetom pre tento list, podobne i pre list z 25. marca 1947 Ministerstvu školstva a osvetu, v ktorom sa českobratská cirkev dožadovala, aby sa pri transfere obyvateľstva maďarskej národnosti do Čiech „postupovalo spôsobom korektným, ľudským a podľa všetkých príslušných predpisov“⁸⁵, bol apel kalvínskeho kňaza A. Ujlakyho z Veľkých Kapušian. O niekoľko týždňov však bola akcia odsunu Maďarov do Čiech československými štátnymi orgánmi zastavená. Stalo sa tak predovšetkým v dôsledku súhlasu maďarskej strany so začatím organizovanej výmeny medzi Československom a Maďarskom na základe už predtým podpísanej Dohody.

Neusporiadané pomery v reformovanej cirkvi, súvisiace s riešením maďarskej otázky na Slovensku, sa presúvali až do obdobia, keď moc v štáte prevzala komunistická strana. Ešte začiatkom roku 1948 zhodnotil A. Maťašík túto situáciu takto: „Organizačné provizórium našej cirkvi trvá. Návrh na dočasný organizačný štatút nebol ešte predmetom rokovania štátnych vrchností. Štátna kultová správa má dosť času. Jej dnešný stav vyhovuje, a preto sa nijak nesaží, aby sa riešenie organizačnej otázky reformovanej cirkvi na Slovensku urýchlilo. Nedefinitívne zorganizovaná cirkev je schopná menšieho odporu, proti nespravodlivostiam i proti nezákonnostiam na mnohých zboroch a kultová správa sa asi domnieva, že pre Slovensko a Československo bude lepšie, keď kalvínska cirkev bude živiť a nie žiť. Len tak sa môže stať, že ak sa zídu naši maďarskí farári na pastorálnu konferenciu, vyšetruje ich národná bezpečnosť.“⁸⁶

83 SNA Bratislava, f. PŠaO, inv. č. 2, fasc. 313, kult. odb.

84 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, sign.: D 14078/47/D (Slovensko – cirkev).

85 SNA Bratislava, f. PŠaO, inv. č. 2, fasc. 313.

86 Kalvinke hlasy, roč. XIX, č. 1, 20. 1. 1948.

Obdobie po roku 1948 znamenalo pre obyvateľstvo maďarskej národnosti zlepšenie ich postavenia najmä v tom, že toto obyvateľstvo opäť získalo československé štátne občianstvo. Po uchopení moci komunistickou stranou sa k národnostným obmedzeniam pre obyvateľstvo maďarskej a nemeckej národnosti okrem novej triednej dimenzie priradilo aj proticirkevné zacielenie režimu. Slovenskí evanjelici aj kalvíni sa usilovali nájsť priestor pre kompromisný vzťah s ateisticky sa orientujúcim štátom. Na základe požiadavky Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu bolo na mimoriadnom zasadaní⁸⁷ generálneho presbytéria evanjelickej cirkvi prijaté uznesenie, aby evanjelická cirkev delegovala svojich zástupcov do všetkých desiatich oblastných akčných výborov.⁸⁸ Slovenskí katolícki biskupi sa usilovali o nadviazanie spolupráce s protestantskými cirkvami v niektorých otázkach, ktoré sa riešili po februári 1948. Okrem problémov s dosadením národnej správy do Spolku sv. Vojtecha, vydavateľstiev Verbum a Transciscus, to bola aj problematika bohoslužobnej reči a zákazu maďarských bohoslužieb v pofebruárovom období. Vtedy sa košický biskup J. Čársky podujal nadviazať kontakt s generálnym biskupom evanjelickej cirkvi V. Čobrdom ako jeho bývalý spolužiak.

Slovenskú spoločnosť po februári 1948 poznamenali nielen akcie proti buržoáznym nacionalistom, proti tzv. kulakom, proti inteligencii, ktorá bola podozrievaná z nepriaznivého vzťahu k novému režimu, ale aj nepriateľský vzťah štátu k cirkvám. Tento vzťah na dlhé obdobie prekryl etnické problémy, súvisiace s vykonávaním náboženských obradov v jazyku neslovanských menšín, a prejavil sa v snahe o bezpodmienečné podriadenie cirkví štátnemu a straníckemu monopolu.

Autor: Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.
Spoločenskovedný ústav SAV
Karpatská 5, 040 01 Košice
sutaj@saske.sk

87 ŠA Prešov, pobočka Prešov, f. Gréckokatolícke biskupstvo, kart. 987, č. 997/1948. List košického biskupa J. Čárskeho z 30. marca 1948.

88 Cirkevné listy, roč. 61, č. 17, 14. 8. 1948.

MATERIÁLŸ – MATERIALS

**Projekt VEGA MŠ SR č. 1/2221/05 Východné Slovensko v 20. storočí:
vedeckovýskumný zámer**

Dňa 6. 6. 2005 sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove uskutočnil odborný seminár s názvom Východné Slovensko v 20. storočí (problémy výskumu). Seminár zorganizovala Katedra dejepisu FF PU ako prvé stretnutie kolektívu riešiteľov projektu VEGA MŠ SR č. 1/2221/05 Východné Slovensko v 20. storočí. Tí členovia, ktorí sa seminára zúčastnili, predstavili svoje vlastné vedeckovýskumné zámery.

OBYVATEĽSTVO MIEST ŠARIŠA A ZEMPLÍNA V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA

(projekt a základné pramene k pripravovanému výskumu)

MILAN BELEJ

V poslednom období venovali historici na východnom Slovensku zvýšenú pozornosť výskumu dejín miest tohto teritória. Konkrétnym výsledkom sú početné vedecké monografie uvedených lokalít.¹ Ich neoddeliteľnou súčasťou sú kapitoly, resp. ich časti venované demografickým aspektom vývoja miest. Texty predstavujú zväčša štatistický sumár exaktných fundamentálnych údajov, avšak spravidla bez vzájomnej detailnej komparácie jednotlivých sídiel i bez ich začlenenia do širších súvislostí, postihnúť kauzality opisovaných javov a ich hlavných vývinových tendencií, čo však vyplýva zo samotného zameralia a limitovaného rozsahu uvedených publikácií. Cieľom projektovanej práce je na základe zosumarizovaných štatistických údajov poukázať a analyzovať tieto doposiaľ obchádzané fenomény.

Prvá polovica 20. storočia patrí medzi mimoriadne turbulentné časové úseky v dejinách strednej Európy, teritórium východného Slovenska nevynímajúc. V priebehu piatich decénií došlo k početným zmenám jeho štátneho začlenenia a správneho usporiadania. V tomto kontexte sa stáva problematické už aj použitie samotného pojmu mesto, pod ktorým boli začiatkom 20. storočia chápané sídla, patriace do kategórie municipiálnych miest alebo miest so zriadeným magistrátom. V Šariši a Zemplíne nepatrilo do roku 1918 žiadne sídlo medzi municipiálne mestá. Do kategórie miest so zriadeným magistrátom boli v Šariši zaradené tri sídla – bývalé slobodné kráľovské mestá Bardejov, Prešov, Sabinov a v slovenskej časti Zemplína ani jedno. Ďalšie sídla, ktorým možno pripísať atribúty mestského charakteru, boli klasifikované ako veľké obce.² Po 1. svetovej vojne došlo k výraznej zmene právneho postavenia miest na Slovensku. Sídla, ktoré boli do roku 1918 klasifikované ako mestá so zriadeným magistrátom, sa stali veľkými obcami, avšak mali právo nazývať sa mestom.

-
- 1 Monografie dejín miest by mali predstavovať syntézu dovtedajších publikovaných prác a výskumu historikov. V skutočnosti sa však historici v minulosti systematicky venovali výskumu dejín miest len v niektorých prípadoch, a preto uvedené monografie, zvlášť časti venované 20. storočiu, predstavujú najčastejšie výsledok prvovýskumu.
 - 2 A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. Magyar statisztikai közlemények. 1. kötet. Budapest 1902, s. 246-247.

Zvyšné sídla boli začlenené do kategórie malých obcí.³ Spomedzi nich budú do výskumu zahrnuté nasledujúce sídla v šarišskom regióne: Bardejov, Prešov, Gíraltovce, Hanušovce, Lipany, Sabinov, Svidník, Veľký Šariš. V zemplínskom regióne budú zasa skúmané Humenné, Kráľovský Chlmec, Michalovce, Medzilaborce, Sečovce, Snina, Sobrance, Stropkov, Trebišov, Veľké Kapušany a Vranov n. Topľou.

Druhým, omnoho závažnejším problémom, je vzájomná nekompatibilita údajov jednotlivých štatistík. Primárnym prameňom pre náš výskum sú oficiálne štatistické údaje, publikované na základe výsledkov sčítaní obyvateľstva, ktoré sa uskutočnili v rokoch 1900, 1910, 1921, 1930, 1940 a 1950, doplnené navyše údajmi zo súpisu obyvateľstva Slovenska, uskutočneného po 1. svetovej vojne v roku 1919, resp. čiastočne aj zo súpisu obyvateľstva z roku 1938.⁴

Štatistiky umožňujú v období prvej polovice 20. storočia kontinuálne sledovať len vývoj počtu obyvateľstva miest a na jeho základe postihovať vývinové tendencie v prírastku, resp. úbytku obyvateľstva. Identickú štruktúru majú len údaje zo sčítaní obyvateľstva z rokov 1900 a 1910, resp. 1921 a 1930. Cenzory z rokov 1900 a 1910 pritom poskytujú najdetailnejšie a najviac štruktúrované údaje s ohľadom na ich konkretizáciu na úroveň jednotlivých sídiel. Publikované výsledky cenzov z medzivojnového obdobia už prinášajú zúžený okruh štatistických dát. Sčítania obyvateľstva z roku 1940 a 1950 poskytujú prakticky len údaje o počte obyvateľov jednotlivých sídiel.

Na základe publikovaných výsledkov sčítaní obyvateľstva je teda možné, ako už bolo uvedené, kontinuálne sledovať v období 1900 – 1950 len vývoj počtu obyvateľstva miest. Údaje uhorskej štatistiky prítomné obyvateľstvo ďalej diferencujú na civilné a vojenské, pričom štatistické lexikóny z rokov 1921 – 1950 prítomné obyvateľstvo ďalej nerozlišujú. Uhorské štatistiky osobitne špecifikujú i počet cudzincov z prítomného obyvateľstva a počet obyvateľov, ktorý sa v čase konania cenzu nachádzal v zahraničí. V tomto prípade išlo vo väčšine prípadov o vysťahovalcov.⁵ Publikované výsledky starších cenzov

3 PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Historický časopis, 51, 4, 2003, s. 647.

4 A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. Magyar statisztikai közlemények. 1. kötet. Budapest 1902. A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. Magyar statisztikai közlemények. 42. kötet. Budapest 1912. Štatistický lexikon obcí v Republike československej. III. Slovensko. Praha 1927. Štatistický lexikon obcí v Krajine slovenskej. Praha 1936. Lexikon obcí Slovenskej republiky. Bratislava 1942. Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava 1920. Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Bratislava 1939.

5 Detailné publikované uhorské vysťahovalecké štatistiky udávajú vysťahovalecký pohyb len na úrovni žúp, resp. municipiálnych miest. A Magyar szent korona országainak kivándorlása

(1900, 1910, 1921) umožňujú skúmať aj štruktúru obyvateľstva podľa príslušnosti k pohlaviu.

Dôležité informácie obsahuje uhorská štatistika pohybu obyvateľstva, ktorá zahŕňa obdobie 1901 – 1910.⁶ Na úrovni obcí poskytuje údaje o počtoch narodených a zomrelých za každý kalendárny rok i sumarizované údaje o priemernej sobášnosti, natalite, mortalite a následne o prírastku či úbytku obyvateľstva za obdobie desiatich rokov. Poskytuje tiež detailné údaje o vekovej štruktúre zomrelých a príčinách úmrtí.

Uvedený prameň umožňuje sledovať aj stav a zmeny v národnostnej a konfesionálnej štruktúre obyvateľstva miest v rokoch 1900 – 1930. Štatistiky z obdobia pred rokom 1918 na jednej strane a z medzivojnového obdobia na druhej strane sa však vyznačujú viacerými špecifickými črtami a nedostatkami. Kým cenzy z rokov 1900 a 1910 sledovali národnostnú štruktúru obyvateľstva v kategórii materinský jazyk u všetkého prítomného obyvateľstva, medzivojnové štatistiky vyšetrovali národnosť československých štátnych príslušníkov, pričom národnosť cudzích štátnych príslušníkov bola vykazovaná osobitne. V uhorských štatistikách, v súlade s mnohonárodnostným charakterom vtedajšieho štátu, boli popri etnikách obývajúcich vo väčšej miere súčasné slovenské teritórium (Maďari, Nemci, Slováci, Rusíni) osobitne vykazovaní i príslušníci národností žijúci prevažne v iných častiach krajiny (Rumuni, Srbi, Chorváti). Obyvatelia ďalších národností boli udávaní spoločne v osobitnej kolónke. Medzivojnové štatistiky uvádzali príslušníkov väčšinového národa v kategórii „československá národnosť“, ktorá bola predovšetkým odrazom oficiálnej čechoslovakistickej ideológie a do istej miery aj reflexiou politických záujmov zakladateľských elít štátu. Štatistické údaje teda nemožňujú rozlíšiť počty Slovákov a Čechov v jednotlivých sídlach.⁷ Medzivojnové štatistiky národnostnej štruktúry obyvateľstva na rozdiel od predošlého obdobia osobitne vykazovali i osoby židovskej národnosti. Tento jav predstavuje jeden zo slabých bodov československej medzivojrovej štatistiky, keďže značná časť židovského obyvateľstva sa hlásila k iným národnostiam, a tak výsledok uvádzaný v kolónke židovská národnosť nie je relevantný a vyžaduje kritický prístup bádateľa. Rozdiely medzi skutočnou a deklarovanou príslušnosťou k židovskej národnosti najlepšie demonštruje vzájomná komparácia počtu osôb zahrnutých do tejto skupiny s početným zastúpením osôb izraelitského vierovyznania. Oproti

és visszavándorlása 1899 – 1913. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 67. kötet. Budapest 1918.

6 A Magyar szent korona országainak 1901 – 1910. évi népmozgalma községenkint. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 46. kötet. Budapest 1913.

7 Kompenzovať tieto údaje je možné využitím sekundárnych archívnych dokumentov, avšak dopracovať sa k poznaniu exaktných čísel je prakticky nemožné.

predvojnovému obdobiu a súpisu obyvateľstva Slovenska z roku 1919 bol v medzivojnových štatistikách pojem rusínsky materinský jazyk vystriedaný termínom ruská národnosť. Novým javom bolo osobitné vykazovanie osôb cigánskej národnosti (Rómov) v sčítaní obyvateľstva v roku 1930. Napriek uvedeným rozdielom je však možné tieto pramene použiť pri vzájomnej komparácii vývinu etnickej štruktúry obyvateľstva miest v období 1900 – 1930.

Naopak, takmer identickú štruktúru má v období 1900 – 1930 štatistika konfesionalnej príslušnosti obyvateľstva. Medzivojnové československé cenzy rozlišovali 5 skupín vierovyznaní: rímskokatolícke, gréckokatolícke, ev. augsburského vyznania, ev. helvétskeho vierovyznania a židovské. V osobitnej kolónke boli uvádzaní príslušníci iných vierovyznaní a osoby bez vierovyznania. Uhorská štatistika, najmä s ohľadom na konfesionalnú štruktúru obyvateľstva Sedmohradska, klasifikovala, okrem osôb už uvedených skupín vierovyznaní, osobitne aj príslušníkov pravoslávnej a unitárskej cirkvi.

Staršie uhorské štatistiky obsahujú údaje o štruktúre veku obyvateľstva jednotlivých sídiel, rozdeleného do 7 vekových skupín. Oproti novším štatistikám obsahujú i údaje o rodinnom stave obyvateľstva, rozdeleného do 4 skupín (slobodní, zosobašení, ovdovení, rozvedení).

Sociálnu štruktúru obyvateľstva na úrovni sídiel umožňujú sledovať publikované výsledky uhorských sčítaní obyvateľstva z rokov 1900 a 1910.⁸ Zamestnané obyvateľstvo je v týchto štatistikách rozdelené do 11 skupín, pričom v každej z nich sa rozlišujú zarábajúce a vydržiavané (závislé) osoby. Uvedené štatistiky poskytujú i detailné údaje o štruktúre obyvateľstva, zamestnaného v dvoch odvetviach: poľnohospodárstve so záhradníctvom a priemysle s remeslami. Československé cenzy z rokov 1921 a 1930 rozdeľovali obyvateľstvo podľa iných kritérií do šiestich skupín, avšak výsledky na úrovni jednotlivých sídiel neboli v štatistických lexikónoch publikované.⁹

Dejiny väčšiny šarišských a zemplínskych miest boli spracované vo forme vedeckých monografií. Najstaršie z nich vznikli v 60. rokoch a najnovšie pochádzajú z obdobia prelomu storočia. Stav poznania dejín miest je priaznivejší v regióne Šariša, kde už prakticky každé mesto má spracovanú vlastnú vedeckú monografiu. V nich sú príslušné podkapitoly alebo ich časti venované aj demografickým stránkam života miest.

8 A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. Magyar statisztikai közlemények. 2. kötet. Budapest 1904. A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. Magyar statisztikai közlemények. 48. kötet. Budapest 1913.

9 HORSKÁ, P.: Obyvatelstvo českých zemí podle povolání. In: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998, s. 252-253. Uvedené údaje je možné získať štúdiom sčítacích hárkov, resp. ich súmárov z archívnych fondov, uložených v Štátnom ústrednom archíve v Prahe (1921) a Slovenskom národnom archíve v Bratislave (1930).

Uvedené texty sú súčasťou monografií dejín Prešova (1965)¹⁰, Bardejova (1975),¹¹ Sabinova (1962, 2000)¹² a Giraltovec (1992)¹³. Spoločným znakom spomenutých publikácií je prezentácia údajov na základe publikovaných štatistík bez ich komparácie s inými mestami. Menšia detailnosť publikovaných štatistických údajov z medzivojnového obdobia je kompenzovaná ich nahrádzaním údajmi na úrovni okresu a hľadaním paralel s vývojom sídla a jeho okolia. Komparácia základných údajov z medzivojnového obdobia na okresnej úrovni je uvedená v ostatnej monografii venovanej dejinám Sabinova. Naopak, v staršej monografii dejín tohto mesta sú demografické údaje uvedené len za obdobie 1900 – 1910. V publikácii venovanej dejinám Lipian (2002) končí súvislý text rokom 1918 a ďalšie obdobie je spracované formou kalendária, pričom demografické údaje autor neuvádza.¹⁴ Údaje zo sčítaní obyvateľstva sú v stručnej podobe predstavené len za roky 1900 a 1910.¹⁵

Od 80. rokov začali kolektívy historikov spracúvať i dejiny zemplínskych miest. Aj ich súčasťou sú podkapitoly venované demografickým údajom. V 80. rokoch bola publikovaná vedecká monografia o dejinách Trebišova (1982)¹⁶, v 90. rokoch vznikli publikácie venované dejinám Vranova nad Topľou (1992)¹⁷, Stropkova (1994)¹⁸, Sečoviec (1998)¹⁹ a od prelomu storočí monografie o deji-

10 TAJTÁK, L.: Prešov v období rokov 1900 – 1918, resp. NĚMEC, Z.: Demografické pomery. In: SEDLÁK, J a kol.: Dejiny Prešova 2, Košice 1965, s. 59-87, resp. s. 118-126.

11 TAJTÁK, L.: Bardejov v rokoch 1900 - 1918; resp. TAJTÁK, L.: Spoločensko-politické pomery v rokoch 1918 – 1938. In: HOLOTÍK, L. (red.): Dejiny Bardejova. Košice 1975, s. 268-283, resp. 338-364.

12 TAJTÁK, L.: Dejiny kapitalizmu. Demografické údaje. In: SEDLÁK, I.: Sabinov a okolie. Košice 1962, s. 121-125. KÓNYA, P.: Na prahu 20. storočia (1900 – 1918). Demografické, národnostné a konfesijné pomery. Kultúra a školstvo. In: KÓNYA, P. a kol.: Dejiny Sabinova, Sabinov 2000, s. 271-282. HUDEČKOVÁ, V.: Sabinov v rokoch 1918 – 1938. Začiatky v novej republike. In: KÓNYA, P. a kol.: c. d., s. 283-289. CHMELÁROVÁ, M.: Sabinov v období rokov 1939 – 1945. Politicko-spoločenské pomery. In: KÓNYA, P. a kol: c. d., s. 317.

13 PETROVIČ, J. Politický, administratívny, hospodársky a kultúrny vývoj v rokoch 1848 – 1918. Demografický a sociálny vývoj. Vystahovalectvo; resp. PETROVIČ J.: Za Československej republiky (1918 – 1938) a Slovenského štátu (1939 – 1945). In: ULÍČNÝ, F. (zost.): Dejiny Giraltovec. Košice 1992, s. 81-85; resp. 87-101.

14 BOLEŠ, D.: Mesto Lipany. Prešov 2002, 148 s.

15 Tamže, s. 93-94.

16 TAKÁČ, A.: Politický a administratívny vývoj v rokoch 1948 – 1918. Demografický, národnostný a sociálny vývoj. In: TAJTÁK, L. (zost.): Dejiny Trebišova. Košice 1982, s. 252-268. MICHNOVIČ, I.: Trebišov v rokoch buržoáznej Československej republiky. Administratívny a demografický vývoj. In: TAJTÁK, L. (zost.): c. d., s. 314-332.

17 TAJTÁK, L.: Vranov a okolie v rokoch 1948 – 1918. Hospodárske pomery. In: MICHNOVIČ, I. (zost.): Dejiny Vranova nad Topľou. Košice 1992, s. 127-143.

18 OSTROLÚCKA, M.: Demografický vývoj, sociálne, zdravotné a iné aspekty života Stropkovčanov. In: BEŇKO, J. a kol.: Stropkov. Martin 1994, s. 106-112. MICHNOVIČ, M.:

nách Humenného (2002)²⁰ a dvojzväzková monografia venovaná dejinám Vranova nad Topľou v 20. storočí (2002, 2005).²¹ V rukopise zatiaľ zostáva pripravovaná kolektívna práca o dejinách Michaloviec.

Na rozdiel od monografií dejín miest Šariša obsahuje väčšina publikácií o dejinnom vývoji zemplínskych mestečiek aj porovnanie štatisticko-demografických údajov skúmaného mesta so sídlami v regióne. Detailným spracovaním demografickej štatistiky z obdobia 1900 – 1930 sa vyznačuje monografia o dejinách Trebišova, kde sú údaje spred 1. svetovej vojny podrobené konfrontácii s inými zemplínskymi mestečkami, pričom sú navyše obohatené dátami o vystaňovalectve. V dejinách Stropkova sú bežné štatistické dáta z obdobia pred rokom 1918 doplnené údajmi o natalite a mortalite mestského obyvateľstva, ktoré boli získané zo záznamov v cirkevných matrikách. Štatistické údaje, ktoré sa viažu k Stropkovu v medzivojnovom období, sú uvedené v tabuľkách spolu s údajmi z ďalších zemplínskych miest a mestečiek. Identickú formu spracovania má i príslušná časť monografie dejín Humenného, venovaná medzivojnovému obdobiu a prvej polovici 40. rokov. Kým v dejinách Sečoviec štatisticko-demografické dáta z obdobia pred 1. svetovou vojnou absentujú, medzivojnové obdobie je predstavené na báze komparácie údajov Sečoviec a Trebišova. V dejinách Vranova nad Topľou do roku 1918 sú na základe demografických štatistických údajov z posledných dvoch uhorských cenzov konštruované paralely medzi vývojovými tendenciami mesta a jeho okolia na úrovni okresu. Dvojzväzková monografia venovaná dejinám toho istého mesta

-
- V Československej republike. Administratívne, demografické a náboženské pomery. In: Tamže, s. 139-149. MICHNOVIČ, I.: V prvej Slovenskej Republike, In: Tamže, s. 169-178.
- 19 KÓNYA, P.: Dejiny Sečoviec v 19. storočí. Národnostné pomery. Obyvateľstvo. In: ORDOŠ, J. (zost.): Sečovce. Prešov 1998, s. 88, 92-94. ŽADANSKÝ, J.: Sečovce v medzivojnovom období. In: Tamže, s. 105-121.
- 20 KÓNYA, P.: Od protihabsburských povstaní do konca monarchie. Humenné v rokoch 1670 – 1918. Na prahu 20. storočia. Demografický, náboženský a národnostný vývin. In: FEDIČ, V. a kol.: Dejiny Humenného. Humenné 2002, s. 152-153. BELEJ, M.: Humenné v období prvej Československej republiky. Demografické, etnické, konfesijné a administratívne pomery v Humennom. In: Tamže, s. 169-175. MICHNOVIČ, I.: Humenné v rokoch prvej Slovenskej republiky (1938 – 1944). Spoločensko-politický vývoj po vzniku Slovenskej republiky. In: Tamže, s. 237-240.
- 21 MICHNOVIČ, I.: Posledné dve desaťročia v Rakúsko-uhorskej monarchii (1901 – 1918). Administratívne, demografické a národnostné pomery. In: MICHNOVIČ, I.: Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť prvá: do roku 1948), Vranov nad Topľou 2002, s. 32-38. MICHNOVIČ, I.: Dve desaťročia v Československej republike (1918 – 1938). Demografický, sociálny a národnostný vývoj. In: c. d., s. 89-98. MICHNOVIČ, I.: Roky prvej Slovenskej republiky (1938 – 1945). Z činnosti administratívnych orgánov. In: c. d., s. 195-199. Druhý zväzok bol vy publikovaný v roku 2005: MICHNOVIČ, I.: Vranov nad Topľou v 20. storočí (Časť druhá: 1948 – 2000). Vranov nad Topľou 2005, 349 s.

v 20. storočí poskytuje detailné demografické údaje, ktoré sa však obmedzujú len na samotné mesto.

V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že dejiny viacerých zemplín-ských miest neboli doposiaľ spracované vo forme vedeckej monografie. Ide o nasledujúce sídla: Kráľovský Chlmec, Medzilaborce, Snina, Sobrance, Svidník a Veľké Kapušany.

Cieľom projektovanej práce bude predstaviť demografické údaje miest šarišského a zemplínskeho regiónu v období 1900 – 1950 v sumarizovanej podobe. Osobitnú pozornosť bude potrebné venovať detailnej analýze každého jednotlivého sídla, pokúsiť sa špecifikovať rozhodujúce podmienky (geografická poloha, prírodné podmienky, ekonomicko-sociálne podmienky atď.), ktoré ovplyvnili jeho demografický vývoj i príčiny rastu, stagnácie, resp. poklesu jednotlivých aspektov vo vývoji obyvateľstva.

Druhým okruhom by mala byť komparácia údajov, ktorá by mala vyústiť do postihnutia a charakterizovania odlišností, resp. konštruovania paralel vo vývoji skúmaných sídiel. Bolo by žiaduce vykonať jednak vzájomnú komparáciu na úrovni sídiel, ale vzájomne tiež porovnať údaje príslušného sídla a jeho okolia (najbližšie okolie alebo okres).

Získané poznatky by sa mali stať podkladom pre charakteristiku demografického vývoja miest celého skúmaného regiónu a jeho prípadné zasadenie do celoslovenského kontextu.

ZLOMOVÉ MEDZNÍKY V DEJINÁCH GRÉCKOKATOLÍCKEJ A PRAVOSLÁVNEJ CIRKVI NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V 20. STOROČÍ

IMRICH BELEJKANIČ

Kresťanstvo na Slovensku v 20. storočí prežilo vo svojom historickom vývine v zásade tri zlomové medzníky. Prvým medzníkom boli 50. roky, kedy došlo k razantnému potlačeniu kresťanských hodnôt. Štátna moc nasmerovala svoje úsilie na likvidáciu mníšskych radov a kláštorného života rímskokatolíckej cirkvi. Druhým bol rok 1968, kedy sa prejavili isté demokratické hodnoty, napríklad náboženská sloboda. Napokon to bol rok 1989, ktorý znamenal definitívny návrat k demokracii. Týmto vývinom prešli všetky konfesie, pôsobiace na východnom Slovensku.

Osobitným spôsobom sa v zlomových medzníkoch vyvíjali vzťahy dvoch obradovo veľmi príbuzných cirkví - gréckokatolíckej a pravoslávnej. Práve táto problematika bude predmetom nášho výskumu s cieľom pokúsiť sa o podanie objektívnych záverov na základe historických dokumentov bez konfesionálnych nánosov. Samozrejme, že danú problematiku treba skúmať v kontexte religióznych a teologických faktov, pretože v inom prípade dospejeme k nepravdivým stanoviskám.

Snahu o objektívnosť, nie zámerné skresľovanie a svojskú interpretáciu je potrebné presadzovať z niekoľkých dôvodov. Predovšetkým kresťania si želajú, aby sa niečo podobné už v budúcnosti neopakovalo. Pro futuro je žiaduce vysloviť pravdu o tom, čo sa stalo v minulosti, a hlavne ukázať, prečo sa to stalo a čo bolo príčinou neblahých udalostí.

Napriek tomu, že táto problematika je veľmi zložitá, nakoľko bola ovplyvnená rôznymi okolnosťami, v minulosti boli publikované niektoré štúdie. Uvedieme iba tie zásadné. Z prostredia gréckokatolíckej cirkvi je známa práca, ktorej autorom je Michal Fedor. Bola publikovaná pod názvom *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice: Byzant, 1993. Štúdia v podstate ignoruje teologické východiská a hoci v úvode autor volá po objektívnosti, práca je koncipovaná tendenčne a na čitateľa pôsobí skôr emotívne ako racionálne. Problémom je predovšetkým skutočnosť, že bola napísaná v dobe pred rokom 1989, kedy spory medzi pravoslávnu a gréckokatolíckou cirkvou ešte neboli vyriešené, ale naopak – boli vyhrotené.

O objektivite nemôžeme hovoriť ani v prípade diela, ktoré sa zrodilo v druhom – pravoslávnom tábore. Prof. Štefan Pružinský a ThDr. Štefan Horkaj publikovali prácu pod názvom *Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí*:

ľudia – udalosti – dokumenty. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 1998. V nej sa však Pravoslávnu cirkev na Slovensku snažia spájať so všetkým pozitívnym, čo sa v danom období dosiahlo.

Okrem spomenutých publikácií existujú aj ďalšie parciálne štúdie, ktoré sa nevydeľujú z daného tendenčného rámca.

Uvedomujeme si, že interkonfesionálne vzťahy je potrebné skúmať v širšom kontexte. Náš na prvý pohľad partikulárny problém má širokú medzinárodnú dimenziu. Preto predmetom nášho výskumu budú interkonfesionálne vzťahy medzi Rímom a ortodoxnými cirkvami, počínajúc veľkou cirkevnou schizmou v roku 1054. V tomto období vzniká nielen problém rozdelenia kresťanstva, ale postupom času sa aktualizuje aj otázka znovuoobnovenia stratenej jednoty.

V Byzancii vznikla idea obnovenia stratenej jednoty kresťanstva za dynastie Palaiologovcov, kedy existovala snaha o vytvorenie tzv. Lyonskej únie, neskôr Ferarro-Florentskej únie. V obidvoch prípadoch išlo o politickú záležitosť so snahou získať spojenectvo pápeža pri záchrane Konštantínopola pred inváziou osmanských Turkov.

Nášho územia sa dotýka Brestlitovská únia a únia prijatá v Užhorode. Išlo aj v danom prípade o politické riešenie cirkevnej otázky? Mnohí z cirkevných historikov, hlavne z pravoslávneho prostredia, prezentujú tento názor. Odpovedať na túto zásadnú otázku je veľmi dôležité, pretože to vytvorí základ pre ďalšie objektívne skúmanie udalostí, ktoré sa odohrali v dejinách medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou na východnom Slovensku. V danom kontexte potom môžeme dospieť k objektívnym záverom v prípade takých sporných historických medzníkov, akými nesporne boli rok 1950, roky 1968 – 1969 a napokon roky 1989 – 1990.

Otázka obnovenia stratenej kresťanskej jednoty v roku 1054 je dnes predmetom diskusie s medzinárodnou dimenziou a otázky vzťahov medzi gréckokatolicizmom a pravoslavím je potrebné vnímať v týchto súvislostiach. Ide o tematiku v medzinárodnom rozmere, ktorá je predmetom dlhoročného teologického dialógu medzi Rímom a miestnymi pravoslávnymi cirkvami.¹ Z tohto pohľadu je dôležitý Freisingický dokument z 15. júna 1990 a Balamandský dokument z 23. júna 1993, v ktorých je koncipovaný spoločný názor tak Ríma, ako aj pravoslávnych predstaviteľov na obnovenie stratenej kresťanskej jednoty medzi Východom a Západom.

Nebrať tieto dva zásadné dokumenty do úvahy by znamenalo stavať argument proti argumentu so snahou prezentovať celý problém v dvoch izolovaných rovinách.

1 Jednou z hlavných priorit súčasného pápeža Benedikta XVI. je zlepšiť vzťahy s kresťanským Východom.

O čo išlo v sporoch medzi gréckokatolíkmi a pravoslávnyimi na východnom Slovensku išlo – o politikum alebo o návrat? Zlomové udalosti sa totiž dajú vnímať i v jednej, i v druhej rovine.

Celú problematiku rozdelíme do niekoľkých nosných kapitol podľa chronologického princípu, ktoré budú nasledovať po obsiahlom úvode. V ňom sa pokúsime uviesť všetky skutočnosti o vážnosti a predmete problému. Uvedieme relevantné súvislosti a príčiny, ktoré priamo alebo sekundárne ovplyvňovali celé dianie. Dominujúcim faktorom pri riešení problému bude snaha o formulovanie objektívnych stanovísk.

Problematiku je dôležité spracovať na základe dostupných archívnych materiálov a dobovej tlače. Iba pri dodržaní tejto zásady získa štúdiá rozmer odbornosti, kvality a vážnosti. Samozrejme, že do úvahy budeme brať aj už publikované práce, pričom poukážeme na ich klady, ale aj nedostatky.

Cieľ výskumu sa nám podarí splniť vtedy, ak problematiku spracujeme v širšom historicko-spoločenskom a religióznom kontexte so snahou o objektívne závery, ktoré nemusia vždy korešpondovať s oficiálnymi postojmi, propagovanými v súčasnosti. Cieľom nášho výskumu je teda nový nezávislý pohľad o zlomových medzníkoch. Výhodou pri riešení danej výskumnej úlohy je skutočnosť, že vyhrotený antagonizmus medzi konfesiami je dnes už minulosťou.

Literatúra:

FEDOR, Michal: Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950. Košice : Byzant, 1993.

PRUŽINSKÝ, Štefan – HORKAJ, Štefan: Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí: ľudia – udalosti – dokumenty. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 1998.

DEJINY BANKOVNÍCTVA A FINANČNÍCTVA NA ÚZEMÍ ŠARIŠSKÉHO REGIÓNU NA KONCI 19. A V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA

PATRIK DERFIŇÁK

Pri konečnom výbere problematiky, ktorej sa v nasledujúcich troch rokoch v rámci riešenia konkrétnych úloh grantového projektu VEGA č. 1/2221/05, zameraného na problematiku dejín východného Slovenska, budeme venovať, rozhodlo viacero faktorov. Okrem doterajšieho už niekoľkoročného priebežného výskumu v oblasti hospodárskych dejín regiónov Šariša a Spiša bola tým najdôležitejším dôvodom skutočnosť, že týmito otázkam venovali jednotliví bádatelia doteraz iba menšiu pozornosť. Problematikou celoslovenských hospodárskych dejín, prípadne jednotlivými zaujímavými témami či osobnosťami, sa samozrejme zaoberali viacerí renomovaní bádatelia.¹ Hospodárskymi dejinami regiónu, v našom prípade konkrétne regiónu Šariša, však v posledných rokoch nielen že nebola venovaná dostatočná pozornosť, ale chýba aj ucelená rozsiahlejšia štúdia či prípadne monografia, ktorá by mapovala jednotlivé etapy ekonomického vývoja tohto pozoruhodného regiónu.

Význam Šariša, najmä ako oblasti ležiacej na hraniciach s Poľskom, bol aj v minulosti mimoriadne veľký. Už od praveku prechádzali územím pozdĺž riek Torysy a Sekčova dôležité migračné trasy zveri či intenzívne využívané obchodné cesty. V priebehu stredoveku na tomto území, v nevelkej vzdialenosti od seba, vznikli a rozvíjali až tri slobodné kráľovské mestá a tiež niekoľko významných trhových obcí. Je to určite zaujímavé, najmä ak si uvedomíme, že šarišský región sa nemôže pochváliť významnejšími ložiskami nerastných surovín, ktoré by priamo umožnili rýchly rozvoj niektorých remeselných odvetví.

V dôsledku neustálych vojenských konfliktov, konfesionálnych sporov i stále sa opakujúcich epidémií nákazlivých chorôb sa v priebehu 17. a na začiatku 18. storočia výrazne znížil počet tunajšieho obyvateľstva. Upadla remeselná výroba i kedysi čulá obchodná výmena. Napriek tomu si najmä významnejšie

1 Z viacerých prác významných slovenských bádateľov, venujúcich sa tejto problematike, spomeňme aspoň: FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. Bratislava 1969; HALLON, L.: Industrializácia Slovenska 1918 – 1939. (Rozvoj alebo úpadok?). Bratislava 1995; HOLEC, R.: Zápas o martinšnú celulózu ako najväčší projekt česko-slovenskej spolupráce pred I. svetovou vojnou. In.: Historické štúdie, 35, 1994 a pod.

centrá regiónu Prešov a Bardejov aspoň sčasti dokázali udržať svoj ekonomický význam. V priebehu 19. storočia však v porovnaní s mnohými inými stolicami na území dnešného Slovenska dochádza k ďalšiemu pomerne prudkému poklesu hospodárskej úrovne Šariša. Z veľkého množstva príčin môžeme označiť napríklad nedostatočné dopravné spojenie, vystaňovalecťo či nižšiu kvalitu poľnohospodárskej pôdy, ale aj nedostatočne rozvinutý a funkčný finančný systém. Jeho úlohou malo byť, podobne ako je to v súčasnosti, v prvom rade zhromažďovanie voľných finančných prostriedkov obyvateľstva, prípadne podnikateľov a na druhej strane ich rozpožičiavanie tým, ktorí by na uplatnenie svojho investičného zámeru potrebovali získať väčšiu či menšiu sumu peňazí, a tak následne podporovať rozvoj svojho okolia.²

Región Šariša a najmä samotný Prešov mal v tomto smere pred mnohými inými oblasťami dokonca istú výhodu. Už v roku 1845 túto potrebu ďalšieho rozvoja veľmi dobre pochopili tunajší mešťania, veľkostatkári a podnikatelia. Vďaka tomu vznikla ako jedna z prvých v celom Uhorsku Eperjesi Takarékpénztár – Prešovská sporiteľňa.³ Akciová sporiteľňa pracovala síce iba s minimálnym kapitálom, na druhej strane priniesla nové, podstatne jasnejšie pravidlá, najmä do oblasti úverov, ktorý bol dovtedy v rukách súkromných požičiavateľov a úžerníkov. Nádejný rozbeh finančnej inštitúcie však zmarili udalosti rokov 1848/1849 v Uhorsku, ktoré takmer spôsobili jej zánik. Poučená týmito udalosťami a v úsilí vyhnúť sa v čo najväčšej miere rizikám spojeným s podnikaním v priemysle, obmedzila Prešovská sporiteľňa v nasledujúcich desaťročiach svoju činnosť na poskytovanie prevažne pozemkových úverov a investície do štátnych cenných papierov.

V priebehu druhej polovice 19. a na začiatku 20. storočia vzniklo v regióne Šariša z iniciatívy miestnych podnikateľov, úradníkov, ale i bohatších roľníkov pomerne veľké množstvo menších akciových bánk a sporiteľní. Okrem Prešovskej sporiteľne iba v samotnom Prešove dlhodobejšie pôsobili napríklad Eperjesi Bankegyilet – Prešovská banková jednota, ktorá vznikla spojením dvoch menších finančných ústavov⁴, Eperjesi Népbank – Prešovská ľudová banka, ale

2 Podrobnejšie sa problematike obchodu a podnikania v jednotlivých mestách venujú autori viacerých monografií. Z regiónu Šariša spomeňme aspoň tie najvýznamnejšie: Dejiny Prešova I. - II. Zost. Sedlák, I. Košice 1965; Dejiny Bardejova. Zost. Kokuľa, A. - Lukáč, A. - Tajták, L. Košice 1975; Dejiny Sabinova. Zost. Kónya, P. Sabinov 2000.

3 O vzniku prvých ústavov a podmienkach ich činnosti pozri napríklad publikácie HOVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918. Bratislava 1978, prípadne HOVÁTH, Š. - VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava 1978.

4 Bližšie o činnosti tejto banky pozri: DERFIŇÁK, P.: Prešovská banková jednota (1868 – 1924). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov 2003, s. 92-105.

aj napríklad Šarišská župná banka, Obchodná banka či Vzájomné podporujúce a úsporné družstvo, spoločnosť s ručením obmedzeným v Prešove. Aj keď osudy jednotlivých ústavov i podnikateľské stratégie ich predstaviteľov boli často veľmi rôznorodé, ani jeden z týchto ústavov sa v období po prvej svetovej vojne nedokázal samostatne výraznejšie presadiť. Postupne boli, v niektorých prípadoch i napriek pomerne dobrým východiskovým podmienkam, pohltené väčšími bankami s centrálnami prevažne v Bratislave a premenené na ich filiálky.⁵

Okrem Prešova, politického a hospodárskeho centra Šariša, samostatné finančné inštitúcie v podobe menších bánk či akciových sporiteľní pracovali aj v ďalších mestách a mestečkách regiónu. Viaceré miestne banky pôsobili na začiatku 20. storočia v Bardejove a Sabinove. Aspoň jeden finančný ústav však môžeme nájsť aj v Giraltovciach, Lipanoch a vo Vyšnom Svidníku. Napriek tomu, že zohrávali priamo vo sídlach pomerne významnú úlohu a sledovanie ich činnosti by mohlo mnohé z histórie jednotlivých miest objasniť, v monografiách, ktoré boli jednotlivým lokalitám venované, o nich nachádzame iba veľmi málo informácií. Je to skutočnosť, ktorá je do veľkej miery pochopiteľná. Na jednej strane je finančné a bankové podnikanie veľmi špecifickou činnosťou, vyžadujúcou osobitný prístup bádateľov. Na druhej strane sa aj v našich archívoch neustále objavujú nové zaujímavé materiály a informácie o činnosti jednotlivých menších finančných inštitúcií. Súčasne, najmä pri skúmaní histórie v oblasti severného Šariša, mnohé škody na dobovom materiáli spôsobili aj vojnové udalosti počas prvej svetovej vojny. Zreteľné je to najmä v prípade Bardejova a Svidníka, aj u jednotlivých ich bankových inštitúcií.

Za našu hlavnú úlohu v rámci riešenia jednotlivých problémov grantového projektu VEGA č. 1/2221/05 by sme si preto v prvom rade chceli vytýčiť komplexné spracovanie minulosti šarišského bankovníctva v celom jeho zábere, pričom hlavný dôraz by nebol kladený iba na mapovanie činnosti jednotlivých finančných ústavov, ale predovšetkým na ich vplyv na celkový rozvoj regiónu. Rovnako dôležitou súčasťou nášho výskumu by malo byť aj identifikovanie najzávažnejších problémov, ktoré brzdili výraznejší rozvoj jednotlivých inštitúcií v tomto regióne. Jednou z parciálnych, no taktiež mimoriadne zaujímavých záležitostí, na ktoré by sme sa mali pokúsiť odpovedať, je aj otázka priamej zapojenosti jednotlivých miestnych ústavov do rôznych podnikateľských aktivít, najmä do budovania priemyslu v regióne Šariša.

5 Problematike prešovského bankovníctva najmä po prvej svetovej vojne sa venovala MADZINOVÁ, R.: Peňažníctvo prvej polovice 20. storočia v Prešove. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov 2004, s. 183-194.

Ako východisko pre úspešné riešenie takto vytýčených úloh je v prvom rade možné využiť zachovaný materiál a viaceré fondy v Štátnom archíve v Prešove i v jeho pobočkách v Prešove, Bardejove a vo Svidníku. Veľmi cenné materiály, i keď priamo z regiónu Šariša iba v pomerne malom množstve, sú uložené aj v Archíve Národnej banky v Bratislave. Ako dôležitý zdroj informácií je však možné využiť aj zachované záznamy o pôsobení väčších bánk na území celého Slovenska. Ich súčasťou sa totiž, najmä v priebehu dvadsiatych rokov minulého storočia, stali niektoré šarišské ústavy. Tu je možné sledovať predovšetkým to, za akých podmienok k uvedeným procesom dochádzalo. Rovnako zaujímavé informácie predovšetkým o každodennom pôsobení jednotlivých ústavov, prípadne o ich hospodárskych výsledkoch prinášala, aj keď počas niektorých rokov v obmedzenej miere, aj miestna dobová tlač.

Riešenie grantového projektu je však pomerne dlhodobou, niekoľkoročnou záležitosťou. Preto ďalšou zo zaujímavých otázok, ktoré by sme sa v rámci projektu aspoň rámcovo pokúsili zmapovať, je s predošlou problematikou úzko súvisiaca činnosť jednotlivých úverných družstiev. I keď v samotnom regióne Šariša pôsobilo na konci 19., ale najmä v prvej polovici 20. storočia niekoľko desiatok takýchto spoločností, ich osudom a činnosti sa doteraz venovala iba malá pozornosť. Okrem publikácií zaoberajúcich sa minulosťou nášho družstevníctva v celoslovenskom meradle⁶ sa s problematikou šarišského družstevníctva stretávame iba veľmi okrajovo, v publikáciách venovaných histórii jednotlivých obcí či miest. Činnosť jednotlivých úverných a peňažných družstiev, pracujúcich či už v rámci celoslovenských štruktúr, napríklad Roľnícke vzájomné pokladnice (v regióne najmä Prešov, Bardejov, Vyšný Svidník), alebo samostatne v podobe menších samostatných organizácií, často kombinovaných s predajom potravín, umelých hnojív, prípadne prevádzkou výčapu, však zatiaľ nebola spracovaná ani rámcovo. Ide pritom o problematiku, ktorá je pre bližšie poznanie regionálnych dejín mimoriadne dôležitá. Činnosť týchto organizácií, pracujúcich často v zložitých podmienkach, nespočívala iba v zhromažďovaní peňažných prostriedkov a ich výhodnom požíčianí. Mnohé z družstiev, najmä na vidieku, pomáhali napríklad svojim členom, ale i ostatnému obyvateľstvu výhodne speňažovať časť ich poľnohospodárskej produkcie. Rovnako obľúbené bolo výhodné nakupovanie rôznych tovarov „vo veľkom“ prostredníctvom družstva. Podobné družstvá pracovali aj v mestách a mestečkách Šariša, ich postavenie však bolo vo veľkej miere iné ako situácia vidieckych družstiev⁷.

Základným východiskom pre mapovanie problematiky družstevného podnikania vo zvolenom regióne budú predovšetkým zachované archívne fondy, nemej dôležitý prameň však predstavuje aj regionálna a špecializovaná odborná dobová tlač. Množstvo zaujímavého materiálu sa navyše zachovalo aj v múzeách šarišských miest, predovšetkým v Prešove, Bardejove a vo Svidníku.

I keď na oba vybrané problémy nadväzujú, celkom logicky, mnohé ďalšie problémy, ako je napríklad pôsobenie jednotlivých väčších či menších priemyselných podnikov a rôznych združení na zefektívnenie poľnohospodárskej výroby, či chovu dobytka, ich spracovanie v rámci tohto grantového projektu nebude z časových a kapacitných dôvodov možné. Napriek tomu veríme, že naplnenie stanovených cieľov bude predstavovať dobré východisko pre ďalšie skúmanie v tejto oblasti.

-
- 6 Z novších prác spomeňme napríklad aspoň Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry. Zost. Holec, R. Bratislava 1995.
 - 7 K samotnému Prešovu pozri napríklad: DERFIŇÁK, P.: Prešovská úverná pokladnica. In: Družstevné noviny. 40, 2001, 16, s. 5; DERFIŇÁK, P.: Dvadsaťkorunový zázrak. In: Prešovský večerník. 15, 2004, 3546, s. 7. Pre výskum danej problematiky sú dôležité aj práce súvisiace s vidieckym priestorom, napr. TEJ, J.: Periodizácia vývoja vidieckeho priestoru na Slovensku. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov 2004, s. 48-58; KOTULIČ, R.: Analýza oceňovania a zdaňovania poľnohospodárskej pôdy na území SR. In: Zborník príspevkov z konferencie mladých vedeckých pracovníkov FEM. Nitra 2000, s. 70-74.

SPOLOČENSKO-POLITICKÝ VÝVOJ SVIDNÍCKEHO OKRESU V ROKOCH 1945 – 1960

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

V rámci grantového projektu k regionálnym dejinám východného Slovenska v 20. storočí chceme upriamiť našu pozornosť na bližšie zhodnotenie spoločensko-politického vývoja svidníckeho okresu v rokoch 1945 – 1960. Túto problematiku sme si zvolili najmä preto, lebo okres a mesto Svidník nemajú spracovanú komplexnú monografiu s uceleným a hlbším pohľadom na ich dejiny. Doposiaľ vydané práce z dejín okresu i mesta sú veľmi stručné, prevažne informatívne. To sa týka predovšetkým nami vymedzeného obdobia rokov 1945 – 1960, ktoré je v týchto prácach interpretované len torzovito a okrajovo.¹ Chýba solídny, hlbší výskum predovšetkým archívneho materiálu a dobovej tlače.

Prioritným pri spracovaní nami vymedzenej témy bude archívny materiál, ktorý sa nachádza v Štátnom archíve Prešov, pobočka Svidník. Tvoria ho najmä zápisnice z pléna a rady ONV v rokoch 1945 – 1950 a v ďalšom období, zápisnice zo zasadnutí Miestneho (neskôr Mestského) národného výboru vo Svidníku a iné fondy z tohto obdobia. Činnosť národných výborov stručne, ale prehľadne spracovali v polovici 80. rokov (máj 1986) niektorí pracovníci archívu vo Svidníku v 33-stránkovom materiáli (nepublikovanom) pod názvom Národné výbory v okrese Svidník (1945 – 1985). Nachádza sa vo svidníckom archíve. Podstatná a pomerne bohatá časť archívneho materiálu v tomto archíve je doposiaľ nespracovaná. Niektoré archívne materiály týkajúce sa okresu sa nachádzajú i v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

Zaujímavé poznatky, ktoré je možné využiť ako doplnujúci zdroj informácií ponúka miestna dobová tlač. Z hľadiska našej témy sú to najmä noviny Hlas ľudu, Ozvena, Prjaševščina, v neskoršom období Nový život, Poddukelské noviny a iné. Mesto Svidník má na slušnej úrovni napísanú Kroniku obce Svidník (nachádza sa na Mestskom úrade vo Svidníku) s niektorými zaujímavými informáciami. Na dokreslenie dejín okresu budeme vychádzať aj z doposiaľ spracovaných a vydaných monografií k histórii jednotlivých obcí okresu. Je samozrejmé, že dejiny Svidníka a okolia po roku 1945 budeme hodnotiť v širšom kontexte v rámci severovýchodného Slovenska, a tak využijeme vedecké práce (staršie aj novšie), ktoré sa venujú dejinám tohto regiónu.

1 Pripomíname práce: MINDOŠ, Ivan: Svidník a okolie. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. HRIBÍK, Ladislav – DERFIŇÁK, Patrik: Svidník a okolie na prelome tisícročí. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra, 2001.

Na základe predbežného výskumu archívneho materiálu a dobovej tlače sme sa rozhodli upriamiť svoju pozornosť na nasledujúce dva tematické okruhy:

Obnova vojnou zničeného svidníckeho okresu v rokoch 1945 – 1960. Je známe, že vo svidníckom okrese prebiehali pri oslobodzovaní republiky najprudšie boje, ktoré zničili okres na 90 %. V niekoľkých dedinách z 50 – 60 domov ostalo len 4 – 5. Desiatky rodín stratili všetok majetok. Mimoriadne dôležité úlohy čakali na národné výbory ako nové orgány štátnej správy a samosprávy. Museli zabezpečiť zásobovanie obyvateľov, najmä potravinami a šatstvom, postarať sa o ubytovanie, o odmínovanie pôdy, pomôcť navrátilcom z evakuácie, zabezpečiť pochovávanie padlých, pripraviť sa na jarné práce a iné. Hlavným zámerom pri spracovaní tejto témy bude nielen priblížiť základné úlohy, ktoré stáli pred Okresným a Miestnym národným výborom vo Svidníku pri obnove vojnou zničeného okresu, ale predovšetkým upozorniť na problémy, ktoré sťažovali ich realizáciu (odďaľovanie rozhodnutia o výstavbe hydrocentrály, boj s banderovcami a pod.) Mnohé úlohy sa dali splniť len s pomocou a podporou vyšších orgánov moci. Práve bezvýchodisková situácia v okrese prinútila členov ONV v júli 1945 pripraviť rozsiahle memorandum pre centrálné štátne orgány. Poukázali v ňom na najdôležitejšie problémy, pri riešení ktorých potrebovali pomôcť. Uvedieme, ako vyššie inštitúcie reagovali na takéto i podobné výzvy predstaviteľov mesta a okresu. V tejto súvislosti upozorníme na to, akú pozornosť venovali štátne orgány okresu, v čom pomoc spočívala a ako sa realizovala. V rámci danej témy popíšeme aj ďalšie udalosti danej doby, ako priebeh volieb v povojnovom období v okrese, realizáciu zmien v poľnohospodárstve, rozvoj služieb a zdravotníctva a i.

Druhou témou, ktorej budeme venovať pozornosť, je *Spoločensko-kultúrny vývoj vo svidníckom okrese v rokoch 1945 – 1960*. Kultúrno-osvetová činnosť vo Svidníku a okolí v rokoch 1945 – 1960. Podmienky pre rozvoj kultúry v mestečku a okolí v prvých povojnových rokoch (1945 – 1948) boli veľmi skromné. Od roku 1946 vznikali rôzne kultúrno-osvetové spolky, ktoré sa snažili zvýšiť kultúrnu úroveň ľudí. Od roku 1948 sa na formovaní a rozvoji kultúrneho života vo Svidníku podieľal dom kultúry a vzdelávania. Najväčší rozmach zaznamenala kultúra v okrese začiatkom 50. rokov. V roku 1953 bola otvorená okresná ľudová knižnica (dnes Podduklianska knižnica) a od roku 1956 sa vo Svidníku každoročne v lete konali celoštátne Slávnosti kultúry Rusínov-Ukrajincov v Československu. Stali sa národným sviatkom Rusínov-Ukrajincov. Na rozvoji kultúry sa podieľali aj dve múzeá - Múzeum ukrajinskej kultúry (dnes Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku) a Vojenské dukelské múzeum.² O činnosti Múzea ukrajinsko-rusínskej kul-

2 Dnes nesie múzeum názov Vojenský historický ústav Bratislava – Vojenské historické múzeum Trenčín – Vojenské múzeum Svidník.

túry sa dočítame v zaujímavej a hodnotnej monografii jej súčasného riaditeľa Miroslava Sopoligu 35 rokov Muzeju ukrajinskoj kultúry u Svidniku.³ História a pôsobnosti Vojenského múzea vo Svidníku sú venované niektoré príspevky, ktorých autorom je najmä bývalý riaditeľ Ivan Mindoš, napr. to boli na pokračovanie uverejňované články v Poddukelských novinách v roku 1968 pod názvom Vojenské dukelské múzeum jeho vznik, vývoj, perspektíva.⁴ Práce uvedených autorov zachytávajú len určité druhy kultúrnej a osvetovej práce. Naším cieľom pri spracovaní problematiky kultúry bude najmä snaha, aby sme upozornili na rôznorodosť a pestrosť kultúrno-spoločenských aktivít v okrese. Popíšeme jednotlivé kultúrne a spoločenské podujatia, budeme sledovať rozvoj jednotlivých druhov kultúry, zvláštnu pozornosť budeme venovať vývoju školstva vo svidníckom okrese, kde bolo po vojne asi 12 – 15 % negramotných obyvateľov. Veľkým problémom v rozvoji povojnového školstva bol nedostatok vyhovujúcich školských budov. V rámci tejto problematiky sa sústredíme na vývoj všetkých typov škôl, počnúc materským školami až po gymnázium v okrese a zvlášť v meste Svidník. Zámerom pri spracovaní tejto témy bude poskytnúť komplexný pohľad na vývoj školstva v okrese a na problémy, ktoré ho sprevádzali. V tejto súvislosti je potrebné vyzdvihnúť aj snahu niektorých škôl v poslednom období pri vydaní príležitostných pamätní ako solídneho zdroja informácií. Na dobrej úrovni, primeranej potrebám školy, je spracovaná monografia venovaná dejinám Gymnázia Duklianskych hrdinov vo Svidníku. História školy s prehľadom spracovali jej pedagógovia Emil Hirjak a Michal Hnat.⁵

Pri spracovaní oboch tém nám pôjde o to, aby sme upozornili aj na vynaložené úsilie konkrétnych ľudí, ktorí sa najviac pričínili o kultúrno-spoločenský a politický rozvoj mesta a okolia. Okrem toho budeme sledovať, ako vplývala politika štátu na miestne politické a kultúrne dianie, uvedieme konkrétne osobnosti, ktoré navštívili mesto a kraj pod Duklou a pričínili sa o jeho rozvoj (napr. arm. gen. Ludvík Svoboda), spomenieme oslavy významných udalostí ako karpatsko-duklianska operácia, oslobodenie Svidníka a pod.

Výskum, ktorý chceme venovať spoločensko-politickým dejinám svidníckeho okresu by mal predovšetkým prispieť k tomu, aby sa aj Svidník a jeho okolie mohol zaradiť k mestám, ktoré poznajú svoje dejiny hlbšie a konkrétnejšie.

3 SOPOLIGA, Miroslav: 35 rokov Muzeju ukrajinskoj kultúry u Svidniku. Bratislava : SPN, 1990.

4 Ako aj práca od toho istého autora Sprievodca po expozícii Dukelského múzea a pamätných miestach dukelských bojov. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976.

5 HIRJAK, Emil – HNAT, Michal: Gymnázium včera. In: Gymnázium Duklianskych hrdinov Svidník. Pamätnica k 50. výročiu založenia školy. Zost. Mihalíková Anna. Svidník : AK-CENT, 1998.

ADMINISTRATÍVNY A POLITICKÝ VÝVOJ MESTA PREŠOV V ROKOCH 1938 – 1945

MARTIN PEKÁR

Grantový projekt VEGA č. 1/2221/05 bol už pri svojom vzniku zámerne koncipovaný pomerne široko, aby v jeho rámci bolo možné venovať pozornosť širokej škále problémov súvisiacich s výskumom najnovších dejín východného Slovenska. Pri jeho riešení som vytypoval dva okruhy problémov.

1 Vybrané teoretické otázky výskumu regionálnych dejín

Jedným z hlavných problémov výskumu regionálnych dejín v celoslovenskom meradle je otázka metodológie. V jeseni 2003 zorganizovala vtedajšia Katedra dejín FHPV PU v Prešove, ktorej priamym pokračovateľom je Katedra dejepisu FF PU, vedeckú konferenciu o teoreticko-metodologických otázkach výskumu regionálnych dejín. Jej zavŕšením bol úspešný zborník *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*.¹ Jednotlivé príspevky priniesli mnoho odpovedí, no v prvom rade poukázali na celý rad nezodpovedaných otázok, čím vytvorili východisko pre ďalší výskum a diskusiu. Práve na tieto aktivity a výsledky bude nadväzovať prvý okruh problémov, ktorému sa mienim venovať v rámci riešenia predmetného projektu. V tejto súvislosti je v prvom rade potrebné zmapovať stav výskumu regionálnych dejín po roku 1989 s dôrazom na východné Slovensko a typologizácia publikovaných prác. Ďalšou kľúčovou otázkou je terminológia. Odborná terminológia je nástrojom historikovej práce, jej presnosť je azda prvým predpokladom zvládnutia problému. Pri výskume regionálnych dejín sa ako problematické javí už samotné vymedzenie pojmu región, pretože jeho obsah sa v bežnom i odbornom jazyku vyvíja. Nemenej dôležitou otázkou, súvisiacou s výskumom regionálnych dejín, je problematika metodológie. Je samozrejmé, že pri výskume sa využívajú všetky štandardné metódy historického výskumu. Možno však povedať, že regionálne dejiny vytvárajú veľký priestor pre interdisciplinárny a multidisciplinárny výskum, pri ktorom sa mnohé pomocné vedy historické v širšom zmysle slova (etnológia, archeológia, štatistika a pod.) stávajú rovnocennou a nenahradiiteľnou súčasťou výskumu. Aj v súvislosti s týmto tvrdením vyvstáva otázka kompetencií. Je zrejmé a je aj skutočnosťou, že výskumu regionálnych dejín sa na rôznej úrovni venujú rôzni jednotlivci. Ideálne je, ak sa jedná o odborne pripravených pracovníkov takých

1 *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004. 322 s. ISBN 80-89046-19-3.

inštitúcií, ako sú napr. univerzity, archívy múzeá, galérie a pod. Nie je však výnimkou, keď autormi prác z regionálnych dejín sú rôzni nepripravení amatéri, ktorí svojimi aktivitami spôsobujú nemalé škody. Preto je nutné dotknúť sa tiež otázky prezentácie výsledkov výskumu. Samotný výskum má zmysel vtedy, ak jeho výsledky budú publikované a nájdu svoje uplatnenie aj v širšom spoločenskom meradle, napr. vo výučbe na školách, v múzeách či v médiách.

2 Administratívny a politický vývoj mesta Prešov v rokoch 1938 – 1945

Problematike politických dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945 a politického systému s osobitným zreteľom na Šariš a Zemplín sa venujem systematicky už niekoľko rokov. Výsledkom tejto práce je niekoľko publikovaných štúdií o zmene tunajších pomerov počas druhej republiky, o charaktere politického systému Slovenskej republiky 1939 – 1945 a postavení regiónu v ňom, o činnosti politických strán či vojne proti ZSSR.² V rámci riešenia projektu VEGA sa pokúsim zúžiť predmet výskumu na samotné centrum vtedajšieho východného Slovenska mesto Prešov a na základe mikroanalýzy podať obraz vývoja mesta z inštitucionálneho hľadiska, z hľadiska fungovania politického systému a režimu, ale v neposlednom rade i z hľadiska jeho obyvateľstva. V Prešove po zmene pomerov medzi Mnichovom a 14. marcom 1939 a po etablovaní nového systému pôsobil celý rad inštitúcií štátnych i samosprávnych orgánov. V meste sídlili sekretariáty legálnych politických strán a svoju činnosť tu vyvíjali i ilegálni komunisti, príp. nekomunistická opozícia. Všetky tieto subjekty boli reprezentované konkrétnymi jednotlivcami a pôsobili v konkrétnom meniacom sa prostredí. V tejto súvislosti je potrebné najmä dôkladné štúdium fondov v Štátnom archíve Prešov i jeho prešovskej pobočke a fondov centrálnych inštitúcií, keďže publikovanej odbornej literatúry nie je veľa.³

-
- 2 PEKÁR, M.: Východné Slovensko v druhej republike 1938 – 1939. In: *Acta Historica Neosoliensia. Tomus 7*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004, s. 87-97. - : Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šariško-zemplínskej župy). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004, s. 195-212. - : Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939-1944 v zrkadle župnej agendy. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 128-142. - : Prípravy Slovenska na vojnu proti ZSSR a ich vplyv na pomery v Šariško-zemplínskej župe. In: *Vojenská história*, 9, 2005, č. 1, s. 103-110.
 - 3 Pozri: PEKÁR, M.: Politické dejiny I. Slovenskej republiky v domácej historiografii. (Stručný prehľad so zreteľom na Šariško-zemplínsku župu.) In: *Acta Historica Neosoliensia. Tomus 6*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003, s. 93-100.

K NIEKTORÝM UDALOSTIAM NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1949

(východiská a perspektívy výskumu)

MICHAL ŠMIGEL

V prvých rokoch po druhej svetovej vojne bola oblasť severovýchodného Slovenska poznačená viacerými dôležitými udalosťami, ktoré sa tu odohrali a ktoré až do dnešnej doby neboli dostatočne historicky preskúmané, zmapované a prezentované vedeckým kruhom a širšej verejnosti. Mnohé epizódy povojnového obdobia sa do roku 1989 ani nedali rozpracovať. Marxistická historiografia, ale najmä existujúci režim o ne neprejavovali záujem, respektíve, ak boli interpretované, tak len v súlade s existujúcou líniou vládnucej strany. Preto ešte aj dnes patria do radu tých, ktoré v dôsledku prirodzenej generačnej výmeny upadli do zabudnutia a ich dej zostal roztrúsený už len na stránkach starnúcich dobových dokumentov, uložených v kartónoch jednotlivých archívov.

Hovoríme o viacerých epizódach, ktoré sa odohrali na severovýchode Slovenska hneď po prechode frontu a súviseli s celkovou situáciou začlenenia krajiny do sovietskej sféry vplyvu. Spomeňme napríklad zločiny sovietskych vojakov voči civilnému obyvateľstvu, vyčistiť sovietskej NKVD a utrpenie odvečených do ZSSR; hnutie o pripojenie severovýchodného Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine, respektíve Ukrajinskej SSR, činnosť Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny, riešenie národnostnej otázky v rámci budovania etnicky homogénneho povojnového štátu Čechov a Slovákov alebo situáciu okolo utečencov z Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny, bojov s oddielmi Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) a poľských zločineckých skupín, operujúcich na území severovýchodných okresov Slovenska v povojnovom období. Tieto, ale aj iné dôležité fragmenty povojnového života ešte len čakajú na ich „znovuobjavenie“, v niektorých prípadoch prehodnotenie, nezaujaté a pravdivé podanie.

V rámci grantového tímu, podieľajúcim sa na výskume projektu VEGA „Východné Slovensko v 20. storočí. Analýza hlavných tendencií vývoja regiónu v politickej, hospodárskej, národnostnej, konfesionalnej a spoločensko-politickej oblasti“, sme si stanovili za cieľ skúmať problematiky, ktoré v súčasnosti nepatria medzi známe a ktoré by svojim zameraním prispeli k celkovému zmapovaniu a k charakteristike regiónu v období krátko po druhej svetovej vojne. Ich výskumom a neskoršou prezentáciou by sme predovšetkým chceli splniť ciele a úlohy vytýčené v rámci grantovej úlohy.

V dobe trvania projektu sa zameriame na rozpracovanie troch problematik, ktorých východiskové pozície i určité tendencie výskumu a postupu sa pokúsime načrtnúť v tejto štúdií.

1 Utečenci z juhovýchodného Poľska na severovýchodnom Slovensku ako dôsledok poľsko-sovietskeho presídlenia obyvateľstva

Samotná otázka poľsko-sovietskych presídlení, uskutočnených v rokoch 1944 – 1946, je na Slovensku pomerne neznámou skutočnosťou. Rovnako je neznáme, že na území severovýchodného Slovenska sa v dôsledku uvedeného presídlenia obyvateľstva ocitli tisíce poľských obyvateľov ukrajinskej a rusínskej (lemkovskej) národnosti. Utekali z územia juhovýchodného Poľska v snahe zachrániť sa pred nútenou evakuáciou do ZSSR a brutalitou poľských vojakov, podieľajúcich sa na tomto čine. Predovšetkým je potrebné poukázať na situáciu, ktorá viedla k tomu, že Lemkovia z poľského pohraničia boli nútení hľadať záchranu na priľahlom slovenskom území.

Je potrebné zdôrazniť, že aj vo verejnej mienke poľskej povojnovej spoločnosti zavládlo všeobecné presvedčenie, že obnovené Poľsko musí mať charakter národného štátu, v hraniciach ktorého budú žiť len obyvatelia poľskej národnosti. V snahe získať spoločenskú podporu v krajine zdôrazňovali vládnuci komunisti vo svojej propagande predovšetkým tendenciu budovania jednoliateho národného štátu. Propaganda dopadla na úrodnú pôdu.¹

Po vytýčení novej hraničnej čiary medzi Poľskom a ZSSR po tzv. Curzonovej línii² zostala na sovietskej strane početná poľská menšina (okolo 800 tis.).³ Na poľskej strane sa naopak ocitli obyvatelia ukrajinskej národnosti, počet ktorých podľa odhadov z roku 1944 predstavoval 600 až 700 tisíc osôb (do tejto národnostnej menšiny boli započítaní aj poľskí Rusíni – Lemkovia v počte okolo 150 tis. osôb).⁴ Poľsko-ukrajinský konflikt, začatý v medzivojnovom období, sa v období 2. svetovej vojny prehĺbil a eskaloval práve v povojnových rokoch. Poľské obyvateľstvo, ktoré sa ocitlo na sovietskej strane, čelilo útokom oddielov UPA, ktoré ich nútili opustiť ukrajinské územie a presťahovať sa do Poľska. Úteky obyvateľstva do Poľska spôsobili aj obnovené sovietske povoj-

1 Pozri: HALCZAK, B. – ŚMIGEL, M.: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich vysídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Banská Bystrica 2004, s. 192; MIRONOWICZ, Eugeniusz: Polityka narodowościowa PRL. Białystok 2000, s. 31-92.

2 De facto v júli 1944, de iure 16. augusta 1945.

3 SOWA, Andrzej Leszek: Stosunki polsko-ukraińskie 1939 – 1947. Krakow 1998, s. 282.

4 HALCZAK, Bohdan: Łemkowszczyzna w latach 1944 – 1947. In: Pivdennyj archiiv (istoryč-ni nauky). Vypusk XVI. Cherson 2004, s. 275-276.

nové deportácie na Sibír a do strednej Ázie.⁵ Podobná situácia sa odohrávala aj v juhovýchodnom Poľsku, kde poľské nacionalistické skupiny ako odplatu atakovali ukrajinské a rusínske obce, aby tak obyvateľstvo donútili odsťahovať sa na ukrajinské teritórium. Na ich obranu sa postavili oddiely UPA, pôsobiace v tomto priestore, a odvettými akciami útočili na poľské obce a vládne jednotky. V dôsledku uvedenej situácie narastala v poľskej spoločnosti nenávisť voči všetkému ukrajinskému a Ukrajincom.⁶ Odvetné akcie tak na jednej, tak i na druhej strane ešte viac rozpaľovali vzájomnú nenávisť.

Vzhľadom na tieto okolnosti došlo dňa 9. septembra 1944 v Lubline k podpísaniu dohody medzi Poľským výborom národného oslobodenia a vládou Ukrajinskej SSR o vzájomnej presídlení (de facto výmene) obyvateľstva.⁷ Dohoda zdôrazňovala, že vzájomné presídlenie sa má uskutočniť na zásadách dobrovoľnosti.⁸ Lenže situácia sa vyvinula inak a princíp dobrovoľnosti bol v skutočnosti hrubo porušený.

Po podpísaní uvedenej dohody sa v celom juhovýchodnom Poľsku rozbehla mohutná propagandistická kampaň na presídlenie ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva do ZSSR. Propaganda a agitácia, ktorú uskutočňovali sovietski dôstojníci a miestni poľskí komunisti, na začiatku spĺňala požadovaný cieľ. Presídľovať sa začali občania najmä zo zničených a frontom poškodených obcí, chudobné obyvateľstvo alebo tí, ktorí mali strach z narastajúceho poľsko-ukrajinského napätia. Čoskoro však dobrovoľných presídlení začalo ubúdať a naopak stúpal poľský tlak.⁹

5 THER, Philipp: Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939 – 1947. Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu. *Soudobé dějiny*, 9, 2002, č. 2, s. 254.

6 HALCZAK, B.: *Łemkowszczyzna w latach 1944 – 1947*, s. 276.

7 Sovietsko-poľská dohoda z dňa 9. septembra 1944 zaviazala zmluvné strany pristúpiť k evakuácii všetkých poľských občanov ukrajinskej, bieloruskej, ruskej a rusínskej národnosti z teritória Poľska na Ukrajinu a pristúpiť k evakuácii všetkých Poliakov a Židov, ktorí boli do 17. septembra 1939 poľskými občanmi a žili v západných oblastiach Ukrajiny z jej teritória do Poľska. Dohodu publikuje Ukrajinská SSR v *mižnarodnych vidnosynach*. Kyjev 1957, s. 193.

8 Podobné dohody podpísala poľská vláda aj s vládami Litovskej a Bieloruskej SSR (22. septembra 1944). HALCZAK, B. – ŚMIGIEŁ, M.: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich vysídlenie do Sovietskeho zväzu*. Akcia „Visla“, s. 192.

Neskôr, 6. júla 1945, podpísala poľská vláda dohodu aj priamo s vládou ZSSR. Repatriacja czy deportacja. *Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944 – 1946*. Tom 1. Dokumenty 1944 – 1945. Zost. E. Miśiła. Warszawa 1996, s. 140-143.

9 Varšavská vláda pozatvárala ukrajinské školy a pravoslávne a gréckokatolícke kostoly začala prideliť katolíckej cirkvi. Čoskoro nasledovali aj ekonomické opatrenia. V povojnovej agrárnej reforme vláda odmietla prideliť ukrajinskému a rusínskemu obyvateľstvu pôdu. Vo februári 1945 navyše vydala nariadenie o absolútnom agzekvovaní materiálnych kontingentov od ukrajinského obyvateľstva. Zároveň bolo vyhlásené, že kontingenty sa dajú anulovať v prípade, keď sa obyvateľstvo prihlási na presídlenie do ZSSR. Pozri: ŠČERBA, Halyna: *Problemy ukrajins'ko – poľs'kych pereselyň v 1944 – 1948 rokach u svitli sociolohičnych*

Koncom leta roku 1945 sa dobrovoľné presídlenie takmer zastavilo. Prispeli k tomu správy, ktoré sa dostávali na územie juhovýchodného Poľska. K ľuďom sa začala dostávať krutá pravda o samotnom presídlení a pomeroch v Sovietskom zväze. Navyše začalo dochádzať k nelegálnym návratom presídlencom naspäť do Poľska. Návraty nabrali priam masový charakter.¹⁰ Delegácia zástupcov ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva, ktorá vycestovala do Varšavy na rokovania s poľskou vládou, vyhlásila, že Ukrajinci a Rusíni, ktorí ešte zostali v krajine, si neželajú presídľovať sa na územie Ukrajiny a mienia zostať v Poľsku.¹¹

Poľská vláda, neakceptujúc požiadavky zástupcov menšín, pristúpila v septembri 1945 k nátlakovým akciám. Koncom roku 1945 sa desivým príznakom juhovýchodného Poľska stali rabovania. Z poľského obyvateľstva sa začali formovať zločinecké bandy, ktoré v noci prepadávali ukrajinské či lemkovské obce a osady a rabovali všetko, čo malo cenu.¹² Na neposlednom mieste boli bitky, mordovania a terorizovanie civilného obyvateľstva.¹³ Na množstvo petícií a žiadostí s prosbou o ochranu odpovedala varšavská vláda pasivitou.¹⁴ S blížiacim sa termínom ukončenia výmeny obyvateľstva stupňovala poľská komunistická vláda čoraz silnejší až drastický tlak, aby donútila uvedené obyvateľstvo opustiť krajinu. Z tohto dôvodu boli na juhovýchod Poľska vyslané tri divízie poľskej pechoty. V pohraničných okresoch s Ukrajinou a severovýchodným Slovenskom sa začalo uskutočňovať násilné vysídlenie. Poľské armádne oddiely za asistencie sovietskej NKVD obkľučovali ukrajinské a rusínske obce.¹⁵ Obyvateľstvu zvyčajne poskytli dve hodiny na prípravu na odchod a zbalenie vecí. Následne ich eskorta dopravovala k hraniciam a odovzdala

doslidižeň. In: Etnické minority na Slovensku. [Ed.:] Gajdoš, M., Konečný, S. Košice 1997, s. 238; HALCZAK, B.: *Łemkowszczyzna w latach 1944 – 1947*, s. 278.

10 HALCZAK, B. – ŚMIGIEL, M.: K problematice postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich vysídlenie do Sovietskeho zväzu. *Akcia „Visla“*, s. 193–194.

11 ŠČERBA, H.: *Problemy ukrajins'ko-poľs'kyh pereselyň v 1944 – 1948 rokach*, s. 238.

12 Vojenský historický archív (VHA) Trnava, fond (f.) Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, krabica (k.) 51, inventárne číslo (inv. č.) 177. Spravodajské hlásenie z dňa 24. januára 1946.

13 Tragické obdobie zažilo ukrajinské obyvateľstvo žijúce v Poľsku hneď v prvých mesiacoch roku 1945. V 75 obciach bolo vtedy zamordovaných (podľa súčasných odhadov) od 2 600 do 3 900 Ukrajincov. MOTYKA, Grzegorz: *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943 – 1948*. Warszawa 1999, s. 239–241.

14 Dokonca v niektorých prípadoch medzi príslušníkmi zločineckých bánd obyvateľstvo rozpoznávalo zamaskovaných poľských štátnych funkcionárov – milicionárov a vojakov. HALCZAK, B.: *Łemkowszczyzna w latach 1944 – 1947*, s. 278.

15 Prítomnosť oddielov sovietskej NKVD v priestore juhovýchodného Poľska potvrdzujú viaceré armádne spravodajské hlásenia. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 78, inv. č. 371. Situačné hlásenie skupiny „Ján – 1“ (marec 1946).

sovietskej strane.¹⁶ Došlo i k mimoriadnym krutostiam a teroru poľských vojenských jednotiek voči civilnému obyvateľstvu, ktoré bolo nakoniec násilím presunuté do ZSSR. Všetky prejavy odporu sa brutálne potlačovali. Horeli celé obce na Lemkovine, Nadsiani a Cholmštine. „Násilie prerástlo do despotizmu, ktorý nemal miesto vo svetovej histórii.“¹⁷ V oblasti juhovýchodného Poľska sa rozpútala doslova „občianska vojna“.¹⁸ Je potrebné uviesť, že rovnako desivá situácia sa odohrávala aj na západnej Ukrajine, kde sa za podobných podmienok realizovalo presídlenie Poliakov a Židov do Poľska.¹⁹

V dôsledku stupňujúceho sa tlaku na presídlenie a vyvrcholením deportácií v Poľsku začala časť poľských Ukrajincov a Rusínov (najmä z pohraničných oblastí) koncom roku 1945 a začiatkom roku 1946 masovo opúšťať svoje sídla a zachraňovať sa v pohraničných okresoch východného Slovenska.

Československá armáda, operujúca v tomto priestore proti jednotkám UPA, prinášala množstvo správ o prechode hranice utečencami. Prostredníctvom utečencov, ale aj pomocou iných zdrojov získavali armádne spravodajské orgány správy o skutočnej situácii v poľskom pohraničí, ktoré ihneď odovzdávali armádnemu veliteľstvu.²⁰ „Podľa výpovedí zaistených Ukrajincov budú utekať celé húfy prenasledovaných na našu stranu, aby sa takýmto spôsobom vyhli násilnostiam PŠV (poľského štátneho vojska – pozn. M. Š.)“, bolo uvedené v jednom zo spravodajských hlásení.²¹

Doteraz zistené informácie naznačujú, že miestne národné výbory (MNV) na severovýchodnom Slovensku prichádzajúcich utečencov na začiatku re-

16 DROZD, Roman: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944 – 1989*. Warszawa 2001, s. 45.

17 ŠČERBA, H.: *Problemy ukrajins'ko-poľských pereselyń v 1944 – 1948 rokach*, s. 239-240.

18 Na obranu etnických Ukrajincov a poľských Rusínov sa postavili oddiely UPA, ktoré zvädzali otvorený boj proti poľským vládnym jednotkám a všemožne bránili presídleniu a neskôr aj deportácii.

19 THER, P.: *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939 – 1947*, s. 255.

Akcia vzájomnej výmeny – evakuácia obyvateľstva medzi Ukrajinskou SSR a Poľskom bola de iure ukončená 15. júna 1946. De facto naďalej pretrvávala deportačnými akciami až do konca roku 1946. HALCZAK, B.: *Lemkowszczyzna w latach 1944 – 1947*, s. 279.

20 „Poľské jednotky majú zvláštne oddiely, tzv. „Kárne expedície“. Tito príslušníci chodia v civilnom odeve a sú najväčším postrachom pre ukrajinské obyvateľstvo v Poľsku pre neľudské zaobchádzanie s nimi. Dňa 28. januára 1946 Dimitrij Kučeriak, Ukrajinec, ilegálne prekročil naše štátne hranice. Späť sa vrátiť nechce, pretože Poliáci vystrieľali jeho rodinu a zapálili celú jeho rodnú obec Kerlekiv. V domoch zhorelo údajne 60 ľudí a 250 bolo zastrelených. Zbytok obyvateľstva poľski vojaci odviekli so sebou“, znelo jedno z hlásení. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 51, inv. č. 177. Situačné hlásenie skupiny ZPU oddelenie OBZ z dňa 25. – 28. januára 1946.

21 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 51, inv. č. 177. Situačné hlásenie skupiny ZPU oddelenie OBZ zo dňa 25. januára 1946.

gistrovali a vybavovali im prácu.²² Aj napriek zložitej ekonomickej situácii v okresoch zabezpečovali pre nich ubytovanie, starali sa o ich stravovanie a zaobstarávali krmivo pre ich dobytok.²³ Niektorí z utečencov potrebovali najmä v dôsledku zranení lekársku starostlivosť. Úrady a armádne zložky ich umiestňovali do nemocníc v Humennom a Medzilaborciach.²⁴ Neskôr, keď ich počet výrazne stúpol, začali slovenské úrady utečencov koncentrovať, respektíve internovať na viacerých miestach severovýchodného Slovenska.²⁵

S narastaním počtu utečencov kontaktovalo veliteľstvo 4. oblasti Povereníctvo vnútra a žiadalo smernice, ako má s utečencami postupovať.²⁶ Povereník Dr. Július Viktory ihneď kontaktoval Prahu a po konzultáciách s ministerstvom vnútra odkázal veliteľstvu 4. oblasti: „Všetky osoby, prechádzajúce bez povolenia štátne hranice z Poľska, ihneď krátkou cestou vracajte cez hranice späť“.²⁷

Vzhľadom na výrazný nárast počtu utečencov v jarných mesiacoch roku 1946 neboli slovenské bezpečnostné zložky schopné sprevádzať ich zakaždým za hranicu.²⁸ Navyše, ako svedčia dobové záznamy, utečenci sa jednoznačne odmietali do Poľska vrátiť.²⁹ Doterajšie zistenia zároveň naznačujú, že mnoho

22 VANAT, Ivan: Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II. (vereseň 1938 r. – lutyj 1948 r.). Bratislava 1985, s. 262.

23 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. Nariadenie Prezídia ONV v Humennom č. 921/1946.

24 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 51, inv. č. 177. Situačné hlásenie skupiny ZPU oddelenie OBZ (január 1946); k. 40, inv. č. 118. Situačné hlásenie vojenského oddielu „Elemír“ č. 47.Taj./1946 (január 1946).

25 Na základe nariadenia Hlavného veliteľstva NB sa pri niektorých okresných veliteľstvách NB pozdĺž poľsko-slovenskej hranice (v Kysuckom Novom Meste, Dolnom Kubíne, Kežmarku, Sabinove a Humennom) zriadili sústreďovacie strediská pre poľských štátnych príslušníkov, ktorí nelegálne prekročili hranicu a pohybovali sa na území Slovenska. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, číslo (č.) 966/45-46. Nariadenie Hlavného veliteľstva NB č. 224.zprav./1945.

26 SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/64-48. Skupina ZPÚ – situačné hlásenie č. 250/Taj.1.odd./46.

27 SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/64-48. Nariadenie PV SNR Veliteľstvu 4. oblasti v Bratislave k č. 250/Taj.1.odd./46.

28 Ako hlásia dobové správy, okrem Ukrajincov a Lemkov utekalo z územia Poľska vo veľkom počte aj židovské obyvateľstvo. SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/45-46 sekr. Hlásenie Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti č. 224 zprav./1945.

29 „Z Poľska prebehlo k nám veľa utečencov, ktorí nechcú za žiadnu cenu späť. Tvrdia, že poľské vojsko spolu s poľským civilným obyvateľstvom ho rabuje (utečenci sú všetci ukrajinskej národnosti), všetko vrah z domov odváža, strieľa, dopúšťa sa beštiality, páli domy. Utečenci prejavujú ochotu, ba priamo žiadajú, keď už nie je možné u nás zostať, aby boli cez Zakarpatskú Ukrajinu vyvezení do ZSSR. Ťažkosti s odsunom ubehlíkov sú veľké. Utečenci doviezli so sebou mnoho materiálu (všetko obilie, kone, kravy, kozy, ovce, vozy a všetko náradie). Je ich veľký počet (v obci Habura je ich napríklad 388 osôb), medzi nimi veľký počet detí.“

utečencov (najmä ženy s deťmi) sa skrývalo v horách a lesoch pohraničných okresov severovýchodného Slovenska. V noci vychádzali zo svojich úkrytov a navštevovali slovenské obce, v ktorých žobrali a pýtali stravu. Vyhýbali sa stretnutiu s československými bezpečnostnými zložkami a utekali pred nimi do svojich úkrytov.³⁰

Prenasledovaní ukrajinskí a rusínski utečenci z Poľska, medzi ktorými sa nachádzali aj demobilizovaní vojaci 4. ukrajinského frontu, ktorí v rokoch vojny dokonca oslobodzovali Československo, požiadali československých vládnych predstaviteľov o útulok (azyl) v ČSR. V liste prezidentovi E. Benešovi sa sťažovali na neznesiteľné podmienky života v rodnom kraji a žiadali o povolenie čestne bývať a pracovať v ČSR. Ako sa však dalo očakávať, československá vláda v záujme zachovania „dobrých susedských vzťahov“ s Poľskom a ZSSR odmietla ukrajinským a rusínskym utečencom poskytnúť azyl.³¹

VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 78, inv. č. 371. Periodické hlásenia o osvetovej činnosti. Vojenský oddiel „Jánošík“ (január 1946).

Podľa ďalších dostupných údajov bolo v okrese Medzilaborce zachytených len v obci Palota okolo 500 osôb, v osade Chvostejov 221 osôb a „mnoho iných nezachytených“. SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 453, č. 16446/1946. Nariadenie PV č. 7998/VI-II/1-1946.

„Pri súpise mnohí utečenci udali, že poľské vojsko im zaberá všetok hnuiteľný majetok a chce ich vysťahovať do Ruska, ale toto vojsko, že im nerobí žiadne prekážky, aby odišli cez hranice do Československa. Keď sú vraj obratí o majetok, poľské vojsko nemá už o nich záujem a vypaľuje im domy a hospodárske budovy. Ďalej utečenci prehlasovali, že by sa do Ruska vysťahovali, keď by im Poliaci dovolili vyviezť aj hnuiteľný majetok. Utečenci majú dobytok a potrebné veci so sebou a časť majetku majú zakopanú v pohraničných obciach na svojich pozemkoch, odkiaľ ušli. V noci potom prechádzajú hranice do Poľska, odkiaľ si potrebné donášajú späť do ČSR. Poľskí utečenci súhlasia, aby boli odsunutí z hraníc do Habury (okres Medzilaborce – pozn. M. Š.), ale mnohí vyhlásili, že ak by ich československé orgány zradili a vydali Poliakom, rozutekajú sa, aj keď by boli pritom postrieľaní, nakoľko poľský teror nedá sa vraj vydržať.“ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 99, inv. č. 515. Hlásenie oddielu NB Habura (máj 1946).

30 Štátny archív v Prešove pobočka Svidník, f. Okresný národný výbor (ONV) Stropkov 1945 – 1948, k. 54. Mesačné situačné správy z ObÚ NV a ONV /Listy 1 – 139/. Hlásenie veliteľstva NB Stropkov.

31 VANAT, I.: Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II., s. 262-263.

V jednom z ďalších obežníkov Poverenieťvo vnútra svoj rozkaz konkretizovalo. Uviedlo, že „príslušníkov ruskej a ukrajinskej národnosti (Lemkov), ktorí ilegálne z Poľska došli na Slovensko“ treba považovať za cudzincov a „majú byť vrátení tam, odkiaľ prišli, t. j. do Poľska“. Štátny archív v Prešove pobočka Humenné, f. ONV Humenné 1945 – 1948, k. 14, č. 749/1947 prez. Obežník PV č. 7-7/v/3-1947 dôv.

Súčasne aj veliteľstvo armádnej skupiny „Oceľ“ vydalo nariadenie o odsune utečencov do Poľska. Okrem iného vo svojom rozkaze uviedlo: „Napokon pripomínam, že obyvateľstvo poľského pohraničia ukrajinskej národnosti, aby sa vyhlo vysťahovaniu, uchýľuje sa do lesov na hraničnej čiare, ba preniká až do nášho pohraničia, kde žije vo veľmi núdzových podmienkach. V priestore západne a východne od obce Palota, okres Medzilaborce, žije takto 3 000 obyvateľov Poľska, celé rodiny, ktoré majú so sebou svoj dobytok a pod., vyčkávať na koniec

Všetko nasvedčuje tomu, že vláda ČSR, viazaná medzištátnou repatriáčnou zmluvou, prostredníctvom MNV, oddielov Národnej bezpečnosti (NB) a vojska v priebehu leta roku 1946 odovzdala utečencov späť na poľskú stranu.³² Ich ďalší osud zatiaľ nie je možné jednoznačne určiť, pravdepodobne boli násilne presídlení do ZSSR.³³

V súčasnom štádiu výskumu je ťažké určiť presný počet utečencov, ktorí sa zdržiavali na území Slovenska v období od novembra 1945 do augusta 1946, a počet tých, ktorí boli odovzdaní poľským úradom. R. Drozd (ukrajinský historik žijúci v Poľsku) v tejto súvislosti síce uvádza, že v roku 1946 bolo z Československa deportovaných okolo 2 500 rodín a jednotlivcov poľských utečencov, podľa nás však tento počet potrebuje overenie zo slovenských, respektíve československých zdrojov.³⁴

Otázne je, koľkým utečencom sa na Slovensku podarilo napriek uvedeným opatreniam zostať.³⁵ V priebehu vysídľovacej akcie Povereníctvo vnútra konštatovalo, že „prácu bezpečnostných úradov sťažovalo najmä to, že niektoré národné výbory vydali utečencom z Poľska povolenie pobytu na území ČSR“.³⁶ S platnými dokladmi tak utečenci mohli vycestovať a usadiť sa aj mimo územia východného Slovenska. Najmä prostredníctvom súpisu obyvateľstva poľskej národnosti, ktoré sa v tomto období realizovalo na Slovensku, sa štátne orgány

vystaňovania“. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 99, inv. č. 515. Veliteľstvo „Oceľ“ č. 324.Taj./1.odd.1946. Podobne k. 1, inv. č. 1. Agentúrne správy veliteľstva „Oceľ“ - 9“ č. 328.Taj./2.odd.1946.

32 Dňa 21. septembra 1945 Praha a Varšava uzavreli dohodu o repatriácii, uznávajúcu nutnosť neodkladnej úpravy vo veci návratu príslušníkov, vojenských zajatcov a civilistov do ich vlasti. Pozri Dokumenty a materiály k dejinám československo-poľských vzťahů 1944 – 1948. Praha 1985, s. 74.

33 Pre úplnosť je ešte potrebné uviesť, že v rokoch 1944 – 1946 bolo z Poľska na územie Ukrajiny presídlených celkovo takmer pol milióna (488 057) osôb ukrajinskej a rusínskej národnosti. Na druhej strane zo západnej Ukrajiny na teritórium Poľska bolo presídlených 787 674 osôb poľskej národnosti. HALCZAK, B.: *Lemkowszczyzna w latach 1944 – 1947*, s. 279. Ukrajinskú otázku v Poľsku doriešila v roku 1947 tzv. „akcia Wisła“, v priebehu ktorej bolo deportovaných ďalších 140 000 osôb ukrajinskej a rusínskej národnosti, ktorých vytrhli z prirodzeného prostredia a roztrúsili po západných a severných oblastiach Poľska s cieľom asimilácie. Pozri: HALCZAK, B.: *Lemkowszczyzna w latach 1944-1947*, s. 279, aj SZCZĘŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław Z.: *Droga do nikąd*. Warszawa 1973, s. 459. ŠČERBA, H.: *Problemy ukrajins'ko-poľ'skych pereselyň v 1944 – 1948 rokach*, s. 242-243.

34 DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944 – 1989*, s. 46.

35 Ako vyplýva zo situačných hlásení, ešte aj začiatkom roku 1948 sa na území severovýchodného Slovenska v horách a lesoch pozdĺž slovensko-poľských hraníc nachádzali ukrytí poľskí utečenci. Štátny archív v Prešove pobočka Svidník, f. ONV Stropkov 1945 – 1948, k. 54. Mesačné situačné správy z ObÚ NV a ONV /Listy 1 – 139/. Hlásenie veliteľstva NB Stropkov č. 30.-1.dôv./1948 z marca 1948.

36 SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 453, č. 16446/1946. Nariadenie PV č. 7998/VI-II/1-1946.

pokúšali o odhalenie tých, ktorým sa podarilo uchýliť v republike. Niektoré zdroje poukazujú na fakt, že sa o poľských utečencov zaujímala aj sovietska repatričná misia, ktorá v ďalšom období prostredníctvom svojich zložiek začala s odsunom odhalených poľských utečencov priamo na územie ZSSR.³⁷

Nemenej cennými by boli zistenia, aký vplyv mal tento fenomén na nálady miestneho rusínskeho obyvateľstva (ako aj ich postoj voči utečencom) a celkovo na situáciu v tejto časti republiky. Predpokladáme, že na tieto ako i iné otázky dá odpoveď hlbšie bádanie a výskum v archívoch východného Slovenska.

2 Pôsobenie oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády a poľských zločineckých bánd na východnom Slovensku a ich vplyv na politicko-ekonomickú situáciu v regióne

Problematike pôsobenia oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády – UPA (tzv. banderovcov) na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947 síce česko-slovenská historiografia venovala pozornosť, ale tá sa v značnej miere sústredila na vojensko-politické aspekty, najmä na boj československej armády proti jednotkám ukrajinských partizánov, zasahujúcich z územia juhovýchodného Poľska a západnej Ukrajiny.³⁸

Faktom je, že doteraz nebola dôkladne preskúmaná otázka ich pôsobenia medzi obyvateľstvom regiónu a vzťah tohto obyvateľstva k UPA. Marxistická historiografia, ako inak, označovala oddiely UPA za bandy krvilačných ukrajinských buržoáznych nacionalistov, prepádajúcich a drancujúcich východoslovenské obce, ku ktorým miestne rusínske obyvateľstvo zaujalo výrazne negatívne stanovisko, aj keď pripúšťala, že niektorí odporcovia československého štátu najmä z radu „ľudáckych extrémistov“ toto hnutie podporovali. Samotná UPA bola vykresľovaná ako značne spolitizovaná organizácia fanatikov, slepo bojujúcich na strane „západných imperialistov“. Fakt, že napríklad v Poľsku viacerí príslušníci UPA vstupovali do jej oddielov bez akéhokoľvek politického presvedčenia, len v snahe zabrániť poľskému drancovaniu ukrajinských a rusínskych dedín a vyhnúť sa prisídleniu do ZSSR, nebol braný do úvahy.³⁹

37 SNA Bratislava, f. PV – bezp., k 471, č. 36512/1948. Správa o M. Senkovičovej repatriovanej do ZSSR /bez čísla/.

38 Pozri: CHŇOUPEK, Bohuš: Banderovci. Bratislava 1989. FIALA, Jan: Zpráva o akci B. Praha 1994.

39 „Dňa 23. – 24. januára 1946 poľské vojsko vyhánalo ukrajinské obyvateľstvo z mestečka Sanok, Baligrod a Nowa Zagusz. Kde sa obyvateľstvo postavilo na odpor, poľské vojsko páliło dediny, na obyvateľov, ktorí hasili svoje domy, bolo strieľané guľometmi a ranených nechávali zomierať upálením. Mnoho obyvateľov ušlo do hôr, kde sa pripojili k banderovským skupinám.“ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 78, inv. č. 371. Situačné správy od 8. do 13. februára 1946 pre veliteľstvo v Humennom.

Podobne to bolo na západnej Ukrajine, tu išlo o nesúhlas s existujúcim boľševickým režimom a túžbu po nezávislej štátnosti. Predpokladáme, že časť obyvateľstva východného Slovenska, ktorá prišla do styku s príslušníkmi UPA, si túto skutočnosť uvedomovala, a preto „banderovcov“ aspoň morálne podporovala, čo potvrdzovali aj samotní príslušníci UPA.⁴⁰ Navyše aj situačné správy a správy armádných spravodajských zdrojov poukazujú na sympatie obyvateľstva severovýchodného Slovenska voči ukrajinským povstalcov: „Naše civilné obyvateľstvo v československom východnom pohraničí je väčšinou ukrajinskej národnosti, sympatizuje s Ukrajincami v Zakarpatskej Ukrajine, s Ukrajincami v Poľsku a vidí banderovcov ako národných pomstiteľov proti každému, kto ukrajinský ľud utláča.“⁴¹

Výskyt ukrajinských povstalcov, ktorí sa na území Slovenska objavovali najmä v súvislosti s operáciami poľských či sovietskych jednotiek, uskutočnených s cieľom ich likvidácie na vlastnom území, veľmi sťažoval najmä činnosť KSS vo východných a severných okresoch Slovenska v rokoch 1945 – 1946.⁴² V strachu pred banderovcami členovia obecných organizácií KSS často masovo vracali okresným sekretariátom členské knižky a žiadali vyškrtnúť svoje mená zo spisov strany.⁴³ „Po obciach je úplná panika a v strane KSS chaos. Dňa 26. novembra 1945 prišlo z obce Nová Sedlica 18 členov KSS, ktorí žiadali, aby boli vypísaní zo strany. To sa objavuje vo všetkých obciach“, hlásil napríklad Okresný národný výbor v Snine.⁴⁴ Podobná situácia sa odohrávala aj v roku 1947, i keď v menšej miere, keďže išlo najmä o prechod oddielov UPA československým územím do americkej okupačnej zóny v Rakúsku a Nemecku.⁴⁵ Aj keď československá tlač vyhlasovala, že banderovské oddiely v Poľsku a na

40 DMYTRYK, Ivan: V lisach Lemkivščyny. Sučasnist' 1976, s. 267-268.

41 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. Situačné hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPU č. 1/Taj.1946 (január 1946).

42 Najväčší ohlas mali udalosti v obciach Nová Sedlica, Ulič a Kolbasov sninského okresu, ktoré sa odohrali v priebehu dvoch týždňov koncom roku 1945. V noci na 24. novembra 1945 neznáma ozbrojená skupina (podľa dobových správ to bol banderovský oddiel zo Zakarpatskej Ukrajiny) prepadla obec Nová Sedlica, jej príslušníci zastrelili tajomníka obecnej organizácie KSS M. Kireša, člena KSS lesníka I. Šišáka a Žida Dávda Gelbu. SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/54-46 sekr. Hlásenie ONV v Snine, 28. novembra 1945.

V noci 6. decembra 1945 pravdepodobne tá istá ozbrojená skupina najprv v obci Uliči zavraždila lesníka Sendera Steina a tri židovské ženy a po presunutí do obce Kolbasov zavraždili ďalších 11 mladých Židov. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. Banderovci na Slovensku – správa Veliteľstva 4. oblasti č. 4501/Dôv.1.odd.1946., (22. novembra – 22. decembra 1945). Pozri tiež SME, 16. novembra 1996.

43 VANAT, I.: Narysy novithoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaščyny II., s. 260-261.

44 SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/54-46 sekr. Hlásenie ONV v Snine, 28. novembra 1945.

45 Pozri ŠMIGEL, Michal – SYRNÝ, Marek: Banderovci. Dve tváre ukrajinského nacionalizmu. História, roč. 4, č. 11-12, 2004, s. 17-20.

východnom Slovensku sú úplne zlikvidované,⁴⁶ ich činnosť pokračovala a bola zaznamenaná vo viacerých hláseniach jednotlivých MNV na Slovensku ešte aj v priebehu rokov 1948 – 1949.⁴⁷

Pôsobenie oddielov UPA na východnom Slovensku komplikovali zložité povojnové politické a sociálno-ekonomické pomery regiónu.⁴⁸ Miera ich vplyvu je však otázná. Je známe, že pohyby oddielov UPA boli sprevádzané antikomunistickou, antisovietskou a vojenskou propagandou, ktorú rozširovali medzi obyvateľstvom východného Slovenska, čím do každodenného života vnášali neistotu. Od obyvateľstva žiadali (niekedy im aj odoberali) potraviny, ale aj oblečenie, obuv, hygienické potreby a iné veci, nedostatkom ktorých trpelo aj samotné obyvateľstvo. Treba však uviesť, že banderovcom boli pripisované i viaceré zločiny, prepady, respektíve vraždy, ktoré sa udiali v tomto období v niektorých východoslovenských okresoch, no ich páchatelia dodnes nie sú známi.⁴⁹ Napriek všetkému táto situácia veľmi znepokojovala obyvateľstvo – vyvolávala strach, ale aj pochybnosti, obavy z prítomnosti a budúcnosti. Vytvárala sa živná pôda pre šírenie najrozmanitejších, väčšinou celkom nepravdivých, chýrov, ktoré spoločenskú situáciu značne destabilizovali.⁵⁰

Analýze je potrebné podrobiť aj ďalšiu málo prebádanú problematiku – pôsobenie poľských zločineckých skupín (bánd), ktoré v období rokov 1945 – 1946 rabovali obce severovýchodného Slovenska. Ako svedčia dobové dokumenty, tieto bandy sa stali postrachom obyvateľstva. Najmä v nočných hodinách nelegálne prekračovali poľsko-slovenskú hranicu a prepádali slovenské civilné obyvateľstvo a ich obydlia. Jednotlivé prípady boli zaznamenané v ce-

46 Demokratičeskij golos, 22. novembra 1947.

47 Štátny archív v Prešove pobočka Svidník, f. ONV Svidník 1945 – 1960, k. 57. Situačné správy z okresu Svidník za rok 1948 /listy č. 79 – 145/.

48 Podľa hlásení ONV oddiely UPA pôsobili takmer na celom území východného Slovenska, zvlášť vo vtedajších okresoch Snina, Svidník, Humenné, Bardejov, Stropkov, Gíraltovec, Medzilaborce a Prešov. Štátny archív v Prešove pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1948, k. 1, č. 25/1945 prez.; Štátny archív v Košiciach pobočka Košice, f. ONV Košice – okolie 1945 – 1948, k. 21, č. 910/1947 prez.

49 V priebehu operácie československej armády proti oddielom UPA na východnom Slovensku upozorňovalo veliteľstvo „Ocel“ svoje jednotky: „V poslednom čase dostáva veliteľstvo Ocel od podriadených jednotiek mnoho správ o UPA, ktoré sú neopodstatnené, neoverené a nezakladajú sa na pravde, lebo velitelia ich podávajú tak, ako ich obdržia bez toho, aby zistili presne prameň správy a čo zariadili na overenie tej-ktorej správy“. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 1, č. 9. Dôverný rozkaz veliteľstva „Ocel“ č. 4 (11. mája 1946). V novembri 1947 na spoločnom zasadnutí vojenskej a bezpečnostnej komisie ČSR generál Boček konštatoval, že „v mnohých prípadoch bolo zistené, že oddiely zložené z československých občanov – lesných poľovníkov, pašerákov a rôznych kriminálnych elementov, svoje zločiny uskutočňovali na účet banderovcov“. Demokratičeskij golos, 22. novembra 1947.

50 GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav: K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch. Košice 1991, s. 57.

lom priestore severného slovenského pohraničia od Spišskej Starej Vsi po Medzilaborce. Bolo to spôsobené tým, že slovenské hranice sa v uvedenom období v tejto oblasti takmer nestrážili a v regióne bol nedostatok bezpečnostných zložiek. MNV v Pribyline v tejto súvislosti konštatoval, že „finančná stráž pre malú početnosť a slabú výzbroj sa neodvažuje hliadkovať na hranici“.⁵¹

Keďže poľské kriminálne bandy nenarážali na náležitý odpor, čoraz častejšie zasahovali aj hlbšie do vnútrozemia. „Takéto ozbrojené bandy sa v poslednej dobe objavujú aj hlbšie na území Slovenska a to v okresoch Stropkov, Vranov a Humenné, hoci donedávna obmedzovali svoj okruh pôsobnosti len na okresy hraničiace s Poľskom. Nie je vylúčené, že konfidenti spomínaných bánd alebo aj samotné bandy prechádzajú na naše územie i na pohraničné priepustky alebo pod zámienkou azylu v ČSR (vydávajúc sa za utečencov – pozn. M. Š.) pre neusporiadané pomery panujúce v Poľsku, alebo iné dôvody, ktorými prechod hraníc odôvodňujú“, hlásilo Oblastné veliteľstvo NB v Humennom.⁵²

Zbraňami a násilím oberali zločinecké skupiny obyvateľstvo o všetko, čo malo cenu – hotovosť, osobné veci, oblečenie, proviant, odvádzali aj dobytok.⁵³ Obyvateľstvu spôsobovali hospodárske škody, a to práve v oblasti, ktorá značne utrpela vojnou a v ktorej životná úroveň očividne zaostávala. „Šarapatenie týchto bánd má značný vplyv na obyvateľstvo pohraničia, ktoré je spomenuťmi bandami okrádané a znepokojované. Pozorovať v jednotlivých prípadoch nezaujím o prácu a šarapatenie v značnej miere vplýva na morálku ľudí. Obyvateľstvo sa dožaduje väčšej ochrany zo strany štátnych úradov“, bolo uvedené v protokole zo spoločného zasadnutia bezpečnostných zložiek v Humennom.⁵⁴

Posilnením oddielov finančnej stráže a národnej bezpečnosti v regióne, sústredením väčšieho počtu vojska (v súvislosti s akciami proti UPA) a dôkladnejšou kontrolou hraníc sa koncom roku 1946 podarilo pomery v pohraničných okresoch čiastočne konsolidovať a eliminovať aj pohyb poľských kriminálnych bánd. Veliteľstvo skupiny pre ZPÚ v jednom zo spravodajských hlásení v tejto súvislosti uviedlo: „Z Poľska prepadávajú ho (rozumej obyvateľstvo – pozn. M. Š.) zlodejské bandy, ktoré sa údajne nestotožňujú s banderovcami, a z času na čas prevádzajú krádeže. Príchodom našich vojsk sa prípady hodne zreduko-

51 SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 453, č. 20775/1946. Zápisnica napísaná dňa 22. júla 1946 na úrade MNV Pribylina v záležitosti prechodu Poliakov na naše územie v chotári obce Pribylina.

52 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 40, inv. č. 118. Hlásenie Oblastného veliteľstva NB v Humennom č. 20.dôv./1946.

53 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 171. Hlásenie Stanice NB Čertižné č. 177.dôv./1945.

54 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 171. Protokol zo dňa 9. júna 1946.

vali a postupným zlepšovaním služobných opatrení snád' sa im aj úplne zamezdi".⁵⁵

Za zmienku stojí, že aj z obyvateľstva severovýchodných okresov Slovenska sa formovali skupiny, ktoré nelegálne prekračovali hranice a na priľahlom poľskom území uskutočňovali krádeže. Išlo najmä o odcudzenie „dreva, sena a bytového zariadenia“ z obcí, ktoré v dôsledku vystaňovania lemkovského obyvateľstva do ZSSR zostali úplne prázdne.⁵⁶ Násilnosti a lúpežné prepadnutia však poľskou stranou neboli zaznamenané.⁵⁷

Je potrebné podotknúť, že vyčíňanie poľských zločineckých skupín sa často pripisoval na účet oddielov UPA. Nevedno však, či sa to robilo zámerne alebo nevedomky. V každom prípade veríme, že analýza pôsobenia oddielov UPA i poľských bánd a ich vplyvu na politicko-ekonomickú situáciu v regióne bude zaujímavá a prínosná kapitola dejín východného Slovenska v prvých rokoch po 2. svetovej vojne.

3 Presídlenia osôb poľskej národnosti z východného Slovenska do Poľska v rokoch 1948 – 1949

Ešte donedávna bolo všeobecne zaužívané, že budovanie povojnového Československa ako spoločného štátu Čechov a Slovákov bez národnostných menšín skončilo odsunom nemeckého obyvateľstva a presídlením Maďarov v rámci slovensko-maďarskej výmeny obyvateľstva.⁵⁸ Výskum posledných rokov však naznačuje, že skutočnosť bola celkom iná ako tá, ktorú oficiálne prezentovali povojnové vlády, zdôrazňujúc slovanskú orientáciu krajiny.⁵⁹ V prípade slovan-ských menšín, t. j. rusínskej a poľskej, vláda volila oveľa precíznejšiu politiku.

55 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. Spravodajské hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPÚ č. 2./Taj.1946.

56 Veliteľstvo „Zlato“ informovalo, že „poľská strana sa sťažovala, že československí občania z pohraničných obcí kradnú na poľskej strane drevo z lesov a vykrádajú aj nespálené opustené domy po vysídlenom obyvateľstve a materiál prevážajú na československú stranu, čím poškodzujú poľské štátne hospodárstvo“. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 70, inv. č. 323. Hlásenie veliteľstva „Zlato“ č. 1499/Taj.1.odd.1946.

57 VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 1, inv. č. 2. Dialnopis hlavného štábu veliteľstva „Teplíce“ č. 41.Taj./vel.1946.

58 Ako uviedol I. Bajcura, celková línia obnoveného ľudovodemokratického Československa spočívala v tom, aby sa republika obnovila ako štát dvoch rovnoprávných národov Čechov a Slovákov, zbavila sa národnostných menšín a nevracala sa k menšinovým štatútom z obdobia prvej republiky. „Oveľa výhodnejšie bolo zvaliť všetku zodpovednosť na národnostné menšiny a na tom budovať protimenšinovú politiku“. BAJCURA, Ivan: Národnostné menšiny v politike KSČ. In: Národnostná otázka a mládež v politike KSČ. Košice 1983, s. 19-20, 24.

59 Pozri SYRNÝ, Marek: Idea slovanstva na povojnovom Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: HRODEK, Dominik et al: Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita. Praha 2004, s. 179-184.

Navonok menšinám zaručovala práva a slobody, ale v zákulisí volila politiku, ktorá viedla k presídleniu menšín z územia Československa do krajín ich pôvodu (po dohode s vládami týchto krajín), respektíve politiku asimilácie.⁶⁰

Takýto postup potvrdzuje napríklad výskum otázky slovenských Rusínov, ktorých československá vláda vymenila za Čechov a Slovákov zo ZSSR v procese opcie a vzájomného presídlenia obyvateľstva na základe československo-sovietskych dohôd (Protokolu k Dohode o odstúpení Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu z 29. júna 1945 a Dohode z 10. júla 1946).⁶¹ Práve počas výskumu problematiky opcie a presídlenia rusínskeho obyvateľstva do Sovietskeho zväzu sme narazili na otázku presídlenia poľského obyvateľstva z východného Slovenska na územie Poľska v rokoch 1948 – 1949.

Ukazuje sa, že po roku od presídlenia Rusínov do Sovietskeho zväzu (bolo realizované v roku 1947) sa v procese zbavovania národnostných menšín naďalej pokračovalo. Za danej situácie prišiel rad aj na obyvateľov poľskej národnosti.⁶²

Je potrebné uviesť, že už dňa 21. septembra 1945 bola v Prahe podpísaná československo-poľská dohoda o repatriácii. Organicky však na ňu nadväzovali ďalšie rokovania obidvoch strán, výsledkom ktorých bolo uzatvorenie niekoľkých protokolov o dobrovoľnom presídlení malých skupín Čechov a Slovákov z Poľska do Československa a menšieho počtu Poliakov z Československa do Poľska. Výmena obyvateľstva teda pokračovala aj na tejto strane.

Prvý z protokolov, ktorý bol podpísaný 18. septembra 1948 ministrom zahraničných vecí ČSR Dr. V. Clementisom a veľvyslancom Poľskej republiky v Prahe Józefem Olszewským, hovorí o reemigrácii obyvateľov poľskej národ-

60 V súvislosti s poľskou menšinou I. Bajcura konštatuje, že na rozdiel od KSČ, ktorá zastávala stanovisko rovnoprávného postavenia Poliakov, niektoré politické strany, hlavne národnosocialistická, svoj vzťah k poľskej otázke formulovali z nacionalistických a šovinistických pozícií, dožadovali sa vysťahovania Poliakov z Československa alebo ich násilnej asimilácie. V skutočnosti proces presídlenia Poliakov z východného Slovenska do Poľska prebiehal v období, keď v Československu vládli komunisti. BAJCURA, I.: Národnostné menšiny v politike KSČ, s. 23-24.

Pozri tiež VANAT, Ivan: Volyns'ka akcija. Prešov 2001, s. 181.

61 Bližšie pozri ŠMIGEL, Michal – KRÚSKO, Štefan: Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. Prešov 2005.

62 Je pozoruhodné, že ešte v máji 1946 vo svojom predvolebnom vyhlásení proklamoval ÚV KSČ nasledujúce stanovisko: „Komunisti chcú veľkosť českého a slovenského národa, to znamená, že chcú, aby naša Československá republika sa stala a navždy zostala republikou slovanských národov. Aby navždy zmizla pre nás otázka národnostných menšín, ktorá viedla k Mníchovu, aby odsun Nemcov a Maďarov, ktorý sa stal možný len vďaka Sovietskemu zväzu, bol v najbližšej dobe dokončený, osídlenie pohraničia bolo trvale upevnené a aby hranice našej republiky boli upevnené odčinením starých krívd“. BAJCURA, I.: Národnostné menšiny v politike KSČ, s. 22.

nosti z okolia Humenného v počte 188 rodín, celkom 1 010 osôb. V protokole bol uvedený princíp dobrovoľnosti a možnosť zobrať so sebou „živý a mŕtvý inventár“.

Druhý protokol bol podpísaný 5. mája 1949 ministrom V. Clementisom a poľským veľvyslancom v Prahe Leonardom Borkowiczem. Obsahoval „... zásady, podľa ktorých sa bude realizovať reemigrácia osôb poľskej národnosti z východného Slovenska do Poľska“. Na základe tohto protokolu sa do Poľska malo presídlieť 850 osôb, súpis ktorých mal byť overený československo-poľskou komisiou, zloženou z predstaviteľov poľských zastupiteľských úradov v ČSR a predstaviteľov Ministerstva vnútra ČSR. Aj v tomto protokole sa zdôrazňoval princíp dobrovoľnosti a možnosť zobrať so sebou „celý živý a mŕtvý inventár, ktorý im (potenciálnym presídlencom – pozn. M. Š.) prináležal k dňu 1. marca 1949“.⁶³ Je potrebné zdôrazniť, že pred začatím presídlenia do Poľska sa v roku 1948 realizoval na Slovensku (ako to bolo zvykom v povojnovom Československu v súvislosti s presídlením menšín) súpis osôb poľskej národnosti. Ten uskutočnili ONV v spolupráci s okresnými veliteľstvami ZNB a oddeleniami Štátnej bezpečnosti.⁶⁴

Presídlenie na základe prvého protokolu (z 18. septembra 1948) sa realizovalo v období september – november 1948, počas ktorého boli obyvatelia poľskej národnosti presídľovaní z okresov: Humenné, Giraltovec, Košice, Michalovec, Moldava n/Bodvou, Snina, Stropkov, Vranov. Ako svedčia dobové záznamy, prvý transport 26 rodín – 90 osôb odišiel z Humenného (čo je zaujímavé) už 17. septembra 1948 (t. j. deň pred podpísaním protokolu). Ďalšie dva transporty boli vypravené 24. septembra 1948 v počte 347 osôb.⁶⁵ Domnievame sa, že presídlenie na báze druhého protokolu (z 5. mája 1949) sa uskutočnilo v priebehu mája – júna 1949.

Celkový skutočný počet osôb presídlených z územia východného Slovenska do Poľska v rokoch 1948 – 1949 nie je možné v tejto fáze výskumu jednoznačne určiť. Otázna je aj skutočnosť, akým spôsobom sa toto presídlenie realizovalo a či bolo skutočne dobrovoľné.

So zreteľom na československo-poľskú repatriačnú zmluvu z roku 1945 sa pôvodne predpokladalo, že išlo o Poliakov, ktorí sa ocitli na východnom Slovensku v rokoch 2. svetovej vojny, respektíve prišli do tejto oblasti v prvých povojnových rokoch (utečenci). Z niektorých dobových dokumentov však vyplý-

63 Dokumenty a materiály k dejinám československo-poľských vzťahů 1944 – 1948, s. 77-78.

64 SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 15, č. obež. 1948/9. Obežník Povereníctva vnútra.

65 SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 471 /bez čísla/, inv. č. 2898. Prehľad reemigrantov Poliakov spracovaný na základe nominálneho výkazu poľského konzulátu v Bratislave č. k. 9 2.741/56 z 18. septembra 1948.

va, že v uvedenom období sa z východného Slovenska presídľovalo (aj) poľské obyvateľstvo usadené na Slovensku ešte za čias Rakúsko-Uhorska. Obvodný úrad NV v Breznici (okres Stropkov) napr. dňa 23. septembra 1948 hlásil: „V dňoch 18. – 20. septembra 1948 sa vystaľovalo niekoľko rodín do Poľska, ktoré došli k nám z Poľska v roku 1911“.⁶⁶ Tento fakt naznačuje, že v tomto procese nešlo ani tak o to, za akých okolností sa títo Poliaci na Slovensku ocitli, ako skôr o národnostnú príslušnosť.

Zaujímavé je v tejto súvislosti hlásenie ONV v Poprade, ktorý (v dobe keď sa realizovalo presídlenie Rusínov do ZSSR) uviedol, že medzi obyvateľstvom pochádzajúcim z Poľska a žijúcim v jeho okrese „je rozšírená správa a jej pôvod sa nedá zistiť: „Vyvezení boli Nemci, Maďari a teraz Rusnáci, potom prídu Poliaci?“ U týchto je nespokojnosť značná“.⁶⁷ Zo súčasného hľadiska je možné tvrdiť, že obavy príslušníkov poľskej menšiny boli opodstatnené.

66 Štátny archív v Prešove pobočka Svidník, f. ONV Stropkov, k. 54, /listy 1-139/. Mesačné situačné správy – hlásenie ObÚ NV v Breznici č. 97/1948 prez.

67 Štátny archív v Levoči pobočka Poprad, f. ONV Poprad 1945 – 1948, k. 50, č. 128/1947 prez. Situačná správa č. 16/1947 prez.

SYSTÉMY VEREJNEJ SPRÁVY V 20. STOROČÍ NA VÝCHODE SLOVENSKA

(vybraný okres)

JURAJ TEJ

Široko koncipovaný projekt VEGA č. 1/2221/05, ktorý je orientovaný na výskum najnovších dejín východného Slovenska, poskytuje možnosti riešiť rozsiahlu škálu problémov a zároveň využiť inderdisciplinárny prístup, pretože uvedenou problematikou sa zaoberajú aj mnohé odbory, ktoré je možné považovať z pohľadu dejín za marginálne.

1 Teoreticko-metodologické východiská

Po vzniku odboru manažment – manažment verejnej správy a regiónov na Prešovskej univerzite v Prešove bolo potrebné začať formovať jednotlivé vyučované disciplíny – medzi inými aj tie, ktoré sa venujú štruktúre verejnej správy. Pochopenie každej štruktúry verejnej správy je závislé od pochopenia spoločensko-historických súvislostí, ktoré ju formovali. Preto je nevyhnutné poznať nielen paralelné systémy verejnej správy v jednotlivých krajinách, (ktorým sme sa venovali napríklad v zborníku štúdií v rámci riešenia vedecko-výskumného projektu VEGA 1/7564/20 Vývinové trendy spoločnosti 21. storočia, ich modifikácie a možnosti usmerňovania v podmienkach multikultúrnych regiónov Slovenska¹), ale zaoberať sa nimi aj z historického hľadiska (napríklad aspoň v takej miere ako autori Katedry geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU v Prešove²).

Absencia hlbšieho historického pohľadu v sociálno-ekonomických súvislostiach spôsobuje často skreslené vnímanie systémov verejnej správy. Chápe ich ako výsledok výlučne byrokratických štruktúr alebo politologického skúmania. Ak si uvedomíme, že štruktúry verejnej správy niesli vždy zodpovednosť za aktuálny sociálno-ekonomický vývoj regiónu (štátu, kraja, okresu...), poznanie historických, územných, politických, ekonomických a iných špecifik prispieva k lepšiemu pochopeniu fenoménu verejnej správy, pochopeniu v šir-

-
- 1 Pozri: TEJ, J.: Samosprávny sektor a jeho postavenie vo vybraných regiónoch Európy. In: *Človek v súradniciach multidimenzálnej spoločnosti II*. Prešov : Katedra občianskej a etickej výchovy FHPV PU v Prešove, 2001, s. 119-129.
 - 2 Pozri: IŠTOK, R., MATLOVIČ, R., MICHAELI, E.: *Geografia verejnej správy*. Prešov : FHPV PU v Prešove, 1999. 158 s. ISBN 80-88885-65-5.

šom spoločenskom kontexte. Takéto skúmanie či poznanie jednotlivých špecifik sa zatiaľ odohrávalo pomerne sporadicky u rôznych jednotlivcov v rôznych vedných odboroch, najčastejšie však u historikov.³

Je potrebné pripomenúť, že prezentácia výsledkov výskumu má svojich odberateľov, veľmi často slúži ako doplnková či rozširujúca študijná literatúra študentom, ale aj ako zdroj informácií pre laickú i odbornú verejnosť. Často predstavuje nevyplnený trhový segment na trhu domácej odbornej nekomerčnej literatúry, ktorej je u nás oproti niektorým susedným krajinám veľmi málo.

2 Systémy verejnej správy v 20. storočí

Súčasným problémom verejnej správy v predchádzajúcom i súčasnom storočí sa venujeme už dlhšie obdobie. Pretože interdisciplinárny prístup chápeme ako najvhodnejší, pri skúmaní predmetnej témy musíme vychádzať z dejinných súvislostí, ktoré v 20. storočí predstavovali rýchly sled zásadných udalostí, ktoré následne výrazne menili administratívny priestor v regiónoch nielen východného Slovenska.⁴ Orientácia na vybrané regióny (okresy) východného Slovenska pomôže poznať tak jednotlivé systémy či štruktúry verejnej správy v 20. storočí, ako aj dynamiku ich zmien pod vplyvom spoločenských súvislostí, ale aj regionálnych aktérov, ktorí v týchto procesoch zohrali rozhodujúcu aktívnu, ale možno aj pasívnu úlohu. Naším predpokladaným záujmovým územím bude okres Bardejov. Dôležité je, že procesy skúmaného prostredia sú zachytené nielen v archívnych materiáloch, ale aj v legislatívnych dokumentoch, zákonoch a vyhláškach, pretože vždy išlo o konkrétny správny akt, ktorý často súvisel aj s územnou reštrukturalizáciou, praktickou regionalizáciou, administratívnym členením či tvorbou nových politických regiónov.

Dvadsiate storočie možno z tohto pohľadu charakterizovať ako obdobie presunov a stabilizácie vládnej (štátnej) moci, teda tej časti verejnej moci, ktorá je vykonávaná orgánmi verejnej správy. Prebiehajúce zmeny môžeme porovnávať v línii vertikálnej, presun medzi centrom a regionálnymi – nižšími rovinami, a v línii horizontálnej, medzi štátnymi orgánmi, samosprávnymi a verejnoprávnymi korporáciami. Organizácia verejnej správy v každom politickom regióne môže byť úspešne aplikovaná len pri zachovaní celistvosti a súladu s aktuálnymi podmienkami, požiadavkami a trendmi a schopností sústavne reagovať vo svojom vývoji na zmeny záujmov a priorít spoločnosti s dôrazom na špecifiká každého regiónu.

3 Pozri: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004. 322 s. ISBN 80-89046-19-3.

4 Pri širšom pohľade vidíme, že ani v priebehu prvých štyroch rokov 21. storočia neostala verejná správa bez zásadných zmien, ktoré radikálne (často nepochopiteľne) menia jej štruktúru v jednotlivých krajoch a okresoch.

VÝSKUM V SOCIÁLNEJ OBLASTI A NÁČRT KULTÚRNO-SPOLOČENSKÝCH POMEROV V OKRESE PREŠOV V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

(občianske a náboženské konflikty na príklade udalostí
v Nižnej Šebastovej v roku 1925)

PETER ZMÁTLO

V našom výskume v rámci grantovej úlohy Východné Slovensko v 20. storočí sa budeme venovať dvom tematickým okruhom, ktoré spája len spoločné obdobie prvej Československej republiky (ČSR). Prvou témou, ktorej budeme venovať pozornosť v prvom roku bádania, bude riešenie občianskych a náboženských konfliktov na príklade udalostí, resp. výtržností v Nižnej Šebastovej v roku 1925. Tento nešťastný konflikt brachiálnej moci s miestnym obyvateľstvom, ktorý skončil jedným zmareným životom a ďalšími ťažšími i ľahšími zraneniami, ukázal, že aj v už relatívne pevnej a stabilnej parlamentnej demokracii prvej ČSR (aspoň v porovnaní s okolitými štátmi) dochádzalo k miestnym konfliktom občanov s československou štátnou mocou. Mnohokrát bez hlbšej príčiny a len nedorozumením, čo bol prípad i skúmaných výtržností v Nižnej Šebastovej. Naším cieľom bude analyzovať príčiny tohto konfliktu, pokúsiť sa výstižne opísať priebeh výtržností, priblížiť najdôležitejších aktérov týchto udalostí, priebeh vyšetrovania, obete, zoznam obvinených a odsúdených a priniesť aj záverečné analytické zhrnutie. Pri hľadaní príčin konfliktu bude potrebné analyzovať vzťah politického systému prvej ČSR ku katolicizmu a katolíckym kňazom, keďže hlavnou postavou výtržností v Nižnej Šebastovej bol františkánsky kňaz Agap Malkušák. Jednou z príčin vypuknutia výtržností bola politická angažovanosť a zároveň politická nejednotnosť miestnych kňazov vo františkánskom kláštore v Nižnej Šebastovej, pretože niektorí z nich boli prívrženci HSĽS, ďalší bol prívrženec Čs. národno-demokratickej strany a iný zase podporoval čs. štátotvorné strany (napr. agrárnu).

Udalosti v Nižnej Šebastovej sú pomerne neznáme, no zachoval sa k nim archívny materiál¹, na základe ktorého ich môžeme aspoň čiastočne opísať a analyzovať. Snáď ich zachytila aj dobová tlač, preto bude potrebné preštudovať vtedajšie miestne noviny, vychádzajúce v Prešove, napr. Východný Slo-

1 V Štátnom archíve v Prešove, v pobočke v Prešove, vo fonde Okresný úrad 1923-1945, prezidiálne spisy. Zachovali sa tri spisové jednotky, z ktorých jedna je pomerne rozsiahla.

vák, Uj Világ, Narodnaja gazeta, Russkoje slovo.² Najvýznamnejšie slovenské noviny medzivojnového obdobia v Prešove – Šariš začali vychádzať až v roku 1930, no spomínané výtržnosti môžu byť zachytené v Slovenskom východe, vychádzajúcom v Košiciach od roku 1919, či v celoslovenských denníkoch, napr. v Slovákovi i iných.

Druhou témou, ktorej sa budeme venovať v druhom a treťom roku výskumu, bude kultúrno-spoločenská oblasť, konkrétne kultúrno-spoločenské aktivity v okrese Prešov v období prvej ČSR. Je to pomerne rozsiahla problematika na štúdium, keďže kultúrny a spoločenský život bol v sledovanom období veľmi čulý a rozmanitý (mnohostranná činnosť spolkov, osvetové aktivity – knižnice, novinárstvo, rozhlas, kultúrna a spoločenská činnosť základných a stredných škôl, umelecký život – literatúra, divadlo, hudba, spev, tanec, výtvarné umenie – aktivity maliarov či sochárov, fotografy, rozvoj kinematografie).

V prvej fáze urobíme heuristický výskum k tejto téme. Keďže táto nebola dosiaľ takmer vôbec spracovaná, literatúry k problematike kultúrnych dejín na území mesta Prešov i okresu Prešov je veľmi málo, existujú len parciálne štúdie, zachytávajúce len určité druhy kultúrnej a osvetovej práce.³ Komparáciu bude možné urobiť s oblasťou Spiša, kde sú kultúrno-spoločenské aktivity spracované monografickým výstupom.⁴

Prínosnou pre štúdium danej témy bude miestna regionálna tlač (Šarišské hlasy, Gazdovské noviny, Uj Világ, Východný Slovák, Narodnaja gazeta, Russkoje slovo, Šariš,⁵ Slovenský východ) a archívne pramene (fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945, fondy príslušných obecných notárskych úradov, prípadne ďalšie fondy súvisiace s témou).

Cieľom nášho výskumu bude opísať a analyzovať jednotlivé kultúrne a spoločenské aktivity v okrese Prešov v období prvej ČSR, aby sme dospeli k určitej podobe kultúrno-spoločenského života vtedajšieho Prešovského okresu. Budeme sledovať rozvoj jednotlivých druhov kultúry, činnosť najvýznamnejších kultúrnych spolkov, intenzitu osvetovej činnosti aj prostredníctvom knižníc a rozhlasu a pokiaľ to dostupný písomný materiál dovolí, načrtne

2 *Pramene a literatúra k štúdiu regionalistiky Prešovského okresu.* Spracoval Jozef Repčák. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 1968, s. 14.

3 Napr. HUDEČKOVÁ, V.: *Týždenník Šariš a kultúrno-osvetová práca v rovnomennom regióne v 30. rokoch 20. storočia.* In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Zost. Martin Pekár. Prešov : Universum, 2003, s. 106-114.

4 Monografia autora príspevku o kultúrnom a spoločenskom živote na Spiši (ZMÁTLO, P.: *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období.* Bratislava : Chronos, 2005) vychádza z dizertačnej práce: ZMÁTLO, P.: *Kultúrno-spoločenský život na Spiši v období prvej Československej republiky (so zameraním na Slovákov a Čechov).* Dizertačná práca. Prešov : FF PU, Katedra slovenských dejín a archívnictva, 2002.

5 Ako pozn. 2.

aj podobu umeleckého života. Budeme sa zaujímať i o intenzitu zapájania príslušníkov jednotlivých povolání do kultúrneho a spoločenského života vtedajšieho Prešova a okolia (sledovať budeme najmä pedagógov, vojakov, úradníkov aj vzhľadom na národnostné zloženie). Sledovať budeme tiež vplyv politiky (miestnej či „vysokej“ celonárodnej) na miestne kultúrne dianie, ďalej podobu osláv významných štátnych sviatkov a osláv výročí významných osobností prvej ČSR (prezident T. G. Masaryk, gen. M. R. Štefánik), ktoré mali okrem politických zámerov a funkcií aj kultúrne poslanie. Podľa charakteru a množstva získaného pramenného materiálu načrtne analýzu kultúrnych a spoločenských podujatí.

Výsledkom bádania tejto grantovej úlohy by mali byť dve štúdie (v druhom a treťom roku riešenia), približujúce opisným a analytickým spôsobom podobu kultúrno-spoločenských pomerov v okrese Prešov v medzivojnovom období, teda v období existencie prvej ČSR.

**KRONIKA, GLOSÝ –
CHRONICLE, ANNOTATIONS**

Návšteva zo szegedskej univerzity

V dňoch 11. – 14. októbra 2004 mali členovia Katedry dejín FHPV PU možnosť privítať vzácnu návštevu. Konkrétne išlo o viacerých historikov z univerzity v maďarskom Szegede. Početná výprava zahraničných pedagógov a študentov si v priebehu niekoľkodňového pobytu prezrela viaceré pamiatky na východnom Slovensku. V regióne Spiša ich najviac zaujala starobylá Levoča, Spišská Kapitula a Spišský hrad. Mimo-riadne zaujímavé však boli pre nich aj kostoly a historické centrá miest, ako Bardejov, Košice a Prešov. Uchvátili ich najmä gotické a renesančné pamiatky, ktoré sa u nás zachovali v pomerne veľkom počte. Ako konštatovali, na Slovensku máme veľké šťastie, že tu môžeme vyučovať dejiny názorne, na konkrétnych zachovaných objektoch. Potešiteľné je aj ich ocenenie stále sa zlepšujúceho stavu našich historických objektov, ale i čistoty našich miest.

Cieľom návštevy však nebolo iba navštíviť niektoré z našich najvýznamnejších historických pamiatok. Oveľa dôležitejšie boli rokovania, ktoré mali načrtnúť možnosti prípadnej konkrétnej spolupráce na viacerých projektoch. Predbežné rozhovory o možnostiach participácie na už prebiehajúcich či pripravovaných projektoch sa uskutočnili aj na pôde katedry. Výsledkom jednaní by v prvom rade malo byť umožnenie vzájomných výmenných pobytov študentov a učiteľov v rámci programov Erasmus a Socrates, ale aj spolupráca pri zostavovaní vedeckých a odborných publikácií.

Pre študentov dejepisu, ale aj pre ostatných záujemcov boli určené aj konkrétne prednášky, ktoré priblížili najnovšie výskumy maďarských kolegov vo viacerých oblastiach. Z tých, ktoré bolo možné vypočúť si počas krátkoého jednodňového odborného seminára, spomeňme aspoň prednášku doc. L. Kosztu o benediktínskych kláštoroch, založených kráľom Štefanom I. na území Uhorska začiatkom 11. storočia. Okrem neho výsledky svojich výskumov prezentovala aj Sz. Kovács, ktorá sa venuje problematike vývinu stredoázijských nomádskych etníc, a M. Szabolcs, zaoberajúci sa problematikou stredovekého uhorského liehovarníctva.

Technickú stránku návštevy a prípravu jednotlivých podujatí bolo možné zabezpečiť aj vďaka pomoci študentov, z ktorých menovite treba spomenúť A. Lattu, T. Tonku a P. Argaláša. Rovnako je potrebné vyzdvihnúť aj úsilie tlmočníkov B. Vidaovej, R. Gregu a S. Hajduovej. O spokojnosti našich maďarských kolegov svedčí aj ich pozvanie na návštevu univerzity v Szegede.

Patrik Derfiňák

Tretí ročník Katedrovce dejepisárov (Prešov, 24. 11. 2004)

Po dobrých skúsenostiach s podobnými podujatiami sa aj študenti tretieho ročníka odboru dejepis v školskom roku 2004/2005 rozhodli zorganizovať jednu z významných spoločenských udalostí v živote katedry – Katedrovicu dejepisárov. Pri plánovaní a príprave tejto sa jej organizátori stretli s pozitívnym ohlasom u študentov. Hlavným cieľom katedrovce bolo zoznámiť študentov prvého ročníka s ich staršími kolegami, dôstojne sa rozlúčiť s odchádzajúcimi piatakmi a spoločne sa príjemne zabaviť.

Príprava celej a pomerne náročnej akcie prebiehala vo viacerých fázach. V prvej veľmi ochotne pomohli organizátorom študentky vyšších ročníkov, najmä štvrtého ročníka. Poskytli množstvo cenných rád, nápadov postrehov, vďaka ktorým sme sa dokázali vyhnúť vážnejším chybám. Aj vďaka ich upozorneniu sme zvýšenú pozornosť venovali propagácii podujatia. Okrem tradičných plagátikov a oznamov, rozmiestnených po celej budove školy, sme sa maximum informácií snažili sprostredkovať kolegom aj osobnými návštevami v jednotlivých ročníkoch.

Vzhľadom na dobré skúsenosti z minulého ročníka sme zostali verní priestorom v reštaurácii Hviezda. Tá je okrem dostatočne rozsiahlych priestorov pre viac ako stovku, presne 118, účastníkov známa aj kvalitnou kuchyňou.

Katedrovica sa napokon uskutočnila 24. novembra 2004 o 19. hodine. Napriek tomu, že všetci členovia katedry dejepisu dostali osobné oficiálne pozvánky, na akcii sa, žiaľ, mohli zúčastniť iba traja pedagógovia, konkrétne prof. I. Belejkaníč, Dr. M. Pekár a Dr. P. Derfiňák. Ostatní sa ospravedlnili väčšinou zo zdravotných dôvodov. A tak nakoniec akciu slávnostne otvoril vedúci katedry prof. I. Belejkaníč, ktorý okrem povzbudenia a uznania za prípravu akcie poprial zúčastneným príjemnú zábavu. Po slávnostnom prípitku a večeri nasledoval pod vedením úspešnej tretiackej dvojice konferencierov Ivany Matiašovej a Ľubomíra Dunaja kultúrny program. V jeho úvode sa uskutočnila rozlúčka so študentmi piateho ročníka, ktorí, ako sa už stalo tradíciou, dostali malý darček v podobe učiteľského zápisníka. Ten, ako sme vyjadrili svoje presvedčenie, im snáď pomôže v ich budúcej neľahkej práci. Nasledovalo privítanie nových študentov prvého ročníka. Tí sa, žiaľ, zúčastnili v menšom počte, ako bolo zvykom v predošlých rokoch. Napriek tomu všetci z nich prešli viacerými náročnými skúškami a stali sa plnohodnotnými študentmi odboru dejepis.

Tradičné i menej tradičné čísla programu umožnili mnohým našim študentom predviesť svoje znalosti, schopnosti i talent. Z viacerých zaujímavých vystúpení by sme chceli spomenúť najmä hudobníkov, ktorí svojím spevom i hrou na hudobných nástrojoch každoročne zaujmú. Zlatým klincom programu býva každoročne najmä ľudová hudba pod vedením študenta Stanislava Baláža. Tak to bolo aj v tomto roku. Časť svojho vystúpenia venovali dokonca priamo jednotlivým pedagógom. Každému z nich totiž okrem špeciálneho drobného darčeka venovali aj pesničku. Hudbu prevzali zo známych slovenských hitov, vtipný text, ktorý charakterizoval jednotlivých pedagógov, však vytvorili sami. Výsledný efekt uspokojil študentov a veríme, že aj našich pedagógov.

Vyvrcholením programu bola už tradične tombola, kde najväčší záujem, popri množstve iných hodnotných predmetov, zožali ceny v podobe zápočtov. Väčšinu cien si nakoniec medzi sebou podelili študenti 2. a 3. ročníka. Aj hlavná cena – torta zostala v treťom ročníku. Po tombole nasledovala tanečná zábava, ktorá sa pre veľký záujem zúčastnených skončila napokon až v skorých ranných hodinách.

Zostáva poďakovať členom katedry za ich podporu a snahu pomôcť, študentkám 4. ročníka za ochotu podeliť sa o skúsenosti, ale aj všetkým zúčastneným za ich správanie a prístup k celej akcii. Dúfame, že sa o rok opäť budeme môcť stretnúť na v poradí už štvrtom ročníku Katedrovice dejepisárov, tentokrát možno už v spolupráci so študentmi dejín z Filozofickej fakulty PU.

Ivana Šalatová

Piaty ročník študentskej vedeckej konferencie na Katedre dejepisu FF PU

Mesiac apríl je na pôde Prešovskej univerzity už tradične venovaný jednotlivým katedrovým kolám študentskej vedeckej konferencie. Čo je potešiteľné, medzi študentmi, budúcimi učiteľmi dejepisu, je o túto akciu z roka na rok väčší záujem. Aj v tomto, podobne ako v predošlom roku, bolo do už v poradí piateho katedrového kola vybraných celkovo štrnásť najlepších prác. Vzhľadom na nesúťažný charakter celého podujatia mala prítomná komisia v zložení doc. PhDr. Imrich Michnovič CSc. – predseda, PhDr. Nadežda Jurčišinová PhD. a PaedDr. Patrik Derfiňák za úlohu viac-menej len dozerať na organizačnú stránku celého podujatia a pomáhať pri prezentácii jednotlivých prác. Otvorenia a následného moderovania celej akcie sa už tradične ujal predseda komisie doc. I. Michnovič. Na študentskej vedeckej konferencii boli prezentované práce:

1. Michalovce a ich historické stavby (Eva Horňáková).
2. Z dejín obce Novosad (Eva Fonosová).
3. Štefan II. Koháry (Miroslava Petrusová).
4. Česko-slovensko-poľský spor o Oravu (Jana Pavlíková).
5. K problematike vysťahovalectva v regióne Stará Ľubovňa (Anna Olšavská).
6. Z minulosti židovských spolkov v medzivojnovom Prešove (Monika Pašková).
7. Pôsobenie Židov v Košiciach v medzivojnovom období (Mária Semanová).
8. Z minulosti školstva vo Svidníku 1918 – 1945 (Ivana Matiašová).
9. Z minulosti ľudového školstva v okolí Strážskeho (Ľubomír Dunaj).
10. Šafárikovo československé štátne reálne gymnázium v Prešove 1918 – 1945 (Ivana Šalatová).
11. Máriadolina – posledná skláreň v okrese Bardejov (Blanka Uchaľová).
12. K problematike súčasného spracovania dejín obcí v okolí Lipian (Mária Figurová).
13. Osobnosť regionálneho historika Emila Petácha (Matúš Veliký).
14. Vojenská technika a jej miesto vo výučbe dejepisu (Lucia Petrušková).

Každý z referujúcich sa v priebehu približne desiatich minút usiloval podať stručnú charakteristiku svojej práce, načrtnúť nové, zaujímavé informácie i prípadné problémy, ktoré sa pri jej písaní vyskytli. Svojimi vystúpeniami sa snažili presvedčiť nielen členov komisie, ale predovšetkým svojich kolegov a hostí. Napriek tomu, že celá študentská konferencia mala nesúťažný charakter, mohli prítomní poslucháči svojím hlasovaním prejaviť sympatie jednému z aktívnych účastníkov konferencie. Na základe odovzdaných hlasovacích lístkov napokon členovia komisie určili referujúcu, ktorá získala *Cenu sympatie*. Aj keď výsledok bol veľmi tesný a medzi viacerými účastníkmi rozhodoval doslova každý hlas, držiteľkou Ceny sympatie sa stala Eva Fonosová. Ako však konštatovali nielen členovia komisie, ale aj prítomní hostia, úroveň jednotlivých prác i prednesených referátov bola na veľmi dobrej úrovni. Veríme, že získané skúsenosti s vyhľadávaním a následným spracovávaním archívnych materiálov, dobovej tlače i odbornej literatúry zúčastnení študenti využijú pri ďalšom štúdiu i písaní svojich záverečných kvalifikačných prác.

Patrik Derfiňák

Exkurzie 2005

Odborné exkurzie ostali i v tomto akademickom roku povinnou súčasťou študijného programu. Katedra dejepisu FF PU preto po ročnej prestávke opätovne zorganizovala pre svojich študentov dva turnusy, ktoré sa realizovali v dňoch 16. – 20. 5 2005 a 30. 5. – 3. 6. 2005. Študenti navštívili pod dozorom pedagógov (M. Pekár, P. Derfiňák, N. Jurčišinová, I. Michnovič) počas piatich dní trvania exkurzie významné pamätihodnosti východného Slovenska. Tie sa stali stredobodom ich záujmu nielen pre historickú jedinečnosť, ale tiež z dôvodu ľahkej dostupnosti a finančnej nenáročnosti.

Prvý deň programu bol tradične venovaný historickému Spišu. Študenti si mali možnosť prezrieť Spišský hrad, kostolík v Žehre, Spišskú Kapitolu a pamätihodnosti Levoče. Druhý deň bol venovaný mestu Bardejov a jeho okoliu. Po prehliadke tunajšej pobočky Štátneho archívu MV SR, navštívili baziliku minor sv. Egídia, Šarišské múzeum a tiež Bardejovské kúpele, v ktorých bol hlavným bodom programu skanzen. Aj tretí deň exkurzie bol venovaný regiónu severovýchodného Slovenska. Študenti počas neho navštívili pamätník a výhliadkovú vežu na Dukle, nemecký vojnový cintorín a drevený kostolík v Hunkovciach a mesto Svidník, v ktorom si prezreli expozície vo Vojenskom múzeu a v Múzeu ukrajinsko-rusínskej kultúry. Predposledný deň sa študenti stretli v Košiciach. Tu si prezreli najmä centrum mesta s dominantou – dómom sv. Alžbety, no navštívili tiež expozície v Technickom múzeu a Miklušovej väznici. Záver exkurzie bol vyhradený pamätihodnostiam Prešova, pričom najviac času patrilo jeho sakrálnym pamiatkam (kostol sv. Mikuláša, katedrála sv. Jána Krstiteľa, františkánsky kostol, ortodoxná židovská synagóga). Bokom však neostala ani galéria či prešovské meštianske domy.

Ako býva dobrým zvykom, študenti neboli len pasívnymi účastníkmi, ale každý z nich vypracoval referát z ponúknutých tém, ktorý potom prezentoval na príslušnom mieste. S radosťou možno konštatovať, že odborná exkurzia splnila svoj cieľ a, hoci nie všetky body programu boli rovnako atraktívne a počasie nám nie vždy prialo, nevyskytli sa počas nej žiadne rušivé momenty. Všetkým účastníkom bolo možné udeliť zápočet a za bezproblémový priebeh exkurzie im patrí aj vďaka organizátorov.

Martin Pekár

Vedeckovýskumná a publikačná činnosť členov Katedry dejepisu FF PU za rok 2004

Napriek tomu, že sa v priebehu roku 2004 uskutočnili viaceré zmeny v postavení pracoviska a jeho prechod na Filozofickú fakultu PU, členom katedry sa podarilo nielen zopakovať výsledky, dosiahnuté v predošlých rokoch, ale ešte viac rozšíriť svoju činnosť. I keď sa ďalej zvyšovali nároky kladené na zabezpečovanie pedagogickej činnosti, jednotliví pracovníci úspešne pokračovali aj v rozvoji vedeckovýskumnej činnosti. Všetci členovia katedry boli zapojení do riešenia grantových úloh, pričom na katedre boli v roku 2004 riešené dva takéto projekty. Vedúcim prvého z nich pod názvom Byzantská tradícia v kontexte európskej civilizácie (VEGA 1/8226/01) bol prof. ThDr.

I. Belejkaníč, CSc. Druhý projekt s názvom Národnostné špecifiká a problémy vo vývoji východného Slovenska v 19. a v prvej polovici 20. storočia (VEGA 1/9214/02) riešil autorský kolektív pod vedením doc. PhDr. I. Michnoviča, CSc. Oba projekty boli v závere roka nielen úspešne ukončené, ale kolektívom sa pod vedením oboch vedúcich podarilo uspieť aj pri získavaní nových projektov. I. Belejkaníč sa stal vedúcim projektu Palamizmus – teologický, filozofický, spoločensko-politický, historický, kultúrny a umelecký fenomén Byzancie a jeho vplyv na slovanské prostredie (VEGA 1/2501/05). Vedúcim druhého s názvom Východné Slovensko v 20. storočí. Analýza hlavných tendencií vývoja regiónu v politickej, hospodárskej, národnostnej, konfesionalnej a spoločensko-kultúrnej oblasti (VEGA 1/2221/05) sa stal I. Michnovič.

Členom katedry sa v priebehu roka 2004 darilo ďalej prehĺbovať už existujúcu spoluprácu s viacerými domácimi i zahraničnými vedeckými pracoviskami. Dobré sa rozvíjala predovšetkým spolupráca s domácimi pracoviskami, najmä s Katedrou slovenských dejín a archívniectva a Katedrou všeobecných dejín FF PU v Prešove. K ďalšiemu prehĺbeniu už nadviazaných kontaktov došlo s katedrami histórie na FHV UMB v Banskej Bystrici, FF KU v Ružomberku a Katedrou byzantológie PbF PU v Prešove, ale aj s Ústavom pre vzťahy štátu a cirkví v Bratislave, ktoré vyústili do viacerých konkrétnych projektov. Už tradične je dobrá aj spolupráca s Historickým ústavom SAV v Bratislave a Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach.

Okrem pravidelnej prezentácie výsledkov výskumu na domácich vedeckých konferenciách a odborných seminároch sa vedecká aktivita členov katedry prejavila aj ďalším nárastom počtu publikovaných jednotiek, citácií a ohlasov. V tomto smere sa katedra, podobne ako v predchádzajúcich rokoch, zaradila medzi najaktívnejšie pracoviská v rámci Fakulty humanitných a prírodných vied i Filozofickej fakulty PU.

V priebehu roka 2004 sa členovia katedry podieľali na zostavení učebného textu a jedného vedeckého zborníka. Spolu zaznamenali 157 publikačných jednotiek, čo je v porovnaní s predošlým rokom nárast o deväťdesiat jednotiek. Súčasne priemerom 22,4 jednotky na jedného tvorivého pracovníka sa katedra v rámci Filozofickej fakulty PU zaradila na prvé miesto v hodnotení publikačnej činnosti. Aj keď podobne ako v predošlom roku bola vydaná iba jedna vedecká monografia, viaceré boli pripravené do tlače. V priebehu nasledujúceho obdobia je preto možné očakávať výrazné zlepšenie aj v tejto kategórii. Celkový prehľad:

– monografie	1
– vedecké práce	16
– učebné a odborné texty	12
– odborné a popularizačné práce	96
– prehľadové práce	15
– recenzie a anotácie	8
– zostavovateľské práce	7
– iné publikované dokumenty	2

Medzi desať najvýznamnejších publikačných výstupov v roku 2004 možno zaradiť:

- Belejkaníč, I.: Niektoré otázky cirkevných dejín stredoveku vo svetle najnovšej historickej literatúry. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov : Universum, 2004, s. 259-276.
- Jurčišinová, N.: Slovenská ústredná tlač o živote a dianí v Šarišskej a Spišskej župe začiatkom 20. storočia. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov : Universum, 2004, s. 84-92.
- Kračunová, M.: Hospodárske a sociálne aspekty Záborského publicistiky. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov : Universum, 2004, s. 143-170.
- Michnovič, I.: Zemplínska Teplica. Zost.. J. Ordoš. Zemplínska Teplica : OcÚ Zemplínska Teplica, 2003, s. 66-94.
- Pekár, M.: Východné Slovensko v druhej republike 1938 – 1939. In: Acta historica Neosoliensia, Tomus 7. Banská Bystrica : KH FHV UMB, 2004, s. 87-98.
- Pekár, M.: Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šariško-zemplínskej župy). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov : Universum, 2004, s. 195-212.
- Pekár, M.: Postavenie maďarskej menšiny v prvej Slovenskej republike – stav výskumu a jeho perspektívy s ohľadom na konfliktné body. In: Národ a národnosti : Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy. Zost. Š. Šutaj. Prešov : Universum, 2004, s. 126-131.
- Derfiňák, P.: Gregor Berzevici a región Spiša. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Prešov : Universum, 2004, s. 133-142.
- Derfiňák, P.: K postaveniu Slovenskej banky v rokoch 1929 – 1938. In: Acta historica Neosoliensia, Tomus 7. Banská Bystrica : KH FHV UMB, 2004, s. 77-86.
- Derfiňák, P.: Z minulosti charitatívnych organizácií v Prešove na prelome 19. a 20. storočia. In: Pravoslávny teologický zborník. Zv. 27/2004. Zost. Š. Pružinský. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 2004, s. 374-388.

Na tieto práce i na materiály publikované v predošlom období zaznamenali členovia katedry celkovo 42 citácií, recenzií a ohlasov. Priemerom šesť citácií a ohlasov na jedného tvorivého pracovníka bol výrazne prekročený priemer dosahovaný jednotlivými katedrami v rámci Filozofickej fakulty PU. Katedra sa tak pri hodnotení podľa tohto kritéria umiestnila celkovo na treťom mieste. Napriek tomu možno v budúcnosti práve tu vidieť určité rezervy a možnosti na ďalšie skvalitnenie práce.

Patrik Derfiňák

JUBILEUM

V auguste 2005 oslávil člen našej katedry I. Michnovič významné životné jubileum – svoje 65. narodeniny. Jubilant sa narodil vo Vranove, kde aj maturoval. Po ukončení vysokoškolského štúdia v Bratislave pôsobil desať rokov ako gymnaziálny profesor v Bardejove, a potom vyše tridsať rokov na prešovských fakultách.

Za štyri desaťročia vedecko-výskumnej práce publikoval ako autor či spoluautor viac ako dve desiatky knižných prác a desiatky vedeckých štúdií a odborných článkov s rôznou tematikou. V ostatných rokoch sa prezentoval najmä ako regionálny historik.

Jubilantovi prajeme do ďalších rokov všetko najlepšie, veľa zdravia, spokojnosti v súkromnom i pracovnom živote a veľa elánu a tvorivosti do ďalšej práce.

Kolektív pracovníkov Katedry dejepisu FF PU

V roku 2000 vydalo bibliografické oddelenie Hornozemplínskej knižnice vo Vranove nad Topľou personálnu bibliografiu I. Michnoviča, obsahujúcu 235 záznamov z rokov 1964 – 2000. (*Imrich Michnovič : Personálna bibliografia*. Vranov nad Topľou : Hornozemplínska knižnica, 2000. 40 s. ISBN 80-967927-1-7.) Pripájame výberovú bibliografiu za obdobie 2001 – august 2005.

**Výberová bibliografia doc. PhDr. I. Michnoviča, CSc.
za obdobie 2001 – august 2005 (monografie a vedecké práce)**

2001

MICHNOVIČ, I.: Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Prešov : ManaCon, 2001, s. 32-50.

2002

MICHNOVIČ, I.: *Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť prvá: do roku 1948)*. Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2002. 280 s.

FEDIČ, V.- MICHNOVIČ, I. a kol.: *Dejiny Humenného*. Humenné : Redos, 2002, s. 231-270.

KÓNYA, P. – MICHNOVIČ, I.: *Dejiny Skrabského*. Prešov : Lana, 2002, s. 113-168.

KÓNYA, P. – MICHNOVIČ, I.: *Dejiny obce Hlinné*. Hlinné : OcÚ Hlinné, 2002, s. 6-9, 69-165.

MICHNOVIČ, I.: Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov : ManaCon, 2002, s. 62-70.

2003

MICHNOVIČ, I.: „Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých rokoch Slovenskej republiky (1939 – 1940). In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 115-127.

Zemplínska Teplica. Zost. J. Ordoš. Zemplínska Teplica : OcÚ Zemplínska Teplica, 2003, s. 66-92.

2004

HAVRILA, M. – LIPKA, M. – MICHNOVIČ, I.: Podiel slovenských muzeálnych zbierok na rozvoji regionálnej historiografie v rokoch 1945 – 1989 (s prihliadnutím na východoslovenské múzeá). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004, s. 109-123.

2005

MICHNOVIČ, I.: *Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť druhá: 1948 – 2000)*. Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2005. 349 s.

MICHNOVIČ, I.: Michalovce v čase vzniku prvej Československej republiky. In: *Annales historici Prešoviensis. Anno 2005*. Prešov : Universum, 2005, s. 169-178.

Zostavil P. Derfiňák

Archaeologia historica 29/04 : Sborník příspěvků přednesených na 35. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky – Hrabuše 2003. Eds.: V. Nekuda, Z. Měřinský, P. Kouřil. Brno: Kiramo, 2004. 628 s.

V jeseni v roku 2003 sa konala v Hrabušiciach, v obci spišského regiónu, XXXV. konferencia archeológov Českej republiky a Slovenskej republiky. Jej výsledkom je 29. číslo zborníka *Archaeologia historica*, zamerané najmä na tému hranice v živote stredovekého človeka. Konferenciu organizovali Kláštorisko, n. o., Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a viaceré zahraničné pracoviská, ako AÚ AV ČR v Brne či ÚAH FF Masarykovej univerzity v Brne.

Publikácia je rozdelená do šiestich hlavných častí, ktoré pozostávajú z jednotlivých príspevkov, zaradených podľa svojho zamerania. V prvej, najrozsiahlejšej, časti sú materiály venované hlavnej téme konferencie – hranice v živote stredovekého človeka. Kristus povedal: „Ja som brána...“. Je to krátka veta z biblie. Ak sa však chceme zaoberať touto témou, musíme ísť hlbšie do našich dejín. Ľudí už od nepamäti zaujíma otázka hraníc, pravda, trošku v inom ponímaní než v dnešnej dobe. Kristus touto výpoveďou naznačil, že je hranicou medzi Bohom a ľuďmi. A na túto myšlienku nadväzovali i viaceré príspevky, ktoré môžeme nájsť v prvej časti zborníka.

Stredoveký človek viac než všetko iné potreboval aspoň minimálnu istotu. V rozsiahlej štúdií s názvom *Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka* sa tejto problematike venoval M. Slivka. „Magická funkcia hranice dediny mala chrániť roľnícku komunitu pred všetkými neprajnými (démonickými) silami, čo

bolo v stredoveku spojené s cirkevnými procesiami v obvode dediny a s neskorším stavaním drevených, resp. kamenných krížov. Cirkev tak absorbovala a kontinuovala starý pohanský zvyk, či výstižnejšie: ide tu o pokresťančenú formu dávneho pohanského zvyku stavanie krížov na poliach, vo vinohradoch i v záhradách, aby veriaci od svojich plodín odvrátili krupobitie, búrku a všetky útoky „nepriateľa“, čiže nečistej sily. Cirkev tieto kríže požehnávala, hoci neskôr jednotliví teológovia odsudzovali takúto prax ako poveru, pretože podľa nich odvádzala pozornosť veriacich od Kristovho utrpenia a upevňovala v nich „pohanstvo““ (Slivka, s.12.) Stredovek, to bolo obdobie najväčších zmien. Jednoduchí ľudia si ani neuvedomovali, kto bol ich zemepán, situácia bola veľmi zložitá, menila sa zo dňa na deň. A práve tieto tradičné prvky v živote vidieckeho človeka – roľníka – všade pretrvali.

Vlastníctvo pôdy a s ním spojené okolnosti patrili medzi najdôležitejšie problémy stredoveku. Otázka hranice majetku nezaujímala len obyčajných ľudí, ale aj najväčších šľachticov. Podrobnejšie o tom referoval vo svojom príspevku *Ohraničovanie majetkových celkov v stredoveku* J. Lukačka. „Vytyčovanie hraníc v období vrcholného a neskorého stredoveku sa stalo doslova spoločenskou udalosťou. Okrem obdarovaného sa na tomto akte zúčastňovali aj kráľovi poverenci (homo regius) obyčajne pochádzajúci z blízkeho okolia, ďalej zástupca hodnoverného miesta a ako svedkovia nielen susední zemepáni (nobiles commetanei), ale pravidelne aj zo širokého okolia (nobiles comprovinciales) a rovnako aj významnejšie duchovné osoby. Najmä ak išlo o vovedenie do držby väčšieho majetkového celku, reambulácia mohla trvať aj viacero dní. Všetkých prítomných musel na vlastné náklady hostiť obdarovaný.“ (Lukačka, s. 63.)

Pojem hranice však možno chápať z viacerých zorných uhlov. Svedčí o tom napríklad príspevok J. Hunku *Rozdiel medzi bohatými a chudobnými na základe písomných prameňov z rokov 1000 – 1301*. Tu sa autor sústredil nielen na objasnenie majetkových pomerov jednotlivých kategórií privilegovaného obyvateľstva na území Slovenska v čase vlády Arpádovcov, ale konkretizoval aj reálnu hodnotu peňazí a striebra v niektorých obdobiach.

V nasledujúcich kapitolách sa autori jednotlivých príspevkov venovali nielen problematike výskumu miest a opevnených sídel, ale aj dedinským sídlam a sakrálnej architektúre. Z mnohých príspevkov v tejto časti spomeňme aspoň materiál autorov P. Glosa a M. Šimkoviča *Nové poznatky o stredovekej podobe pohraničných hradov Lubovňa a Plaveč*, prípadne štúdiu V. Nekudu, venovanú problematike ranostredovekej dediny v strednej Európe.

Do poslednej z kapitol zaradili zostavovatelia materiály venované hmotnej kultúre stredoveku. Z viacerých zaujímavých textov spomeňme aspoň štúdiu M. Nováka *Príspevok k výskumu stredovekých kamenných krstiteľníc na Slovensku*.

Zborník *Archaeologia historica* z roku 2004 tak svojim obsahom iba potvrdil každoročne sa zvyšujúcu kvalitu bádania v oblasti archeologického výskumu a súčasne zdôraznil dôležitosť medzinárodnej spolupráce, najmä v rámci strednej Európy.

Beata Vidaová

SOPKO, Július: Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická. Budmerice: Rak, 2004. 239 s. ISBN 80-855501-13-9.

V roku 2004 sa na pulloch našich kníhkupectiev objavil titul *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Vydalo ju

vydavateľstvo Rak a jej zostavovateľom je Július Sopko, ktorý dlhé roky pracoval nielen ako vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave, ale aj ako vysokoškolský pedagóg na univerzitách v Bratislave a Trnave.

Samotná publikácia je rozdelená do niekoľkých častí. Úvodná štúdia má názov *Dejepisné dimenzie Dubnickej kroniky*. J. Sopko sa v nej venuje jednotlivým kronikárskym zložkám vytvárajúcim dielo, píše o ich autoroch, okolnostiach vzniku a ponúka stručný prehľad toho, čo je ich obsahom. Po úvodnom prehľade problematiky nasleduje prvá kapitola *Kronikárska kompozícia osnovaná v zhode s Budínskou a Obrázkovou kronikou*. Nasleduje *Kronika magistra Jána zo Šarišských Sokoloviec* a ako tretia kapitola je zaradená *Kronika neznámeho minoritu*. Štvrtú a piatu kapitolu tvoria *Pokračovanie kroniky magistra Jána zo Šarišských Sokoloviec*, *Kapitoly z Budínskej kroniky* a vlastný text autora Dubnickej kroniky. Prácu dopĺňajú oznámky ku kronike, edície, literatúra, menný a miestny register.

Pamätihodnosti kódexového písomníctva boli v minulosti tradičnou súčasťou knižníc, dnes predstavujú vzácne unikáty. Či už sú to zákonníky, alebo iné rukopisné knihy, okrem toho, že predstavujú cenný dobový prameň, plnia aj určitú estetickú funkciu. Stačí sa zadívať na ich krásne väzby a rôzne motívy v texte. Jednou z unikátnych zbierok kníh bola v minulosti bibliotéka šľachtického rodu Iľešháziocov, ktorá bola umiestnená v kaštieli v Dubnici nad Váhom. Odtiaľ má pomenovanie aj autorom prezentovaná *Dubnická kronika*. Jej autor nie je síce známy, väzba kódexu má však znaky blízke tým, ktoré vznikali na dvore kráľa Mateja Korvína. Sú to charakteristické motívy a arabesky benátskeho kníhviazačského umenia. Vytvorenie kroniky je

tak možné datovať približne do obdobia okolo roku 1480, pričom za miesto jej vzniku sa považuje Veľký Varadín. Navyše podľa dochovaných zápisov na pridošti možno konštatovať, že impulz na zostavenie tejto kroniky vzišiel s najväčšou pravdepodobnosťou od sedmohradského vojvodu Bartolomeja Drágfiho.

Samotný kódex Dubnickej kroniky pozostáva z viacerých kronikárskych zložiek. Prvou je Kronika 14. storočia, ktorú tvorí Budínska a Obrázková kronika. Súčasťou Budínskej je aj mimoriadne zaujímavá Hunska kronika, z ktorej sa dozvedáme rôzne podrobnosti z dejín Hunov. A práve nimi začína neznámy autor rozprávanie Dubnickej kroniky. Zaujímavou je z nášho pohľadu aj Kronika neznámeho minoritu, ktorá prináša informácie o udalostiach rokov 1345 – 1355. Obsahuje síce veľké množstvo historicky spoľahlivých údajov, no doplnených aj románovými vsuvkami s rôznymi anekdotickými podrobnosťami, čo je možné považovať za typický znak cirkevného dejepisectva.

Treťou, veľmi dôležitou zložkou, je rukopisná podoba Kroniky magistra Jána zo Šarišských Sokoloviec. Po jej odpísaní pokračoval neznámy autor prevažne samostatne. Jeho vlastnú tvorbu možno rozdeliť do dvoch okruhov. Prvý sa začína smrťou Ľudovíta Veľkého a končí sa výpravou Mateja Korvína do Moldavska. Druhý je venovaný vláde Mateja Korvína v rokoch 1474 – 1479.

Druhá kapitola diela je venovaná podrobnejšiemu opisu vlády Ľudovíta, napríklad výprave proti sedmohradským Sasom. Tomuto panovníkovi je venovaná i tretia kapitola pod názvom Kronika anonymného minoritu. Tu sa autor venuje jednotlivým výpravám, ktoré Ľudovít viedol, kapitola končí jeho smrťou v roku 1382. Posledná časť publikácie sa začína

korunováciou Ľudovítovej dcéry Márie, ktorá panovala zhruba len štyri roky a neskôr žezlo prenechala svojmu manželovi Žigmundovi. Autor Dubnickej kroniky svoj vlastný text končí obdobím vlády Mateja Korvína a jeho sobášom s dcérou sicílskeho kráľa Ferdinanda v roku 1476.

Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická prináša trochu iný pohľad na naše dejiny, než na aký sme zvyknutí z klasických učebníc dejepisu. Je cenným dobovým dokumentom, ktorý umožňuje nazrieť do života stredovekého Uhorska.

Miroslava Piričová

Közép – Európa harca a Török ellen a 16. század első felében. Ed. Zombori István. Budapest : METEM, 2004. 220 s. ISBN 963 8472 89 8.

Nemožno pochybovať o tom, že spolupráca viacerých bádateľov pri výskume tém presahujúcich úzky regionálny rámec je už v súčasnosti nevyhnutná. Potvrdilo sa to aj na stretnutí historikov z Poľska, Slovenska a Maďarska počas medzinárodnej vedeckej konferencie Szeged 2003, zameranej predovšetkým na problematiku boja proti tureckej expanzii do priestoru strednej Európy v prvej polovici 16. storočia. V jednotlivých referátoch sa ich autori pokúsili nájsť odpovede na viaceré dôležité otázky: Aké záujmy, spoločenské či rodinné spojenia určovali vzťahy a postupy jednotlivých panovníkov, akú úlohu hrali v tomto priestore významné panovnícke rody Habsburgovcov a Jagelovcov či akú integrujúcu a finančnú úlohu mala v protitureckých bojoch Svätá stolica.

Vďaka podpore medzinárodného Výchegrádskeho fondu bolo v minulom roku možné vydať z tejto konferencie zborník, do ktorého jeho zostavovateľ zaradil de-

sať príspevkov. Štúdie mapujú z rôznych aspektov nielen samotné udalosti prvej polovice 16. storočia, ale približujú aj historickú genézu vzťahov medzi strednou Európou a Turkami prakticky od konca 14. storočia. Jednotlivé príspevky sú rozdelené do troch hlavných blokov. I keď každý z materiálov by si zaslužil osobitnú pozornosť, podrobnejšie by sme sa chceli venovať aspoň niektorým, z nášho pohľadu najzaujímavejším. V prvom zo spomínaných blokov nazvanom Turci – nové nebezpečenstvo pre strednú Európu sú to dva materiály. Autor prvého Sándor Papp, v rozsiahlom príspevku *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540 – ig)* (Uhorsko a Osmanská ríša od začiatkov do roku 1540) opisuje vývin vzájomných kontaktov medzi Uhorskom a Osmanskou ríšou do roku 1540. Práve pri hlbšom ponore do skúmanej problematiky sa objavujú viaceré zaujímavé súvislosti, umožňujúce lepšie pochopiť vzájomné vzťahy nielen medzi Uhorskom či Osmanskou ríšou, ale aj medzi jednotlivými krajinami na Balkánskom poloostrove, ktoré sa postupne dostali pod nadvládu Turkov.

Slovenský historik Vladimír Segeš sa vo všeobecnejšie koncipovanom príspevku *Idő, tér és mobilitás a középkor végi háborúkban* (Čas, terén a mobilita vo vojnách na konci stredoveku) venuje, na rozdiel od iných autorov, problematike, ktorá poskytuje viaceré cenné informácie, najmä technického charakteru. Bez toho by sme si totiž iba ťažko vedeli dostatočne jasne predstaviť komplikácie s vedením vojen v stredoveku, s ich dĺžkou či vyzbrojovaním privilegovaných príslušníkov vojsk.

V bloku nazvanom Vystúpenie Jagelovcov – Habsburgovcov proti Turkom nás osobitne zaujala štúdia *Magyarország hatalmasai és a török veszélye a Ja-*

gelló – korban (1490 – 1526) (Uhorskí veľmoži a turecké nebezpečenstvo v dobe Jagelovcov 1490 – 1526), ktorej autorom je András Kubinyi. Na základe dlhoročného výskumu a desiatok vlastných štúdií i monografií, venovaných uhorským dejinám druhej polovice 15. a prvej polovice 16. storočia, sa pokúsil načrtnúť finančné i vojenské možnosti jednotlivých vrstiev uhorskej spoločnosti v prípade priameho vojenského konfliktu s Osmanskou ríšou. Pozoruhodné sú najmä konkrétne výpočty, prípadne odhady možností jednotlivých veľmožov, významných cirkevných hodnostárov či slobodných kráľovských miest.

Antal Molnár sa v rozsiahlejšom príspevku *Pápaság és Magyarország a török uradalom idején (1526 – 1686)* (Pápežstvo a Uhorsko v období tureckého panstva 1526 – 1686), ktorý čiastočne presahuje časový rámec skúmanej problematiky, venuje úlohe, ktorú cirkev zohrávala v období, keď väčšiu časť Uhorska ovládala Osmanská ríša. Prímeranú pozornosť venuje autor aj dožívaniu stredovekých tradícií a nástupu nových prúdov v živote i postupe Svätej stolice, no súčasne sa usiluje prezentovať diplomatickú aktivitu i priamu účasť cirkvi v bojoch proti Turkom.

Zborník referátov, ktorý sa podarilo zostavovateľovi vytvoriť, napriek pomerne malému počtu vybraných príspevkov prezentuje sledovanú problematiku v novom, zaujímavom svetle. Súčasne však nastoľuje mnohé ďalšie, nové otázky, ktoré sa, ako veríme, opäť budú riešiť podobnou úspešnou medzinárodnou spolupracou historikov.

Patrik Derfiňák

RICHTER, Karel: Válka začala v Poľsku. Praha : Epocha, 2004. 411 s. ISBN 80-86328-43-0.

Vojna predstavuje tienistú stránku histórie ľudstva. Napriek tomu je jej neoddeliteľnou súčasťou. Na druhej strane vyjadruje túžbu jednotlivca alebo celku po moci, ktorá nás zvláštnym spôsobom fascinuje. V roku 2004 sa na slovenskom knižnom trhu objavila zaujímavá publikácia K. Richtera, v ktorej autor prezentuje nielen pohľad na začiatok druhej svetovej vojny, ale aj na udalosti v jej priebehu, dôležité pre pochopenie vzájomných súvislostí medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou.

Zdalo by sa, že o prepadnutí Poľska nemeckou armádou sa už v dnešnej dobe nedá napísať nič nové. Opak je však pravdou. Niektoré fakty, ktoré boli donedávna zatajované pred verejnosťou, vyvolávajú v súčasnosti prekvapenie. Z mnohých skutočností spomeňme aspoň fakt, že napríklad sovietske rádio Minsk vysielalo signály pre lepšiu orientáciu nemeckých bombardérov pri náletoch na poľské územie.

Nemecký útok na Poľsko predchádzal celý rad dôležitých udalostí, ktorých korene siahajú až na koniec 18. storočia, keď zanikol samostatný poľský štát. Jeho obnovenie ako dôsledok nového usporiadania po prvej svetovej vojne Nemecko neustále spochybňovalo. Rovnako vzťahy medzi Poľskom a Sovietskym zväzom neboli po vojnových udalostiach v roku 1920 najlepšie. A tak sa v jednotlivých kapitolách môžeme dočítať nielen o týchto udalostiach do roku 1939, ale aj o prípravách na samotný útok.

Pomerne podrobne sa autor v jednotlivých kapitolách venuje nielen samotným vojenským operáciám, ale aj udalostiam, ktoré na poľskom území nasledovali po definitívnom zlomení organizovaného

odporu. Nemecko i Sovietsky zväz si dobytú krajinu podelili v pomere 51,7: 48,6 percenta a začali uskutočňovať násilnú asimiláciu obyvateľstva. Poľštinu nahradila nemčina a ruština, Nemci začali s výstavbou koncentračných táborov. Pre zjednodušenie správy vznikli osobitné správne celky. Nemci si vytvorili Generálny gouvernement s centrom vo Varšave, sovietska vláda zasa Západnú Ukrajinu s centrom vo Lvove a Západné Bielorusko s centrom v Bialystoku.

Dostatočným svedectvom zverstiev, ktoré sa dejú v každej vojne, je aj v tejto publikácii téma, ktorej sa nebolo možné vyhnúť – tragédia poľských dôstojníkov v Katynskom lese. Aj keď spočiatku prevládala názor, že ich v roku 1941 zavraždili Nemci, pravdu sa podarilo dokázať už v roku 1962 J. K. Zawodnemu v publikácii s názvom *Smrť v lese*.

V závere monografie, vhodne doplnenej fotografiami, mapami a grafmi, uvádza autor nielen zoznam odborných publikácií a článkov, z ktorých vychádzal pri písaní, ale aj pozoruhodný časový prehľad udalostí týkajúcich sa poľských dejín. Prehľad začína dňom zániku poľského štátu 25. novembra 1794, keď si jeho územie medzi sebou podelili Rakúsko, Prusko a Rusko. Končí sa 1. augustom 1944, keď vo Varšave vypuklo povstanie pod velením generála Komorowského. Publikácia je tak nielen pútavým čítaním, ale aj prínosným materiálom pre študentov i učiteľov dejepisu.

Blanka Uchaľová

MICHNOVIČ, Imrich: Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť druhá: 1948 – 2000.) Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2005. 349 s. ISBN 80-969263-2-2.

Začiatkom júna 2005 vyšiel druhý zväzok dejín Vranova v 20. storočí. Tí, ktorí poznali prvý diel (recenzie viď napr. Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003 alebo Historický časopis 1/2003), určite netrpezlivo očakávali pokračovanie príbehu tohto zemplínskeho mesta a jeho obyvateľov. A treba povedať, že sa oplátilo počkať. I. Michnovič využil materiál, ktorý počas rokov nazbieral, a zúročil i svoje dlhoročné autorské skúsenosti, aby čitateľom ponúkol publikáciu, ktorá vo svojej kategórii pravdepodobne nemá na Slovensku obdobu.

Druhý zväzok dejín Vranova v 20. storočí rozdelil autor na štyri hlavné kapitoly. Za medzníky si vybral vývoj spoločensko-politických pomerov a územnej správy. Prvá kapitola má názov *Dvanásť rokov pofebruárového vývoja (1948 – 1960)*. Tvorí ju niekoľko podkapitol, ktoré sú venované špecifikám doby – zmenám politických pomerov a nástupu komunistickej diktatúry, kolektivizácii a likvidácii malovýroby. Ďalšie podkapitoly sledujú všeobecnejšie javy, ako napr. premeny školstva, demografický vývoj, šport, cirkevný život atď. Podobná štruktúra je potom použitá i v ďalších troch kapitolách.

Druhú kapitolu autor nazval *Osem rokov bez sídla okresu (1960 – 1968)*. Ako je už z jej názvu a časového ohraničenia zrejme, popri spomínaných všeobecných častiach jej dominujú také témy, ako dôsledky straty sídla okresu v roku 1960 a udalosti roku 1968. V tretej kapitole s názvom *Dve desaťročia poaugustového vývoja (1969 – 1989)* patrí zase osobitné

miesto normalizácii a v štvrtej kapitole s názvom *Posledné desaťročie dvadsiateho storočia (1990 – 2000)* udalostiam, nadväzujúcim na nežnú revolúciu. Text jednotlivých kapitol dopĺňa množstvo prehľadných tabuliek a kópií dobových dokumentov či novinových článkov. Súčasťou publikácie je krátke zamyslenie sa na prahu tretieho tisícročia a anglické resumé.

Publikácia je vďaka premyslenej a viacvrstvovej štruktúre určená širokej škále čitateľov. Nie je určená len odbornej verejnosti, hoci vyváženosťou medzi miestnym a celoslovenským, množstvom použitých prameňov a odbornej literatúry či precíznym poznámkovým aparátom spĺňa najprísnejšie kritériá vedeckej práce. Pri jej písaní myslel autor najmä na svojich Vranovčanov, ktorým odкрýva stránku po stránke dejiny ich rodného mesta. Všetci si obdobia vzostupov i pádov, všetci si politiku ale i spoločenský život, kultúru či šport, všetci si organizácie, spolky i osobnosti. Ako dobrý rodák nielen chváli, ale neraz sa pozrie na vec i kritickým okom nezúčastneného pozorovateľa. Toho, kto nemá chuť čítať stovky strán textu, poteší, že publikácia je prehľadne štruktúrovaná a v obsahu i v samotnom texte je možné bez problémov nájsť pasáže podľa vlastného záujmu – učitelia o školstve, poľnohospodári a poľnohospodárstve, športovci o športe atď. Osobitným rozmerom knihy je jej fotodokumentačná hodnota. Dlhoročným úsilím a vďaka ochote Vranovčanov zozbieral I. Michnovič stovky cenných fotografií, z ktorých časť je možné vo veľmi dobrej kvalite vidieť aj v samotnej publikácii. A sú to nielen „neživé“ fotografie, dokumentujúce napr. stavebný vývoj mesta. Práve naopak, dominujú fotografie, na ktorých Vranovčania nájdu seba či svojich príbuzných, predkov alebo aspoň susedov.

Posledná rovina knihy, o ktorej sa ešte chcem zmieniť, je osobná, biografická rovina. I. Michnovič sa narodil vo Vranove, no väčšinu svojho života prežil inde. Sám sa ale vždy ako Vranovčan identifikoval. A že je to skutočne tak, dokazuje i anotovaná publikácia. Stačí pozrieť do zoznamu literatúry a hneď je zrejmé, koľko tvorivej práce venoval I. Michnovič v doterajšom živote výskumu dejín Vranova a jeho okolia. Možno tu tiež nájsť fotografiu jeho rodného domu, jeho samého na fotografiách z 50. rokov medzi vranovskými školákmi alebo ako mladého muža na bicykli, koncom 60. rokov ako prvého kronikára mesta či neskôr už ako skúseného historika a pedagóga na besede s Vranovčanmi. Tento nenásilný osobný rozmer knihy je celkom namieste, pretože tri veľké kvalitné odborné publikácie o dejinách Vranova, ktoré má I. Michnovič „na svedomí“, znamenajú pre Vranov a povedomie jeho obyvateľov nevyčísliteľnú hodnotu. Pravda, nebolo by tomu tak bez obdivuhodnej podpory Vranovčanov a bývalého i súčasného vedenia mesta.

Martin Pekár

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA.
Tomus 6. Zost. Kožiak, R.- Nagy, I.- Varrinský, V. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003. 230 s. ISBN 80-88945-74-7.

Medzi každoročne očakávané zborníky, približujúce práce prevažne slovenských historikov z oblasti národných i všeobecných dejín, možno zaradiť aj ročenku Katedry histórie FHV Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Šiesty ročník tohto periodika obsahuje okrem šiestnástich vedeckých štúdií aj ďalšie materiály, dokumenty a recenzie, ktoré zvyšujú obsahovú pestrosť a pútavosť zborníka.

Napriek tomu, že prevažnú väčšinu publikovaných materiálov možno hodnotiť ako veľmi prínosnú a z odborného hľadiska kvalitne spracovanú, bližšie by sme sa chceli pristaviť pri niektorých z nich. N. Jurčišinová, sa vo svojom príspevku *Význam prednáškovej činnosti v pôsobení Československej jednoty v rokoch 1896 – 1914* (s. 32-39) venuje najmä mapovaniu vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov na prelome 19. a 20. storočia. Tejto problematike sa venuje dlhodobo, čo sa plne prejavilo aj na kvalite tohto materiálu. V ňom predstavila nielen prednáškovú činnosť Čechov a Slovákov a jej odraz najmä v slovenskom verejnom živote, ale aj problematiku tzv. slovenských večerov, ich podstatu a motiváciu.

Menej známym problémom slovenských dejín sa venovali aj ďalší autori. P. Derfiňák sa v príspevku *Slovenská banka v rokoch 1921 – 1923* (s. 40-48) usiloval popísať nielen vážne problémy, do ktorých sa v rokoch po skončení prvej svetovej vojny dostala jedna z najväčších slovenských bánk, ale na jej príklade aj problémy celej hospodárskej sféry v tomto období. Aspoň čiastočne sa v publikovanom texte objavujú doteraz skúmané otázky našich hospodárskych dejín. Medzi ne možno napríklad zaradiť nedostatočnú odbornú spôsobilosť predstaviteľov slovenského bankovníctva v tomto období, či nesmierne silnú konkurenciu českých finančných ústavov.

Niekoľko ďalších textov je venovaných obdobiu druhej svetovej vojny a slovenskému štátu. R. Ličko sa vo svojom príspevku zamerail na okolnosti vyhlásenia autonómie a vznik slovenského štátu v rokoch 1938 – 1939 najmä z pohľadu americkej diplomacie. V. Kárpáty sa zamerail na skúmanie symboliky Hlinkovej gardy. M. Pekár sa vo svojom texte nazvanom *Politické dejiny 1. slovenskej*

republiky v domácej historiografii (s. 93-100) pokúsil zmapovať doterajšie názory na problematiku politických dejín prvej slovenskej republiky v slovenskej odbornej a vedeckej literatúre najmä s osobitným zameraním na šarišsko-zemplínsky región. Nejde tu iba o jednoduché vymenovanie jednotlivých prác, ktoré sa týmto obdobím dejín zaoberali. Skôr by bolo možné príspevok chápať ako výzvu ku komplexnej a objektívnej práci o dejinách prvej slovenskej republiky. Dostupná literatúra, ako to naznačil sám autor, je totiž vo veľkej miere tendenčná a isté zmeny k lepšiemu možno badať až po roku 1989.

Z pre nás osobitne zaujímavých príspevkov možno spomenúť ešte prácu K. Nosaka *Górne Kisuče w polityce polskiej 1918 – 1939* (s. 49-61) venovanú problematike poľsko-slovenských vzťahov počas obdobia medzi dvoma svetovými vojnami. Tu bola dôležitá najmä otázka určovania hraníc, keď Poliakov najviac zaujímalo tzv. Čadecko, teda okolie dnešnej Čadce.

Do rubriky rozhľady boli zaradené dva materiály, venované témam, ktoré sa v našich periodikách nevyskytujú často. I. Nagy sa venuje *Ideovým zdrojom politickej koncepcie E. Rotterdamského* (s. 179-191) a R. Kožiak *Írskym a anglosaským mníchom, misijnej praxi a kresťanskej kultúre v rannom stredoveku* (s. 158-178). Oba tieto príspevky prezentujú nielen zaujímavé pohľady na skúmanú problematiku, ale súčasne dokladujú aj široký prehľad oboch autorov o spracovaných témach, opierajúci sa navyše aj o rozsiahle jazykové znalosti. Zaujímavým a veľmi cenným doplnkom zborníka je aj v časti dokumenty uverejnený príspevok H. Liskovej *Leibitzerovská kronika* (s. 201-208). Na materiály z prelomu 16. a 17. storočia, predstavujúcom sčasti

odlišný obraz dejín Levoče a Uhorska ako známejšia Hainova kronika, autorka prezentovala potrebu postupne spracovávať a približovať odbornej i laickej verejnosti takéto dobové pramenné materiály. Tie totiž často zaujímavým spôsobom dopĺňajú vedomosti o našej minulosti.

Obsahová pestrosť šiesteho čísla *Acta historica Neosoliensia* umožnila, aby sa tento zborník stal pútavým nielen pre odbornú verejnosť, ale aj pre podstatne širší okruh čitateľov. Do pozornosti ho môžeme odporučiť aj všetkým študentom histórie.

Jarmila Horváthová

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA. Tomus 7. Zost. Kožiak, R. – Nagy, I. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004. 254 s. ISBN 80-8083-035-5.

Začiatkom tohto roku sa objavil už siedmy ročník zborníka Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici. Podobne ako v predchádzajúcich rokoch sa zostavovateľom aj redakčnej rade podarilo pripraviť kvalitné periodikum, obsahujúce viaceré pozoruhodné vedecké i odborné materiály.

Úvod periodika je venovaný sumarizácii rozsiahlej vedeckej a publikačnej činnosti prof. PhDr. P. Martuliaka CSc. pri príležitosti jeho životného jubilea. Okrem úvodného slova prof. J. Alberytoho sa o čo najpodrobnejšie zmapovanie jeho vedeckých aktivít pokúsila M. Sučanská.

Nosnou časťou zborníka sú však každoročne vedecké štúdie, ktoré pripravili historici prakticky z celého Slovenska. V tomto roku súbor trinástich materiálov pokryl rozsiahly úsek dejín od stredoveku až po najnovšie dejiny. Napriek tomu, že by si každý z príspevkov zaslúžil osobitnú pozornosť, podrobnejšie by sme sa chceli venovať aspoň niektorým. Zaujímavej

problematike je venovaná hneď úvodná štúdia V. Múcsku, *Migrácia a etnogenéza Maďarov*, s podtitulom *Pokus o prehľad súčasného stavu bádania* (s. 25-33). Autor sa v nej venuje nielen rekonštrukcii putovania maďarských kmeňov až do Karpatskej kotliny, ale aj jednotlivým koncepciám výskumu problematiky ich etnogenézy. V konečnom dôsledku treba súhlasiť so záverom, že napriek množstvu už publikovaného materiálu k tejto problematike poskytujú najmä otázky etnogenézy ešte dostatok priestoru pre výskum ďalších bádateľov. D. Škvarna sa v príspevku *Revolučná kríza 1848/49 a národné symboly* (s. 43-60) zaoberá otázkami vzniku a vývoja jednotlivých národných symbolov, ako sú zástava, pieseň či slovenský znak. To, čo dnes vnímate ako samozrejmosť, prešlo pravidla dlhým a komplikovaným vývojom.

Acta historica Neosoliensia už tradične poskytujú pomerne rozsiahly priestor problematike hospodárskych dejín. Aj do tohto ročníka zaradili zostavovatelia viacero zaujímavých materiálov, z ktorých by sme chceli spomenúť aspoň štúdiu P. Derfiňáka *K postaveniu Slovenskej banky v rokoch 1929 – 1938* (s. 77-86). Zachytáva v nej, v mnohých ohľadoch zaujímavé, pôsobenie jedného z najväčších slovenských finančných ústavov spolu s podnikmi, ktoré kontroloval nielen počas celosvetovej hospodárskej krízy, ale i krátko po nej. Krátkemu, no komplikovanému úseku slovenských dejín je venovaný príspevok M. Pekára *Východné Slovensko v druhej republike 1938 – 1939* (s. 87-98). Na príklade regiónov Šariša a Zemplína prezentuje, okrem iného, napätú situáciu po konštituovaní slovenskej autonómnej vlády, ale i snahu o odtrhnutie východného Slovenska a jeho pričlenenie k Maďarsku.

Medzi menej tradičné témy v slovenských periodikách patrí príspevok E. Ne-

upauera *Štúdium histórie juhosemitskej kultúry podľa epigrafického materiálu* (s. 167-174). Autor okrem prezentovania rozsiahlej pramennej základne, orientovanej na štúdium epigrafických materiálov, prináša aj životné osudy viacerých bádateľov v tejto oblasti. K pozoruhodným prácam, ktoré naznačujú potrebu budúceho revidovania či aspoň čiastočného prehodnotenia výsledkov starších výskumov, možno zaradiť rozsiahly príspevok H. Charvátovej *K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Mesto v polohe Na valách* (s. 199-236). Napriek tomu, že sa autorka venovala problematike datovania jednotlivých nálezov známych len z tejto jednej lokality, ukazuje sa, že otázka presného časového zaradenia viacerých lokalít si v budúcnosti vyžiada porovnanie výsledkov starších archeologických výskumov s najnovšími zisteniami.

Napriek tomu, že zostavovatelia zaradili do siedmeho ročníka tohto periodika časovo i tematicky pomerne rozdielne príspevky, podarilo sa im vytvoriť zaujímavý celok, v ktorom si každý záujemca o históriu môže nájsť niečo zaujímavé.

Linda Vaškovičová

Z minulosti Spiša XII/2004. Zost. I. Chalupecký. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2004. 238 s. ISBN 80-966964-9-1.

Napriek súčasným, pomerne zložitým, ekonomickým podmienkam sa Spišskému dejepisnému spolku darí rozvíjať svoju činnosť v rozsahu, ktorý tomuto regiónu môžu ostatné časti Slovenska právom závidieť. Príprava množstva podujatí pre odbornú, ale i laickú verejnosť dostáva spolok i samotnú mimoriadne bohatú históriu regiónu do povedomia stále širšieho okruhu záujemcov o túto problematiku.

Tradičným vyvrcholením celoročného úsilia členov i vedenia tejto organizácie je vydanie spolkovej ročenky. Pod známym názvom *Z minulosti Spiša* sa na konci minulého roku objavil už jej dvanásť ročník. Jeho zostavovateľovi, doc. I. Chalupeckému i celej redakčnej rade sa podarilo nielen udržať, ale opäť skvalitniť už aj v minulých ročníkoch mimoriadne hodnotný obsah periodika. Samozrejmosťou sa stalo recenzovanie jednotlivých vedeckých príspevkov i cudzojazyčné nemecké resumé.

Všetkých osem príspevkov zaradených do bloku štúdií sa vyznačuje vysokou kvalitou. Z nášho pohľadu si však osobitnú pozornosť zaslúžia štyri z nich. V súčasnosti je veľmi aktuálna propagácia a prezentácia výsledkov výskumu historikov a archeológov širokej verejnosti. V príspevku pod názvom *Archeologické pamiatky Spiša a ich prezentácia verejnosti* približuje jeho autor M. Soják spôsoby riešenia tejto problematiky v regióne Spiša. Cenné na prezentovanej práci je zaradenie obrázkového materiálu, ktorý približuje súčasný stav jednotlivých lokalít.

Medzi materiály, ktoré predstavujú príklad, ako postupovať pri spracovaní stredovekých počiatkov našich obcí, môžeme právom zaradiť príspevok I. Chalupeckého *Huncovce v stredoveku*. Vychádzajúc z vynikajúcich prameňov i už publikovaných textov, podarilo sa mu zasvätené popísať počiatky, ale aj následný vývoj významnej spišskej obce Hunkovce a v tejto súvislosti priblížiť i viaceré informácie o jej majiteľoch – šľachtickej rodine Berzeviciovcov.

Pozoruhodné okolnosti, súvisiace s procesom postupného formovania konfesionalnej skladby obyvateľstva v regióne Spišskej Magury, prezentoval vo svojom príspevku *Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure*, žiaľ, už nebohy

E. Pavlík. Veľmi pútavou, no súčasne odborné fundovanou formou priblížil najmä proces protireformácie, počas ktorého bolo evanjelické vierovyznanie z oblasti Spišskej Magury úplne vytlačené.

J. Sulaček sa v rozsiahlej štúdií *Posledný spišský župan JUDr. Ján Ruman (1876 – 1925)* venuje jednej z pozoruhodných osobností slovenského politického a spoločenského života v prvej štvrtine 20. storočia. Pôsobenie J. Rumana však zachytáva nielen na základe jeho rôznych spoločenských a politických aktivít, ale životné osudy tejto osobnosti prináša i v podstatne širšom kontexte celospoločenských zmien.

Rozsahom menšie, no prevažne odborné práce sú zaradené do osobitného bloku. V tomto čísle ročenky sa ich autori venovali pomerne pestrej problematike. Na začiatok 17. storočia čitateľa uviedol M. Havira v príspevku *Žilinská a spišskopodhradská synoda vo svetle dejín Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku*. Prehľad dejín *Starého Smokovca* ponúkol I. Bohuš, Spiš v medzivojnovom období priblížil v materiále *Slovenská ľudová beseda v Podolínci* I. Kaleta a na záver podala pozoruhodné *Spomienky Kežmarčana* K. Cigánová.

Každoročne je v rámci ročenky venovaná primeraná pozornosť aj recenzovaniu a glosovaniu nových publikácií, venujúcich sa predovšetkým problematike spišského regiónu. Veľký záverečný blok je venovaný činnosti Spišského dejepisného spolku. Tu má čitateľ možnosť oboznámiť sa nielen s príspevkami publikovanými v poslednom období o regióne Spiša a jeho histórii, ale aj s prehľadom prednášok a akcií zorganizovaných v rámci Spolku v rokoch 1992 – 2004.

Zostáva len vysloviť presvedčenie, že podobnú kvalitu a životaschopnosť si toto periodikum udrží čo najdlhšie.

Patrik Derfiňák

HISTORICA CARPATICA 34/2003.
Zborník Východoslovenského múzea
v Košiciach. Zost. Gašaj, D. Košice :
Východoslovenské múzeum, 2003. 186
s. ISBN 80-89093-05-1.

Súčasná doba nie je veľmi naklonená podpore kultúry a vzdelávania. Školy, múzeá či galérie v mnohých prípadoch iba prežívajú s minimálnymi finančnými prostriedkami. Napriek tomu sú však pracoviská, ktoré sa usilujú nielen udržať, no pokiaľ možno aj ďalej rozvíjať tradície výskumu. Cenné je to najmä v prípadoch, keď sa zameriavajú na problematiku spojenú s určitým regiónom, ako je to v prípade Východoslovenského múzea v Košiciach. Koncom roku 2003 sa tak objavil celkovo už 34. ročník periodika *HISTORICA CARPATICA*, ktoré si už našlo pevné miesto v povedomí historikov, ale i medzi záujemcami o históriu východného Slovenska z radov laickej verejnosti.

Aj tento, zatiaľ posledný, zväzok zborníka v plnej miere nadväzuje na jeho predošlé časti. Už tradične je rozdelený do niekoľkých blokov. Úvodný tvoria rozsiahlejšie vedecké štúdie, za nimi nasledujú kratšie materiály venujúce, sa čiastkovým problémom archeologického či historického výskumu. Záver publikácie tvoria správy o uskutočnených podujatiach a personálie.

Jednotlivé štúdie pokrývajú pomerne široké časové obdobie – od stredoveku po najnovšie dejiny. Prvá z nich *Pôvod miest s šošovkovitým námesťím v urbanizme východoslovenských miest* autora J. Duchoňa je venovaná objasňovaniu podmienok a výsledkom kolonizácie a urbanizácie viacerých miest a mestečiek na východnom Slovensku. Autor sa neobmedzil iba na všeobecné členenie jednotlivých sídel, ale sledovanú problematiku analyzuje priamo na príklade konkrétnych lokalít. Cenné je

aj to, že svoj text pre väčšiu názornosť doplnil pôdorysnými plánmi a fotografiami.

J. Žadanský sa v príspevku *Vývoz uhorského vína do Poľska po miestnych a krajinských cestách Zemplínskej župy* pokúsil načrtnúť jednotlivé trasy obchodu s tokajským vinom, ktoré prechádzali regiónom východného Slovenska v minulosti. Aj keď z názvu príspevku vyplýva jeho zameranie na región Zemplína, nevyhol sa ani problematike vývozu tohto kedysi dôležitého tovaru cez územie susedného Šariša, najmä prostredníctvom miest Bardejova a Prešova. Ako sám uvádza, určiť jednoznačne priebeh tokajskej vínnej cesty nie je možné, pretože v priebehu sledovaného obdobia mala viacero neustále sa meniacich trás. Dokonca presne nepoznáme ani množstvo vyváženého vína či iných tovarov. To poskytuje v budúcnosti široké možnosti výskumu.

V práci *K dejinám Lekárskej fakulty v Košiciach 1948 – 1959* sa jej autor M. Eliáš dotkol stále veľmi citlivej problematiky konštituovania slovenského vysokého školstva a súčasne jeho deformácií najmä na začiatku päťdesiatych rokov minulého storočia. Pozornosť venuje nielen samotnému vzniku jednej z košických fakúlt, ale aj osudom viacerých jej poslucháčov, ktorým často z malicherných či vykonštruovaných dôvodov zabránili v štúdiu.

Z viacerých príspevkov v bloku materiálov by sme sa chceli podrobnejšie pristiaviť pri dvoch. Zaujímavej problematike sa venovala K. Buganová. V texte s názvom *Malé sakrálné stavby v Košiciach* sa pokúsila zachytiť čo najviac týchto drobných, často nenápadných pamiatok, ktoré sa ale v súčasnosti rýchlo a bez presného zdokumentovania nenávratne strácajú. Nemenej zaujímavej problematike sa venovala aj U. Ambrušová v materiáli *Armáles Martina Wáradého z roku*

1572 v zbierkach Východoslovenského múzea. Otázky mapovania životných osudov, činnosti a majetkovej základne drobnej a strednej šľachty na Slovensku sú zatiaľ riešené iba v minimálnej miere a aj uvedený príspevok naznačuje, že môžu v budúcnosti priniesť veľa nových a pozoruhodných informácií.

Samotný záver zborníka tvoria dva texty M. Lamiovej-Schmiedlovej. Prvý z nich *Výstava „Aquincum – Rimania v Budapešti“ v Košiciach* predstavuje prehľad významnej a mimoriadne podnetnej výstavy, ktorá podrobne dokumentovala život Rimanov na území niekdajšej provincie Panónie. Druhý je pripomenutím významného jubilea, nedožitých 100 rokov, profesora V. Budinského-Kričku, zakladateľa modernej slovenskej archeológie.

V poradí 34. zborník Východoslovenského múzea v Košiciach predstavuje zaujímavý prierez činnosťou pracovníkov múzeí i archívov na východe Slovenska. Širokým záberom prezentovaných materiálov sa stal dôležitou pomôckou pre bádateľov nielen v tomto regióne.

Patrik Derfiňák

Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví 2004. Zost. Moravčíková, M. Valová, E. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2005. 200 s. ISBN 80-89096-20-4.

Nová publikácia Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví prináša tak ako v predchádzajúcich rokoch pestrú škálu pohľadov na mimoriadne komplikovanú oblasť nášho spoločenského i politického života. Okrem prehľadu domácich a zahraničných cirkevnopolitických udalostí za uplynulý rok ponúka aj správy o činnosti ústavu a viacerých pripravovaných domáciach a zahraničných aktivitách.

Zborník súčasne poskytuje dostatočne široký okruh vedeckých a odborných článkov a štúdií, ktorých autori sa venujú podrobnej analýze viacerých aktuálnych problémov. Z celého radu materiálov spomeňme aspoň niektoré. M. Čeplíková sa napríklad vo svojom príspevku *Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými skupinami* (s. 84-98) venuje postupnému vzniku i súčasnému návrhu zmluvy, ktorá komplexne upravuje právne postavenie registrovaných cirkví a náboženských spoločností. Ide o ďalšiu normu, nadväzujúcu na viaceré, už predtým predložené zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Ďalším v súčasnosti veľmi citlivým problémom je vnímanie rôznych náboženstiev v Európe. V materiále M. Martinkovej *Sekularizmus očami Štrasburgu* (s. 111-127) sa autorka na príklade dvoch rozhodnutí Európskeho súdu pre ľudské práva pokúša sformulovať základné otázky, ktoré prinášajú do európskeho právneho systému najmä postoje a tradície islamu.

Zaujímavej téme, ktorá je často predmetom diskusií, sa vo svojom príspevku *Násilie a jeho prezentácia v médiách* (s. 137-146) venuje J. Nižňanský. Žiaľ, musíme sa stotožniť s tvrdením v texte, že násilie sa príliš dobre predáva a o dobré, pozitívne správy jednoducho nie je v médiách záujem. Autor pripúšťa výrazné znížovanie prahu ľudskej citlivosti voči stále sa stupňujúcemu násiliu, vo svojej práci však neponúkol konkrétne riešenie, ako sa tomu dá zabrániť.

Treba oceniť, že zostavovateľky sa neobmedzili iba na prehľad najnovších udalostí či na materiály zaoberajúce sa skutočne atraktívnymi a spoločensky frekventovanými témami. Podobne ako v predošlých rokoch aj v tomto čísle ročenky poskytli značný priestor viacerým

historickým témam. V dvoch kratších príspevkoch *Legalizácia kresťanstva cisárom Konštantínom* a *Tereziánska regulácia písania pravoslávnych matrik v Uhorsku* sa ich autori E. Neupauer a B. Radovanovič venovali menej tradičným témam. P. Derfiňák sa v rozsiahlejšom príspevku *K otázkam vzťahu štátnej moci a cirkvi v Uhorsku na prelome 15. a 16. storočia* (s. 161-171) zaoberá otázkou postavenia cirkvi v Uhorsku v období vlády kráľa Mateja Korvína a Jagelovcov. Zaujímavé je aj mapovanie životných osudov

významnej osobnosti tohto obdobia, košického rodáka a ostrihomského arcibiskupa Juraja Szatmáryho.

Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkvi 2004 patrí podľa nášho názoru k vydareným publikáciám, ktoré sa na dostatočne vysokej úrovni usilujú pokryť výrazný nedostatok informácií pre odbornú, ale i laickú verejnosť. Veríme, že jej zostavovateľkám sa podarí dosiahnutú úroveň udržať aj v nasledujúcich rokoch.

Astrid Derfiňáková

EDIČNÁ POZNÁMKA

V roku 2001 začala Katedra dejín Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove vydávať vlastné periodikum. Projekt Ročenky Katedry dejín FHPV PU sa podarilo úspešne realizovať, výsledkom čoho boli štyri čísla vydané v rokoch 2001 – 2004. Koncom roku 2004 sa Katedra dejín FHPV PU stala pod názvom Katedra dejepisu súčasťou Filozofickej fakulty PU, pričom na jeseň 2005 má byť včlenená do vznikajúceho Inštitútu histórie FF PU. Organizačné zmeny na pracovisku si vynútili i zmenu názvu periodika. Redakčná rada schválila nový názov *Annales historici Prešovensis* s označením príslušného roku, pričom charakter periodika a jeho redakčná rada sa zatiaľ nezmenili. Výraznejšie koncepčné zmeny je možné očakávať v budúcom čísle, ktoré bude vznikať v celkom odlišných podmienkach na úplne novom pracovisku. Z uvedeného dôvodu a pri príležitosti malého – päťročného – jubilea pripájame bibliografiu štúdií a študijných materiálov, uverejnených v rokoch 2001 – 2005.

Martin Pekár

BIBLIOGRAFIA ŠTÚDIÍ A ŠTUDIJNÝCH MATERIÁLOV PUBLIKOVANÝCH V ROKOCH 2001 – 2005

ŠTÚDIE

ALBERTY, J.: Regionálna história nie je iba historiografia (... so zreteľom na stredné Slovensko). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 93-108.

BELEJ, M.: Možnosti využitia archívnych fondov v štátnych archívoch na Slovensku pri výskume regionálnych dejín od polovice 19. storočia. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 27-37.

BELEJKANIČ, I.: Niektoré otázky cirkevných dejín stredoveku vo svetle najnovšej historickej literatúry. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 259-276.

BELEJKANIČ, I.: Palamizmus v dejinách Byzancie. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 9-24.

BODNÁROVÁ, M.: Vzťah všeobecných a regionálnych dejín. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 9-12.

DAMANKOŠ, M.: Politický a hospodársky vývoj šarišských obcí v rokoch 1945 – 1989 na príklade Jakubovian a Orkucian. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 79-98.

DERFIŇÁK, P.: Gregor Berzevici a región Spiša. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 133-142.

DERFIŇÁK, P.: Gregor Berzevici, zabudnutý mysliteľ spod Tatier. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 7-18.

DERFIŇÁK, P.: Prešovská banková jednota (1868 – 1924). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 92-105.

DERFIŇÁK, P.: Samuel Roth (1851 – 1889) – zakladateľ slovenskej speleoarcheológie. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 16-25.

DERFIŇÁK, P.: Začiatky pôsobenia Úvernej (Slovenskej) banky v rokoch 1879 – 1918. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 142-168.

M. HAVRILA - M. LIPKA - MICHNOVIČ, I.: Podiel slovenských muzeálnych zborníkov na rozvoji regionálnej historiografie v rokoch 1945 – 1989 (s prihliadnutím na východoslovenské múzeá). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 109-123.

HOLEC, R.: Osobnosť a región (metodologické úvahy). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 38-47.

HUDEČKOVÁ, V.: Národohospodársky zbor pre Šariš a jeho činnosť v okrese Sabinov v 30. rokoch 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 53-61.

HUDEČKOVÁ, V.: Regionalizmus a oblasť Šariša v 30. rokoch 20. storočia. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 179-195.

HUDEČKOVÁ, V.: Týždenník Šariš a kultúrno-osvetová práca v rovnomennom regióne v 30. rokoch 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 106-114.

HUDEČKOVÁ, V.: Židovská komunita v meste Sabinov v medzivojnovom období. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 64-73.

JIRÁSEK, Z.: Regionální dějiny v kontextu dějin národních i obecných (na příkladech historického výzkumu Slezska). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 13-17.

JURČIŠINOVÁ, N.: Akcia Československej jednoty Česká kniha na Slovensko a slovenská kniha do Čiech. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 26-41.

JURČIŠINOVÁ, N.: Angažovanosť Andreja Halašu v národnom živote Slovákov (príspevok k životu a dielu). In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 129-141.

JURČIŠINOVÁ, N.: Prínos porád v Luhačoviciach pre rozvoj vzťahov medzi Čechmi a Slovákami pred 1. svetovou voj-

nou. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 42-52.

JURČIŠINOVÁ, N.: Problémy česko-slovenskej spolupráce a Československej jednoty (1896 – 1914). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 51-63.

JURČIŠINOVÁ, N.: Slovenská ústredná tlač o živote a dianí v Šarišskej a Spišskej župe začiatkom 20. storočia. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 84-92.

JURČIŠINOVÁ, N.: Štefan Mišík a jeho pôsobenie na východnom Slovensku. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 57-79.

KÁRPÁTY, V.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 223-230.

KODER, J.: Selektive Erinnerung bei Zeitzeugen: Berichte über die Eroberung Konstantinopels im Jahr 1204. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 80-98.

KÓNYA, P.: K problému výskumu miestnych dejín zemplinských mestečiek a obcí. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 124-132.

KOSZTA, L.: Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések az első magyar bencés monostor, Pannonthalma alapításához. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 67-79.

KOTOWSKI, A.: Die Krisen des Kommunismus in der Tschechoslowakei und in Polen. Gemeinsamkeiten und Unterschiede. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 293-300.

KOŽIAK, R.: Cyrilometodské kresťanstvo v Malopolsku vo svetle najnovších výskumov. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 9-23.

KRAČUNOVÁ, M.: Hospodárske a sociálne aspekty Záborského publicistiky. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 143-170.

KRAČUNOVÁ, M.: Satirické žiadlice Jonáša Záborského. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 35-56.

KRAČUNOVÁ, M.: Záborského názory na osídlenie východného Slovenska, na Slovanov, slovanskú vzájomnosť a panslavizmus. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 19-31.

LIPKA, M. M.: Archívniectvo na Slovensku v rokoch 1954 – 1990. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 105-119.

LISKOVÁ, H.: Kronika Gašpara Haina a jej miesto v spišskej historiografickej tvorbe. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 228-242.

LISKOVÁ, H.: Odras politiky panovníckeho dvora na vývoji mesta Banská By-

strica do konca 15. storočia. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 99-110.

MADZINOVÁ, R.: Peňažníctvo prvej polovice 20. storočia v Prešove. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 183-194.

MALEJČÍKOVÁ, M.: Priebeh a výsledky volieb do župného zastupiteľstva v Košiciach v roku 1923. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 247-257.

MIČKO, P.: Prevzatie drevárskoho závodu v Turanoch nemeckým kapitálom a jeho činnosť v rokoch 1940 – 1945. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 213-222.

MICHNOVIČ, I.: Michalovce v čase vzniku prvej Československej republiky. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 169-178.

MICHNOVIČ, I.: Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 62-70.

MICHNOVIČ, I.: „Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých dvoch rokoch Slovenskej republiky (1939 – 1940). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 115-127.

MICHNOVIČ, I.: Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 32-50.

MOJDIS, J.: Francúzska historiografia 19. storočia o Slovákoch. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 24-34.

MILKO, P.: Služba Velkého Kánonu sv. Ondreja Krétskeho z perspektivy hesychasmu. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 43-66.

MURCKO, M.: Vzbura v Podolínci 14. apríla 1950 (K problematike vzťahu štátu a cirkvi po februári 1948). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 99-104.

PEKÁR, M.: Hlinkova slovenská ľudová strana a jej činnosť v Šarišsko-zemplínskej župe v rokoch 1939 – 1945. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 196-214.

PEKÁR, M.: K činnosti politických strán v Šariši a Zemplíne 1940 – 1941. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 74-95.

PEKÁR, M.: Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939 - 1944 v zrkadle župnej agendy. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 128-142.

PEKÁR, M.: Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šarišsko-zemplínskej župy). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 195-212.

PEKÁR, M.: 22. jún 1941 a Slovensko, s osobitným dôrazom na pomery v Ša-

rišsko-zemplínskej župe. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 71-18.

PODRIMAVSKÝ, M.: Politické pôsobenie Ľudovíta Košuta z hľadiska slovenskej historiografie na konci 19. a začiatku 20. storočia. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 118-128.

RYBÁR, O.: Generálny vikariát v Bardejove a vznik apoštolskej administratúry v Prešove. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 181-190.

SCHWARZ, K.: Staat und Kirche im Donau- und Karpatenraum in historischer Perspektive. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 277-292.

SOKOLOVSKÝ, L.: Historické aspekty v lokálnom a regionálnom povedomí (na príklade Gemera-Malohontu a Novohradu). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 59-66.

ŠAFIN, J.: K histórii palamizmu vo vieroučnom a dejinnom kontexte. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 25-42.

ŠKVARNA, D.: Ľudoví Košut očami slovenských patriotov v 2. tretine 19. storočia. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 111-117.

ŠMIGEL, M.: Opcia a presídlenie obyvateľov východného Slovenska do ZSSR na jar roku 1947 s ohľadom na metodo-

logické východiská výskumu. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 231-248.

ŠUTAJ, Š.: Problémy vo vzťahoch československého štátu a protestantských cirkví po roku 1945. (Menšinová politika a cirkvi.) In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 215-237.

ŠVORC, P.: Regionálne dejiny 19. a 20. storočia na Slovensku a slovenská historická spisba. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 18-26.

TEJ, J.: Vývoj názorov na regionálny rozvoj v ekonomických teóriách 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 143-152.

TEJ, J.: Periodizácia vývoja vidieckeho priestoru na Slovensku. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 48-58.

TKÁČOVÁ, A.: Stav výskumu rómskej menšiny v okrese Košice-okolie v regionálnych dejinách. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 249-256.

VASIELOVÁ, D.: Problematika Prešovského kolégia Potiského dištriktu ev. cirkvi a. v. rokov 1850 – 1918 v archívnych prameňoch a odbornej literatúre. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 171-182.

VÍT, K.: Dezintegrace Československa v evropském kontextu. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 120-130.

WIEN, U. A.: Diaspora-Arbeit des Gustav-Adolf-Vereins/Werkes in und für Siebenbürgen. Ein Überblick. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 80-91.

WIEN, U. A.: „Rex sum populorum, non conscientiarum“ - Religionsfreiheit in der Pionierregion Siebenbürgen. Grundlagen und Grenzen religiöser Toleranz im 16. Jahrhundert. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 7-15.

ZMÁTLO, P.: K problematike spracovania kultúrnych dejín v regionálnom rozmere (na príklade historického Spiša). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov : Universum, 2004, s. 67-83.

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY

BELEJKANIČ, I.: Prehľad dejín Byzancie. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 161-171.

DERFIŇÁK, P.: Doba laténska na Slovensku. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 153-160.

DERFIŇÁK, P.: Slovensko v dobe bronzovej. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 96-104.

DERFIŇÁK, P.: Slovensko v staršej dobe železnej. In: Ročenka Katedry de-

jín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 131-139.

HUDEČEK, T.: K niektorým špecifickým črtám fungovania politického systému v medzivojnovej ČSR. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 162-168.

HUDEČKOVÁ, V.: Politický systém Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 219-227.

IŠTOK, R.: Historický vývoj teritoriálno-politickej štruktúry Spojených štátov amerických. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 182-196.

JURČIŠINOVÁ, N.: Slováci a Česi v období prvej svetovej vojny a vznik Československa. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 205-218.

JURČIŠINOVÁ, N.: Vznik Slovenskej národnej strany a prejavy diferenciácie v nej koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 130-147.

JURČIŠINOVÁ, N.: Základné alternatívy riešenia slovenskej otázky koncom 19. a začiatkom 20. storočia (do 1. svetovej vojny). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 140-156.

KRAČUNOVÁ, M.: Heretické hnutia 11. až 13. storočia na Západe a boj cirkvi proti nim. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 105-129.

KRAČUNOVÁ, M.: Viklefova heréza. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 172-181.

PEKÁR, M.: K problematike využívania internetových informačných zdrojov na študijné účely. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 157-165.

PEKÁR, M.: Od revolúcie k národnému zjednoteniu - Apeninský polostrov 1848 – 1870. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 197-204.

PEKÁR, M.: Zjednotenie Nemecka a vybrané problémy vnútropolitického vývoja Nemeckého cisárstva 1871 – 1914. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 148-161.

Zostavil M. Pekár

ANNALES HISTORICI PREŠOVIENSIS

ANNO 2005

Zostavili

Martin Pekár
Patrik Derfiňák
Peter Zmátlo

Výkonný redaktor

PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Jazyková korektúra

Mgr. Blanka Boboková (slovenský jazyk)
PaedDr. Martin Pekár, PhD. (slovenský jazyk)
Mgr. Katarína Pekárová (anglický jazyk)

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove
Ul. 17. novembra č. 1, Prešov

v roku 2005

vydalo vydavateľstvo

UNIVERSUM
Javorinská 26, 080 01 Prešov

Sadzba

Ing. Stanislav Kurimai

Prvé vydanie

ISBN 80-89046-27-4
ISSN 1336-7528

ISBN 80-89046-27-4
ISSN 1336-7528

